Olof Jägerskiöld

HOVET OCH FÖRFATTNINGS-FRÅGAN 1760—1766

UPPSALA 1943

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI
AKTIEBOLAG

HOVET OCH FÖRFATTNINGSFRÅGAN 1760—1766

AKADEMISK AVHANDLING

SOM MED VEDERBÖRLIGT TILLSTÅND AV VITTBERÖMDA FILOSOFISKA FAKULTETENS I UPPSALA HUMANISTISKA SEKTION FÖR FILOSOFIE DOKTORSGRADS VINNANDE TILL OFFENTLIG GRANSKNING FRAMSTÄLLES Å LÄROSALEN N:R IV TISDAGEN DEN 25 MAJ 1943 KL. 10 F. M.

AV

OLOF JÄGERSKIÖLD

FIL. LIC., ST.

ALMQVIST & WIKSELLS
BOKTRYCKERI AKTIEBOLAG
UPPSALA 1943

R. UNIV.
BIBLIOTHEEK
LEIDEN

HOVET OCH FÖRFATTNINGSFRÅGAN 1760—1766

AV

Olof Jägerskiöld

ALMQVIST & WIKSELLS
BOKTRYCKERI AKTIEBOLAG
UPPSALA 1943

R. UNIV.
BIBLIOTHEEK
LEIDEN

Till min Hustru

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41548004_0011

Innehållsförteckning.

Förord VII

Källor och litteratur XV

A. Otryckta källor XV

B. Tryckta källor XIX

C. Bearbetningar och uppslagsböcker XX

Förkortningar XXV

Inledning 1

Kapitel I. Hovets politiska verksamhet under 1760—62 års riksdag till nyåret 1762 15

Kapitel II. Kompositionspolitikens genesis 57

Kapitel III. Kompositionspolitiken och författningsfrågan till hösten 1764 119

Kapitel IV. De utrikes makterna och kompositionspolitiken 193

Kapitel V. Författningsfrågan och kompositionspolitiken under 1765—1766 års riksdag 268

Sammanfattning 336

Personregister 340

Förord.

Frihetstidens historia har under förhållandevis lång tid varit föremål för den vetenskapliga forskningens intresse. Början gjordes för mer än hundra år sedan med Erik Gustaf Geijers geniala översikt. Vår kunskap om epokens historia har sedan utvidgats och fördjupats av Malmström, Fryxell, Tengberg, Stavenow och Lagerroth. Ett icke ringa antal forskare ha ägnat enskilda problem sin uppmärksamhet. I några fall ha också framskjutna personligheter funnit sina tecknare.

Trots detta rymmer frihetstiden alltjämt åtskilliga betydelsefulla frågeställningar, som vänta på svar. Många av dem ha kanske ännu ej formulerats. Detta gäller icke blott först sent eller ännu knappast alls beträdda vetenskapliga domäner sådana som den ekonomiska historien och socialhistorien utan också den politiska historien och författningshistorien.

Anledningarna till att så är fallet ligga i öppen dag. De, som först grepo sig an med att utforska och skildra detta skede, voro nödsakade att inrikta sina krafter på att klarlägga huvuddragen i en komplicerad händelseutveckling. De saknade möjligheter att angripa och grundligt utreda enskilda problem eller problemkedjor. Forskningen hade ännu ej nått en ståndpunkt, som medgav en dylik insats. Senare forskargenerationer stå likväl i stor tacksamhetsskuld till dem, som genom sina insatser möjliggjort, att nya problem kunnat ställas och mera inträngande undersökningar kunnat företagas. Främst gäller detta Carl Gustaf Malmström, som genom sitt magistrala verk lagt den fasta grund, från vilken all senare forskning har att utgå.

Ett senare stadium möjliggjorde arbeten av mera speciell natur, och sådana ha som bekant även sett dagens ljus. Bland dem intager författningshistorien, som naturligt är, ej det minsta rummet. Denna forskning har ofta varit starkt positivt inställd till sitt föremål. Medan uppfattningen om frihetstiden i den vetenskapliga litteraturen för övrigt i regel står närmare Geijers

skarpt kritiska syn, har den kännare av tidens författningsliv, vars författarskap kommit att dominera den senare diskussionen, i likhet med FRYXELL främst velat se och framhålla, vad han funnit vara de sunda och lyckosamma dragen. Orsakerna härtill ha väl dels varit en i och för sig naturlig sympatisk inställning till det tidigare försummade forskningsfältet dels också forskarpersonlighetens egen ideella uppfattning. En följd härav har emellertid blivit, att vissa frågeställningar och synpunkter kommit att undanskymmas. Man skulle måhända kunna precisera detta påstående därhän, att det problematiska draget i frihetstidens författningsutveckling ej tillräckligt beaktats.

Under forskningar i Moskva, som jag under åren 1931 och 1932 bedrev i egenskap av delegat för den svenska kommittén för gemensam nordisk utforskning av ryska statsarkiv, hade jag tillfälle att taga del av det intressanta och dittills i stort sett outnyttjade material rörande 1760-talets inre svenska historia, som förelåg i de ryska diplomatiska rapporterna från Stockholm. Min uppmärksamhet fästes då vid de problem, som stodo i samband med försöken att före 1765 års riksdag under hovets skydd och ledning åstadkomma en försoning mellan partierna, en komposition, som termen på tidens språk lydde, och att i samband därmed genomföra en reform av författningen. Dessa strävanden hade visserligen icke förblivit obekanta för den historiska forskningen, men jag fann, att deras förlopp liksom sammanhanget med tidigare och följande tilldragelser voro endast bristfälligt kända.

Den tanken väcktes då att med stöd av material ur inhemska och utländska arkiv söka rekonstruera förloppet av förhandlingarna mellan hovet och partierna, fastställa de resultat, som därvid nåddes, samt utröna orsaken till att dessa strävanden omsider misslyckades. Det syntes mig möjligt att på detta sätt kunna vinna en klarare bild av ett kritiskt och avgörande skede i frihetstidens författningspolitiska utveckling och en fördjupad uppfattning av förutsättningarna för 1772 års statsvälvning samt att sprida ett klarare ljus över Lovisa Ulrika som politisk personlighet. Genom forskningsresor till arkiven i Köpenhamn, Berlin, Paris och London, studier i offentliga svenska arkiv och bibliotek samt undersökningar i enskilda samlingar, som välvilligt öppnats, har det blivit mig möjligt att fullfölja den uppgjorda planen.

De källor, som ligga till grund för framställningen bestå, vid sidan av det officiella svenska aktmaterialet, dels av utländska diplomaters rapporter från Stockholm dels ock av brev och uppteckningar från svenska deltagare i den skildrade händelseutvecklingen. De utländska diplomatrapporterna ha lämnat upplysningar av stort värde ej blott rörande respektive makters hållning till den svenska politiken. Till följd av de förbindelser, som under denna tid plägades mellan de agerande i den inre svenska politiken och de intresserade kabinettens representanter, få de stundom karaktären av viktiga källor också till vår inre historia. Deras värde i detta hänseende ökas genom de luckor, som det svenska materialet företer.[1] Det utländska materialet har flitigt använts av FRYXELL. Delvis har det också stått till MALMSTRÖMS förfogande. Andra forskare[2] ha grundligare utnyttjat vissa delar av detsamma. Hittills har dock intet försök gjorts att systematiskt och kritiskt tillgodogöra sig det ur de synpunkter, som ligga till grund för denna undersökning.

De olika källornas värde och inbördes förhållande torde i allmänhet framgå av framställningen i avhandlingen och av de källkritiska undersökningar, som redovisas i notapparaten. I fråga om en särskild grupp av källor torde det dock vara på sin plats att redan nu lämna vissa upplysningar. Jag syftar på de senare gjorda uppteckningar av memoarkaraktär, som utnyttjats för framställningen.

Av dessa är drottning Lovisa Ulrikas memoarutkast den mest bekanta. Detta aktstycke, som ingår i de delar av drottningens litterära kvarlåtenskap, som numera tillhöra Stafsundsarkivet[3], har under den missvisande titeln drottning Lovisa Ulrikas journal av översten R. M. Klinckowström offentliggjorts som bilaga till Axel von Fersens historiska skrifter. Utgåvan är behäftad med stora brister, och jag har därför valt att följa originalet.

Klinckowströms antagande, att memoarutkastet nedskrivits »under drottningens ögon och efter hennes lemnade uppgifter», har hittills godtagits av forskningen.[4] Att så varit förhållandet

---

[1] Se härom även CARLQUIST, Carl Fredrik Scheffer och Sveriges politiska förbindelser med Danmark åren 1752—1765 s. X ff.

[2] CARLQUIST, a. a., NILSSON, Blad ur konung Gustaf III:s och drottning Sofia Magdalenas giftermålshistoria, HB 4, 5, 6.

[3] Se härom förf:s undersökning MRA 1938, s. 172 ff. [4] FHS 2: 232.

synes också ovedersägligen framgå av innehållet. Hans uppgift, att hovmarskalken Sten Abraham Piper stått för själva utformningen, kunde möjligen dragas i tvivelsmål med hänsyn till att en motsvarande attribution av ett annat liknande aktstycke visat sig falsk.[5] Företagna handskriftsundersökningar ha dock stött detta antagande.

Denna källskrift har flitigt utnyttjats. Den har också underkastats en tämligen ingående källkritisk granskning. Mest avvisande ställer sig därvid ARNHEIM, som dock ej vill frånkänna den allt värde.[6] Min strävan har varit att i enskilda punkter pröva dess källvärde. Dessa undersökningar, som i sitt sammanhang redovisas i notapparaten, ha bekräftat LEIJONHUFVUDS mera positiva uppfattning.[7] Vad beträffar frågan om tidpunkten för memoarutkastets avfattande, synes mig den sistnämnda forskaren ha givit en acceptabel lösning, då hon förlägger den till slutet av drottningens levnad.

Från drottningens egen hand härrör däremot en berättelse rörande partiförhållandena i Sverige under tiden från 1756 till 1769. Den föreligger i tvenne versioner. En något längre koncept-version förvaras i riksarkivet och en renskriven, något förkortad i Preussisches Geheimes Staatsarchiv.[8] Det i riksarkivet förvarade exemplaret bär en med annan hand gjord påteckning »Egenhändig berättelse af Drottning Lovisa Ulrika om ställningen i Sverige ifrån 1756. Adresserad troligast till hennes bror Konung Fredric d. II i Preussen eller ännu troligare till Prinsen af Preussen.» Denna sista förmodan torde vara den riktiga. En utskrift förvaras ju bland prins Henriks Nachlass i Preussisches Geheimes Staatsarchiv. Konung Fredrik omtalas dessutom i tredje person. Vad dateringen beträffar, ger innehållet vid handen, att berättelsen måste vara skriven efter 1769—70 års riksdag. Slutorden låta förmoda, att den författats med anledning av den preussiske furstens ryska resa sommaren 1770.

Mera svårbestämbar är den omfångsrika Pro Memoria 1771, som förvaras i Stafsunds arkiv. Den har hittills trots de intressanta upplysningar den lämnar endast i ringa utsträckning utnyttjats

[5] Se nedan s. XI.

[6] Die Memoiren der Königin Ulrike Luise, Schwester Friedrichs des Grossen.

[7] Lovisa Ulrika och Carl Gustaf Tessin.

[8] Kungl. arkiv; Rep. 92, Prinz Heinrich von Preussen, SA.

av forskningen. FRYXELL citerar den på ett par ställen i sin skildring av 1771—72 års riksdag men synes också hava utnyttjat den för framställningen av förberedelserna till 1765—66 års riksdag.[9] Även BETH HENNINGS citerar den vid ett tillfälle.[1] Ingen av dessa forskare har dock sökt utreda dess proveniens eller mera exakt datera den.

Promemorian behandlar författningsutvecklingen och partiförhållandena under hela frihetstiden. Till en början är framställningen ytterst summarisk. Vid behandlingen av 1765 års riksdag och dess förhistoria blir den emellertid utförligare och vidgas sedan ytterligare. Den avslutas med en vidlyftig analys av läget senhösten 1771 och ett program för hovets verksamhet vid den pågående riksdagen, vari framhölls nödvändigheten att bilda ett särskilt hovparti, som kunde hävda sig både mot hattar och mössor.

I en senare blyertsanteckning på aktstyckets första sida uttalas det antagandet, att det skrivits »af hofmarskalken Piper för Drottning Lovisa Ulrika». Denna attribution kan redan på grund av yttre skäl förkastas. Aktstycket kan ej vara författat tidigare än i december 1771, då de sista tilldragelser, som omtalas i dess berättande del ägt rum i slutet av november månad.[2] Av enahanda skäl kan det ej heller ha nedskrivits mycket senare. Det läge, vartill författaren tar ställning, är just det, som rådde i slutet av november 1771. Vid denna tidpunkt vistades emellertid Lovisa Ulrika i Berlin. Bland dem, som åtföljde henne dit, befann sig icke Piper, som först 1773 kom i hennes tjänst. Så vitt jag kunnat utröna, hörde han ej heller vid denna tid till drottningens förtrogna. Han omtalas sålunda ej i hennes brevväxling med Gustaf III. Jag har ej heller kunnat finna några andra spår av att den dåvarande protonotarien i kanslikollegium stått i förbindelse med drottningen.[3] Företagna stilprovsundersökningar bekräfta uppfattningen, att Piper ej kan ha skrivit promemorian.

---

[9] Berättelser ur svenska historien 41: 6, 42: 57, 85.

[1] Gustav III som kronprins 362 not 42.

[2] MALMSTRÖM 6: 258 ff.; Gustaf III t. Lovisa Ulrika 3.12.1771, Gustav III:s och Lovisa Ulrikas brevväxling, utg. av Henrik Schück 2: 68 ff.

[3] FRYXELL citerar visserligen i Berättelser ur svenska historien 43: 26 ett brev från Piper t. Lovisa Ulrika 31.1.1772. Detta brev, som förvaras i Stafsunds arkiv, är emellertid icke skrivet av Piper utan av Sofia Albertinas informator, lagmannen Erik Sotberg, som under änkedrottningens frånvaro kontinuerligt sände henne rapporter om tilldragelserna i den svenska huvudstaden.

Men om man sålunda måste fastslå, att Piper icke kan ha haft någonting att skaffa med tillkomsten av detta aktstycke, måste man å andra sidan lika bestämt hävda, att det härrör från hovet, närmare bestämt från drottning Lovisa Ulrika närstående håll. Redan skildringen av förhållandet mellan hovet och mössorna under 1760—62 års riksdag, som nära överensstämmer med skildringen i memoarutkastet, visar, att så är fallet.[4] En jämförelse mellan promemorians plan för hovets verksamhet under 1771—72 års riksdag och de åsikter, som drottningen uttalade i sina brev till sonen under december månad 1771, synas peka i samma riktning.[5] Ytterligare omständigheter, som tala för detta antagande äro, att promemorian ingår bland drottningens efterlämnade papper, samtidigt som den har karaktären av ett icke undertecknat utkast.

Den slutsats, som kan dragas av dessa iakttagelser, blir alltså, att promemorian av 1771 sannolikt utgör ett i drottningens omgivning och under hennes medverkan i december månad 1771 uppsatt aktstycke. De upplysningar den lämnar komplettera på ett värdefullt sätt framställningen i memoarutkastet och berättelsen för prins Henrik.

Viktiga bidrag till kännedomen om förhandlingarna mellan partierna lämna också de promemorior av C. F. Scheffer, som från den ursprungliga Brokindsamlingen förvärvats till Kulla-Gunnarstorps arkiv. Den mest omfångsrika av dem, promemorian den 12 april 1772, har en mot Fersen starkt kritisk tendens.

Min strävan har varit att vid utnyttjandet av dessa källor städse iakttaga den prövande och vaksamma försiktighet, som deras natur påkallar. De kritiska undersökningar, vartill de föranlett mig redovisas i notapparaten.

Av annan och mindre problematisk karaktär än dessa senare gjorda uppteckningar äro de anteckningar i dagboksform, som i en del fall stått mig till buds. Bland dessa tilldrager sig otvivelaktigt Daniel Tilas' anteckningar från 1765—66 års riksdag störst intresse. De förvaras nu på Stjärnarps gods, Eldsberga socken, Hallands län, dit de genom arv förvärvats ur friherre Gustaf Nils Algernon Stiernelds samlingar. Denne åter erhöll dem 1818 från kaptenen V. Kuylenstierna. Tidigare ha de möjligen tillhört

[4] Jfr FHS 3: 291—292.

[5] Gustav III:s och Lovisa Ulrikas brevväxling 2: 80, 88, 95.

Warmholtz' handskriftsamling. Denne samlare har i varje fall varit i tillfälle att göra utdrag ur dem.[6]

Anteckningarna äro förda i brevform. Stierneld anmärker, att de tyckas vara »postdageligen» sända till någon vän.[7] Breven äro anonyma och undertecknade med pseudonymen »Tvärklyft». Attributionen till Tilas bestyrkes dels av innehållet; dels har den bekräftats av företagna handstilsundersökningar.[8] Huruvida breven verkligen avsänts, har ej varit möjligt att med säkerhet fastställa, men Stiernelds antagande synes också i detta avseende bekräftas av innehållet. Adressaten har emellertid ej kunnat fastställas. Några anteckningar, som kunna lämna ledning i denna fråga, finnas icke. Jag har därför betecknat denna källa Tilas' i brevform förda anteckningar från 1765—66 års riksdag.

Vid citerandet av källor har jag i största utsträckning sökt följa originalen. Endast i fråga om bruket av w och th har i de svenska citaten undantag gjorts, då de ersatts med v och d. Originalens accentuering och interpunktion ha bibehållits. För möjligen förekommande inadvertenser anhåller jag om läsarens överseende. Vad dateringen beträffar, har jag i texten angivit datum efter nya stilen. I noterna har i förekommande fall dubbeldatering bibehållits; därest datum efter gamla stilen varit utsatt, har jag tillfogat datum efter den nya. Uppgifter om chiffrering har jag i allmänhet ej ansett mig behöva meddela. Det diplomatiska material, som jag använt, är i allra största utsträckning chiffrerat. Det samma gäller Lovisa Ulrikas brevväxling med Fredrik II och den hemliga korrespondens, som å drottningens vägnar fördes med envoyén C. W. von Düben i Petersburg samt med det preussiska sändebudet i Köpenhamn. Övrigt brevmaterial föreligger genomgående i klartext. Vid transkription av ryska namn har jag följt de vanliga bl. a. av Nordisk familjebok brukade reglerna.

Slutligen är det en kär plikt att rikta ett tack till alla dem, som främjat mina studier och mitt arbete på denna avhandling. Mitt tack riktar sig i främsta rummet till mina lärare. Professor Georg Wittrock handledde länge mina studier för kandidat- och licen-

[6] Se anteckning i F 374 UUB.

[7] Se i föregående not cit. anteckning.

[8] Se Tilas nr 6 17.3. och nr 19 26.5.1765.

tiatexamen. Med honom hade jag förmånen att diskutera de första planerna på denna avhandling. Professor Erland Hjärne, vars undervisning jag senare åtnjutit, har genom sitt rika vetande om frihetstidens historia varit mig till stor hjälp. Riksarkivarie Helge Almquist tackar jag för att han berett mig tillfälle att såsom delegat för den svenska kommittén för gemensam nordisk utforskning av ryska arkiv få bedriva forskningar i Zentrarchiv, Moskva. Kungliga och Hvitfeldtska stipendieinrättningen har genom frikostiga anslag möjliggjort övriga utländska forskningsresor samt bidragit till tryckningskostnaderna. Mina studier ha även berört flera enskilda arkivsamlingar. För den välvilja och den gästfrihet, som därvid ständigt visats mig, vill jag här uttrycka min tacksamhet. Mina tankar gå då i första rummet till Stafsundsarkivets pietetsfulla vårdarinna, friherrinnan Thyra Klinckowström, som visat mig storartad gästfrihet och även i övrigt på allt sätt underlättat mitt arbete. Jag tackar också överstekammarherren filosofie doktorn greve Adam Lewenhaupt, som frikostigt ställt Sjöholmsarkivets samlingar till mitt förfogande. Framlidne förste hovjägmästaren friherre Carl Gotthard Bonde lämnade mig välvilligt tillträde till Ericsbergs arkiv. Genom framlidne hovjägmästaren greve Otto Wachtmeisters tillmötesgående fick jag tillgång till Kulla-Gunnarstorps arkiv. Till friherrinnan Ingeborg Bonde, Ericsberg, och grevinnan Brita Wachtmeister, Kulla-Gunnarstorp, vill jag här framföra min tacksamhet för visad gästfrihet. Under min vistelse i Köpenhamn sommaren 1933 kunde jag genom kapten Th. Thaulows välvilliga tillmötesgående på Raadstuearkivet taga del av J. O. Schack-Rathlous i Ravnholts arkiv förvarade litterära kvarlåtenskap. Slutligen tackar jag min svåger filosofie magister friherre Henrik Ehrenkrona och min broder docenten Stig Jägerskiöld för värdefull hjälp med personregister och korrekturläsning.

Stockholm i april 1943.

Olof Jägerskiöld.

Källor och litteratur.

A. Otryckta källor.

Därest i källhänvisningarna intet arkiv angives, tillhör handlingen riksarkivet i Stockholm.

Riksarkivet.

Rådsprotokoll i utrikes ärenden 1760—66.
Rådsprotokoll i inrikes civila ärenden 1760—66.
Hemliga rådsprotokoll i flera slag av ärenden 1761—66.
Särskilda rådsprotokoll angående växelkurs och statsbrist 1762—64.
Registratur i utrikes ärenden 1760—66.
Inrikes civilexpeditionens registratur 1760—66.
Kanslikollegii skrivelser till K. Maj:t.
Riksdagsacta 1760—62.
Riksdagsacta 1765—66.
Diplomatica.
Danica. Sprengtporten och Faxell till kanslipresidenten. 1762—65.
Kanslipresidenten till Sprengtporten och Faxell. 1762—65.
Muscovitica. Posse m. fl. till K. Maj:t 1762—63.
Posse m. fl. till kanslipresidenten 1762—63.
Kanslipresidenten till Posse m. fl. 1762—63.
Jahnke till kanslipresidenten och kanslikollegium 1763—64.
Kanslipresidenten till Jahnke 1763—64.
Düben till K. Maj:t 1763—66.
Düben till kanslipresidenten 1763—66.
Kanslipresidenten till Düben 1764—66.
Borussica. Handlingar angående fredsunderhandlingen i Hamburg 1762.
Gallica. Scheffer till kanslipresidenten 1762—64.
Franska beskickningars memorial och noter 1764.
Militaria. Överbefälhavarens i Pommern skrivelser till K. Maj:t. 1762.
Överstars skrivelser, livgardet.
Biographica.
Kanslikollegii protokoll 1760—66.
Kanslikollegii arkiv E IV. Kanslitjänstemäns ämbetsmemorial m. m. samt ansökningar.
Prästeståndets arkiv. Prästeståndets protokoll 1760—62, 1765—66.
Borgarståndets arkiv. Borgarståndets protokoll 1760—62, 1765—66.
Bondeståndets arkiv. Bondeståndets protokoll 1760—62, 1765—66.

Utskottshandlingar 1760—62, vol. 1, 2. Sekreta utskottets protokoll.
vol. 25. Mindre sekreta deputationens protokoll.
vol. 91. Stora särskilda deputationens protokoll och handlingar.
Utskottshandlingar 1765—66, vol. 1—3. Sekreta utskottets protokoll.
vol. 8. Sekreta utskottets handlingar.
vol. 14. Sekreta deputationens protokoll.
vol. 16. Sekreta deputationens expeditioner.
vol. 24. Sekreta deputationens expeditionslista.
vol. 25. Mindre sekreta deputationens protokoll.
vol. 109. Stora deputationens protokoll.
vol. 110. Stora deputationens större utskotts protokoll.
vol. 111. Stora deputationens handlingar.
Kungliga arkiv. Lovisa Ulrika.
Börstorpsamlingen. Brev till Carl Sparre.
Dübenska samlingen. Handlingar rörande kanslipresidenten Joakim von Düben d. y.
Scheffersamlingen. (Deposition från Rydboholm.)
Sprengtportensamlingen. Skrivelser till J. W. Sprengtporten.
Tessinsamlingen. Brev till Carl Gustaf Tessin.
Tosterupsamlingen 30: a. Augustin Ehrensvärds journal.
Manuskriptsamlingen. Riksrådet G. A. Hiärnes lefvernesbeskrifning.
Riksarkivets accession 27/1936.

Riksmarskalksämbetets arkiv.

Riksmarskalksämbetets koncept 1761—64, 1771.

Riddarhusarkivet (RHA).

Ridderskapets och Adelns pleniprotokoll 1760—62.
Konceptprotokoll 1760—62.
Memorialprotokoll 1760—62.
Allegater till Ridderskapets och Adelns pleniprotokoll 1760—62.
Ridderskapets och Adelns pleniprotokoll 1765—66.
Allegater till Ridderskapets och Adelns pleniprotokoll 1765—66.
Montan, Personförteckning över Ridderskapet och Adeln riksdagarna 1719—1809.

Kungliga Biblioteket (KB).

B. II: 2: 30. Handlingar till konung Adolf Fredriks regering.
D. 329: 13. Anders Fryxells samlingar till Sveriges historia.
D. 940. Handlingar rörande riksrådet greve Adam Horn.
D. 945. Christer Horns riksdagsjournal 1761.
D. 957: 2. Strödda handlingar och uppsatser till Sveriges historia under Adolf Fredrik.
Ep. G: 26. Brev till N. F. Gyldenstolpe.
Ep. H: 16. Brev till Adam Horn.
I. m. 3. Handlingar rörande friherre Christoffer Manderström.

Uppsala Universitetsbibliotek (UUB).

F. 267. Handlingar till Sveriges politiska historia 1756—1758.
F. 273 k. 1. Malmströms avskrifter.
F. 374. Warmholtz' utdrag ur Tilas' riksdagsjournal.
F. 377. F. C. Sinclairs brevväxling och handlingar angående riksdagarna 1760—62 samt 1765—66.
F. 386. Brev till Goodricke.
F. 414. Konung Gustaf III:s egenhändiga skrifter.
F. 439. Riksdagshandlingar 1755—92.
F. 514. Brev från C. F. Scheffer till Gustaf III.

Stifts- och landsbiblioteket i Linköping (LSB).

H 92.
H 95.

Ericsbergs arkiv.

Fredrik Sparres dagbok 1760—65 (deposition i riksarkivet).
Fredrik Sparre till Carl Gustaf Tessin 1762.
Fredrik Sparre till Ulla Tessin 1762—65.
Carl Rudenschöld till Carl Gustaf Tessin 1764—66.
Gustaf Adolf Hiärne till Carl Gustaf Tessin 1766.

Professor Erland Hjärnes samling.

Riksrådet G. A. Hiärnes Lefvernesbeskrifning.

Kulla-Gunnarstorps arkiv.

Brokindsamlingen vol. 15.

Sjöholms arkiv.

Brev från Fredrik Carl Sinclair till Nils Filip Gyldenstolpe.

Stafsunds arkiv.

Drottning Lovisa Ulrikas memoarutkast (Journal de la Reine Louise Ulrique).
Pro Memoria 1771.
Drottning Lovisa Ulrikas efterlämnade papper.
Historiska handlingar, Konung Adolf Fredrik.
Konung Fredrik II:s av Preussen brev till drottning Lovisa Ulrika.
Prins Henriks av Preussen brev till drottning Lovisa Ulrika.

Stjärnarps arkiv.

Tilas' anteckningar från 1765—66 års riksdag.

Rigsarkivet. Köpenhamn (DRA).

T. K. U. A.
Sverig B.
J. O. Schacks relationer 1760—66.

Sverig C.
J. O. Schacks Gesandtskabsarkiv: Ordrer 1760—66.

Ravnholts arkiv.

J. O. Schacks korrespondens med Asseburg, Haxthausen och v. d. Osten.
Brev från C. F. Scheffer till J. O. Schack.
Schacks riksdagsräkenskaper 1760—62.

Preussisches Geheimes Staatsarchiv. Berlin (SA).

I. Hauptabteilung.
Repositur 11. Auswärtige Beziehungen.
Russland. 64 Goltz och Solms ministerialkorrespondens 1762.
66 Solms ministerialkorrespondens 1763.
68 » » 1764.
70 » » 1765.
72 » » 1766.
Schweden 249 a3 fasc. 99 Borckes ministerialkorrespondens 1760.
» 102 » » 1761.
» 105 » » 1762.
» 110 Coccejis instruktion 1763, ministerialkorrespondens 1764.
» 113 Coccejis ministerialkorrespondens 1765.
» 114 » » 1766.
250 a. fasc. 7 Korrespondens med Hård 1759.
» 8 » » Wrangel 1758—60.
Repositur 81. Gesandtschaften I: 26 Borckes och Solms korrespondens.
28 Coccejis och Solms korrespondens.
Repositur 92. Nachlässe. Preussen, Prinz Heinrich.
Schweden, Königin Ulrike.
Repositur 96. Geheimes Kabinett. 56 D—K Goltz immediatkorrespondens 1762—66.
68 A—C Coccejis immediatkorrespondens 1764—66.
111 Gg 3 a—b. Lovisa Ulrikas och Fredrik II:s korrespondens.

Brandenburg-Preussisches Hausarchiv. Berlin.

Repositur XLVI W 92.
W 93.

Archives du Ministère des Affaires Étrangères. Paris (AE).

Correspondance Politique Suède, t. 237—247.
Mémoires et documents Suède, 15.

Public Record Office. London (PRO).

State Papers Foreign.
Denmark, vol. 104, 107, 108, 110, 113, 115.

Sweden, vol. 103—110.
News letters. Sweden 93.

Zentrarchiv. Moskva (ZA).
Stockholm.
Reskript och depescher till Osterman 1762—66.
Rapports en cour och depescher från Osterman 1762—66.
Rapports en cour och depescher från Stachiev 1763, 1765.
Copenhague.
Reskript till Korff 1763.

B. Tryckta källor.

Archiv Knjasa Vorontsova, vol. 7. Moskva 1875.
Betänkande, Riksens Ständers stora deputations betänkande om orsakerna til våra goda lagars elaka verkställighet. Stockholm 1766.
Choiseul, Memoires du duc de Choiseul. Paris 1904.
Correspondance entre le comte J. H. E. Bernstorff et le duc de Choiseul 1758—66. Copenhague 1871.
Correspondance ministerielle du comte J. H. E. Bernstorff 1751—1770. Publ. par P. Vedel. 1—2. Copenhague 1882.
Correspondance secrète inédite de Louis XV. Publ. par E. Boutaric. 1—2. Paris 1866.
Correspondenz, Politische, Friedrichs des Grossen. 8—25. Berlin 1882—1898.
Crusenstolpe, M. J., Portefeuille belysande det inre af tidernas historia. 5. 1845.
Despatches, The, and correspondence of John, second earl of Buckinghamshire, ambassador to the court of Catherine II. of Russia 1762—1765. London 1900—1902. (Camden society publications. Ser. 3. Vol. 2—3.) [Cit. Despatches and correspondence of Buckinghamshire.]
Ehrensvärd, G. J., Dagboksanteckningar förda vid Gustaf III:s hof, utg. av E. V. Montan. 1—2. Stockholm 1877—78.
Fersen, A. v., Historiska skrifter. Utg. av R. M. Klinckowström. 1—8. Stockholm 1869—71.
Grundlagar, Frihetstidens, och konstitutionella stadgar. Utg. av riksarkivet genom Axel Brusewitz. Stockholm 1916.
Gustaf III:s och Lovisa Ulrikas brevväxling. Utg. av Henrik Schück. 1—2. Stockholm 1919.
Handlingar, som utvisa, huru ledamöter af Riksens Högloflige Ständer tilförene tänkt i de ämnen, som ifrån Högloflige Secrete Utskottets sammanträde med Secrete och Justitiedeputationerne nu senast äro upgifne om wåra lagars wärkställighet. [Utg. och försedda med företal av Anders Schönberg.] Stockholm 1769.

Handlingar rörande Skandinaviens historia. 15, 16, 23. Stockholm 1830, 1831, 1839.

Höpken, A. J. von, Skrifter. Utg. av C. Silfverstolpe. 1—2. Stockholm 1890—93.

Instructions, British diplomatic. Vol. 5: Sweden 1727—1789. London 1928. (Camden society publications. Ser. 3. Vol. 39.)

Lovisa Ulrika och Carl Gustaf Tessin. Dokument utgivna av Sigrid Leijonhufvud. Stockholm 1920.

Luise Ulrike, die schwedische Schwester Friedrichs des Grossen. Ungedruckte Briefe an Mitglieder des preussischen Königshauses. Herausgegeben von F. Arnheim. 1—2. Gotha 1909—10. (Cit. Luise Ulrike, Briefe.)

Posttidning, Stockholms, 1761.

Recueil des traités et conventions, conclus par la Russie avec les puissances étrangères, tome 6 traités avec l'Allemagne 1762—1808, tome 9 traités avec l'Angleterre. St. Petersburg 1892.

Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France. 2: Suède. 9: Russie. Paris 1885, 1890.

Riksdagsprotokoll, Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll från och med år 1719. 14, 18, 19, 20, 21. Stockholm 1893, 1895, 1908—11, 1923, 1934, 1938.

Riksdagstidningar vid riksdagen, som började den 15 januari 1765 och slöts den 15 october 1766. Sthlm 1765—67.

Sbornik imperatorskago russkago istoričeskago obščestva. 12, 18, 22, 46, 48, 51, 57, 67, 140. S.-Peterburg 1873—1912.

Schack-Rathlou, J. O., Udvalgte breve, betænkninger og optegnelser af J. O. Schack-Rathlous arkiv 1760—1800. Udg. af Th. Thaulow & J. O. Bro Jørgensen. København 1936.

Svensk, En ärlig, utg. av Oehlreich. Stockholm 1755.

Tessin, Carl Gustaf, Dagbok 1748—52. Utg. av Sigrid Leijonhufvud. Stockholm 1915.

Tractater, Danske, 1751—1800. Kjöbenhavn 1882.

Traktater, Sveriges traktater med främmande makter, bd 8. Stockholm 1915—22.

[Nordencrantz, A.], Undersökning om de rätta orsakerna till den blandning som skedt af lagstiftande och lagskipande, redofordrande och redoskyldige magternes gjöromål. Stockholm 1770.

C. Bearbetningar och uppslagsböcker.

Almén, F., Gustav III och hans rådgivare 1772—1789. Upsala 1940.

Aleksandrov, P. A., Severnaja Sistema. Moskva 1914.

Amburger, E., Russland und Schweden 1762—1772. Berlin 1934.

Arnheim, F., Beiträge zur Geschichte der nordischen Frage in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. (Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. 2, 5, 8. 1889, 91, 92.)

Arnheim, F., Die Memoiren der Königin von Schweden Ulrike Luise. Halle 1888.
Arup, E., Kritiske studier i nyere dansk historie. DHT 9: 1—2. Köpenhamn 1918—23.
Askenazy, S., Die letzte polnische Königswahl. Göttingen 1894. (Diss.)
Barthélemy, E. de, Histoire des relations de la France et du Danemarck sous le ministère du comte de Bernstorff 1751—1770. Copenhague 1887.
Bergfalk, P. E., Bidrag till de under de sista hundra åren inträffade handelskrisernas historia. (Nordisk universitetstidskrift. Årg. 5. 1859.)
Bilbasov, V. A., Geschichte Katharina II. 1—2. Berlin 1891—93.
Boëthius, S. J., Några anmärkningar om uppkomsten och karaktären af frihetstidens författning. (HT 1891.)
——, Om statslivet. Sthlm 1916.
Bourgeois, E., Manuel historique de politique étrangère. 1. Paris 1906.
Bourguet, A., Le duc de Choiseul et l'alliance espagnole. Paris 1906.
——, Études sur la politique étrangère du duc de Choiseul. Paris 1907.
Brandt, O., Caspar von Saldern und die nordeuropäische Politik im Zeitalter Katharinas II. Erlangen & Kiel 1932.
——, Das Problem der Ruhe des Nordens im 18. Jahrhundert. (HZ 140. 1929.)
Broglie, A. de, Le secret du roi. 1—2. Paris 1878.
Carlquist, G., Carl Fredrik Scheffer och Sveriges politiska förbindelser med Danmark åren 1752—65. Lund 1920.
Cederbom, L. A., Jakob Serenius i opposition mot hattpartiet 1738—1766. Skara 1904.
Danielson, J. R., Die nordische Frage in den Jahren 1746—1751. Helsingfors 1888.
Dassow, J., Friedrich II. von Preussen und Peter III. von Russland. Berlin 1908. (Diss.)
Daubigny, E., Choiseul et la France d'outre-mer. Paris 1892.
De Geer, L., Minne af riksrådet grefve Anders Johan von Höpken. Stockholm 1882. (SAH 1881.)
Dorn, W. L., Frederic the Great and Lord Bute. (The Journal of modern history. 1. 1929.)
Dunning, W. A., A history of political theories from Luther to Montesquieu. New York 1913.
Ekegård, E., Studier i svensk handelspolitik under den tidigare frihetstiden. Upsala 1924.
Elgenstierna, G., Den introducerade svenska adelns ättartavlor. 1—9. Stockholm 1925—36.
Elias, K., Die preussisch-russischen Beziehungen von der Thronbesteigung Peters III. bis zum Abschluss des preussisch-russischen Bündnisses vom 11. April 1764. Göttingen 1900.
Faguet, E., La politique comparée de Montesquieu, Rousseau et Voltaire. Paris 1902.
Fahlbeck, E., Riksrättsinstitutet i 1809 års författning. Uppsala 1924.
——, Studier över frihetstidens politiska idéer. (StvT 1915, 1916.)

Flassan, (J. B. G.) de, Histoire générale et raisonnée de la diplomatie française. T. 5. Paris 1809.
Forssell, A., Kansliet 1720—89. (Kungl. Maj:ts kanslis historia. 1. Uppsala 1935.)
——, Utrikesförvaltningens historia 1721—1809. (Den svenska utrikesförvaltningens historia. Uppsala 1935.)
Fryxell, A., Berättelser ur svenska historien. Bd 39—46. Stockholm 1869—79.
Geijer, E. G., Teckning af Sveriges tillstånd och af de förnämsta handlande personerna under tiden från konung Carl XII:s död till konung Gustaf III:s anträde af regeringen. Stockholm 1838. (SAH 18.)
——, Konung Gustaf III:s efterlämnade och femtio år efter hans död öppnade papper. 1—3. Uppsala 1843—45.
Gerhard, D., England und der Aufstieg Russlands. München & Berlin 1933.
Hennings, B., Gustav III som kronprins. Stockholm 1935.
Hjärne, E., Ämbetsmannaintressen och politiska doktriner på 1719 års riksdag. (HT 1916.)
——, Erik Benzelius d. y. och hans sagesmän. Några annotationer till Anecdota Benzeliana. (Symbola Litteraria. Uppsala 1927.)
——, Från Vasatiden till frihetstiden. Uppsala 1929.
Hjärne, H., Sverige inför Europa 1772. (Ur det förgångna. Stockholm 1912.)
Holm, E., Danmark-Norges Historie 1720—1814. Bd 3: 1. Köpenhamn 1897.
Holmberg, N., Oderhandeln, Preussen och Svenska Pommern vid mitten av 1700-talet. (Skandia 14.) Lund 1942.
Jacobsohn, L., Russland und Frankreich in den ersten Regierungsjahren der Kaiserin Katharina II. 1762—1772. Berlin & Königsberg 1929.
Jägerskiöld, O., Erik Wrangel och den preussiska utrikesledningen 1758—1760. (PHT 1936.)
——, C. F. Scheffer och 1750-talets författningskris. (HT 1939.)
——, Lovisa Ulrikas arkiv. MRA 1938.
Kisevetter, Pervoe Pjatiletije Jekateriny II. (Sbornik statiej prosviatjenych Pavlu Nikolajevitju Miljukovu.) Praha 1929.
Koser, R., Geschichte Friedrichs des Grossen. 4. & 5. Aufl. 1—4. Stuttgart & Berlin 1912—14.
——, Die Epochen der absoluten Monarchie in der neueren Geschichte. (HZ Bd 61. 1889.)
Küntzel, G., Friedrich der Grosse am Ausgang des siebenjährigen Krieges. (Forschungen zur brandenburgischen und preussischen Geschichte. 12. 1900.)
Lagerroth, F., Frihetstidens författning. Stockholm 1915.
——, Frihetstidens maktägande ständer. Stockholm 1924. (Sveriges Riksdag. 1: 5, 6.)
——, Om konungamakten i frihetstidens statsrättsliga teori. (StvT 1909.)
——, En frihetstida lärobok i gällande svensk statsrätt. (StvT 1937.)

Landberg, G., Den svenska riksdagen under den gustavianska tiden. Stockholm 1932. (Sveriges riksdag. 1:7.)
Lanson, G., Histoire de la littérature française. Paris 1894.
Leijonhufvud, S., Omkring Carl Gustaf Tessin. 1—2. Stockholm 1917—18.
Lexicon, Biographiskt, öfver namnkunniga svenska män. 1—23. Upsala & Örebro 1835—57.
Leksikon, Dansk biografisk. 1—. Köbenhavn 1933—.
Lexikon, Svenskt biografiskt lexikon. Stockholm 1917—.
Linvald, A., Frederik den stores statsopfattelse. DHT 10: 2.
Locke, J., Two treatises of government. London 1698. Svensk översättning av H. Harmens. Stockholm 1726.
Lodge, R., Great Britain and Prussia in the eighteenth century. Oxford 1923.
Malmström, C. G., Sveriges politiska historia från konung Karl XIII:s död till statsvälvningen 1772. 1—6. Stockholm 1893—1901.
——, Axel Fersen som memoirförfattare. (SvT 1871.)
——, Det pommerska kriget och Fersens memoirer. (SvT 1872.)
——, Smärre skrifter rörande sjuttonhundratalets historia. Stockholm 1889.
Meinecke, F., Die Idée der Staatsräson in der neueren Geschichte. München & Berlin 1924.
Montesquieu, C. L., De l'esprit des loix. Amsterdam 1761.
Naumann, C. G., Om sekreta utskottet under den tidigare frihetstiden 1719—1734. Stockholm 1911.
Nilsson, O., Blad ur konung Gustaf III:s och drottning Sophia Magdalenas giftermålshistoria. (HB 4—6. 1878—79.)
Grev v. d. Ostens Gesandtskaber (anonym uppsats sign. -t-). (DHT 4: 1. 1869—70.)
Palme, S. U., Fredrik Axel von Fersens memoarer. (PHT 1937.)
Petander, K., De nationalekonomiska åskådningarna i Sverige. 1. 1718—1765. Stockholm 1912.
Petrie, C., Bolingbroke. London 1937.
Piil, R., Montesquieus politiska idéer. Halmstad 1903.
Raumer, F. von, Beiträge zur neueren Geschichte. 3—5: Europa vom Ende des siebenjährigen bis zum Ende des amerikanischen Krieges. Leipzig 1839.
Reddaway, W. F., Macartney in Russia 1765—67. (The Cambridge historical journal. 3. 1931.)
Ruville, A. von, William Pitt. 1—3. Stuttgart & Berlin 1905.
Sacke, G., Zur Charakteristik der gesetzgebenden Kommission Katharinas II. von Russland. (Archiv für Kulturgeschichte. 21. 1931.)
——, Katharina II. im Kampf um Thron und Selbstherrschaft. (Archiv für Kulturgeschichte. 23. 1933.)
——, Die gesetzgebende Kommission Katharinas II. Breslau 1940.
Sakman, P., Voltaire als Politiker. (Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. 61. 1905.)

Schaumann, G., Studier i frihetstidens nationalekonomiska litteratur. Idéer och strömningar 1718—1740. Helsingfors 1910.
Schrötter, F. von, Das preussische Müntzwesen im 18. Jahrhundert. 1—2. Berlin 1902—04.
Sichel, W., Bolingbroke and his times. London 1901.
Sjöstrand, E., Mynt- och bankpolitik under hattväldet 1738—1764. Upsala 1908.
Solovjev, S. M., Istoria Rossii. 5—6. S.-Peterburg u. å. (1896).
Soltau, R. H., The duke de Choiseul. Oxford & London 1909.
Sorel, A., L'Europe et la révolution française. 1. Paris 1885.
Soulange-Bodin, A., La diplomatie de Louis XV et le pacte de famille. Paris 1894.
Stavenow, L., Om riksrådsvalen under frihetstiden. Uppsala 1890.
——, Till belysning av partistriden vid riksdagen 1746—1747. Uppsala 1890.
——, Om formerna för utskottsval under frihetstiden. Uppsala 1890.
——, Studier i ståndsriksdagarnas senare historia. Göteborg 1895.
——, De politiska doktrinernas uppkomst och första utveckling under frihetstiden. (Historiska studier tillägnade C. G. Malmström. Stockholm 1897.)
——, Frihetstiden. Stockholm 1922. (Sveriges historia till våra dagar, 9.)
——, Det adertonde århundradets parlamentarism i Sverige. Uppsala 1923.
Stählin, K., Geschichte Russlands von den Anfängen bis zum Gegenwart. 2. Berlin & Leipzig 1926.
Säve, T., Sveriges deltagande i sjuåriga kriget 1757—1762. Stockholm 1915.
Tengberg, N., Bidrag till historien om Sveriges krig med Ryssland åren 1741—1743. Lund 1857.
——, Om frihetstiden. Stockholm 1867.
——, Om kejsarinnan Catharina II:s åsyftade stora nordiska alliance. Lund 1863.
Tjetjulin, Vnjesjnaja politika Rossii v natjale tsarstvovanija Jekateriny II. St. Petersburg 1896.
Valentin, H., Frihetstidens riddarhus. Stockholm 1915.
——, Frihetstiden inför eftervärlden. Stockholm 1942.
Vedel, P., Den ældre Grev Bernstorffs Ministerium. Kjöbenhavn 1882.
Winkelmann, Th., Zur Entwickelung der allgemeinen Staats- und Gesellschaftsanschauung Voltaires. München & Leipzig 1916. (Staats- und sozialwissenschaftliche Forschungen. 188.)

Förkortningar.

a. a.	anförda arbete.
AE	Archives du Ministère des Affaires Étrangères.
bd	band.
Brit. dipl. instr.	British diplomatic instructions.
BdP	Bondeståndets protokoll.
BoP	Borgarståndets protokoll.
Corr. Min.	Correspondance ministerielle du comte J. H. E. Bernstorff.
DHT	(Dansk) Historisk Tidskrift.
DRA	Rigsarkivet Köpenhamn.
dat.	daterad, daterat.
dep.	depesch.
FHS	Axel von Fersens historiska skrifter.
g. st.	gamla stilen.
HB	Historiskt Bibliotek.
HSH	Handlingar rörande Skandinaviens Historia.
HT	Historisk Tidskrift.
HZ	Historische Zeitschrift.
jfr	jämför.
KB	Kungliga Biblioteket.
konc.	koncept.
LSB	Stifts- och landsbiblioteket i Linköping.
MRA	Meddelanden från svenska riksarkivet.
nr	nummer.
odat.	odaterad, odaterat.
orig.	original.
PHT	Personhistorisk Tidskrift.
Pol. Corr.	Politische Correspondenz Friedrich des Grossen.
p. m.	promemoria.
PrP	Prästeståndets protokoll.
PRO	Public Record Office.
RAP	Ridderskapets och Adelns protokoll.
RHA	Riddarhusarkivet.
rel.	relation.
SA	Preussisches Geheimes Staatsarchiv.
SAH	Svenska Akademiens Handlingar.
s. d.	samma datum.
StvT	Statsvetenskaplig Tidskrift.
SvT	Svensk Tidskrift.
t.	till.
utg.	utgiven.
UB	Uppsala Universitetsbibliotek.
utr.	utrikes.
vol.	volym.
ZA	Zentrarchiv, Moskva.

Inledning

Det kan numera genom de rön, som forskningen bragt i dagen, anses ådagalagt, att den svenska frihetstidsförfattningen vid sin tillkomst på ett ingalunda oväsentligt sätt präglats av de i samtiden gängse naturrättsliga doktrinerna om folkets ursprungliga suveränitet och den därpå byggda fördragsteorien. Den tidigare forskningen ville förklara den stora förändring på statsförfattningens område, genom vilken enväldet ersattes med en författning, som i regeringsutövningen band konungen vid en voterande rådkammares beslut, men gjorde denna beroende av riksdagen och sålunda lade tyngdpunkten hos denna sistnämnda institution, uteslutande som en produkt av landets egen historia. Riksdagens nyförvärvade ställning som den egentliga maktinnehavaren förklarades som en logisk följd av den tidigare utvecklingen, av den aristokratiska rådsmaktens och det enväldiga konungadömets successiva misslyckanden. Detta är förhållandet med såväl GEIJERS, TENGBERGS som MALMSTRÖMS framställningar. Senare ha även STAVENOW och LAGERROTH huvudsakligen anslutit sig till denna uppfattning.[1]

S. J. BOËTHIUS synes ha varit den förste, som uppmärksammade de problem, som äro förknippade med frågan om de gängse statsrättsliga doktrinernas betydelse vid frihetstidsförfattningens tillkomst. Senare har E. HJÄRNE genom detaljerade undersökningar av den äldre svenska konstitutionalismen och av 1719 års regerings-

[1] GEIJER, Teckning af Sveriges tillstånd och af de förnämste handlande personerna under tiden från konung Karl XII:s död till konung Gustaf III:s anträde af regeringen; TENGBERG, Om Frihetstiden; MALMSTRÖM, Sveriges politiska historia från Karl XII:s död till statshvälfningen 1772 (cit. MALMSTRÖM); STAVENOW, De politiska doktrinernas uppkomst och första utveckling under frihetstiden; DENS., Det adertonde århundradets parlamentarism i Sverige. UUÅ 1923; DENS., Sveriges Historia till våra dagar. Frihetstiden; LAGERROTH, Frihetstidens författning; DENS., Sveriges riksdag, förra avdelningen, femte bandet, frihetstidens maktägande ständer 1719—1772, del 1.

forms tillkomsthistoria sökt ådagalägga, att den samtida statsrättsliga doktrinen spelat en betydelsefull roll vid utformandet av denna författning, samtidigt som han vid sidan av denna faktor tillmäter de medbestämmande socialgruppernas intressen och den inhemska traditionen stort inflytande.[2]

Ehuru man otvivelaktigt måste konstatera den stora betydelse, som den tidigare svenska traditionen och den historiska erfarenheten haft för frihetstidens »riksfäder» — snart sagt varje paragraf i de nya grundlagarna återspeglar någon fas, någon händelse eller något krav i det förgångna — torde man dock knappast kunna bestrida, att författningens karaktär och allmänna tendens, de slutsatser alltså, som drogos ur det historiska erfarenhetsmaterialet, även bestämdes av den naturrättsliga spekulationen.

Denna frihetstidsförfattningens allmänna riktning har emellertid också, ej blott negativt, genom de garantier mot suveränitetens återinförande, som den innehöll, präglats av den utveckling, som ägt rum under enväldet. Man kan med ganska stor säkerhet antaga, att de personer, som under Karl XII:s livstid förberedde en förändring av statsskicket, syftade till en restauration av det förkarolinska tillståndet, ett återställande av det aristokratiska rådsherraväldet.[3] Sannolikt ville de begagna den vid ett tronskifte uppkommande situationen till att, i överensstämmelse med folksuveränitets- och fördragsteorierna, med ständernas bistånd sätta sina planer i verket.[4] På denna punkt begingo de dock ett ödesdigert misstag. Det vapen, som skulle vändas mot den enväldiga konungamakten, träffade även dem, som först reste det. Det sociala och ekonomiska underlaget för de anspråk, den gamla högadeln beredde sig att åter hävda, hade genom reduktionens och den byråkratiska ämbetsmannaorganisationens nivellerande inflytande starkt försvagats.[5] De nya maktkrävarna, den stora

[2] Boëthius, Några anmärkningar om uppkomsten och karaktären af frihetstidens författning, HT 1891; Hjärne, Ämbetsmannaintressen och politiska doktriner vid 1719 års riksdag, HT 1916; Dens., Från Vasatiden till Frihetstiden.

[3] Malmström 1: 90; Hjärne, HT 1916: 175 ff., 180—181; Dens., Erik Benzelius d. y. och hans sagesmän (Symbola Litteraria, Upsala 1927) 171 ff.; Dens., Från Vasatiden till Frihetstiden 122 ff.; Lagerroth, Sveriges riksdag 5: 23.

[4] Hjärne, Symbola Litteraria 168 ff.; Dens., HT 1916: 175 ff., 180—181; Dens., Från Vasatiden till Frihetstiden 131 ff.

[5] Malmström, Smärre skrifter rörande sjuttonhundratalets historia 156 ff.; Hjärne, HT 1916: 177; Dens., Från Vasatiden till Frihetstiden 199.

skaran nyadlade ämbetsmän[6], som till stor del hade enväldet att tacka för sin ställning, kunde med framgång begagna rättsläget och de statsrättsliga doktrinerna, varpå det baserats till att genomdriva sina krav. Avgörande synes härvidlag voteringsreformen på riddarhuset i januari 1719 ha varit.[7] Den nya författningen kom härigenom att till sin karaktär väsentligen bliva en inversion av den förra. Det kungliga enväldet avlöstes av ständernas envälde.

Men trots detta kan frihetstidsförfattningen ej betecknas som ett doktrinärt sett enhetligt verk. Den konstitutionella tradition, som övertogs från den förkarolinska tiden, kunde ej restlöst ombildas av de teoretiska och intressebetonade faktorerna.[8] Den dominerande ställning, riksdagen erhöll i det nya statsskicket uteslöt ej de båda andra historiskt givna bärarna av statsmakten, konungen och rådet, såsom självständiga maktfaktorer. Författningen kom därför att innehålla vissa från dess allmänna tendens avvikande bestämmelser. Främst utgjordes dessa av de självständiga och gentemot rådet ej klart avgränsade befogenheter, som tillmättes konungen framför allt vid ämbetsutnämningar och befordringar, samt av den egendomliga blandning av juridiskt och politiskt ansvar, som ålades riksråden gentemot ständerna, och som till en början tycktes skänka dem en självständighet av samma art, som garanterades varje annan ämbetsman genom principen, att de blott kunde avsättas efter dom och rannsakan för ämbetsbrott.[9]

Följderna av grundlagstiftningsarbetet trädde därför först småningom genom en långsammare utvecklad författningspraxis och doktrin i dagen. Men denna senare utveckling, som framför allt uppbars av de nya maktkrävare, vilka 1719 spelat en så betydelsefull roll, nämligen det lågbyråkratiska, nyadliga flertalet på riddarhuset och närstående grupper inom de ofrälse ständen,

---

[6] Valentin, Frihetstidens riddarhus 43 ff. understryker framför allt skillnaden mellan gammal och ny adel, medan Hjärne, HT 1916: 13, framhåller skillnaden mellan över- och underordnade i förvaltningen som väsentlig.

[7] Hjärne, HT 1916: 153 ff.

[8] Hjärne, HT 1916: 177—178; Dens., Från Vasatiden till Frihetstiden 200—201; Lagerroth, Frihetstidens författning 280 ff., ser häri framför allt ett belägg på att författningen väsentligen var en historisk produkt.

[9] Se RF 1720 §§ 13, 14, 15, 20, 40, 45, Brusewitz, Frihetstidens grundlagar och konstitutionella stadgar 27 ff.; KF 1720 § 10 a. a. 62, RO 1723 § 13 a. a. 240 samt instruktionerna för Sekreta deputationen a. a. 287 ff.

vilka ägde med detta gemensamma intressen[1], synes huvudsakligen vara betingad av den inriktning, författningen från början fick, sedan tyngdpunkten glidit över till riksdagen, och dess inflytande blivit den dominerande faktorn i statslivet[2].

Frihetstidens första avsnitt, tiden fram till 1738, upptogs av en fortgående brytning mellan gammalt och nytt. — Den gestaltade sig väsentligen som en kamp mellan gammal och ny adel, mellan rådsauktoritet och lågbyråkratiska intressen, mellan riddarhusaristokrati och riddarhusdemokrati.

Efter Horns seger över det holsteinska partiet vid riksdagen 1726—1727 följde en period, som kännetecknades av en relativt stark maktkoncentration till rådet. Trots att han i sin kamp mot holsteinarna och deras äventyrliga utrikespolitiska planer begagnade riksdagen och sekreta utskottet som maktmedel[3], och således på sätt och vis blev sin egen olyckas smed, nöjde sig Horn med domen över Vellingk och Cederhielms »frivilliga» avsked, men undvek, att genom en radikal utrensning av meningsmotståndare ur rådet rubba denna institutions auktoritet[4]. Men trots denna omsorg och trots de vidsträckta fullmakter, ständerna mellan riksdagarna beviljade Horn och rådet[5], gled dock tyngdpunkten mer och mer över till ständerna och riddarhusdemokratien. Besluten 1726 och 1731, att riksråd ej kunde väljas till lantmarskalk, samt den slutna voteringens genomförande 1734 äro ganska tydliga tecken härpå.[6] Denna utveckling främjades av Horns vädjan till riksdagen vid anslutningen till den hannoveranska alliansen 1726 och efter dess sammanbrott 1734. Redan vid det sistnämnda tillfället synas motståndarna ha angripit honom med hans egna vapen.[7] Nästa gång ständerna sammankallades, 1738, blev resultatet också den hornska rådsregimens fall, riddarhusdemokratiens

---

[1] Valentin, a. a. kap. 1.

[2] Hjärne, HT 1916: 179 ff.; Från Vasatiden till Frihetstiden 198 ff.

[3] Malmström 1: 483, 2: 1 ff., 165; Tengberg, Bidrag till historien om Sveriges krig med Ryssland 1741—1743, 6—7; Lagerroth, Frihetstidens författning 306, Sveriges riksdag 6: 313 f. angående holsteinska partiets motstånd; jfr Valentin, a. a. 61 o. 66 om SU:s »aristokratiska» karaktär under denna tid.

[4] Malmström 2: 25 ff., Valentin, a. a. 79, Lagerroth, a. a. 309—310.

[5] Malmström 2: 59, 165, 212—213; Tengberg, a. a. 9—10.

[6] Malmström 2: 128; Hjärne, HT 1916: 156; Lagerroth, a. a. 304—305.

[7] Malmström 2: 183—184; Lagerroth, a. a. 310.

seger och frihetstids-parlamentarismens fullständiga genombrott. Genom den slutliga omformning av det formellt juridiska rådsansvaret till politiskt ansvar, som härigenom i praktiken ägde rum, rubbades en väsentlig förutsättning för riksrådets självständiga ställning. Den kamp mellan Horn och hans motståndare, det holsteinska partiet och dess arvtagare hattarna, vars resultat på författningslivets område här ovan skisserats, var emellertid framför allt en kamp mellan tvenne politiska maktgrupper och ej mellan två författningsteoretiska uppfattningar. Hattpartiets seger betydde också inledandet av en utrikes-, handels- och näringspolitik, som starkt kontrasterade mot föregångarens försiktiga statskonst, en politik, som skulle ställa stora krav på den svenska staten och dess ledning och som först och sist krävde en stark och auktoritativ regeringsmakt.

Ehuru striden mellan rådsauktoritet och riddarhusdemokrati otvivelaktigt är en uppgörelse mellan tvenne i sociala motsättningar djupt rotade åskådningar, voro de politiska medel, som tillgrepos i kampen mellan dem och som sedan avsatte sina spår i författningens praxis och doktrin, framför allt betingade av författningsutvecklingens ursprungliga inriktning. De tillgrepos ofta nog blott därför, att de voro lättast åtkomliga för befordrandet av de mål, framför allt av utrikespolitisk art, som man satt sig före och som i allmänhet voro de för samtiden väsentliga. Ovan har påpekats, hur Horn begagnade parlamentariska metoder, som banade vägen för hans motståndare och som senare visade sig ödesdigra för hans statskonst. Samma synpunkt skulle man kunna göra gällande beträffande hattarna. De medel, som anlitades för att störta Horn och möjliggöra en kraftigare utrikespolitik och en skärpt merkantilism, åstadkommo sådana resultat på författningslivets område, att en viktig förutsättning för den politik, man ville bedriva, för framtiden kom att saknas. Den karaktär, som författningen från början erhållit genom de lågbyråkratiska elementens dominerande inflytande i riksdagen, tvang de kämpande att begagna politiska medel, som verkade i hög grad undergrävande på regeringsmaktens auktoritet och ställning. Häri låg ett latent motsatsförhållande, en antites mellan mål och medel i hattpolitiken, som skulle bliva av den största betydelse ej blott för hattväldets utan också för statsskickets vidare öden och som i mer

än ett avseende gör året 1738 till en tragisk brytningspunkt i den svenska historien.[8]

För att åstadkomma den fasthet och enhetlighet i ledningen, som den förändrade utrikespolitiken krävde, tvungos hattarna att begagna de möjligheter till en koncentration av makten och inflytandet inom en mindre krets, som sekreta utskottet och dess underavdelningar erbjödo. Redan tidigare hade en dylik tendens gjort sig gällande. Vid 1726 års riksdag tog sekreta utskottet i hög grad utrikespolitiken om hand. Men detta skedde dock under Horns ledning, och de närmaste åren visade också, att regeringsmaktens representanter ej läto tyglarna glida ur sina händer.[9]

Först när ständerväldet vid 1738 års riksdag kom till fullt uttryck, bröt också tendensen till maktkoncentration hos sekreta utskottet fullkomligt igenom. Nu kom ledningen av de viktigaste frågorna, främst utrikespolitiken och vad därmed hade beröring, helt i händerna på detta utskott och dess deputationer. Vid följande riksdag, då det olyckliga ryska kriget förbereddes, fortsatte man på den inslagna vägen, och detta system blev sedan utmärkande för hattväldet.[1]

Trots försöket att på detta sätt överbygga motsatsen mellan

---

[8] Denna motsättning inom politiken observerades redan av samtiden och påpekades t. ex. av Nordencrantz, se LAGERROTH, a. a. 532 ff.; TENGBERG, Om frihetstiden Bil. A; jfr Fredrik den stores omdöme i Histoire de mon temps, 1746, s. 178; jfr MEINECKE, Die Idee der Staatsräson 407. Även GEIJER, a. a. 137, har liksom TENGBERG, a. a. 69; MALMSTRÖM, passim, bl. a. genom redogörelsen för krigsförklaringens tillkomst, 2: 416 ff.; LAGERROTH, passim, t. ex. 311 och 498 och HJÄRNE, HT 1916: 169 observerat detta förhållande. Svårast voro väl följderna av regeringsmaktens svaghet på utrikespolitikens område. Mindre utpräglad var kanske kontrasten mellan den författningspolitiska utvecklingen och hattarnas merkantilistiska handels- och näringspolitik. LAGERROTH framhåller, 499 ff., starkt denna synpunkt. Dock kan man knappast avvisa tanken, att det stora utrymme, som ständerväldet öppnade för allehanda klickinflytanden och särintressen, skadligt påverkat hattarnas handels-, närings- och myntpolitik. Se t. ex. EKEGÅRD, Studier i svensk handelspolitik under den tidigare frihetstiden kap. 1: 4 fr. a. 138 o. 142. Jfr även PETANDER, De nationalekonomiska åskådningarna i Sverige sådana de framträda i litteraturen. STAVENOW vill i sin essay, Det adertonde århundradets parlamentarism i Sverige, just i regeringsmaktens alltmer framträdande förfall se författningsutvecklingens mest ödesdigra svaghet.

[9] NAUMANN, Om sekreta utskottet under den tidigare frihetstiden.

[1] GEIJER, a. a. 106; TENGBERG, a. a. 67; MALMSTRÖM 2: 274 ff., 343, 395 ff., 401, 404; 4: 266; STAVENOW, Det adertonde århundradets parlamentarism 30; LAGERROTH, Sveriges riksdag 6: 43, 321.

den positiva statsrätten och det politiska lägets krav blev snart den inre svagheten i hattarnas regeringssystem uppenbar, och därmed få vi också se planer på en reform av författningen träda fram. Den svåra kris, som följde på det ryska äventyret aktualiserade dessa frågor. Under intryck av landets djupa förnedring och den hotande upplösningen tyckes en viss självbesinning ha gjort sig gällande. Sitt starkaste uttryck har denna stämning kanske fått i de ord, en av hattpartiets förnämste, greve Henning Gyllenborg, yttrade på riddarhuset den 9 juni 1743:

> All vår oreda härflyter af lamhet i regeringen genom vårt nu inrättade regeringssätt — — — Här saknas hos regeringen den styrka, som den värkeligen äga bör, och jag vet nästan intet, hurudant vårt regeringssätt nu är, om här är monarchie, aristocrati eller anarchie. Här är snarare en sammanblandning af alla slagen, en sammanblandning af regerande och lydande, hvarigenom händt, at ingen myndighet varit hos de förre och all laglydnad och fruchtan försvunnit hos de senare. Vi hafva undertiden gripit tömmarne med regeringen, och hvar och en har dumdristigt trodt sig kunna giöra hvad honom sielf hälst behagat.[2]

Man kan konstatera, att en stämning för stärkande av regeringsmakten var för handen framför allt inom ledande och ansvariga kretsar. Möjligen kan den mindre starkt utpräglade antirojalism, som redan tidigt kan spåras hos de nyadlade ämbetsmannakretsar, vilka utgjorde en väsentlig beståndsdel av det holsteinska och senare hattpartiet, och som skilde dessa från vissa element inom den äldre adeln, härvidlag ha spelat en viss roll.[3] I varje fall samlade denna riktning under de följande årens svåra arbete på återupprättande av statens anseende och självständighet sina förhoppningar och planer kring det unga tronföljarparet.

Det är mot denna bakgrund man bör se det samarbete, som under 1740-talets senare år ägde rum mellan tronföljarparet och vissa ledande hattar och som otvivelaktigt avsåg en författningsreform. På grund av olika omständigheter kommo dessa planer ej att leda till något resultat. Med det material, som för närvarande är till-

---

[2] RAP 14: 120. Jfr GEIJER, a. a. 158 ff. Där dateras anförandet felaktigt den 19 juni. Citatet är också hos GEIJER oriktigt.

[3] VALENTIN, a. a. 71 ff. och den av honom 63 ff. citerade skriften »Samtal mellan en af gamla och en af unga adeln vid en höstemarknad 1722». Jfr härmed t. ex. Tessins omdöme om Karl XII, Carl Gustaf Tessins dagbok 1748—1752 utg. av S. LEIJONHUFVUD 46 ff., och Höpkens om frihetstidsförfattningen, HÖPKEN, Skrifter 1: 24 ff.

gängligt, är det därför också ganska svårt att avgöra, vad som faktiskt var avsikten med dem. Den formel, som vanligen användes, återgång till Gustav Adolfs regeringsform, ger givetvis ingen säker ledning.[4]

En sammanställning av Danielsson-Kalmaris ur franska och preussiska arkiv hämtade uppgifter med de reflexioner, som Carl Gustaf Tessin under denna tid nedtecknat i sin dagbok[5], ger till resultat, att det politiska ideal, som hattledarna strävade efter, innebar ett förtroendefullt och enigt samarbete mellan konung och råd, varigenom en säker grundval skulle vinnas för en fast och konsekvent utövning av regeringsmakten[6]. Med hänsyn till den roll, Tessin spelade, är en sådan sammanställning metodiskt väl motiverad. Den ger de mångtydiga orden »Gustav Adolfs regeringsform» ett i någon mån påtagligt innehåll och en sannolik mening.

Redan från begynnelsen fanns troligen en avgörande skillnad mellan dessa avsikter och tronföljarparets. Att fälla ett i detalj preciserat omdöme om den statsrättsliga åskådning, som hyllades av det unga hovet, är också det en tämligen svår uppgift. Talrika uttalanden i Lovisa Ulrikas brevväxling med anförvanterna visa dock, att den förebild, som för henne stod i effektfull kontrast till de nedslående förhållandena i Sverige, var en monarki i stil med den samtida preussiska, regerad av en upplyst furste. Hennes uppfattning stammar naturligtvis främst från den hohenzollernska familjetraditionen, som i henne hade en av sina mest hängivna anhängare, men man kan i densamma också spåra drag, som vittna om inflytande av de litterära kretsar, som i den upplysta despoten sågo sitt statsmannaideal.[7]

[4] Se t. ex. Malmström 3: 295, 428; Danielsson(-Kalmari), Die nordische Frage 139 ff., 230 ff.; S. Leijonhufvud, Omkring Carl Gustaf Tessin 2: 69 ff., 85 ff. Dessa planer omtalas jämväl i d'Havrincours memorial 8.9.1763, AE, cit. av Geijer, a. a. 190—191.

[5] Danielsson, a. a.; Tessin, Dagbok 1748—52, utg. av S. Leijonhufvud.

[6] Den idéhistoriska bakgrunden till dessa tankegångar vore värd en undersökning. Förf., som ägnat denna fråga sin uppmärksamhet, anser sig dock ej i stånd att framlägga några säkra resultat. Otvivelaktigt återspegla de ett allmänt, i tiden gängse tankegods. Ett försök till närmare precisering skulle måhända föra tillbaka till en något äldre engelsk samtida, lord Bolingbroke, och hans skrift The idea of a patriot king. Om Bolingbroke se biografier av W. Sichel och C. Petrie.

[7] Luise Ulrike, die schwedische Schwester Friedrichs des Grossen. Ungedruckte Briefe, herausgegeben von F. Arnheim cit. Luise Ulrike, Briefe; Leijonhufvud,

På denna grundläggande olikhet i uppfattningen måste den brytning mellan det unga hovet och hattarna återföras, som följde, när hotet från gemensamma inre och yttre fiender lättade. Denna brytning, som otvivelaktigt tog sin början redan före tronskiftet, utvecklade sig efter Adolf Fredriks tronbestigning till en kamp om konungens förhållande till rådet, som slutligen koncentrerades kring frågan, om konungen skulle vara bunden av den voterande rådkammarens beslut eller ej. Det tidigare ställda problemet om regeringsmaktens, alltså konungens och rådets, gemensamma ställning i samhället sköts därigenom i bakgrunden för en fråga, som rörde dess inre organisation. Härunder utbildade konungamaktens anhängare en författningsteoretisk uppfattning, byggd på en från föregående sekel nedärvd balanslära och en fördragsrättslig fundamentallagsuppfattning.[8] I kampen mot hovets anspråk formulerades bland hattarna åter en av Lockes teorier präglad lära om riksdagen som den ledande och utslagsgivande faktorn i statslivet. Även denna ståndpunkt var naturrättsligt grundad, men fördragsmomentet försköts här från de egentliga grundlagarna till valakten, varigenom ständernas primat som grundlagstiftare trots den teoretiska utgångspunkten kunde hävdas.[9] Väsentligen var

---

Omkring Carl Gustaf Tessin 2: 91; Stavenows recension av Luise Ulrike, Briefe i HT 1909; Koser, Die Epochen der absoluten Monarchie in der neueren Geschichte, HZ 61 (1889) 277 ff.; Linvald, Frederik den Stores statsopfattelse DHT 10: 2: 1; Meinecke, Die Idee der Staatsräson Kap. 5; Sakman, Voltaire als Politiker i Zeitschrift für die Gesamten Staatswissenschaften Bd 61; Winkelman, Zur Entwickelung der allgemeinen Staats- und Gesellschaftsanschauungen Voltaires i Staats- und Sozialwissenschaftlichen Forschungen H. 188; Faguet, La politique comparée de Montesquieu, Rousseau et Voltaire. Kortfattade notiser i ämnet finnas i Lanson, Histoire de la littérature française och Boëthius, Om statslivet.

[8] Om balanslärans allmäneuropeiska bakgrund och dess roll i den tidigare svenska konstitutionalismens historia se Hjärne, Från Vasatiden till Frihetstiden 19, 43, 80 och exkursen 203 ff. Den uppfattning, som hovets anhängare hävdade framlades i debatten på riddarhuset angående konungaförsäkran, se t. ex. Carl Ungerns yttrande, RAP 18: 205, E. Wrangels dictamen 373 ff., P. G. Ehrencronas dictamen 386 ff., Chr. Horns memorial 389, Dürings memorial 400 ff. Den utvecklades också i C. W. Grönhagens memorial, avgivet vid debatten angående En ärlig svensk, RAP 19, 1 bil. 119. Jfr f. ö. Lagerroth, a. a. 459 ff., Landberg, Sveriges riksdag 7: 12.

[9] Denna ståndpunkt framlades bl. a. i Browallius' betänkande »om irriga begrepp rörande fundamentallagen», tryckt som bilaga till Malmström 4: 453 ff., och i tidskriften En ärlig svensk. Lockes inflytande på frihetstidens ständer-

dock konflikten mellan hovet och hattarna en maktkamp och icke en idéstrid. Omsider ledde den till hovets fullständiga nederlag och 1756 års katastrof.

Men det tänkesätt, som funnit ett uttryck i samarbetet mellan hattledarna och tronföljarparet levde alltjämt kvar. Under de år, som förflöto mellan 1751—52 och 1755—56 års riksdagar, gjordes flera försök att åstadkomma en modus vivendi mellan hovet och rådet. Från hovets sida voro de väl oftast uttryck för dess strävan att vinna enskilda riksråd för att på så sätt splittra motståndaren.[1] Om man får tro den preussiske ministern Maltzahn, skall drottningen dock slutligen hava uppgivit alla planer på envälde och velat nöja sig med en »regeringsform, som bibehöll en förnuftig frihet och som ungefär liknade den engelska».[2] Dessa strävanden gåvo också vid några tillfällen ledande hattar anledning att framlägga en åskådning, som i allt väsentligt överensstämmer med den, som möter i Tessins anteckningar.[3]

Försoningsförsöken misslyckades emellertid, och utvecklingen ledde obönhörligt mot den stora krisen. På grund av föreliggande

---

väldesdoktrin har ej blivit föremål för någon systematisk undersökning. Starkast har kanske G. Schauman, Studier i frihetstidens nationalekonomiska litteratur 57 ff., uttalat sig för den uppfattningen, att ett dylikt inflytande förelegat. Även E. Fahlbeck ansluter sig till denna uppfattning, Statsv. T. 1916: 121 ff., ehuru han, 122 noten, varnar för överdrifter. Senast har Landberg i Sveriges riksdag 7: 13 ff. bestämt anslutit sig till denna syn på ständerväldesdoktrinen. Lagerroth anser ett inflytande från Locke möjligt, ehuru han framför allt betonar de nationella förutsättningarna för den åskådning, som uttryckes av Browallius, Frihetstidens författning 405. Lagerroth har dessutom, a. a. 377 ff., framhållit Lockes och Hobbes' betydelse för spekulationen tidigare under frihetstiden. Angående Locke jfr f. ö. Dunning, Political theories from Luther to Montesquieu 35 f. och Boëthius, Om statslivet 162 ff.

[1] Preussiske ministern Rohd t. Fredrik II 21.3.1752, 5.1., 31.7.1753, Pol. Corr. 9: 80, 319, 10: 44. Lovisa Ulrikas memoarutkast, Stafsunds arkiv, jfr Leijonhufvud, Lovisa Ulrika och Carl Gustaf Tessin 18; Lovisa Ulrika t. Fredrik 21.4. 1752, 6.3.1753, 13.4.1756, Luise Ulrike 2: 297, 324, 400; jfr Leijonhufvud, Omkring Carl Gustaf Tessin, 2: 166.

[2] Maltzahn till Fredrik 26.4.1754, Pol. Corr. 10: 319.

[3] C. F. Scheffer t. Louis François de Bourbon, prince de Conti, janvier 1753; dens. t. Adolf Fredrik 15.11.1752, Brokindsamlingen vol. 15. Se förf:s uppsats, C. F. Scheffer och 1750-talets författningskris, HT 1939; jfr Carlquist, Carl Fredrik Scheffer och Sveriges förbindelser med Danmark 1752—65, 36 ff. framför allt 43.

material är det svårt att i detalj följa den och med säkerhet uttala sig om anledningen. Här är ej heller platsen att utreda dessa problem. Med ganska stor sannolikhet och med stöd av den kännedom, vi äga om drottningens åsikter, kunna vi dock antaga, att hattarna alltjämt misstrodde hovets krav på ökning av konungamakten. Av intresse för denna undersökning är emellertid att konstatera, att kritiken mot frihetstidens författningsutveckling alltjämt var levande bland hattarnas ledare.

Även sedan hovpartiet krossats och försöket att på rådets bekostnad öka konungamakten med riksdagens hjälp slagits tillbaka, var man bland ledande hattar ingalunda helt tillfreds med läget. Ett resultat av denna utveckling blev, att riksdagens dominerande ställning i staten ytterligare befästes. Detta kan knappast ha varit tilltalande för dem, som kände behovet av en stark regeringsmakt. Vi kunna finna belägg på att så var fallet i främmande diplomaters rapporter och i inhemskt källmaterial.[4]

Av särskilt intresse är i detta sammanhang en uppteckning, som C. F. Scheffer gjorde medan ännu 1755—56 års riksdag var samlad.[5] Samtidigt som denna skrift tydligt ger uttryck åt de farhågor, den aktuella situationen ingav, pekar den genom hela tankegången framåt mot en ny lösning av problemet. Trots att inga praktiska slutsatser drogos, tycker man sig i själva uppläggningen kunna skönja Montesquieus maktskillnadslära med dess karakteristiska särmärke, exekutivens vetorätt. Man bör visserligen ej låta sig förledas till allt för långt gående slutsatser av ett ensamstående och tämligen opreciserat uttalande. Men det ger dock ett genom sin författares inflytande och ställning betydelsefullt uttryck för en visserligen under rådande förhållanden ej öppet framträdande, men alltjämt fortlevande kritik av ständerväldets yttersta konsekvenser. På samma gång visar oss Scheffers uppteckning, att det program, kring vilket i tidens fullbordan ett försök att samla nationens splittrade krafter skulle göras, redan funnit ett första uttryck vid den tid, då splittringen var som störst.

Det politiska läget under tiden närmast efter 1756 års svåra kris

---

[4] Se t. ex. den preussiske ministern Solms till konung Fredrik 11.5.1756, Pol. Corr. 12: 364.

[5] Tankar om några ännu felande mått till vårt regeringssätts bestånd 21.9. 1756, F 267 UUB, utg. av förf., HT 1939.

omöjliggjorde dock varje tanke på att förverkliga ett sådant program. När hattväldet genom riksrådets beslut, att Sverige såsom garant av westfaliska freden med vapenmakt skulle ingripa mot konungen av Preussen, åter ställdes på ett prov, som skulle bringa den fatala antitesen i dess regeringssystem i dagen, hade man, trots hovets fullständiga nederlag ett år tidigare, icke lyckats åstadkomma någon slutgiltig lösning i konflikten mellan dynastin och det härskande systemet. Hur begränsad monarkens maktställning än var, utgjorde dock konungafamiljens och framför allt drottningens fortsatta existens ett hot mot hattregimen. Genom beslutet att ingripa i det europeiska kriget, som även bland partiets ledande män väckte mycken tvekan, accentuerades ytterligare det äventyrliga draget i hattarnas utrikespolitik. I högre grad än tidigare betingades den nu av tillfälliga konjunkturer och arronderingslusta. Den uppbars knappast i sin nya fas av en stark mening inom nationen; snarare har den prägeln av ett på partitaktiska beräkningar fotat företag. Därtill kom, att den säkerligen också riktade sig mot hovet och det stöd, som detta i utlandet kunde finna för sina strävanden.[6] Slutligen stod själva beslutet om väpnat ingripande i Tyskland utan ständernas hörande i tvivelaktig överensstämmelse med regeringsformen.

Också konungaparet uppfattade sin ställning efter krigsutbrottet som ytterst allvarlig. Även om kriget kan ha framkallat en konflikt mellan drottningens känslor för det land, som sett henne födas och det, hon genom sitt äktenskap tillhörde, ansåg hon dock dess utgång vara avgörande för sin egen familjs och den holsteinska dynastiens ställning. Å andra sidan väntade hon sig av ett neder-

---

[6] Överläggningarna och underhandlingarna om Sveriges deltagande i sjuåriga kriget ha utförligt skildrats av L. De Geer, Minne af Riksrådet Grefve Anders Johan von Höpken, SAH 57: 328 ff.; Malmström 4: 280 ff. och Säve, Sveriges deltagande i sjuåriga kriget 24 ff. För den handelspolitiska bakgrunden lämnar N. Holmberg en redogörelse i Skandia 14: 120 ff. Hithörande rådsprotokoll ha publicerats i HSH 23: 115. Handlingar rörande Sveriges deltagande i kriget återfinnas även i A. J. von Höpkens Skrifter, utg. av C. Silfverstolpe. Konventionen mellan Sverige och de mot Preussen krigförande makterna jämte redogörelse för underhandlingarna se Sveriges traktater 8: 694 ff. Tydligast gav rikskanslirådet greve Ekeblad i sitt votum 12.5.1757 uttryck åt den mot hovet riktade tendensen i krigsbeslutet, HSH 23: 219. Den senaste och vederhäftigaste skildringen av krigets förlopp har givits av Säve, a. a.

lag för de svenska vapnen väsentliga fördelar för sin och sin gemåls sak.[7]

Trots att hovpartiet efter katastrofen vid 1756 års riksdag praktiskt taget upphört att existera och konungaparets verksammaste anhängare omkommit eller skingrats i landsflykt, upphörde likväl ej hovets politiska verksamhet. Drottningen lyckades även efter krigsutbrottet upprätthålla förbindelsen med sina vänner i utlandet.[8] Redan tidigt planerade hon att utnyttja fredsslutet mellan Sverige och Preussen till sin fördel för att i samband med en preussisk seger söka uppnå full upprättelse för de tidigare motgångarna.[9] Några möjligheter att påverka händelseförloppet i en för henne gynnsam riktning hade hon dock till en början icke. Hennes verksamhet måste därför tills vidare inskränka sig till att bevara förutsättningarna för en framtida politisk verksamhet.

När vapenlyckan kom hattarnas förhoppningar om lättköpta segrar på skam, ändrades emellertid läget. Motgångarna i kriget utsatte hela deras regeringssystem för en våldsam kris, som gav hovet möjligheten att i samverkan med hattarnas politiska motståndare bland de äldre mössorna och de kretsar, ur vilka det yngre mösspartiet utgick, ånyo pröva lyckan. Men krisen träffade ej enbart den härskande regimen. Också frågan om statsskickets brister aktualiserades genom den på nytt. Frihetstiden ingick i vad som blivit kallat »den kritiska perioden».[1]

---

[7] Lovisa Ulrika t. August Wilhelm 29.8.1757, Luise Ulrike, Briefe 2: 424; jfr Malmström, SvT 1872: 502 och a. a. 4: 352 n. 3; Lovisa Ulrika t. Fredrik II 29.8.1757 SA, tr. i Luise Ulrike, Briefe 2: 422; jfr memoarutkastet FHS 3: 262 och kronprins Gustafs memoarutkast »La piété filiale», F 414 UUB, och Geijer, Konung Gustaf III:s efterlämnade papper 41.

[8] Förbindelsen med Fredrik tyckes till en början ha ombesörjts av Adolf Fredriks syster änkefurstinnan av Zerbst. Lovisa Ulrika t. Fredrik II 23.8.1757, Luise Ulrike, Briefe 2: 421; Fredrik t. Lovisa Ulrika 5.9.1757, Pol. Corr. 15: 329; Eichel t. Finckenstein 6.9.1757, SA. Också med sina landsflyktiga anhängare stod drottningen till en början i viss kontakt, se förf:s uppsats Erik Wrangel och den preussiska utrikesledningen 1758—60, PHT 1936: 163 ff. Om Erik Wrangels verksamhet under kriget se även denna uppsats. Genom de engelska emissarierna Campbell och Goodricke och senare genom den holländske ministern Marteville stod hovet i förbindelse också med England.

[9] Fredrik t. Lovisa Ulrika 19.12.1757, Pol. Corr. 16: 107, FHS 8: 211; Lovisa Ulrika t. Fredrik 10.2.1758, Luise Ulrike, Briefe 2: 429; Fredrik t. Lovisa Ulrika 13.3.1758, Pol. Corr. 16: 306, FHS 8: 212.

[1] Lagerroth, Frihetstidens författning 301—302.

Härigenom öppnades åter möjligheten för de gentemot den positiva författningsutvecklingen kritiska strömningarna inom hattpartiets egna led att göra sig gällande. Vägen banades ej blott för en inrepolitisk nygruppering utan också för en författningspolitisk utveckling efter nya linjer. I de följande kapitlen skola vi undersöka de strävanden, som blevo en följd härav, förutsättningarna för desamma och orsakerna till deras misslyckande.

KAPITEL I

Hovets politiska verksamhet under 1760—62 års riksdag till nyåret 1762

När riksdagen under pågående krig åter sammanträdde i Stockholm den 15 oktober 1760, öppnade sig för hovet en länge saknad möjlighet att åter göra sitt inflytande gällande på den politiska vädjobanan och att taga revansch för den gångna tidens motgångar. Men även om krigshändelsernas för det härskande partiet ogynnsamma utveckling, de inre svårigheter, som blivit en följd av desamma, och den rådande oenigheten inom partiets egna led kunde synas gynna dylika avsikter, stod dock konungaparet tämligen oförberett att tillvarataga de möjligheter, som läget kunde erbjuda. Dess försök att från utlandet vinna ekonomiskt stöd för sin verksamhet vid den kommande riksdagen hade misslyckats, och drottningen var sålunda utan egentliga egna resurser.[1] Först någon tid efter riksdagens öppnande lyckades Adam Horn genom att lova den stockholmske storköpmannen Kiermans svärson, Insenstjerna, hovmarskalks titel öppna tillgång till en relativt stor summa penningar, 20.000 plåtar.[2] Upplösningen och förvirringen inom hattpartiet, som blivit allt allvarligare, ju mera läget försämrades, utgjorde till en början hovets största tillgång.[3]

[1] Lovisa Ulrika t. Fredrik II 20.3.1760, SA; Fredrik II t. Lovisa Ulrika 7.5. 1760, Pol. Corr. 19: 323, FHS 8: 231; J. F. v. Schwerins framställning å hovets vägnar se Pol. Corr. 19: 522 n. 2, jfr Fredrik II t. Finckenstein 25.6., 1.8.1760, a. a. 522, 533.

[2] Lovisa Ulrikas memoarutkast, Stafsunds arkiv, jfr FHS 3: 284. Se även den i huvudsak med denna skildring överensstämmande berättelsen i HSH 15: 153 f. Konc. till fullmakten, dat. 23.2.1761, finnes i riksmarskalksämbetets arkiv, jfr ELGENSTIERNA, Svenska adelns ättartavlor 4: 14 och Stockholms Posttidning 23.4.1761.

[3] MALMSTRÖM, a. a. 4: 448 ff., 5: 1 ff. Vissa ledande hattar t. ex. C. F. Scheffer sökte anlägga en hoppfullare syn på läget. Hans uttalanden återljuda i danske

Vid denna riksdag samverkade hovet, liksom under 1750-talet, främst med mössorna, såväl med de fåtaliga återstående av det gamla partiet som med de krafter, vilka utgjorde fröet till det yngre mösspartiet. Till en början gingo deras strävanden hand i hand, och man har åtminstone under riksdagens tidigare skede svårt att skilja dem åt, även om olika uppfattningar om mål och medel torde ha förekommit. Adam Horn, Joachim och Carl Wilhelm von Düben, Ridderstolpe, Rudbeck och Durietz ha säkerligen hört till dem, som anlitades av Lovisa Ulrika. Dit hörde också Nils Adam Bielke och Nils Filip Gyldenstolpe. En nykomling var däremot överstelöjtnanten Fredric Carl Sinclair, som genom Bielke kommit i beröring med kretsen kring drottningen.[4] Han lyckades snabbt vinna hennes förtroende och spelade under de följande åren en betydelsefull roll i hovets politik. Man torde i icke oväsentlig grad kunna återföra den förändring i dess hållning, som under de följande åren ägde rum, på hans inflytande. Vissa av det yngre mösspartiets ledande personer saknas likväl bland de namn, som drottningen meddelar, men hennes lista är knappast fullständig, varför man ej torde vara berättigad att draga några slutsatser härav. I fråga om en av partiets anhängare, den intrigante majoren Fredrik Gyllensvaan, har drottningen dock uttryckligen förnekat, att han tillhörde kretsen av hennes rådgivare.[5]

Kronprins Gustaf låter oss i en anteckning, som behandlar dessa månader, veta, att han redan tidigt tyckte sig kunna skönja en skillnad mellan dem av hovets anhängare, som voro dess verkliga vänner, och dem, som framför allt drevos av enskilda intressen. Till dessa senare räknade han Rudbeck, Ridderstolpe och även Horn.[6] Om denna anteckning, som torde vara nedskriven åtskil-

---

ministern Schacks depescher 20.5. och 2.9.1760, DRA. De mörkare dragen dominera emellertid, se t. ex. d'Havrincours rapport 26.9.1760, AE och Fredrik Sparres dagbok 5.10., 8.10., 30.10.1760, Ericsbergs arkiv.

[4] Memoarutkastet, Stafsunds arkiv, jfr FHS 3: 280, 283.

[5] Memoarutkastet, Stafsunds arkiv, jfr FHS 3: 283. Den tryckta versionen avviker rätt väsentligt från originalet.

[6] Memoarutkast, betitlat »La piété filiale», F 414 UUB; jfr GEIJER, Konung Gustaf III:s efterlämnade papper 43. GEIJER har ej framhållit, att detta utkast är av senare datum än det, som betitlas »Memoires commencés en 1765, lorsqu'il était en âge de 19 ans» och som slutar 1750. Detta framgår emellertid av en hänsyftning på händelserna år 1768, som återfinnes i början av »La piété filiale». Utkastet kan alltså ej dateras tidigare än år 1768.

liga år senare, verkligen återgiver hans intryck vid riksdagens början eller blott återspeglar senare erfarenheter, torde vara tvivelaktigt. Under riksdagens lopp få vi emellertid se vissa motsättningar mellan hovet och de yngre mössorna växa fram, motsättningar, som säkerligen varit av betydelse för gestaltandet av dess politik.

Den hållning, som drottningen och hennes anhängare till en början intog, synes närmast kunna betecknas som avvaktande. Man väntade att kunna skörda frukterna av hattarnas svåra läge, men såg sig ännu icke i stånd därtill. Denna hållning förvånade motståndarna, som voro vana vid ett mera aggressivt uppträdande från hovets sida, och de fruktade, att dess ovanliga försiktighet dolde en listig plan att vända splittringen och oredan inom motpartiet till sin egen fördel.[7]

Till en början hade hovet emellertid knappast någon framgång med sina försök att utnyttja läget. Oenigheten mellan Höpken och de övriga hattledarna, som, enligt vad drottningen berättar, sträckte sig så långt, att han förklarade sig villig att understödja Horns lantmarskalksval, vågade hon dock icke utnyttja av fruktan att råka i en slugt gillrad fälla.[8] Från fransk sida ställdes dessutom inte obetydliga penningsummor till hattarnas förfogande.[9] Talmans- och utskottsvalen utföllo också till deras förmån. Därigenom vunno de redan från början ett övertag, som under riksdagens fortsättning blev av största betydelse. Försöket att i samverkan med Pechlin och den oppositionella grupp inom hattpartiet, som fylkades kring honom i det s. k. lantpartiet, angripa rådet omintetgjordes genom den bekanta överenskommelsen mellan denne och hattarna, som träffades den 7 och 8 januari 1761. Mot att Höpken, Palmstierna och Scheffer offrades och han själv ersattes för sina utlägg, avbröt Pechlin sitt samarbete med hovet.[1]

[7] D'Havrincour 26.9.1760, AE; Schack 29.8.1760, DRA; Fredrik Sparres dagbok 28.10., 30.10. och 9.11.1760, Ericsbergs arkiv.

[8] Memoarutkastet, Stafsunds arkiv; jfr FHS 3: 281, 282—283. Höpkens fronderande hållning var tydligen allmänt bekant. Både d'Havrincour och den i Köpenhamn bosatte Goodricke kände till den; d'Havrincour 7.3., 27.6., 26.9., 24.10. 1760, AE; Goodricke 7.4., 4.8., 25.9., 29.9.1759, 13.5.1760, PRO. Om Höpkens förbindelser med Horn, som sträckte sig flera år tillbaka i tiden, vittnar bevarad korrespondens, offentliggjord i hans av Silfverstolpe utg. skrifter.

[9] D'Havrincour 7.3., 2.5., 3.10., 10.10., Choiseul t. d'Havrincour 11.4.1760, AE.

[1] Malmström 5: 24 ff.

Den stora särskilda deputation, från vilken man lyckats eliminera hattarnas inflytande och som skulle utreda »om krig kan börjas och fortsättas utan riksens ständers sammankallande enligt grundlagen», »grundlagarna och deras verkställighet» samt övriga »questiones legis rörande tjänstebetänkandet, pensionsreglementet, skrif- och tryckfriheten samt executionsverket i allmänhet», kom aldrig att spela den roll man tilltänkt den.[2]

Drottningen tillmätte sig själv och sina anhängare en ej oväsentlig del i den angreppsplan mot rådet, som vid riksdagens början hade uppgjorts, men framhöll samtidigt, att hennes förtroende för Pechlin ej var obetingat.[3] Det är knappast längre möjligt att utreda, hur förhållandet dem emellan verkligen gestaltat sig. Vi kunna dock konstatera, att också samtidiga bedömare tillskrevo drottningen en betydelsefull roll.[4] Själv har hon senare förklarat, att hon ville skrämma rådet till »att kasta sig under hofvets välbehag, hvars anseende nu började ansenligt tillväxa och hvars protection de sig gärna skulle utbedja emot ett nitiskt bearbetande å deras sida att förändra det sedan 1756 altererade regeringssättet».[5] Om detta verkligen redan nu varit hovets avsikt, kunna vi kanske häri se en väsentlig orsak till Pechlins återförening med hattarna. Motståndarna förstodo i varje fall mycket snart, att betydelsefulla skiljaktigheter i åsikter och syften funnos mellan drottningen och partimannen.[6] Resultatet härav blev överenskommelsen mellan Pechlin och hattarna.

Ungefär samtidigt med upplösningen av den kombination, varpå den första angreppsplanen mot rådet byggdes, kröntes hovets strä-

---

[2] Deputationens instruktion se Brusewitz, Frihetstidens grundlagar och konstitutionella stadgar 285; FHS 3: 285—286. Av den stora särskilda deputationens protokoll finnes i samlingen frihetstidens utskottshandlingar endast några memorialprotokoll, vol. 91; jfr Malmström 5: 27 n. 1. Den 28 maj 1936 erhöll riksarkivet såsom gåva av direktör G. Kassman, Djursholm, en i grått kardduspapper bunden volym (riksarkivets acc. 27/1936) enligt titelbladet innehållande »Riksens Höglofl. Ständers Särskilta Stora Deputations Acter och Protocoller 1761». Volymen innehåller protokoll i renskrift från 12.1. till 29.5.1761 samt vissa därtill hörande handlingar i avskrift. Frågan om denna volyms proveniens och förhållande till de i riksarkivet bevarade memorialen är ännu ej klarlagd.

[3] Memoarutkastet, Stafsunds arkiv; jfr FHS 3: 283—285. Se även kronprinsens ovan anförda memoarutkast.

[4] D'Havrincour 7.11.1760, AE.

[5] Memoarutkastet, Stafsunds arkiv; jfr FHS 3: 285.

[6] D'Havrincour 5.12.1760, AE och Schack 5.12.1760, DRA.

vanden att av sina utländska bundsförvanter erhålla ett verkligt stöd för första gången med framgång. Genom den preussiske ministern i Köpenhamn, Borcke, erhöll konung Fredrik underrättelse om hattarnas motgångar vid riksdagen under hösten 1760. Förhållandena syntes honom nu lämpade för ett ingripande. Då han visste, att det svenska hovets penningresurser voro begränsade, beslöt han i slutet av november att genom pekuniärt understöd möjliggöra en fortsatt kamp mot rådet och dess utrikespolitik. Till en början anvisade han för detta ändamål 50.000 »écus». Dessa penningar, som skulle stå till den svenska drottningens fria disposition, tillställdes Borcke jämte ett kort meddelande till Lovisa Ulrika för att av honom, under iakttagande av största försiktighet, vidarebefordras till bestämmelseorten.[7] Den 20 december nådde försändelserna Borcke, som omedelbart underrättade adressaten. Genom bankirerna Adamson & Fenwick, vilka Lovisa Ulrika själv för Goodricke angivit som lämplig mellanhand, lät Borcke remittera penningarna till henne.[8]

Redan från början var Fredrik emellertid beredd att begagna ett dubbelt så stort belopp som det ovan omtalade för att främja sina intressen i Stockholm. I ett brev till Lovisa Ulrika, daterat den 25 december, ställde han »en ny remissa åtminstone lika stor som den förra» i utsikt.[9] Då rapporterna från Köpenhamn fortfarande buro vittnesbörd om det gynnsamma läget vid den svenska riksdagen, beslöt han följaktligen att fortsätta på den inslagna vägen. Borcke erhöll återigen 50.000 »écus». De ställdes emellertid ej som förra gången till Lovisa Ulrikas fria förfogande. Konungen överlät åt sin minister icke blott att avgöra, när det

---

[7] Fredrik t. Finckenstein 28.11., 29.11.1760, Pol. Corr. 20: 124, 127, t. Borcke 29.11., a. a. 128, och t. Lovisa Ulrika s. d., a. a. 129; Eichel t. Finckenstein l. c.; Finckenstein t. Borcke 2.12. och 6.12.1760, SA. I Fredriks brev anges myntsorten som »ecus» och »ecus en notre argent», av Eichel kallas den Thaler och av Finckenstein »ecus de notre monnaye» och »nouveau Fredrics d'or». Både Fredrik och Finckenstein framhöllo nödvändigheten av att hemligheten strängt bevarades. Detta synes dock ej ha lyckats. Redan 21.12.1760 var saken bekant i Köpenhamn, Bernstorff t. Schack 21.12.1760, Corr. Min. 1: 355. Den 13.1. kände motståndarna i Stockholm till den; Schack t. Bernstorff 13.1.1761, DRA.

[8] Borcke t. Finckenstein 20.12.1760, 3.1. och 10.1.1761, SA.

[9] Fredrik t. Finckenstein 28.11., Pol. Corr. 20: 124, t. Borcke 29.11., a. a. 128, t. Lovisa Ulrika 25.12.1760, SA, och Stafsunds arkiv; jfr a. a. 164 och FHS 3: 321, här, enligt Lovisa Ulrikas egen anteckning, felaktigt daterat 25.12.1761.

kunde anses lämpligt, att remissan avsändes, utan bemyndigade honom t. o. m. att kvarhålla penningarna, om utsikten till framgång ej längre var förhanden.[1] Den 20 januari 1761 meddelade Borcke, att han underrättat adressaten om den nya försändelsen.[2] Med all sannolikhet har också denna senare summa verkligen kommit Lovisa Ulrika tillhanda. Visserligen var Fredrik redan den 3 februari underrättad om Pechlins förräderi[3], men han har dock tydligen ej härav tagit sig anledning att inhibera det förnyade understödet till det svenska hovet[4].

Medan ännu den preussiska penningförsändelsen till hovet i Stockholm förbereddes, men innan underrättelsen hunnit fram, gjorde drottningen själv ett försök att erhålla pekuniärt stöd från utlandet. I ett brev till konung Fredrik, daterat den 1 december 1760, skrev hon: »Rådets parti, som vid början av riksdagen tycktes bestämma allt, synes nu försvagas och kan kanske till sist bliva nödsakat att giva efter; om England ville begagna 7 à 8.000 pund sterling, vore saken klar. Skulle det ej finnas möjlighet att övertala nämnda hov att tillhandahålla denna summa?»[5] Ungefär samtidigt eller kanske något senare tillställde Lovisa Ulrika Goodricke en begäran om 8 à 10.000 £; som motprestation skall hon hava utlovat arméns återkallande från Tyskland.[6] Den 2 januari 1761 lät Goodricke denna begäran gå vidare till London, och den 23 i samma månad svarade Holdernesse: »Konungen har beslutit bifalla förslaget att sända 10.000 £, som skola stå till drottningens av Sverige förfogande i förhoppning, att detta skall kunna tjäna till att hindra fortsatta fientliga operationer mot Preussen.»[7]

---

[1] Finckenstein t. Borcke 5.1. och 12.1.1761, SA; Fredrik t. Borcke 7.1.1761, Pol. Corr. 20: 181.

[2] Borcke t. Finckenstein 20.1.1761, SA.

[3] Fredrik t. Lovisa Ulrika 3.2.1761, SA och Stafsunds arkiv; jfr Pol. Corr. 20: 212 och FHS 3: 322. Brevet har i den sistnämnda editionen i överensstämmelse med drottningens egen påteckning försetts med det felaktiga årtalet 1762. Stafsundsexemplaret företer vissa avvikelser i texten från det i Berlin förvarade konceptet.

[4] Fredrik t. Borcke 11.2.1761, Pol. Corr. 20: 218; Finckenstein t. Borcke 13.2. 1761, SA.

[5] Lovisa Ulrika t. Fredrik 1.12.1760, SA.

[6] Borcke t. Finckenstein 3.1.1761, SA.

[7] Goodricke 2.1.1761, Holdernesse t. Goodricke 23.1.1761, PRO, jfr Brit. dipl. instr. 5: 137. Angående dessa remissor föreligga till synes motsägande uppgifter i källorna. Av den preussiska korrespondensen framgår, att man avsänt två

När dessa penningar kommo hovet tillhanda, existerade ju icke längre den förutsättning, på vilken man från början byggt angreppet mot rådet och hattarna. Visserligen torde hovet först relativt sent ha erhållit kännedom om Pechlins övergång till rådets anhängare, men någon gång under senare hälften av februari månad 1761 var allt tvivel i detta avseende skingrat.[8]

Även om denna tilldragelse innebar ett svårt bakslag för hovet och mössorna och en motsvarande framgång för hattarna, har den likväl ej åstadkommit en sådan förändring i styrkeförhållandena vid riksdagen, att hattarnas överlägsenhet var given. Lovisa Ulrika berättar, att hon efter Pechlins avfall tvekade, om hon borde behålla det erbjudna understödet. Genom ett misslyckande fruktade hon att för framtiden skada sin kredit i utlandet. Hon ville därför hellre denna gång avstå från hjälpen än riskera, att den ej komme till någon nytta. Sedan Sinclair genomgått förteckningarna över hovets anhängare och funnit, »att man med ett så ansenligt penningeförråd med liten möda kunde snart etablera en betydlig pluralité», beslöt man dock att vedervåga försöket.[9]

---

poster om 50.000 och att båda posterna kommit adressaten tillhanda. Det engelska understödets storlek synes vara ännu säkrare belagt med Holdernesses ovan citerade order och Goodrickes rapport 15.9.1761, att hela summan utbetalats. Icke desto mindre har drottningen aldrig erkänt mottagandet av mer än 50.000 rdr från preussisk sida och 5.000 pund av England. I brev 8.2. erkände hon »22/m ecus de Banque» och i ett annat odaterat från slutet av månaden bekräftade hon en ny remissa av samma storlek. Såväl i berättelsen för prins Henrik och memoarutkastet nämnas summorna 50.000 ecus, respektive rdr och 5.000 £. MALMSTRÖM har också fäst sig vid dessa avvikelser, a. a. 5: 198, men söker ej förklara dem. Enligt en av författaren utförd undersökning, som emellertid är allt för vidlyftig för att här kunna återgivas, är förklaringen att söka i de olika dalermynt man räknat med. Källornas motsägande uppgifter torde på detta sätt huvudsakligen kunna elimineras.

[8] D'Havrincour 20.2.1761: »La reconciliation avec Pechlin est faite actuellement. La consternation est grande parmi les malintentionnés», AE. Jfr Lovisa Ulrika t. Fredrik odat. slutet av februari 1761. »Pechlin est un des plus grands fourbes que la terre a produit . . . Heureusement tout est rompu à l'heure qu'il est avec ce miserable, qui s'est tout à fait demasqué. Si nous en avons été trompés il pourra bien l'être à son tour.» SA, jfr HSH 15: 138.

[9] Lovisa Ulrikas memoarutkast, Stafsunds arkiv, se FHS 3: 289—290. Denna uppgift återfinnes även i berättelsen för prins Henrik, SA. Jfr härmed även Goodrickes rapport 28.3.1761, enligt vilken Lovisa Ulrika förklarat, att den del av det engelska understödet, som ännu ej utbetalats, borde återgå, om någon möjlighet att med framgång använda den ej yppade sig, PRO.

Från preussisk och engelsk sida var ändamålet med hjälpen till den svenska drottningen framför allt att förmå Sverige att draga sig ur kriget. I ett brev den 3 februari 1761 rådde Fredrik sin syster, att under denna riksdag främst arbeta på fredens återställande och på att få de för krigspolitiken främst ansvariga riksråden straffade. Däremot borde hon sorgfälligt undvika allt, som kunde föranleda misstankar om, att hon eftersträvade enväldets återställande.[1] Hovets strävanden inriktades också till en början huvudsakligast på dessa mål. I sitt svar försäkrade Lovisa Ulrika brodern: »Min enda strävan skall bliva att snabbt åstadkomma freden och att bryta systemet genom att skicka ett sändebud till London.»[2] Men i samband härmed hoppades hon sannolikt att kunna återvinna och stärka det politiska inflytande, som hovet förlorat vid den föregående riksdagen.

Då ju riksdagens olika organ redan valts och alltså möjligheten att genom dem utöva ett avgörande inflytande ej omedelbart stod öppen för hovet och mössorna, kom kampen nu i första hand att röra sig om majoriteten i ständen. Till en början synas hattarna härvidlag ha varit underlägsna. Pechlin lyckades ej vid sitt avfall förmå så många av motpartiets anhängare att följa sig, som man till äventyrs hoppats. För att uppväga den lidna förlusten synas hovet och mössorna å sin sida ha mobiliserat alla tillgängliga kraftresurser. Tvenne voteringar, den 23 och 26 februari 1761, visade, att oppositionen alltjämt hade en fast ställning framför allt inom ridderskapet och adeln, men även hos präster och bönder. I det ena fallet gällde frågan ett utländskt lån, som sekreta utskottet begärt fullmakt att få upptaga. Det ålades emellertid att först meddela »rikets behov samt project till lånets och hypothequens utfinnande». Borgarståndet ensamt biföll omedelbart dess förslag. I den andra voteringen, som gällde en adelns inre angelägenhet, nämligen frågan, hur man borde gå till väga vid votering på riddarhuset, segrade hovpartiets och mössornas mening, som fordrade personlig röstavlämning.[3]

---

[1] Fredrik t. Lovisa Ulrika 3.2.1761, SA, Stafsunds arkiv; jfr Pol. Corr. 20: 212, FHS 3: 322.

[2] Lovisa Ulrika t. Fredrik odat., slutet av februari 1761, SA.

[3] Lovisa Ulrika framställde i sitt ovan citerade, odat. svar på Fredriks brev 3.2. utgången av voteringen i lånefrågan som en motgång för hattarna och Pechlin

Men hattarna nöjde sig ingalunda med att vara overksamma åskådare av en för dem ogynnsam händelseutveckling. De rustade sig å sin sida att utnyttja den fördel, som vunnits med Pechlins övergång. Ett välkommet stöd kom dem därvid till del från det danska hovet, som redan i december 1760 ställde medel till förfogande för författningens och de mot Danmark välsinnade riksrådens skydd.[4] Efter uppgörelsen med Pechlin inleddes i mitten av februari 1761 ett närmare samarbete mellan den danske ministern, den franske ambassadören och de ledande hattarna, varigenom deras ansträngningar samordnades och användandet av det danska understödet närmare reglerades.[5]

Med hjälp av dessa medel kunde hattarna komma hovets förhoppningar att snabbt vinna överhanden på skam. Läget vid riksdagen var visserligen alltjämt labilt, men den övervikt, som behövdes för att kunna utnyttja den vunna dominerande ställningen, lyckades de dock erövra och för en tid bibehålla. Under vårmånaderna 1761 karakteriserades händelseutvecklingen av den fortsatta dragkampen mellan hattarna och deras motståndare, utan att dock endera av dem lyckades vinna ett avgörande övertag över den andre.[6]

Hattarnas ökade inflytande gav sig emellertid redan i mars

---

och en seger för fredssträvandena, SA. D'Havrincour framhöll visserligen 27.2. den ringa sakliga betydelsen av dessa beslut, men erkände, att voteringarna visade, att motståndarna alltjämt hade majoritet, AE. Schack framhöll 13.3., att Pechlin ej lyckats skilja så många, som man hoppats från hovet, DRA. Förhandlingarna på riddarhuset i lånefrågan och om voteringsmetoden återfinnas i RAP 20, 390 ff., BoP 19.2., PrP 19.2., 26.2., BdP 19.2., 26.2., se även HSH 15: 139 ff.; jfr Malmström 5: 40, 61.

[4] Bernstorff t. Schack 21.12.1760, Corr. Min. 1: 355; Schacks »Allerunterthänigste Rechnung über die bei dem Reichstage in Stockholm allergnädigst anvertraute Königl. Gelder», konc. bland Schacks privata papper, Ravnholts arkiv; Carlquist, a. a. 249 ff.

[5] Schack 17.2., 24.2., 27.2., 6.3., 17.3., 21.3.1761, Bernstorff t. Schack 3.3.1761, DRA; Carlquist, a. a. 254 ff.; d'Havrincour 27.2., 6.3.1761, AE.

[6] Voteringarna på riddarhuset under denna tid visa, hur små skillnaderna i röstetal voro, RAP 20: 413, 422, 447. Hur betydelsefull den danska hjälpen var för hattarnas fortsatta verksamhet, kan man förstå därav, att den användes till täckande av löpande utgifter, sådana som underhåll av klubbar och enskilda riksdagsmän, utan att någon väsentlig ökning i röstsiffrorna kan konstateras. Om ej detta danska understöd erhållits, synas alltså hattarna ha hotats av totalt sammanbrott. Den 24 mars kunde Schack också meddela, att man allmänt erkände detta, jfr även Schack 17.4.1761, DRA.

tillkänna. När frågan om det utländska lånet ånyo förekom, segrade sekreta utskottets förslag lydande på tre millioner hos adel, präster och borgare.[7] Rådets ivrigaste vedersakare sökte fåfängt förhindra, att denna möjlighet att erhålla medel till fortsatt krigföring prövades.[8] De försiktigare nöjde sig med att söka begränsa lånesumman till en million.[9] Endast bondeståndet reste ett envist motstånd, som först övervanns efter kraftiga föreställningar av sekreta utskottet och de övriga ståndens. Man lyckades likväl endast utverka ståndets bifall till ett lånebelopp av en million riksdaler.[1]

Kraftmätningen mellan partierna gällde dock till en början främst räfsten med rådet för dess inre och yttre politik sedan föregående riksdag. Det hot, som den stora särskilda deputationen utgjort, hade nu faktiskt upphört att existera. Till följd av uppgörelsen med Pechlin lyckades hattarna kvarhålla undersökningen av rådets verksamhet hos det välsinnade sekreta utskottet. Den vunna framgången utnyttjades också. Resultatet av sekreta utskottets granskning blev det för riksråden under förhandenvarande omständigheter lindrigast möjliga. De fingo mottaga en skriftlig varning för sina i samband med Sveriges ingripande i kriget begångna fel. Endast Löwenhielm undantogs härifrån.[2] Hovets försök att begagna räfsten med de kvarvarande riksråden till att stärka konungamaktens ställning genom att framdraga hans votum i krigsfrågan lyckades hattarna likaledes avstyra. De mera nitiska bland konungaparets anhängare på riddarhuset framförde visserligen detta krav, men det stöddes ej ens av samtliga mössor. Ridderskapet och adeln kunde till och med fatta sitt beslut utan votering.[3]

---

[7] RAP 20: 431, 439, 447, 449, PrP 3.3., 4.3., BoP 3.3.1761; Malmström 5: 62 ff.

[8] E. C. Reuterholms diktamen RAP 20: bil. 53, Ramsays yttrande, a. a. 439—440; d'Havrincour 6.3., AE; Schack 13.3.1761, DRA.

[9] Axel Reuterholm, Ridderstolpe, Durietz, RAP 20: 441, 442, 446.

[1] BdP 3.3., 4.3., 5.3., 9.3., 12.3.1761, jfr Malmström 5: 64.

[2] RAP 20: 487, 506 jämte bilagor; Malmström 5: 36 ff.

[3] RAP 20: 424, 448—453 jämte bilagor, A. G. Reuterholms diktamen 10.2. 1761, a. a. bil. 45, s. 121 ff., PrP 13.3., Sekreta utskottets protokoll 14.3.1761; Malmström 5: 35; Lagerroth, Frihetstidens författning 546 ff. Lovisa Ulrika beskyller i sitt memoarutkast mössorna för illojalitet mot hovet i denna sak; jfr FHS 3: 292. Beskyllningen vinner ett visst stöd i protokollets redogörelse för överläggningen i saken. Arnheims kritik, Die Memoiren der Königin von Schwe-

Jämväl i andra frågor lyckades hattarna hävda sin ställning. I den anfallsplan, som deras motståndare i början av riksdagen gjorde upp, ingick bland annat en vidräkning med anledning av deras förföljelser mot politiska motståndare.[4] Saken bragtes å bane genom Pechlins redan före julhelgen författade memorial emot »testes singulares». Sedan denna skrivelse den 15 januari 1761 föredragits på riddarhuset och därifrån remitterats till justitiedeputationen, förekom dock för en tid framåt intet nytt i denna fråga.[5] Den beryktade palmstiernska kommissionens akter hade lagts under sekreta utskottets behandling och vilade där, till dess protokollsdeputationen den 11 februari begärde att få dem under sin granskning. Adel, präster och bönder hänvisade, trots hattarnas motstånd, ärendet till justitiedeputationen, och samtidigt beslöts, att handlingarna skulle tryckas.[6] Vid den granskning, som sekreta utskottet därefter företog av de hemligaste handlingarna, funno emellertid även mössorna materialet så besvärande, att de föredrogo att låta undersökningen avstanna. Då ej heller motståndarna ville driva saken till sin spets, förblev ärendet hos sekreta utskottet. Huruvida verkligen Lovisa Ulrika och hovets närmaste anhängare varit tillfredsställda med denna sakernas utveckling, torde man svårligen kunna fastställa. Själv förebrår drottningen i sitt memoarutkast mössorna deras bristande energi i denna som i andra angelägenheter. Resultatet blev i varje fall, att undersökningen avstannade och att hovet måste avstå från detta anfallsvapen.[7]

den Ulrike Luise 131, mot Lovisa Ulrikas framställning i denna punkt synes därför ej alldeles berättigad. Schacks depescher 6.3., 13.3. visa, vilken betydelse man tillmätte dessa beslut, DRA.

[4] Lovisa Ulrikas memoarutkast, Stafsunds arkiv; jfr FHS 3: 284.

[5] RAP 20: 293 ff.; MALMSTRÖM 5: 66.

[6] RAP 20: 550 ff., PrP 16.2., 23.2., BoP 16.2., 19.2., BdP 30.3.; jfr MALMSTRÖM 5: 67. D'Havrincour väntade enligt Schacks rapport 27.2., att följderna av denna granskning skulle bliva ödesdigra för regeringsformen, DRA.

[7] MALMSTRÖM 5: 68 ff. D'Havrincour underströk i sin depesch 8.4.1761 starkt det obehag, granskningen vållade hovets anhängare, AE. Av drottningens memoarutkast får man en annan uppfattning av hennes ställning till denna fråga. Hon förebrår mössorna »att de syntes mera hågade att lysa under en pluralitet, som dem ingenting kostade men ökade deras betydenhet och fournerade dem många små negociationsämnen med Hattarna ... än att med ett eftertryckligt, fast kanske litet bekymmersamt steg secondera håfvets afsigter», Stafsunds arkiv, jfr FHS 3: 291. Även på denna punkt ställer sig ARNHEIM kritisk mot Lovisa Ulrikas skildring. Han anser hennes anklagelser mot mössorna hava sin grund i hennes senare fiendskap mot dem, a. a. 132.

Lika ringa framgång vann det i andra försök att förbättra sin ställning. Så slogo drottningens strävanden att placera sina anhängare, främst statssekreteraren J. von Düben, i sekreta utskottet fel. Enligt memoarutkastet sökte man tillgodose detta önskemål efterhand, som vakanser uppstodo, men misslyckades, därför att Ridderstolpe och Rudbeck varnade elektorerna för Dübens intima förbindelser med hovet.[8] I mars månad lyckades drottningen emellertid förmå en av utskottets ledamöter, presidenten Arnell, att draga sig tillbaka. Hon hoppades nu kunna förmå elektorerna att utse von Düben. Men Pechlin förekom henne, och i Arnells ställe återvaldes majoren Blomcreutz, en hatt, som den 18 december lämnat rum för Pechlin i utskottet. Lovisa Ulrika förlorade härigenom ej blott den summa av 6.000 plåtar, som Arnell skall hava erhållit för sin tjänstvillighet, utan också en röst i utskottet, ty Arnell ansågs snarast benägen för hovet.[9]

Ett annat önskemål, som drottningen ville genomdriva, varvid hon emellertid ej heller synes hava erhållit mössornas stöd, var, att Scheffer, sedan han lämnat rådet, skulle nedlägga guvernörskapet hos prinsarna. Hattarna voro ingalunda villiga att på denna punkt taga konsekvenserna av att Scheffer förlorat ständernas förtroende. Man fruktade sannolikt de svårigheter, som kunde väntas bliva förknippade med valet av hans efterträdare.[1] Så snart hovmarskalken C. F. Törnflycht utnämnts till riksråd, synes han hava blivit hovets kandidat till denna post. Själv var han tydligen ingalunda ohågad att åtaga sig värvet. Han höll sig dock försiktigtvis i bakgrunden och undvek att visa något mera påfallande intresse för saken. Genom överhovjägmästaren greve C. R. von Fersen, lantmarskalkens broder, sökte drottningen påverka denne ehuru synbarligen utan framgång. Under våren och försommaren

---

[8] Lovisa Ulrikas memoarutkast, Stafsunds arkiv. Den i FHS 3: 289 tryckta texten avviker på en betydelsefull punkt från originalet. Detta innehåller: »men utom det att grefve Horn till exempel var ur Sekreta utskottet och vid remplaceringen af nya ledamöter derstädes idel Hattar allena utsedde». I trycket återgives »idel Hattar» med »icke Hattar», vilket ju ger en motsatt mening. Notisen om Düben, Ridderstolpe och Rudbeck står i originalet på bladets underkant och förbindes genom en asterisk med detta ställe i texten. Efter Horn och Friesendorff, som utnämnts till riksråd, insattes greve Reenstierna och friherre Conrad Falkenberg i sekreta utskottet, RAP 20: 331.

[9] Schack 13.3.1761, DRA; RAP 20: 271, 487; HSH 15: 154.

[1] D'Havrincour 17.4.1761, AE; Schack 22.5., 26.5.1761, DRA.

tyckas flera försök i denna riktning ha gjorts från hovets sida, medan de ledande hattarna däremot genom Törnflychts släktingar, av vilka flera stodo dem nära, sökte förmå honom att draga sig tillbaka. Scheffer synes tidvis, trots de önskemål, som i allmänhet gjordes gällande från hattlägret, ej ha varit särskilt angelägen att kvarstanna i sin utsatta och ömtåliga befattning.[2] Frågan bragtes emellertid ej till något avgörande under våren eller sommaren. Lovisa Ulrika synes liksom i många andra fall vilja giva mössornas rädsla och bristande håg att gå anfallsvis till väga ansvaret härför.[3]

Betecknande för förhållandet mellan partierna under våren 1761 voro de händelser, som stodo i samband med riksrådsvalen. Sedan hovets forne anhängare, greve Liewen, i december 1760 utnämnts till riksråd, besattes under hattpartiets svaghetsperiod i januari 1761 tvenne lediga platser i rådkammaren med Fersens motkandidat vid lantmarskalksvalet, greve Adam Horn, och den som partiman tämligen obestämde presidenten Friesendorff. Då dessa båda förslag upprättades, hade säkerligen prästeståndets av mössorna dikterade beslut att genom direkt val utse nya elektorer, så ofta ett nytt rådsförslag skulle upprättas, varit av vikt.[4] För hattarnas försök att återupprätta och konsolidera sin regim var givetvis en för dem lyckosam utgång av rådsvalen av största betydelse. Deras strävan blev därför att bevara de vid riksdagens början valda och av dem behärskade organens inflytande på rådsvalet. När de efter Palmstierna och Scheffer uppkomna ledigheterna skulle fyllas, gjorde emellertid hovpartiet och mössorna ett försök att på riddarhuset utnyttja den metod, som redan med framgång prövats i prästeståndet. Sedan man genom votering beslutit, att, för den händelse nya elektorer skulle utses, detta icke skulle ske direkt utan genom bänkmännen, avstodo förslagets tillskyndare från sitt yrkande. Vad de hade velat åstadkomma var, att på riddarhuset liksom i prästeståndet nya direkta val av elektorer skulle äga rum, innan varje nytt rådsförslag upprättades, varigenom elektorskollegiet skulle hava givit en trognare bild av partiställningen inom ståndet.[5]

---

[2] Fredrik Sparres dagbok, Ericsbergs arkiv.

[3] Lovisa Ulrikas memoarutkast, Stafsunds arkiv; jfr FHS 3: 288.

[4] RAP 20: 300, 309, 312; PrP 1.12., 3.12.1760, 15.1.1761, jfr Malmström 5: 41.

[5] Malmström 5: 42 synes anse, att Rudbeck uppträtt mot detta förslag. Något

Sedan detta försök tillbakavisats och då hattarna genom sitt ökade inflytande i prästeståndet kunde dominera elektorskollegiet, tillgrepo deras motståndare en annan taktik och återupplivade ståndens aldrig helt förgätna rätt att ändra elektorernas förslag. När de trenne hattarna Rudenschöld, Stockenström och Lagerberg den 16 mars föreställdes ständerna som lämpliga rådskandidater, riktade Durietz på riddarhuset en anmärkning mot att en så ung och oerfaren man som Lagerberg funnits berättigad till ett förslagsrum. Trots hattarnas motstånd lyckades hovet och mössorna denna gång driva sin vilja igenom. Det tillvägagångssätt, som sålunda inaugurerats, behövde man ej begagna, då nästa förslag framlades. Tvenne av hattarnas anhängare undandrogo sig uteslutning genom avsägelse, och Adolf Fredrik fick tillfälle att utnämna den för hovet acceptable Törnflycht.[6]

På det femte rådsförslaget uppfördes jämte Rudbeck hattarna Hiärne och Duwall. Redan ganska tidigt hyste man inom hattpartiet farhågor för att Rudbeck skulle komma på förslag, då vissa av elektorerna lovat honom detta, och Pechlin, som var bland dem, ej ansåg sig kunna motarbeta honom.[7] Att Duwall, som endast var kapten, erhållit ett förslagsrum, väckte stor förbittring, och han uteslöts också på riddarhuset. Hattarna inriktade nu sina ansträngningar på att utesluta även Rudbeck.[8] Ett försök att

---

sådant framgår dock ej av protokollen. Rudbeck spelade visserligen ej någon mera framskjuten roll i denna debatt. Sedan lantmarskalken i sin första proposition ställt valet mellan frågan, om nya elektorer skulle utses av bänkmännen eller om de gamla elektorerna fortfarande skulle fungera, sökte Rudbeck få till stånd en kompromiss på så sätt, att de gamla elektorerna skulle fungera för detta val, men avgörandet i sakfrågan uppskjutas, RAP 20: 464 ff. Stavenow åter synes anse, att man önskat såväl nya elektorer som nya bänkmän, Om riksrådsvalen under frihetstiden 82 n. 3. Också denna uppfattning vederlägges av protokollen.

[6] RAP 20: 487 ff.; Malmström 5: 42 ff.; Stavenow, a. a. 98 ff.

[7] Malmström 5: 44—45. D'Havrincour 20.3.1761. D'Havrincour synes hava räknat med, att Rudbeck, om han inträdde i rådet, skulle ändra sin uppfattning i fråga om dess ställning i författningslivet, men synes däremot hava fruktat hans inställning i utrikespolitiska frågor. Schack däremot fann konsekvenserna av Rudbecks inträde i rådet betydligt allvarligare, Schack 1.5.1761, DRA.

[8] Schack t. Fredrik V 24.4., 28.4.1761. I sin depesch 1.5. berättade Schack, att han på Scheffers uppmaning följt d'Havrincours och hattarnas begäran att något tidigare utbetala den för maj månad begärda summan av 14.000 plåtar för att på så sätt möjliggöra realiserandet av denna avsikt, DRA. Av d'Havrincours rapport 8.5. veta vi, att de franska resurserna vid denna tid voro synner-

förmå adeln att fatta ett dylikt beslut misslyckades dock, men det genomdrevs i stället hos präster och borgare. Den av mössorna föreslagna kompromissen, att båda skulle återfå sina förslagsrum, vann ej gillande. Rudbeck förblev utesluten, men Duwall, som bibehållits av två stånd, avlägsnades ej från förslaget. Först i oktober utnämnde konungen Hiärne.[9]

Lovisa Ulrika söker i sitt memoarutkast framställa sig själv som den egentliga initiativtagaren till dessa uteslutningar. Gentemot Sinclair, som framhållit lämpligheten av att »de allra bästa hufvuden i partiet skulle employeras i rådet», fann drottningen

med sitt hufvudföremål af ändring i regeringssättet intet mera öfverensstämmande än att till dessa ämbeten utse de minst skickliga; emedan sålmedelst på hela corpsen småningom mindre respect i nationen falla skulle, och den blifva avilerad och af mindre poids . . . Ingen kunde tydligen skönja, hvarifrån det kom, att alla rådsförslager vid denna riksdagen nu voro så mycken instabilité underkastade; men i hemlighet var det Hennes Majestäts hand, som verkade igenom baron Sinclair alltsammans. Man ärhindrar sig grefve Lagerbergs, baron Duwalls och Rudbecks öden. Den sednare såsom represaille för de förra . . . Hvad Duwall angick så var det just intet hans qvaliteter, som utestängde honom. Han var Hatt och det var det förnämsta . . . Men då grefve Lagerberg kom på första förslaget, och ordet var gifvet till utvotering, kom han i misshugg; ty Durietz trodde det ändå vara bäst bryta isen och det lyckades äfven.[1]

Det är knappast möjligt att med säkerhet avgöra, om denna taktik verkligen betingades av en medveten strävan att minska rådets anseende eller om den blott är att anse som ett resultat av hovets och mössornas faktiska maktlöshet vid rådsvalen under våren 1761. Den omständigheten, att drottningen riktigt återgiver enskildheter i förloppet, skänker hennes framställning en prägel av tillförlitlighet. Men den innehåller dock vissa motsägelser. Sålunda förklarar hon uttryckligen, att orsaken till att Duwall uteslöts från förslaget blott var hans egenskap av hatt och Kiermans måg. Lagerberg åter uteslöts, därför att Durietz ville »bryta isen». Också andra omständigheter kunna åberopas mot

---

ligen medtagna, AE. Den förmodan, som Hiärne uttalat i sin Lefvernesbeskrifning, att bestickning vid detta tillfälle kommit till användning, synes sålunda berättigad, jfr Biografiskt lexicon 6: 175.

[9] RAP 21: 120 ff., PrP 25.5., BoP 1.6.1761; d'Havrincour 8.5., 29.5.1761, AE; Schack t. Fredrik V 5.5., 26.5.1761, DRA; Malmström 5: 44 ff.; Stavenow, a. a. 104 ff.; Lagerroth, Frihetstidens författning 558 ff.

[1] Stafsunds arkiv, jfr FHS 3: 288—289.

hennes påstående. Konungen valde konsekvent de för hovet mest välsinnade kandidaterna. Rudenschöld, som utnämndes av de på det tredje förslaget uppförda, stod genom sitt äktenskap med en dotter till riksrådet Bielke i förbindelse med hovet närstående kretsar; Törnflycht blev, som vi redan sett, dess kandidat till posten som prinsarnas guvernör, och Hiärne var av de på det femte förslaget uppförda säkerligen den för hovet minst obehagliga. Han berättar själv, att Fersen ivrigt arbetade för sin vän Adlerfelt, medan Duwall i sin svärfar, Kierman, hade en inflytelserik förespråkare. Det långa dröjsmålet med det slutliga förslagets framlämnande tillskriver han främst den omständigheten, att konungens avsikt att låta sitt val falla på honom i förväg blivit bekant.[2]

Att motståndarna ansågo hovet intresserat av att placera sina anhängare i rådkammaren, visar Schacks depesch den 24 mars 1761. Med deras hjälp hoppades det under tiden mellan riksdagarna »kunna befordra det stora arbete, som ligger det så nära om hjärtat».[3] Å andra sidan ådagalägger d'Havrincour i en depesch den 5 juni 1761, att den tankegång, som drottningen i memoarutkastet vill göra till sin, ej var obekant för honom. När drottningen såg trenne hattar uppförda på ett riksrådsförslag, förmådde hon sin gemål att antingen välja den, som hon trodde vara minst framstående genom sina egenskaper, eller den, som hon trodde sig lättast kunna påverka.[4]

Själv har Lovisa Ulrika i ett brev till konung Fredrik, daterat den 30 oktober 1761, berört denna fråga. Sedan hon redogjort för de ogynnsamma omständigheter, som hindrat henne att till fullo utnyttja de penningmedel, som brodern ställt till hennes förfogande, skrev hon: »Trots alla motpartiets ansträngningar, har man dock hållit en viss jämvikt; för att giva den en fast grund har man sökt öka pluraliteten i Rådet för att kunna påverka Nationen genom en församling, från vilken allt gott och allt ont härrör.»[5]

[2] Jfr d'Havrincour 9.10.1761, AE. Lefvernesbeskrifning, professor E. Hjärnes saml.; Manuskriptsamlingen; jfr Biografiskt lexicon 6: 175.

[3] Schack 24.3.1761, DRA.

[4] D'Havrincour 5.6.1761, AE.

[5] SA. Enligt en samtidig lösning av det chiffrerade originalet »malgré tous les efforts du parti contraire on a tenu les choses jusqu'ici dans un certain équilibre; pour l'etablir solidement, on a taché d'augmenter la pluralité dans le Senat, afin de pouvoir operer sur la Nation par un Corps dont tout le bien et le mal emane».

Detta uttalande lider av en viss oklarhet. Det logiska sammanhanget fordrar otvivelaktigt, att den »man», som fungerar som subjekt i dessa satser, måste syfta på hovpartiet och mössorna. Det språkliga sammanhanget tillåter samtidigt icke något tvivel, att denne »man» sökt öka pluraliteten i rådet för att säkerställa jämvikten mellan partierna. Emellertid veta vi ju, att i verkligheten hattarna och ej, som av brevet tyckes framgå, mössorna och hovet vid denna tid disponerade rådsmajoriteten. Denna oklarhet torde emellertid böra tillskrivas endera ett fel begånget vid upplösningen av chiffret eller, vilket är mera sannolikt, ett av drottningen själv illa valt uttryckssätt.

Trots detta synes man dock, om man sammanställer detta brevs vittnesbörd med övriga här anförda fakta, snarast finna, att även hovet vid denna tid sökte stärka sitt inflytande i rådet.[6] Omöjligt är ju ej heller att därmed förena drottningens påstående om sin önskan att från denna församling utesluta de mera framstående förmågorna. Det sagda utesluter ej heller, att drottningen kan hava varit initiativtagaren till utvoteringarna. Hon kan genom denna taktik ha velat avskräcka framstående medlemmar av motpartiet från att kandidera, vilket ju i så fall också lyckades henne, då hovrättsrådet Rappe och lagmannen Reenstierna undanbådo sig förslagsrum.[7]

Hattarna hade sålunda, sedan Pechlin anslutit sig till dem, med hjälp av de penningmedel, som från dansk och fransk sida ställdes till deras förfogande, kunnat möta motståndarnas angrepp och förhindra att händelseutvecklingen tog en för dem katastrofal vändning. Däremot hade de icke lyckats skapa sig en så avgjord överlägsenhet, att de behärskade riksdagen och kunde leda dess arbete efter behag. Ställningen förblev i själva verket tämligen osäker.[8]

---

[6] Ytterligare ett vittnesbörd, som bekräftar denna uppfattning, kunna vi finna i Goodrickes rapport 30.6.1761. På grund av ett meddelande från den mellanhand, som ombesörjde hans korrespondens med den svenska drottningen, skrev han: »The idea of the most sensible of the Court Party is now to employ everybody to get well-intentioned Persons into the Senate, in order to work afterwards upon the Nation by that Body.» PRO.

[7] Osäkerheten vid rådsvalen angives av Scheffer i en 4.10.1764 daterad uppsats som en bidragande orsak till rådets sjunkande anseende, Brokindsamlingen vol. 15; jfr HSH 16: 183. ARNHEIM ställer sig, a. a. 131—132, fullkomligt avvisande till Lovisa Ulrikas skildring av sin insats vid rådsvalen.

[8] Jfr t. ex. MALMSTRÖMS omdöme 5: 43.

Detta har väl antagligen varit en viktig bidragande orsak till den pacifikationsplan, som Scheffer med Höpkens vetskap uppgjorde i april 1761. Villkoren skulle å ena sidan vara, att det utrikespolitiska systemet bibehölls, att författningen ej ändrades samt att Palmstierna, Scheffer och Höpken återkallades till rådet; å den andra, att konungen fick utnämningsrätten till vissa ämbeten, fri förfoganderätt över de medel, som anslagits till hans hovhållning, och slutligen att ledningen av »edukationsverket», d. v. s. de kungliga barnens uppfostran, skulle anförtros åt deras föräldrar.[9]

Enligt Scheffer var den egentliga orsaken till denna pacifikationsplan de misstankar han hyste, att Pechlin och Ehrensvärd ämnade upprätta ett permanent riksdagsutskott, vilket under tiden mellan ständernas sammankomster skulle vaka över och försvara friheten mot såväl konung som råd. Då emellertid detta nya ingrepp i författningen och regeringsmaktens ställning, som sålunda planerades, närmast var motiverat av splittringen mellan hovet och hattarna, mellan konungen och det ännu av hattarna behärskade rådet, och då pacifikationsplanen avsåg att undanröja den fara, som låg i denna splittring, kan man ju uppfatta den som en följd även av det osäkra läget vid riksdagen, då två i det närmaste jämnstarka grupper höllo varandra stången, utan att den ena av dem lyckades få en tillräckligt stark ställning för att kunna dominera riksdagsarbetet och föra det till ett slut.[1]

Denna pacifikationsplan ledde emellertid ej till något praktiskt resultat. Då Höpken själv i början av maj röjde de nära förbindelser han inlett med mössorna för att genom dem återfå sina äm-

[9] Schack 17.4.1761, DRA, jfr Carlquist, a. a. 256 n. 35.

[1] Schack 21.4.1761: »Les entreprises reiteré de la Cour contre la Liberté de la Nation et le Pouvoir Despotique, qu'on accuse le Senat de s'être arrogé depuis la dernière (Diette), fournissent à M. de Pechlin un Pretexte specieux pour faire envisager à la Nation cette Innovation comme de la plus grande Necessité pour veiller sur la Liberté et pour la defendre tant contre le Senat que contre le Roi pendant l'abscence des Etats; tandis que le But secret sera de se faire nommer un des Deputés pour satisfaire Son Ambition demesuré et pour tyranniser ce Pays-ci dont le Gouvernement changeroit par là bientôt de nature et de principe ... mais Notre Amis (Scheffer) qui voit avec Douleur que cet Homme dangereux dirige presentement presque tous les Chefs du bon Party ... craint qu'il n'amène les Choses au Point ou il les veut et ne porte ainsi une Atteinte dangereuse à la forme du Gouvernement.» Denna fruktan »a fait naitre à Notre Ami le Plan de Pacification des deux Partys», DRA.

beten, och Scheffer ej längre kunde sväva i tvivelsmål om att hans avsikt numera var att bispringa hovet och offra hattarnas såväl yttre som inre system, ja, kanske t. o. m. författningen, övergav Scheffer själv den plan, som han uppgjort i samråd med Höpken och som ju hade haft ett rakt motsatt ändamål. Visserligen hade Scheffer genom densamma velat giva sitt fosterland en gentemot Frankrike självständigare ställning, men han avsåg därmed blott, att det alltför stora inflytande, som denna makt förvärvat genom sitt ekonomiska understöd av det härskande partiets riksdagspolitik, skulle upphöra, sedan den fullkomliga endräkt etablerats, som han hoppades kunna åstadkomma.[2]

Den av Scheffer eftersträvade partiförsoningen blev alltså för denna gång endast ett hugskott, men den är otvivelaktigt värd att observera. Den utgör nämligen fortsättningen på en av honom och även av andra hattpolitiker tidigare följd linje, som tydligen alltjämt hade politisk aktualitet.[3]

När Scheffer nu meddelade Ekeblad och Fersen Höpkens planer, och dessa i sin tur underrättade d'Havrincour om dem, greps dessa av fruktan, att allt detta utgjorde ett led i ett stort anlagt försök att rycka Sverige ur dess hittillsvarande politiska förbindelser. Man misstänkte, att hovet alltjämt understöddes från engelsk sida och att Höpken anknutit förbindelser med den förre ryske ministern i Stockholm Panin, som vid denna tid intog en ganska inflytelserik ställning i Petersburg. Denne ansågs ju vara motståndare mot Rysslands förbund med Frankrike och Österrike samt vänligt stämd mot det svenska hovet och mössorna.[4] Trots Höpkens senare avgivna förklaringar, att han brutit med mössorna och hovet och att han ämnade draga sig ur politiken, uppgav man ej sina misstankar mot honom.[5]

Den fara, som således tycktes hota hattarnas hela regeringssystem

---

[2] Schack 5.5.1761, DRA. Om Höpkens förbindelser med hovet och mössorna antagligen från början eller mitten av april se Goodricke 9.5., 2.6., 30.6., 15.9., 6.10.1761, PRO, jfr även Malmström 5: 78.

[3] Jfr ovan s. 10.

[4] Om Panins uppfattning se Solovjev, Istoria Rossii 5: 1004, 1119, 1162 o. ff. Han ansågs ha blivit återkallad från Stockholm på fransk begäran, Borcke till Finckenstein 26.12.1761, SA. Schack 5.5.1761, DRA.

[5] Schack 12.5. o. 19.5.1761, DRA. D'Havrincour delade tydligen ej helt och hållet Scheffers och Schacks uppfattning om den skada Höpken kunde tillfoga sitt gamla parti; 8.5.1761, AE.

från hovets, mössornas och Höpkens sida, lät nu ett snabbt slutförande av riksdagsarbetet framstå som det angelägnaste målet för hattpolitiken. Redan då Scheffer underrättade de övriga hattledarna om Höpkens förbindelser med hovet, hade denna tanke uppkommit, och när man mot slutet av maj månad vid ett möte mellan de förnämsta hattarna inom de olika ståndén övervägde den aktuella situationen, kom man till samma resultat. Riksdagen hade från början tagit en dålig vändning, och tillgångarna voro ej tillräckliga för att tillåta partiet att under en längre tid med framgång fullfölja kampen. Innan den nådde sitt slut, måste man dock hindra Rudbecks utnämning till riksråd, skaffa de licentierade rådsherrarna pensioner, förmå Scheffer att kvarstå som prinsarnas guvernör, genomdriva bevillningen och anskaffa nödiga medel till krigets fortsättande.[6] Detta program mötte naturligtvis stora svårigheter och ökade även hattarnas behov av pekuniär hjälp. Härvid synes man i hög grad ha varit hänvisad till den danske ministern. Men även från fransk sida lämnades, ehuru med en viss tvekan, ekonomiskt stöd.[7]

De förhoppningar hattarna under sommaren 1761 gjorde sig att tämligen snart kunna med framgång avsluta riksdagen synas emellertid framför allt ha föranletts av det svaghetstillstånd, vari mössorna befunno sig, då hovet för någon tid undandrog dem sitt stöd.[8]

Trots att hovet under den del av riksdagen, som förflutit, såsom vi sett, samarbetat med mössorna, hade detta samarbete ingalunda varit friktionsfritt utan otvivelaktigt låtit vissa gryende motsatser dem emellan göra sig påminta. Nordencrantz' ekonomiskt liberala, antibyråkratiska och folkligt konservativa tankegångar, som knappast i högre grad delades av Lovisa Ulrika och hennes närmaste anhängare, började nu att göra sig gällande bland de ledande inom de kretsar, ur vilka det yngre mössspartiet utgick.[9] Drottningen

---

[6] Schack 5.5. och 26.5.1761, DRA.

[7] Schack 8.5., 22.5., 2.6., 19.6., 26.6., 3.7. och 21.7., Bernstorff t. Schack 11.7. 1761, DRA; d'Havrincour 8.5., 19.6., 26.6., 28.7., 31.7., 7.8., Choiseul t. d'Havrincour 28.5., 15.7.1761, AE.

[8] I Schacks depescher återspeglas dessa förhoppningar ofta mycket klart, Schack 23.6. och 21.7.1761, DRA.

[9] Angående Nordencrantz' politiska författarskap se, förutom hans tre skrifter vid 1756 års riksdag samt Interims Svar av 1758 och Omständeligt Svar av 1759,

uppger sig redan före riksdagen ha märkt, att Rudbeck stod under Nordencrantz' inflytande.[1] Den bristande överensstämmelse i åsikter, som tog sig uttryck häri, måste givetvis också leda till olikheter med avseende på målsättning och följaktligen även i fråga om de medel, som borde begagnas. Lovisa Ulrika har i sitt memoarutkast angivit flera tillfällen, då hon ansåg mössornas tillvägagångssätt vara ofördelaktigt för sina avsikter, och hon ger ej sällan deras »timidité» och rädsla skulden för, att en mot hattarna riktad angreppspunkt ej ordentligt utnyttjades.[2] En kritisk granskning av de anklagelser, som sålunda från hovets sida riktas mot mössornas beteende under riksdagen, ger till resultat, att man i allmänhet väl ej kan fälla ett fullt säkert vare sig positivt eller negativt om-

LAGERROTHS analys i Frihetstidens Författning 508 ff. och Sveriges riksdag 1: 5 181 ff.

[1] Lovisa Ulrikas memoarutkast, Stafsunds arkiv, jfr FHS 3: 263: »Nu (mot slutet av år 1757) kom fältmarskalken Ungern hem; med honom hans generaladjutant, öfverstelöjtnanten Rudbeck. Denne sednare begynte nu, vid sin hemkomst, att mycket umgås med Nordencrantz, och detta är epoquen, från hvilken Deras Majestäter förmärkt likasom en revolution i hans begrepp och raisonementer. Deras Majestäter hörde honom, med surprice, omtala, huru han med Nordencrantz's skrifter skulle allena slå hattarna ur brädet. Finance och penningesystemen, blef nu hela hans sinnes occupation. De enda vapen hvarmed han, mot hofvets och sina fiender, trodde sig ofelbart segra; vapen dem Hennes Majestät icke misstänkte någonsin kunde vara af så vidlöftig verkan . . .» Uppgifterna motsägas ej här av kända yttre förhållanden. Ungern-Sternbergs överbefäl upphörde i slutet av 1757, SÄVE, a. a. 124; Rudbeck, som var hans generaladjutant, a. a. 60, utnämndes först 19.6.1758 till överste för Björneborgs regemente, ELGENSTIERNA 6: 577. Sannolikt har han tillbragt mellantiden hemma, jfr Biografiskt lexicon 12: 341. Även senare (se t. ex. FHS 3: 291) upprepar drottningen detta påstående. Också Gustav III framhåller i det ovan citerade utkastet »La piété filiale», F 414 UUB, Nordencrantz' inflytande på Rudbeck. Även andra källor lämna stöd för denna uppfattning. Då Nordencrantz' till riksens ständer inlämnade bok, Et Omständeligt Svar, 19.11. dryftades i sekreta utskottet, yttrade Rudbeck enligt protokollet bl. a. »att om denna skrift vore en continuation af hvad år 1756 utkommit och af hr Nordencrantz författadt, så vore det ett nyttigt arbete och värdt af hvar svensk undersåte at läsas; ty utaf detta sednare eller 1756 års skrifter hade hr öfversten lärdt att blifva en rättälskande och laglydig undersåte». Utsk. handl. 1760—62 1, Sekreta utskottets protokoll 19.11.1760; jfr MALMSTRÖM 5: 13—14. Debatten på riddarhuset 3.7.1761, om Nordencrantz skulle ställas till ansvar för sin bok, rörde sig visserligen framför allt om lämpligheten av den föreslagna åtgärden; det sakliga innehållet berördes mest i förbigående. Tydligt är emellertid, att verket och dess författare angreps av hattarna och försvarades av mössorna. RAP 21: 206 ff.

[2] Jfr ovan s. 24 n. 3, 25 n. 7, 26.

döme om deras giltighet.[3] Trots detta har man knappast rätt att bortse från, vad drottningen sålunda har att lägga sina bundsförvanter i riksdagspolitiken till last. Även om enskildheterna i hen-

[3] Den första gången någon av mössornas åtgärder kritiseras i Lovisa Ulrikas memoarutkast, gäller det Horns och Rudbecks uppträdande i sekreta utskottet under julferien 1760—61. Drottningen anser här, att de genom i utskottet uppsatta punkter, som kommunicerades rådet, drogo bedömandet av dess ansvar från den stora särskilda deputationen under sekreta utskottet och att därmed den uppgjorda anfallsplanen störtdes. Horns och Rudbecks enda ursäkt hade varit, att »de trott bäst vara att smida järnet så snart möjligt var». FHS 3: 286—287. Samtidigt framgår dock av en notis, som av utgivaren placerats i den löpande texten s. 287, men som i handskriften står i marginalen, att Pechlins roll var henne bekant. En undersökning av sekreta utskottets och mindre sekreta deputationens protokoll från denna tid visar, att Rudbeck 10.12. vid undersökningarna rörande Sveriges deltagande i kriget i mindre sekreta deputationen begärt, att man genom sekreta utskottet skulle rikta vissa frågor till rådet. Dessa rörde emellertid ej dess förhållande till Sveriges inträde i kriget utan i stället fredsutsikterna och möjligheterna för krigets fortsättande och finansiering. Sekreta utskottet avlät också den begärda skrivelsen till rådet; Utsk. handl. 1760—62 vol. 1; R. St:s brev i utrikes ärenden 1760—62. Den behandlades först 21.1.1761, då rådet vid dess mottagande 29.12.1760 ej var fulltaligt, Utr. rådsprot. 1760, 1761. Denna tilldragelse, som är den enda på vilken Lovisa Ulrikas notis kan syfta, har alltså ej haft någon betydelse för frågan om rådets ansvar inför den stora särskilda deputationen eller inför sekreta utskottet. Frågan är nu, om man bör betrakta denna av Lovisa Ulrika långt senare gjorda uppteckning som blott ett resultat av hennes dåliga minne eller hennes ovilja mot mössorna, eller om man bör anse, att den återspeglar något av det missnöje, som hon känt med deras taktiska åtgärder vid riksdagen. Att på denna punkt komma till ett något så när säkert resultat är väl knappast möjligt. Det synes dock författaren ingalunda uteslutet, att notisen återgiver de farhågor, som bemäktigat sig drottningen, då hon fått kännedom om Rudbecks begäran, att sekreta utskottet skulle göra rådet vissa frågor med anledning av undersökningarna om kriget. De undersökningar, som varit möjliga att företaga av andra fall, där drottningen beskyller mössorna för bristande mod och handlingskraft, giva dock någon gång bättre stöd för hennes uppfattning så t. ex. i fråga om konungens votum i krigsfrågan, se ovan s. 24. Vanligen är det dock ej möjligt att komma vare sig till ett positivt eller negativt resultat. Så är fallet i fråga om undersökningen av den palmstiernska kommissionen, se ovan s. 25, om drottningens försök att placera sina anhängare i sekreta utskottet och om Scheffers avlägsnande från guvernörsposten. En av dessa drottningens beskyllningar mot mössorna är så vagt formulerad, att författaren ej med säkerhet kunnat identifiera vad den åsyftar. Hon säger, jfr FHS 3: 291: »Håfvet pousserade alltid på något decisivt, och sekreta utskottet hade, uti ett visst mål af vigt, så öfverskridit sin instruktion att man, med all laglighet, hade hos plena kunnat anställa en betydande räfst med den pluraliteten, man underhöll. Detta vägrade mössorna alltid under förevändning att det vore för farligt.» Av några ord i ett

nes påståenden någon gång skulle visa sig mindre tillförlitliga, och även om man ej ur andra källor kan bestyrka, att mössorna svikit hovets förväntningar, så torde man dock, när sammanhanget i övrigt ej talar emot en dylik divergens mellan de båda allierade, och några direkta bevis emot drottningens påståenden ej kunna presteras, vara berättigad godtaga dem åtminstone såsom tecken på en gryende skiljaktighet mellan mössorna och det egentliga hovpartiet.[4]

senare sammanhang, se FHS 3: 294, framgår, att det rörde sig om en »financesak» och att »plena hade bort blifva hörda», men att saken »utan deras deltagande blifvit afgjord». Den enda tilldragelse under våren 1761, på vilken denna uppgift skulle kunna passa, synes vara sekreta utskottets upphävande av växelkontoret, och den därmed i samband stående aversionshandeln med de associerade, jfr MALMSTRÖM 5: 58 ff. Trots att något bevis för, att det verkligen var denna fråga, som åsyftades, ej kan presteras, kan man kanske dock våga en förmodan, att så var fallet.

[4] ARNHEIM är av en annan uppfattning. Han vill återföra Lovisa Ulrikas förebråelser mot mössorna enbart på den misstämning gentemot dem, i vilken han anser, att drottningen befann sig vid den tidpunkt, då memoarutkastet nedskrevs (enligt ARNHEIM år 1772, a. a. 24.) Detta är fallet t. ex. vid bedömandet av deras beteende i överläggningarna om konungens votum i krigsfrågan (a. a. 131), ehuru ridderskapets och adelns protokoll på denna punkt synas ge Lovisa Ulrikas uppfattning ett visst stöd. Samma förklaring upprepas på tal om kommissionsakternas offentliggörande (s. 132) och om drottningens uppgörelse med Horn och Gyllensvaan efter Lokaresan (s. 133). ARNHEIMS tillvägagångssätt är härvidlag alltför summariskt. Något som helst bärkraftigt skäl att underkänna dessa uppgifter har han ej presterat. Att i detalj bevisa, att de äro riktiga, torde knappast numera låta sig göra, men när icke blott någon motbevisning ej presterats, utan det allmänna förloppet dessutom tyckes överensstämma med dem, äro vi icke berättigade, att utan vidare avvisa dem som oriktiga. ARNHEIMS datering liksom hans för långt gående kritik av innehållet i memoarutkastet klandras av S. LEIJONHUFVUD, Lovisa Ulrika och Carl Gustaf Tessin, VIII jfr 21 och anmärkning 82. Är Leijonhufvuds senare datering, efter 1780, riktig, så följer därav, att den misstämning mot mössorna, som ännu 1772 kan ha behärskat drottningen, knappast längre kan anföras mot hennes framställning. Ytterligare ett bevis för riktigheten av drottningens uppfattning lämnar oss en promemoria av d'Havrincours hand, daterad 8.9.1763, vari han bland annat omtalar den bristande uppriktigheten i mössornas förhållande till hovet, och slutar: »Si l'on exigeoit des preuves de cette verité on ne pourrait pas en fournir de plus complettes que l'exposé de ce qui s'est passé à la diette de 1760. Dans les moments les plus critiques de cette diette on n'a reussi à faire échouer les entreprises qui menaçoient le système du danger le plus imminent qu'en démontrant aux royalistes que sa chute alloit entrainer celle de la forme du Gouvernement, moyennant quoi, on a souvent reussi à employer sous main et avec succés l'entremise même des plus zélés d'entre eux pour faire avorter les projets de la Cour», AE.

Innan hovet mot slutet av juni månad begav sig till Loka brunn, där konungen skulle vårda sin hälsa, indrogs underhållet för alla dess pensionärer vid riksdagen. De voro fria att lämna staden under hovets frånvaro, men borde åter inställa sig, när detta vände tillbaka. Mössorna överlämnades sålunda »åt deras egen habilité». Motivet härtill var enligt drottningen deras benägenhet att i allt följa »sina egna principer».[5]

Under den tid, mössorna i hovets frånvaro voro överlämnade åt sig själva, inträffade flera för dem ogynnsamma tilldragelser. Det angrepp på Nordencrantz med anledning av hans »Omständeliga Svar», som redan tidigare börjats, fortsattes nu hos adel och präster och resulterade i, att hans bok underställdes en liten särskild deputations granskning — visserligen utan ansvar för författaren. Då denna deputation emellertid i hög grad dominerades av hans politiska motståndare, torde beslutet ha uppväckt vissa farhågor hos mössorna, farhågor, som, i betraktande av de tidigare erfarenheterna av hattarnas lust för politisk förföljelse, ingalunda voro oberättigade. Något senare lyckades dessa även med ovanligt stor majoritet genomdriva, att en av rådets hätskaste och mest storordiga belackare, kaptenen Hammarhielm, uteslöts från riddarhuset.[6]

Samtidigt fann man tydligen tiden inne att börja reglera de frågor, som borde avgöras, innan riksdagen avslutades. Sekreta utskottet gjorde sålunda en framställning om pensioner åt Höpken, Scheffer och Palmstierna. Emellertid begagnade nu Höpkens vänner bland mössorna tillfället till en kupp. I stället för att bevilja de tre föreslagna pensionerna, beslöt man att återinsätta denne i rådet. Hattarnas motåtgärd blev nu att återinkalla de båda andra riksråden, varpå beslutet utsträcktes också till de 1739 störtade mössorna Bielke och Bonde.[7]

---

[5] Lovisa Ulrikas memoarutkast, Stafsunds arkiv; jfr FHS 3: 291 och 292.

[6] RAP 21: 206 ff., 277 ff.; PrP 6.7., BoP 25.5., BdP 13.6.1761; d'Havrincour 3.7.1761, AE; Goodricke 14.7.1761, PRO; jfr Malmström 5: 74 ff.

[7] RAP 21: 306 ff., 318 ff., 367 ff., 377 ff., 413 ff.; PrP 22.7., 25.7., 4.8.; BoP 22.7., 25.7., 4.8.; BdP 22.7., 25.7., 4.8.1761; jfr Malmström 5: 78 ff. Av d'Havrincours depesch 24.7. framgår, att hattarna helt överraskades av denna sakens vändning, AE. Schack synes först ha misstänkt, att den var ett resultat av hattarnas strävanden, men ändrade sedan uppfattning. Schack 24.7., 28.7.1761, DRA. Schack bidrog ekonomiskt till att genomdriva, att Scheffer återinkallades i rådet, dens. 4.8.1761, ibid.

Under denna tid tyckas mössorna, framför allt på riddarhuset, till antal ha varit avgjort underlägsna sina motståndare.[8] Det torde ej vara orimligt att, i likhet med Lovisa Ulrika, sätta denna omständighet i samband med hovets tillfälliga overksamhet. Resultatet synes också ha blivit det avsedda. Redan under hovets resa skola enligt drottningens berättelse böner om hjälp ha riktats till konungaparet. Återresan påskyndades också, men man lämnade de beträngda utan svar, för att på så sätt göra dem mera tillmötesgående. Färden ställdes över Östergötland, och tillfället begagnades till att mobilisera hovet tillgivna riksdagsmän.[9]

Vid återkomsten till Drottningholm visade sig de gynnsamma följderna av konungaparets hållning. Enligt drottningens berättelse skola Horn och Gyllensvaan ha infunnit sig och anhållit om »håfvets protection». Sedan såväl Adolf Fredrik som Lovisa Ulrika framhållit nödvändigheten av mera »docilité» gentemot hovet från mössornas sida, överenskom man om fortsatt samverkan, vars första angelägna mål befanns vara att avvärja den fara för förnyad partiförföljelse från hattarnas sida, som tillsättandet av deputationen över Nordencrantz varslade om.[1]

*

Av en slump erbjöd sig just vid denna tid ett utmärkt tillfälle för hovpartiet och mössorna att rikta ett angrepp mot motståndaren. Under debatten på riddarhuset den 7 augusti över ett extractum protocolli från borgarståndet, som i starka ord klandrade rådet för att det i laga ordning tillsatt ett landshövdingeämbete, trots att ståndet givit till känna, att saken förehades vid riksdagen, hade Pechlin låtit undslippa sig några mer än vanligt kraftiga omdömen om dess beteende. Hattarna, vilkas missnöje med rådets

[8] Se de av Malmström 5: 77 och 80 anförda röstsiffrorna 20.7., 25.7. och 6.8., RAP 21: 293, 333, 389.

[9] Lovisa Ulrikas memoarutkast, Stafsunds arkiv; jfr FHS 3: 293. Se även Malmström 5: 82 f. Redan 10.7. rapporterade d'Havrincour: »La Reine affecte jusqu'à l'indecence à cajoler le peuple dans le Province ou Elle se trouve.» Den 28 meddelade han: »La Reine de Suède instruite de ma situation ... a donné ordres à toutes ses adherens dans les provinces qu'elle vient de parcourir de se rendre ici pour le 10 aout.» AE. Sannolikt syftade orden »instruite de ma situation» på att d'Havrincours resurser började tryta. Schack underrättade 4.8. Bernstorff om att så var fallet, DRA.

[1] Lovisa Ulrikas memoarutkast, Stafsunds arkiv; jfr FHS 3: 293—294.

uppträdande i denna sak framför allt hade sin grund däri, att hovrättsrådet Ehrencreutz, som borgarståndet velat befordra, var en av deras mera framstående representanter på riddarhuset, begärde, att en föreställning skulle göras riksråden. Mössornas och hovpartiets ståndpunktstagande bestämdes å andra sidan därav, att en av hovets anhängare, greve Nils Adam Bielke, var den, som erhållit det lediga ämbetet. De befunno sig därför denna gång i det ovanliga läget att försvara en av riksrådet vidtagen åtgärd. Av protokollets ordalag framgår tydligt, att Pechlin vid detta tillfälle gått längre än sina meningsfränder i häftighet. Han talade om »intriguer mot Riksens Ständers tanckar» och om »mannamåhn» samt preciserade tydligare än övriga talare den för riksrådets värdighet nedsättande form, i vilken han önskade, att föreställningen skulle utdelas.[2]

Hovet och mössorna, som just vid denna tid hade börjat mottaga sina uppbådade förstärkningar, beslöto nu att begagna Pechlins utfall mot rådet till att få honom utesluten från riddarhuset.[3]

---

[2] RAP 7.8.1761 21: 390 ff., 395—396; Malmström 5: 83 ff. Malmström anser, s. 86, att Pechlin justerat bort det mest anstötliga ur sitt yttrande. Om detta verkligen är fallet, har jag ej med full säkerhet lyckats fastställa. Detta påstås visserligen i det diktamen, vari C. G. Boije angrep Pechlin för dessa yttranden. Lovisa Ulrika framställer emellertid i sitt memoarutkast förloppet på ett annat sätt. Boije skulle ha försetts med två memorial, då man ej visste om Pechlin vid justeringen ämnade ändra sina yttranden eller vidhålla dem. I det avgörande ögonblicket tog han emellertid fel och uppläste det exemplar, som minst överensstämde med vad som verkligen passerat; jfr FHS 3: 296—297. Visserligen kan man också i andra samtida aktstycken finna stöd för påståendet, att Pechlin justerat sitt yttrande; se t. ex. A. G. Reuterholms dictamen ad protocollum 24.8.1761, RAP, RHA. Men protokollstexterna kunna knappast sägas bestyrka denna uppfattning. Se den justerade protokollstexten, konceptprotokollet och memorialprotokollet, RHA. Uteslutet är ju visserligen ej, att Pechlin kan ha dämpat formuleringarna och givit hela sitt inlägg en försiktigare prägel. Något bevis härför kan knappast presteras. Sammanställd med protokollens vittnesbörd, förefaller Lovisa Ulrikas framställning åtminstone lika sannolik.

[3] Redan i början av augusti synes oppositionens förstärkningar ha väckt uppmärksamhet. Fredrik Sparre berättar 10.8., att mycket folk anländt, men vet ännu ej, vad man åsyftade med aktionen. Den 17 upprepade han på nytt sin iakttagelse, men antog då, att man ämnade utesluta Pechlin och Jennings, återkalla Hammarhielm och omstöpa den lilla särskilda deputationen. En anhängare av mösspartiet, Clas Frietzcky, framställer i en visserligen först 1794 författad redogörelse för denna riksdag hovet som den egentliga initiativtagaren till denna aktion, UUB F 439.

Innan angreppet började synes emellertid ett försök ha gjorts att genom en förlikning undgå en avgörande strid. Mot att Pechlin uppoffrades erbjöds allmän försoning och bibehållande av det politiska systemet.[4] Huruvida både mössor och hov eller blott endera stodo bakom denna framstöt, är med förhandenvarande material ej möjligt att avgöra. Påfallande är emellertid, att denna tilldragelse ej på något ställe omnämnes av Lovisa Ulrika. Skulle hon verkligen själv ha stått bakom förslaget, är det, med hänsyn till den vändning, hennes politik senare tog, osannolikt, att hon i sitt memoarutkast eller i berättelsen för prins Henrik helt skulle hava förbigått denna episod med tystnad. Visserligen har drottningen i början av sin redogörelse för denna riksdag framhållit, att hennes politik ej åsyftade »att utöfva en oinskränkt partihämnd» utan att framtvinga rådets och hattarnas underkastelse under hovets avsikter.[5] Men man är ej berättigad att härav sluta, att hon nu, när hon trodde sig i tillfälle att slå ett avgörande slag för att realisera de villkor, som från preussiskt och engelskt håll knutits vid det stöd, man låtit komma henne till del, var beredd att utan vidare offra alla längre syftande planer endast för att utan strid ernå Pechlins avlägsnande. Även om förslaget, såsom den franske ambassadören förmodade, blott hade varit en fälla, kan man vänta, att det skulle ha omnämnts av drottningen. Det förefaller därför sannolikare, att vi i detta erbjudande ha att se ännu ett exempel på mössornas av Lovisa Ulrika vid detta liksom vid så många andra tillfällen påtalade motvilja mot en verkligt avgörande kamp av rädsla för represalier från motsidan.[6]

Alltnog, torsdagen den 20 augusti, då protokollet för den 7 skulle justeras, öppnades angreppet med ett dictamen ad protocollum, uppläst av överstelöjtnanten C. G. Boije. Pechlin tillvitades av honom att hava »brutit vår grundlag, föracktat vårt regeringssätt och kränckt den ädla frijheten däruti att han med skymfeliga och obevijsliga tillmälen angripit Herrar Rijksens Råd, som gådt å heder deras och det uti en sak, som är bygd på vår regerings besvurne lagar. Hvarföre jag för min del påstår, att han uti detta ädla samhället må så väl denna riksdagen som nästa

---

[4] D'Havrincour 21.8.1761, AE; Malmström 5: 83.

[5] Lovisa Ulrikas memoarutkast, Stafsunds arkiv; jfr FHS 3: 285.

[6] Ibid.; jfr a. a. 295 och 297 skildringen av Ridderstolpes beteende 24.8.

riksdag vara sitt säte förlustig på Riddarhuset.»[7] Efter en överläggning under vilken anfallet på Pechlin enligt drottningens uppfattning försvagades av det misstag Boije skulle begått, då han uppläste fel yttrande, bordlades ärendet med 345 röster mot 341 till måndagen den 24 augusti. Med endast en rösts majoritet — röstetalen voro 397 mot 396 — uteslöts denna dag Pechlin från riddarhuset.[8]

Att hattarna trots de omfattande förberedelser, hovet kunnat företaga, så väl hävdade sin ställning, tillskriver drottningen främst den omständigheten, att Höpken, om vars bistånd man försäkrat sig, greps av fruktan, då angreppet på grund av Gyllensvaans uteblivande ej kunde sättas i gång enligt överenskommelse, och därför avhöll sig från att med sina anhängare stödja hovet och mössorna.[9] Ur andra källor veta vi dock, att hattarna begagnade

---

[7] RAP 20.8.1761, 21: 423 ff., bil. 97 ff.; jfr Malmström 5: 86 ff. Lovisa Ulrikas skildring av dessa tilldragelser skiljer sig i tvenne avseenden från protokollets. Hon förlägger Boijes uppträdande till lördagen den 22.8. i stället för till onsdagen den 20, och låter det föregås av ett uteblivet uppträdande i saken från Gyllensvaans sida den 20. Misstaget i fråga om veckodag och datum har knappast någon större betydelse och kan väl helt förklaras som ett minnesfel. Antager man, att minnesfelet inskränker sig till denna detalj, måste Gyllensvaans uteblivna uppträdande placeras på den plenidag, som gick närmast före torsdagen den 20, nämligen måndagen den 17. Självfallet kan man ur protokollet för denna dag ej hämta några argument för eller emot riktigheten av detta antagande. Den plenidag, som fick gå förbi obegagnad och som drottningen förlägger till fredagen den 21, skulle i så fall ha varit tisdagen den 18. Även tisdagar förekomma nämligen vid denna tid som plenidagar. Resonemanget är, det medges, fullkomligt hypotetiskt. Några bevis för eller emot dess riktighet har ej kunnat framletas. Men då detaljerna i drottningens skildring f. ö., bortsett från smärre minnesfel, visat sig tillförlitliga, finnes knappast någon anledning att betrakta berättelsen om Gyllensvaans uppträdande som oriktig. Tilläggas kan, att Boijes diktamen är daterat den 17 augusti. Arnheim ställer sig, a. a. 134, även i denna fråga på en annan ståndpunkt.

[8] RAP 20.8., 24.8., RHA; jfr Malmström 5: 87.

[9] Lovisa Ulrikas memoarutkast, Stafsunds arkiv; jfr FHS 3: 297—298. Under våren hade Höpken bibehållit vissa förbindelser med mössorna. Även med drottningen och hovet synes han ha trätt i förbindelse, Goodricke 9.5., 2.6., 30.6., 18.8, PRO; d'Havrincour 31.7.1761, AE. Lovisa Ulrika berättar själv, hur hon genom Sinclair i hemlighet underrättade Höpken om »planen emot Pechlin», memoarutkastet; jfr FHS 3: 296. Efter den framgångsrika voteringen 24.8. låter hon i sin skildring Höpken åter förena sig med hovet och mössorna. Också d'Havrincour låter Höpken spela en betydelsefull roll, d'Havrincour 4.9. och 11.9.1761, AE. Lovisa Ulrika omtalar likaledes sitt samarbete med Höpken i brev till Fredrik

det uppskov på tre dagar, som de lyckades erhålla, innan avgörandet föll på riddarhuset, till att själva inkalla reserver från landet. Även denna omständighet bidrog väl till utgången.[1] De inriktade nu sina ansträngningar på att omintetgöra det fattade beslutet. Innan de grepo sig an härmed, ville de emellertid avvakta ankomsten av ytterligare förstärkningar.[2] Till utgångspunkt valdes några oegentligheter, som skulle ha förekommit vid omröstningen, vilka ju, när röstsiffrorna voro så jämna, kunde förmodas ha varit av avgörande betydelse. Den 29 augusti inlämnade hrr Liljebjelke och Fahnehjelm var sitt memorial rörande tilldragelserna under omröstningen. Liljebjelke, som sökt lämna två röstsedlar till Pechlins förmån, men upptäckts och alls ej fått rösta, beklagade sig häröver, medan Fahnehjelm bl. a. anmärkte på att Boijes släktingar tillåtits deltaga i voteringen. Memorialen bordlades och remitterades den 31 augusti på Rudbecks förslag till riddarhusdeputationen.[3] Innan detta ärende åter upptogs till behandling på riddarhuset, hade adeln i tvenne voteringar den 4 och 7 september tillbakavisat ett försök från borgarståndets sida att få saken dragen under samtliga riksens ständer.[4] Trots den ökade övervikten för Pechlins vedersakare uppgåvo hattarna ännu icke hoppet att kunna omstörta det en gång fattade beslutet.[5]

II 30.10.1761, SA. Schack har senare lämnat likartade uppgifter, Schack 25.6. 1762, DRA. Detsamma gäller uppteckningar av C. F. Scheffer 22.6.1762, Brokindsamlingen vol. 15, och Frietzcky, F 439 UUB. ARNHEIM ställer sig, a. a. 135 f., kritisk mot uppgifterna i memoarutkastet om Höpkens vankelmodiga beteende. Det synes mig emellertid, som om deras sannolikhet snarast vitsordades av vad vi f. ö. känna om händelseförloppet och Höpkens ängsliga och obeslutsamma karaktär.

[1] Fredrik Sparres dagbok 23.8.1761, Ericsbergs arkiv.

[2] D'Havrincour 28.8.1761, AE.

[3] RAP 29.8. RHA; MALMSTRÖM 5: 90. Lovisa Ulrika har i sitt memoarutkast sammanblandat Fahnehielm och Liljebjelke, jfr FHS 3: 297 f. Se även angående jävet mot Boijes släkt LAGERROTH, Sveriges riksdag 1: 6 132.

[4] BoP 29.8.1761; jfr MALMSTRÖM 5: 89. Präster och bönder anslöto sig ej till borgarnas förslag. Fredrik Sparre tillskrev detta prästeståndets beslut Höpkens inflytande, dagboken 31.8., Ericsbergs arkiv. Voteringen på riddarhuset 4.9. gällde borgarståndets protokollsutdrag 29.8. Det förkastades med 426 röster mot 417. Genom voteringen 7.11. förklarades Pechlins sak vara ett ståndets »oeconomicum», RHA.

[5] Fredrik Sparre antecknade 31.8.: »dock försäkras, att vi likväl på Riddarhuset hafva Pluralitet, enär Votering kommer» och 7.9.: »Tout n'est donc pas des-

Sedan riddarhusdeputationens betänkande över de båda memorialen den 22 september föredragits och bordlagts, upptogs ärendet ånyo den 25.[6] Hattarna yrkade nu, att beslutet den 24 augusti på grund av de gjorda invändningarna skulle upphävas eller Pechlin åtminstone benådas. Mössorna däremot krävde, att beslutet skulle stå fast, men ärendet återförvisas till deputationen för åtgärder emot Fahnehielm, som »qvaldt voteringen».[7] Fahnehielm, som tydligen skrämdes av detta hot, erbjöd sig att återtaga sitt memorial. Sedan lantmarskalken tre gånger ställt propositioner, som sammankopplade behandlingen av memorialet med frågan om Pechlins återtagande, varigenom han väl hoppades kunna spela segern över i sina meningsfränders händer, måste han slutligen enbart ställa förslaget, att memorialet skulle få återtagas och frågan förfalla, under votering. Med 403 röster mot 383 förkastades detta.

Den 30 september fortsatte överläggningen om voteringen den 24 augusti.[8] Hattarna vidhöllo sitt yrkande på bifall till Fahnehielms memorial, medan deras motståndare i allmänhet yrkade på hans bestraffning, men med få undantag förklarade sig tillfredsställda med en skriftlig avbön.[9] Några av dem funno visserligen, att Pechlin av nåd kunde återfå sin plats på riddarhuset, men ville ej låta det ske vid detta tillfälle och med anledning av Fahnehielms memorial.[1] Andra yrkade dock än kraftigare åtgärder.[2] Lantmarskalken sökte även denna gång utnyttja propositionerna till sitt partis fördel. Så föreslog han först, att Fahnehielm genom skriftlig avbön skulle få eftergift. Vunne nej, skulle hans memorial anses vara bifallet. Kontrapropositionen klandrades genast av Rudbeck och Gyllensvaan, som framhöllo att, om

---

esperé encore pourvû que la fauseté ne devienne pas dans tous les affaires toujours à la mode», Ericsbergs arkiv.

[6] RAP 22.9. och 25.9, RHA.

[7] Axel Reuterholm, RAP, RHA.

[8] RAP 30.9., RHA.

[9] Rudbeck föreslog dock alternativet böter, Bromell och Ridderstråhle önskade, återremiss till deputationen för vidare undersökning och förslag till bestraffning.

[1] Axel Reuterholm, Grönhagen.

[2] Så t. ex. Bromell, som föreslog, att var och en, som nämnde Pechlins återintagande, själv skulle förlora säte och stämma, och Aminoff, som begärde, att Pechlin, då han sökt draga sin sak, som ju var ett adelns oeconomicum, inför de andra ständen skulle »påläggas att hålla sig från Stockholm».

någon endast ville befria Fahnehielm från straff, kunde han dock icke skriva nej, om därmed skulle följa bifall till hans memorial.[3] Proposition och kontraproposition försvarades av hattarna, främst Bildenschöld, och lantmarskalken föreslog slutligen, att man genom votering skulle avgöra, om den framställda propositionen skulle gillas eller ej. Vunne nej, skulle ingen proposition om upphävande av voteringen den 24 augusti få göras. Även detta förslag klandrades emellertid av mössorna. Förhandlingarna synas nu tidvis ha blivit så upprörda, att de ej kunde protokollföras. Slutligen föreslog Rudbeck, att man borde söka förena sig om en tredje proposition enbart över frågan, om Fahnehielm borde straffas eller ej. Efter en stunds fortsatt debatt gjorde lantmarskalken ett nytt förslag, som gällde, huruvida »öfver en slutad votering klander i stöd af föregifven oordning eller olaglighet får anföras och i följe deraf voteringen ställas under deliberation». Denna nya proposition väckte tydligen blandade känslor inom båda lägren. Minst tyckes den ha tilltalat hattarna, som i allmänhet funno den allt för generell. Rudbeck, Reuterholm och Durietz talade emellertid för densamma, då en dylik allmän slutsats måste följa av ett bifall till Fahnehielms memorial.[4] Villervallan tyckes nu ha antagit sådana proportioner, att lantmarskalken, sedan han »afmålat det tillstånd hvaruti ett så beskaffat Plenum, som detta varit, försätter Ridderskapet och Adeln och på det ömaste förklarat det bekymmer, han och hvar redlig man billigt hyste deröfver att Ridderskapet och Adeln nu vore uti den största oreda, hvaruti man komma kunde, när den ena ej ville mera höra den andra, när klubban icke kunde skaffa ljud och ingen utväg antagas, som förmådde att leda till slut uti öfverläggningen, hvaraf, om det skulle continuera, intet annat föllja kunde än att hela Regeringssättets undergång vore för handen, proponerade Ridderskapet och Adeln att för i afton åtskilljas, dock att uti nästa Plenum detta mål åter skulle vara det första, som företoges utan att något annat finge komma emellan». Ärendet ajournerades sålunda till nästa plenum. Detta, som ägde rum den 2 oktober, fick ett betydligt lugnare förlopp. Efter en kort debatt, i vilken så väl hattar som mössor förklarade sig vidhålla sina tidigare intagna ståndpunkter, begärde en av de sistnämnda, Cederhielm, att omröst-

[3] Jfr även LAGERROTH, Sveriges riksdag 1: 6 119.

[4] Jfr även LAGERROTH, a. a. 135, datum där felaktigt angivet till 25.9.

ningen skulle företagas på en fråga, som kunde tillfredsställa båda parter. Häri instämde Rudbeck och Ridderstolpe, varpå lantmarskalken uppläste följande voteringsproposition: »Den, som vill att Voteringen af den 24 augusti kan ställas under skärskådande, skrifver Ja. Den, det ej vill, skrifver Nej. Vinner Nej, förfaller hela quaestionen och får ej mera vidröras.» Med 439 nej mot 411 ja förklarades, att beslutet om Pechlins uteslutning från riddarhuset skulle äga kraft.[5]

Lovisa Ulrika berättar[6], att hon velat göra lantmarskalkens tidigare uppträdande i denna sak, som otvivelaktigt var i hög grad partiskt, till utgångspunkt för ett angrepp på honom, men att hon även i denna fråga hejdades av mössledarna, främst Rudbeck, och deras enligt hennes mening alltför stora försiktighet. Innan plenum den 2 oktober skall en konferens ha ägt rum mellan å ena sidan hattledarna, Fersen, Stockenström och Hermansson och å den andra Rudbeck, Ridderstolpe och Durietz, men utan att hovets specielle förtroendeman, Sinclair, fick deltaga. Där överenskom man, att ännu en votering skulle få äga rum och att lantmarskalken ej skulle få angripas. Å andra sidan skulle denna votering bliva den sista och den över Nordencrantz satta lilla särskilda deputationen inställa sitt arbete.[7]

Att verkligen en överenskommelse träffats innan plenum den 2 oktober, förefaller sannolikt redan på grund av förloppet vid detsamma. Om den innehållit just de punkter, som drottningen omtalar, är väl mera osäkert. Även Fredrik Sparre nämner i en dagboksanteckning daterad den 1 oktober 1761, att en konferens ägt rum mellan »talarna af bägge partierna att i godo öfverenskomma, huru i morgon tillgå må, att en decision med vänlighet och foglighet må kunna ske». Resultatet anges av honom ha varit, att ännu en votering skulle tillåtas, »dock med den condition å ena sidan, att icke Pechlins person och namn i voteringsproposi-

[5] RAP 2.10.1761, RHA.

[6] Lovisa Ulrikas memoarutkast, Stafsunds arkiv; jfr FHS 3: 298—299.

[7] Denna sista punkt omtalas med orden, »och aldrig någon fråga denna riksdagen göras om kommissionen». Då berörda deputation genomgående av Lovisa Ulrika omtalas som kommission, synes man kunna förmoda, att det är den som åsyftas med dessa något dunkla ord. Att de ej kunna syfta på den kommission, som arbetat mellan riksdagarna framgår av innehållet i memoarutkastet f. ö. Den lilla särskilda deputationens arbete upphörde också i oktober, se MALMSTRÖM 5: 109.

tion skulle inflyta och å den andra sidan, att då icke heller Fahnehielms person och straff skulle varda vidare quaestion om».[8] Voteringspropositionen formulerades, som vi sett, också i överensstämmelse med dessa båda villkor, något som ju stärker tilltron till Sparres berättelse. Å andra sidan utesluter detta ej, att även de villkor, som Lovisa Ulrika omtalar, eller något av dem, kan ha förekommit i denna uppgörelse. — Det förefaller åtminstone ingalunda osannolikt, att drottningen vid detta så väl som vid tidigare tillfällen kan ha hyst avsikter, som gingo längre än vad mössorna ville tillåta, och att dessa därför bakom hovets rygg ha träffat en överenskommelse med motståndarna. Av betydelse är i varje fall, att drottningen uppfattat förloppet på detta sätt.

*

Striden om Pechlins utvotering är en av denna egendomliga riksdags märkvärdigaste episoder. Under mer än en månads tid hade den förts, tidvis med en hätskhet, som hotade att övergå till total anarki och lät en omstörtning av författningen framstå såsom ingalunda osannolik.[9] Den har med rätta blivit betraktad som en vändpunkt i denna riksdags historia, medan det samtidigt framhållits

[8] Fredrik Sparres dagbok 1.10., Ericsbergs arkiv. Också Christer Horn omtalar i sin riksdagsjournal, D 945 KB, denna överläggning. Närvarande voro enligt denna källa Stockenström, översten greve Creutz, hovrättsrådet Rappe, sekreteraren Woltemat och Wadenstierna på den ena, Rudbeck, Durietz, Ridderstolpe och Gyllensvaan på den andra sidan. En likartad uppgift återfinnes i d'Havrincours rapport 2.10.1761, AE. Han uppger antalet deltagare till sex å vardera sidan.

[9] Utom till händelserna vid adelns plenum 30.9. kan man hänvisa till två av varandra oberoende källors vittnesbörd om de farhågor, hattarna hyste för att hovet skulle begagna tillfället till ett omstörtningsförsök. Fredrik Sparre antecknade 22.8.1761 i sin dagbok: »Anslagen till om måndag (24.8.) sådana att om vinnes genast commission öfver Pechlin. Tappas åter, då om torsdag när konungen kommer till staden med hjelp af Guardiet och artilleriet. Alla nätter nu emellertid varit Patrouiller till häst och fots snart öfver 8 dagar. Declaration landtmarskalken gjordt häröfver till Sinclair i dag. Deras löfte att säga till i afton på klubbarna att sådant icke mera sker, ty ignorerat.» D'Havrincour skildrade i sin rapport 28.8., AE, hur »les malintentionnés» om natten drevo omkring i grupper om 10 à 12, vilket väckte deras motståndares farhågor. Fersen lyckades emellertid skrämma Höpken genom att för honom utpeka Sinclair som upphovsman och framhålla, att sekreta utskottet ämnade vidtaga motåtgärder. Höpken skickade då efter Sinclair, som sedan begav sig till Fersen, och av honom förmåddes inställa sina förehavanden, jfr även HSH 15: 179.

såsom en egendomlighet, att en enda mans öde kunnat tillmätas en sådan betydelse.[1] Ehuru Pechlin intog en inflytelserik ställning inom hattpartiet, var det väl knappast heller enbart hans person, som tilldrog sig detta stora intresse. Såväl den anfallande som den anfallna parten ha tydligen betraktat utgången av striden som avgörande för ställningen vid riksdagen. Hovet och mössorna kände sig allvarligt hotade av den vändning, sakerna tagit under sommaren, och ville genom ett djärvt och avgörande slag på en gång förändra situationen till sin fördel.[2] Hattarna förstodo å andra sidan redan från början, att anfallet syftade betydligt längre än till Pechlins person. Den förbittrade försvarskampen gällde därför också i högre grad bevarandet av deras inflytande på riksdagen än dennes personliga öde.[3] När avgörandet slutligen fallit, såg man följaktligen mycket mörkt på läget. Den stämning, som bemäktigade sig hattkretsarna, förefaller att ha närmat sig paniken.[4] De inriktade nu sina ansträngningar på att erhålla förnyat ekonomiskt stöd för att om möjligt kunna fortsätta kampen vid riksdagen. Redan innan striden var avgjord, begärde man av den danske ministern 7 à 8.000 plåtar till att förhindra Bondes och Bielkes återinträde i rådet. Penningarna lämnades visserligen, men man lyckades ej åstadkomma det önskade resultatet.[5]

---

[1] Malmström 5: 90.

[2] Lovisa Ulrika säger i sitt memoarutkast, Stafsunds arkiv, jfr FHS 3: 295: »Det var ett tilltagset steg, men om det lyckades var contrapartiet förloradt till sin öfvervigt för hela riksdagen, och man så mycket mästare af fältet, att ingen commission icke allenast mera kunde fortfara, utan man fastmera i stånd att leda händelserna till något important slut.» Till Fredrik II skrev hon 30.10.: »On a sçu ecarter Pechlin et detourner par là des projets qui tendoient à ecraser entièrement la Cour et le parti qui lui est attaché.» SA.

[3] D'Havrincour insåg genast, att angreppet på Pechlin syftade långt, i sista hand till en separatfred, 21.8.1761, AE. Även Schack betraktade läget som synnerligen kritiskt, Schack 25.8.1761, DRA. Fredrik Sparre antecknade 21.8. i sin dagbok, »Affreux moment lundi qui vient, il s'agit de sisteme, de liberté, de comité secret, de landtmarechal et de tout le Royaume». 7.9. skrev han, »Ce n'est pas les Interets de son (Pechlins) personel, mais bien les consequences pour le sisteme et le parti en general qui firent notre desolation ce soir», Ericsbergs arkiv.

[4] Schack 8.9. och 6.10., DRA. Fredrik Sparre antecknade 8.10., Om de allmänna affairerna höres nu att sakerna varit å vår sida desse förflutna dagar aldeles handlöst lämnade: att sådant oändeligen decouragerat en hoper af vårt folck: att många hafva gådt öfver ifrån oss», Ericsbergs arkiv.

[5] Schack 22.9., 16.10. och 23.10.1761, DRA; Bernstorff t. Schack 6.10.1761,

Efter det slutliga nederlaget blev frågan på allvar brännande. Från fransk sida var man tydligen ej längre hågad att deltaga i finansieringen av hattarnas partikostnader. Sedan d'Havrincour den 6 oktober delgivit dem denna jobspost, vände sig Scheffer å egna och Fersens vägnar till Schack. För denne skildrade han partiets nödställda belägenhet. Dess totala sammanbrott hotade, om understöd ej vidare kunde erhållas. Redan hade inflytandet hos adel, präster och bönder gått förlorat. Det vore endast en tidsfråga, när också borgarståndet komme att avfalla. Även i sekreta utskottet vore ställningen hotad. Man kunde befara, att sex lediga platser där komme att erövras av hattarnas fiender. Motståndarna eftersträvade en fullständig systemändring i utrikespolitiken, brytning med Frankrike, förbund med England och separatfred med Preussen. Förr eller senare måste på detta sätt även den inre friheten gå förlorad. För Danmark vore det bättre att nu förebygga denna hotande utveckling för ett pris av 100.000 riksdaler än att senare använda millioner på rustningar mot en opålitlig granne.[6] Trots denna vältaliga vädjan till Danmarks egna intressen visade sig den danska utrikesledningen denna gång ej hågad att tillmötesgå hattarnas önskemål. Den kris, i vilken dess viktigaste utrikespolitiska problem, den gottorpska frågan, för tillfället befann sig, avhöll Bernstorff från att ingripa i de inre svenska angelägenheterna. Samtidigt fick Schack emellertid i uppdrag att meddela hans avsikt att alltjämt vid behov stödja Scheffer och de båda hattledarna, Ekeblad och Fersen, personligen.[7]

Bland hattarna synes denna hållning vållat stor modlöshet, i synnerhet som d'Havrincour åuyo meddelade, att han ej kunde fortsätta med att lämna riksdagssubsidier. Fersen förklarade, att »man måste underkasta sig segrarens vilkor och tåligt finna sig i att såväl det yttre som det inre systemet angreps». Sedan d'Havrincour erhållit ett »tvetydigt och obestämt» svar på sina förnyade hemställanden om penningunderstöd för hattarnas riksdagspolitik,

---

Corr. Min. 1: 381; Schacks redovisning, Ravnholts arkiv; jfr f. ö. CARLQUIST, a. a. 269—270 och MALMSTRÖM 5: 92.

[6] D'Havrincour 6.10., 9.10., 16.10.1761, AE; Schack 9.10.1761, DRA; jfr CARLQUIST 270.

[7] Bernstorff t. Schack 24.10.1761, DRA; HOLM, Danmark-Norges historie 3: 1, 267 ff.; CARLQUIST, a. a. 271 ff.

hotade Scheffer att åter lämna riksrådet.[8] När slutligen allt hopp om franskt stöd förflyktigades, lyckades han i början av januari 1762, genom att sammankoppla frågan om Sveriges hållning gentemot Danmark i dess konflikt med den ryske tronföljaren såsom hertig av Holstein-Gottorp med frågan om de av hattarna önskade riksdagssubsidierna, uppnå ett löfte om att 100.000 riksdaler ånyo skulle ställas till förfogande. Redan i begynnelsen uppstodo visserligen tvistigheter om, hur denna plan skulle sättas i verket, och den kom senare till följd av kejsarinnan Elisabeths av Ryssland frånfälle och det därigenom helt förändrade utrikespolitiska läget ej att utföras, men för någon tid skänkte den hattarna ett bedrägligt hopp om fortsatt utländskt stöd.[9]

Trots att de båda makter, som hittills finansierat hattarnas riksdagspolitik, sålunda efter nederlaget under höstmånaderna 1761 visade sig tämligen ohågade att fortsätta härmed, stod partiet likväl under denna tid ingalunda helt utan hjälpmedel. Vid flera tillfällen under hösten lämnade de danska och franska sändebuden bidrag till riksdagskostnaderna. På eget initiativ lämnade d'Havrincour ännu så sent som i januari en summa, vilken åtgärd dock ej godkändes av hans uppdragsgivare. Dessutom togo hattledarna åtminstone vid ett par tillfällen sin tillflykt till sammanskott.[1]

Men även för hovet var situationen ej utan vanskligheter. Pechlins utvotering torde ha kostat stora summor. Lovisa Ulrika beräknar dem själv till 80.000 plåtar »utom månatliga underhåll och pensioner»[2]; detta hade åstadkommit »en aktningsvärd lucka i tillgångarna»[3]. I samband med Pechlins utvotering synes också återstoden av det understöd, hon vid riksdagens början erhållit från England ha förbrukats.[4] Hon sökte nu åter sin tillflykt till

[8] Choiseul t. d'Havrincour 12.11.; d'Havrincour 20.11.1761, AE; Schack 6.11. och 17.11.1761, DRA; jfr CARLQUIST, a. a. 272.

[9] Choiseul 3.12., 10.12., 20.12.1761, 24.1., 31.1., 18.2.1762; d'Havrincour 1.1., 22.1., 5.2., 19.2., AE; Schack 15.12.1761; Bernstorff t. Schack 6.1.1762, DRA; CARLQUIST, a. a. 266 ff., 272 ff. På det senare stället anges summan felaktigt som 10.000 dlr smt.

[1] Schack 22.9., 9.10., 16.10., 6.11., 18.12.1761, Bernstorff t. Schack 14.11. 1761, DRA; Schacks redovisning, Ravnholts arkiv; d'Havrincour 18.12.1761, 22.1.1762, Choiseul 18.2.1762, AE; jfr CARLQUIST, a. a. 272—273.

[2] Memoarutkastet, Stafsunds arkiv, jfr FHS 3: 300. I den för prins Henrik skrivna berättelsen anges summan till 80.000 ecus, SA.

[3] »une breche considerable au fond», ibid.

[4] Goodricke 15.9.1761, PRO.

England och Preussen. Under våren och sommaren 1761 hade hon stått i brevförbindelse med sin broder, konungen av Preussen, och av honom uppmanats, att begränsa sig till att söka återställa freden, att undvika allt, som kunde väcka misstankar om enväldets återställande, att själv hålla sig i bakgrunden och framför allt handla genom andra, varigenom hon kunde »få övertaget utan att stöta nationen för huvudet och omärkligt öka det kungliga inflytandet».[5] Till en början hade också det svenska hovets verksamhet vid riksdagen väckt konung Fredriks livliga gillande, men ju längre tiden led, utan att några avgörande framgångar vunnos, desto större blev besvikelsen över det ringa resultatet av den preussiska och engelska hjälpen.[6]

Efter framgången med Pechlins utvotering fann Lovisa Ulrika tiden mogen för ett försök att erhålla förnyat understöd av sina utländska bundsförvanter. I ett brev till konung Fredrik, daterat 30 oktober, redogjorde hon för de omständigheter, som hittills hindrat henne från att åstadkomma det avsedda resultatet. Penningarna hade kommit för sent. Riksdagens olika organ voro redan valda, innan hovet förfogat över riksdagssubsidierna, man hade sedan måst kämpa ej blott mot de fyra talmännen och sekreta utskottet utan också mot ett starkt, av Danmark och Frankrike underhållet, parti i plena. Trots detta hade man i viss mån lyckats hävda sig mot motståndarna. Pechlins utvotering hade nu kommit fiendens anslag på skam. På detta sätt hade en situation skapats, varav man kunde draga fördel. Men då detta kostat penningar, behövdes nytt understöd.[7]

Fredrik, som ju nu befann sig i krigets mest kritiska skede, visade ingen benägenhet att åter bispringa sin syster. I sitt svar förklarade han sin ställning vara sådan, att han saknade möjligheter härtill. I stället hänvisade han till England.[8] En senare hemställan från den svenska drottningen till Fredrik att i England

[5] Fredrik t. Lovisa Ulrika 3.2. och 24.2. 1761, Stafsunds arkiv, SA. Jfr Pol. Corr. 20: 212, FHS 3: 322, a. a. 320. Brevet 3.2. i FHS försett med felaktigt årtal.

[6] Fredrik t. Lovisa Ulrika 15.3.1761, Pol. Corr. 20: 270. Fredrik t. Lovisa Ulrika 13.7.1761, SA; jfr FHS 8: 263. Se även Pol. Corr. 20: 531, Eichel t. Finckenstein 14.7.1761.

[7] Lovisa Ulrika t. Fredrik 30.10.1761, SA.

[8] Fredrik t. Lovisa Ulrika 12.11.1761, Stafsunds arkiv, konc. i SA; jfr Pol. Corr. 21: 77 och FHS 3: 319 av utgivaren felaktigt daterat till 1760. Datum 12.10. i överensstämmelse med originalet, men likaledes felaktigt, jfr Pol. Corr. 21: 77.

utverka dylikt understöd avböjde han dock.[9] Också den preussiske ministerns i Köpenhamn försök att, under framhållande av den fördelaktiga ställningen i Sverige, genom Finckenstein påverka Fredrik i en för det svenska hovet gynnsam riktning misslyckades.[1]

Under höstmånaderna 1761 sökte Lovisa Ulrika genom Goodricke erhålla ekonomiskt stöd även från Storbritannien. I detta sammanhang ha också Höpkens förbindelser med denna makt och planer att återinträda i rådet spelat en roll. Men dessa framställningar synas ävenledes ha varit resultatlösa. I London hade under tiden den handlingskraftige Pitt lämnat plats för lord Bute.[2] I stället för att lämna det understöd, som från svensk sida begärdes, begagnade den brittiska utrikesledningen tillfället till att söka återknyta de diplomatiska förbindelserna med Sverige. I en depesch, daterad den 5 januari 1762, instruerade den nye statssekreteraren sir John Goodricke att genom en hänvändelse till drottningen söka utröna, om den svenska regeringen å sin sida ville akreditera en minister vid hovet i St. James, för den händelse Goodricke sändes till Stockholm.[3] Lovisa Ulrikas svar var ganska otillfredsställande. Hon lovade visserligen Goodricke det hjärtligaste bemötande från hovets sida, men framhöll, att han ej kunde göra sig räkning på en liknande behandling av rådet och kanslikollegii ledning. Hon kunde ej heller ansvara för, att svenska regeringen komme att sända en representant till England. Då saken redan från början hade ett så föga lovande utseende, lät man också från brittisk sida

---

[9] Lovisa Ulrika t. Fredrik 29.12.1761, SA, Fredrik t. Lovisa Ulrika 17.1.1762, Pol. Corr. 21: 187, Lovisa Ulrikas brev felaktigt daterat 19.12., Pol. Corr. 21: 187 n. 3.

[1] Borcke t. Finckenstein 26.12.1761, SA, Fredrik t. Finckenstein 17.1.1762, Pol. Corr. 21: 187.

[2] Goodricke 15.9., 6.10., 14.11., 1.12., 29.12.1761, 12.1.1762, PRO. En chiffrerad avskrift av en på drottningens order antagligen av C. W. v. Düben författad skrivelse till Goodricke, dat. 18.12.1761, där läget i Sverige skildras och behovet av penningar understrykes, finnes som bilaga till Borckes ovan citerade depesch till Finckenstein 26.12.1761, SA. Av Borckes relation till konungen av samma datum (ibid.) framgår, att Goodericke ämnade föreslå ett understöd på 10.000 £. Se f. ö. Ruville, William Pitt, Graf von Chatham 2: 452 ff.

[3] John Stewart, Earl of Bute . . . to Sir John Goodricke 5.1.1762, Brit. dipl. instr. 5: 138, Goodricke 19.1., 23.1.1762, PRO. Denna démarche rapporterades den 23.1.1762 av Borcke, SA.

sitt förslag falla.[4] Att drottningens framställning om riksdagssubsidier ej rönte någon framgång i England, vilket synes av hennes förnyade hänvändelser till London, berodde kanske också i någon mån på denna förfelade brittiska démarche.[5]

Det svenska hovet stod alltså i riksdagens kanske mest avgörande ögonblick, när det gällde att genom fortsatta kraftansträngningar utnyttja de fördelar, som man redan kunnat ernå, utan stöd utifrån och helt hänvisat till sig självt. För att sammanhålla sina anhängare måste det därför begagna andra medel, som kunde stå till förfogande; främst på grund av dess enskilda kredit upplånade penningar. I sitt memoarutkast omtalar drottningen också, huru 100.000 plåtar på privat väg uppnegocierades. Men även andra åtgärder, löften om tjänster, hovcharger o. dyl. tillgrepos vid sidan om de vanliga korruptionsmedlen.[6]

Sannolikt kan man i dessa för hovet ogynnsamma omständigheter söka orsaken till att hattarna trots allt ej under höstmånaderna 1761 helt förlorade sitt inflytande, utan alltjämt lyckades bevara sin ställning i sekreta utskottet och dess underavdelningar.[7] I de sista meningsbrytningarna, innan riksdagens förhandlingar under julferierna upphörde, avspeglades denna de båda huvudmotståndarnas ganska jämnstarka ställning.

Hattarna synas i mitten av november ha velat skaffa sig ett andrum genom att hemförlova ständerna på osedvanligt lång tid från den 7 december till den 15 februari. Samtidigt skulle emellertid sekreta utskottet fortsätta sin verksamhet. Motståndarna funno dock, som ju var att vänta, perspektivet av ett mer än två månader självständigt arbetande sekret utskott synnerligen hotande och satte därför in sina krafter på att även utskottet under ferierna

---

[4] Goodricke 6.2.1762, PRO; Bute t. Goodricke 23.2.1762, a. a. 140. Genom indiskretion av den i London bosatte landsflyktige Springer blev saken i förtid bekant i Stockholm, Goodricke 13.2.1762, PRO. Borcke t. Fredrik 6.2.1762, SA.

[5] Goodricke 16.3.1762. Borcke t. Finckenstein 16.3.1762, jämte bilaga daterad 9.3., SA. Jfr nedan.

[6] Lovisa Ulrikas memoarutkast, Stafsunds arkiv; jfr FHS 3: 300. Se f. ö. den för prins Henrik avsedda berättelsen, där summan anges till »140/m Ecus de Suède», SA; och ovan citerade brev till Goodricke 9.3., där den fixerades till mer än 200.000 »ecus de Suède».

[7] Malmström 5: 110. Lovisa Ulrika lägger även nu huvudansvaret härför på mössornas ovilja mot en aktiv och agressiv politik, memoarutkastet, Stafsunds arkiv; jfr FHS 3: 300.

skulle inställa sitt arbete. I prästeståndet och på riddarhuset genomdrevs denna mening.[8] Redan tidigare hade man inom hattkretsar misstänkt, att motståndarna ämnade söka upplösa riksdagen för att sedan sammankalla en ny, som de från början kunde behärska. Man greps av fruktan, att tillfället, då en dylik kupp kunde genomföras, nu vore för handen, och ändrade därför omedelbart taktik.[9]

Både i sekreta utskottet och i rådet framförde hattarna den 26 november sina nyväckta farhågor för de långa ferierna. I utskottet beslöt man inhämta rådets mening. På detta sätt befriades man från den meningsmotsättning, som uppkom, då Ekeblad den 26 föreslog en framställning till ständerna om K. Mts. förhoppning att »icke sakna deras råd uti en tid, då det allramäst behöfves». Horn, Friesendorff och Löwenhielm ställde sig jämte Adolf Fredrik mer eller mindre skarpt avvisande mot denna inblandning i riksdagens göromål. Trots deras avvikande mening skulle beslutet ändock ha expedierats, om ej utskottet genom sin hänvändelse till rådet förekommit detsamma. Sedan sekreta utskottet inhämtat dess betänkligheter mot de långa ferierna och å egna vägnar avrått från avbrottet, träffades slutligen en överenskommelse i kompromissens tecken, enligt vilken ferierna, som även skulle gälla sekreta utskottet, förkortades till att omfatta tiden från den 12 december till den 22 januari.[1]

Resultatet av de fjorton månader, som partierna vid riksdagen med växlande framgång bekämpat varandra, var ej sådant, att något av dem kunde anses ha vunnit ett avgörande övertag eller med säkerhet kunde räkna på att hemföra den slutliga segern. Hattarna hade visserligen trängts tillbaka från sina vid riksdagens början intagna fördelaktiga positioner, och de hade ej förmått

---

[8] Så uppfattar Malmström 5: 110 tillkomsten och avsikten med dessa beslut. Ett stöd för denna uppfattning får man i det ovan citerade brevet, som på Lovisa Ulrikas föranstaltande sändes Goodricke 18.12., SA.

[9] Fredrik Sparres dagbok 8.10.1761: »Om de allmänna affairerna höres nu . . . att änteligen den andra sidans vuer menas vara att sluta Riksdagen och utsätta dess återbörjande igen tills Martii månad nästa åhr, då emellertid nuvarande superioriteten gällande göres till ett annat Riksdagssammansättjande än det nu är, och till en annan Landtmarskalks utväljande», Ericsbergs arkiv. D'Havrincour delade denna uppfattning, 23.10., 6.11., 27.11.1761, AE; jfr Malmström 5: 112.,

[1] Hemliga Rådsprotokoll 26—28.11. och 30.11.1761, Malmström 5: 112 ff., d'Havrincour 4.12.1761, AE.

skapa möjligheter för att effektivt fullgöra de skyldigheter, som deras utrikespolitik ådragit landet. Det synes för övrigt, åtminstone vad beträffar några av deras ledare, tvivelaktigt, om de verkligen allvarligt bemödade sig härom.[2] Å andra sidan hade de dock med stöd av de riksdagssubsidier, som Frankrike och Danmark ställt till deras förfogande under våren och sommaren 1761 ånyo förbättrat sin ställning och, när den under hösten åter försämrades, lyckats avvärja det hotande totala sammanbrottet. Det övertag, som alltid kom det vid riksdagens början starkaste partiet till del, var alltjämt en tillgång i deras händer.

Hovet åter hade visserligen med hjälp av sina allierade bland mössorna lyckats väsentligen stärka sin ställning. Dess förnämsta tillgång utgjordes av det inflytande på riddarhuset, i präste- och bondestånden, som det lyckats förvärva. I ej oväsentlig grad berodde dessa framgångar på motståndarnas splittring och rådlöshet samt på den allmänna ledan vid hattpolitikens konsekvenser. Trots det ekonomiska stöd, som kommit det till del från utlandet, och trots dess egna uppoffringar och ansträngningar hade det ännu ej lyckats sätta in en avgörande framstöt mot sitt huvudmål, återställandet av freden med Preussen. Härtill kom, att en viss motsättning mellan hovet och dess närmaste anhängare å den ena

---

[2] Lovisa Ulrika framställde gärna sammanhanget så, att hovet genom sin politik vid riksdagen hindrat hattarna att vidtaga nödiga åtgärder för att möjliggöra en effektiv krigföring i Pommern. I sitt brev till Konung Fredrik 30.10.1761 skrev hon: »On a enfin trouvé moyen d'oter les resources de pousser la guerre aussi effectivement qu'on l'eut fait sans cela», SA. På samma sätt framställdes saken i Borckes ovan citerade brev till Finckenstein 26.12.1761 och i det brev, som på drottningens vägnar sändes till Goodricke 18.12.1761. Denna uppfattning styrkes knappast vid en närmare granskning av de svenska riksdagshandlingarna. Av såväl Malmströms som Säves på detta material byggda framställningar får man det bestämda intrycket, att inflytelserika kretsar inom hattpartiet, till vilka främst Fersen hörde, ingalunda voro böjda för att genom kraftåtgärder möjliggöra en dylik krigföring. Sedan sekreta utskottet bemyndigats att söka upptaga det ovan, s. 22 ff. omtalade utrikeslånet, nedlades knappast någon större energi eller intresse på anskaffandet av medel för den pommerska arméens räkning. De betänkligheter, som härvidlag verkade hämmande, voro givetvis framför allt av inrikespolitisk natur, men även om fruktan för att reta opinionen inom landet och att därigenom giva motståndarna vind i seglen var ett av de viktigare skälen, kan man ej finna, att hovet genom några faktiska åtgärder bidragit till att förhindra, att armén sattes på krigsduglig fot. Jfr Malmström 5: 115 ff., Säve kap. 13, passim.

sidan och de yngre mössorna å den andra börjat göra sig gällande, en motsättning, som framträdde tydligare ju längre riksdagen framskred. När ständerna innan julferierna avslutade sitt arbete, var ställningen alltså alltjämt osäker. Ingen av de båda huvudmotståndarna hade ännu lyckats få ett definitivt övertag, och båda kunde befara, att de utländska hjälpkällor, som hittills möjliggjort deras arbete, ej längre skulle flöda så rikligt som tidigare.

KAPITEL II

Kompositionspolitikens genesis.

Då något försök hittills ej gjorts att följa förloppet av de strävanden till att åstadkomma en förlikning mellan partierna, som präglade riksdagens sista halvår eller att fixera deras roll i denna riksdags historia[1], och då en dylik undersökning är av betydelse för klarläggandet av hovets politik under dessa år, skall i detta kapitel ett sådant försök göras. Från början skall då framhållas, att det material, som varit tillgängligt, ofta är av ganska spröd beskaffenhet, trots att det är rikare än det, som stått tidigare forskare tillbuds, och att resultaten därför mången gång måste betraktas som hypotetiska.

Huvudkällan för framställningen utgöres av Lovisa Ulrikas egen skildring i hennes memoarutkast. Den lider av samma brister, som vidlåder övriga partier av denna källskrift; minnesfel förekomma ej sällan, och berättelsen saknar klar kronologisk komposition. Dessutom medför den sena tidpunkt, vid vilken den författats, att man måste begagna dess uppgifter med försiktighet. Som torde ha framgått redan av den föregående framställningen, är den, trots dessa brister, av ett ej obetydligt värde för bedömandet av hovets politiska verksamhet under dessa år.[2] Av äldre datum, men betydligt mera kortfattad är den med memoarut-

---

[1] Jfr Malmström 5: 131, »Om underhandlingens gång och inverkan på ärendena under riksdagen veta vi i enskildheter föga».

[2] Jfr ovan 37 och Leijonhufvud, Lovisa Ulrika och Carl Gustaf Tessin VIII. Malmström framhåller 5: 131 n. 1 med rätta, att de från drottningen härstammande skildringarna ha en tydligt apologetisk syftning. Då han ej känner en motsvarande från mössorna härstammande framställning, som han förmodar skulle haft en annan tendens, vill han ej »ingå i detaljerna av drottningens skildring». Jag har i stället valt metoden att konfrontera Lovisa Ulrikas skildring med ett så omfattande källmaterial, som det varit mig möjligt att uppbringa, för att på detta sätt söka tränga händelseförloppet in på livet.

kastet i huvudsak samstämmiga skildringen i den för prins Henrik skrivna berättelsen.[3] I korthet äro dessa tilldragelser berörda också i två uppteckningar av C. F. Scheffers hand. Den ena, daterad den 4 oktober 1764, är avsedd som en upplysningsskrift för hattpartiets anhängare omedelbart före 1765—66 års riksdag, och den andra, daterad den 12 april 1772, riktar sig mot Axel v. Fersen och skildrar skarpt kritiskt dennes insats i den svenska politiken.[4] I Stafsunds arkiv finnas vidare tvenne aktstycken, växlade mellan drottningen och lantmarskalken, som tydligen hänföra sig till början av underhandlingen dem emellan. Dessutom finner man i de samtida diplomatiska rapporterna, i Lovisa Ulrikas brevväxling med Fredrik II och i privata svenska korrespondenser notiser och uppgifter, som äro ägnade att belysa förloppet av dessa överläggningar och lämna hållhakar för en rekonstruktion av det kronologiska sammanhanget.

Det är mot bakgrunden av de i föregående kapitel skildrade förhållandena, som dessa strävanden böra betraktas. De betingades otvivelaktigt framför allt av den jämvikt mellan partierna, som kännetecknade läget vid årsskiftet 1761—62 och som ej syntes tillåta något av dem att taga ledningen och avsluta riksdagen med att helt genomföra sina avsikter. Som vi sett, hade försök att åstadkomma en försoning mellan hattar och hov tidigare förekommit. Under denna riksdag hade redan åtminstone en gång tanken på en partiförsoning uppkommit.[5] Nu utgick emellertid initiativet från lantmarskalken och hans krets av förtrogna och föranleddes av hattpartiets svåra ställning i slutet av år 1761.[6]

Redan innan ständerna åtskildes för julferierna, hade sekreta utskottet på Fersens initiativ uppmanat regeringen, att hos de allierade påskynda en allmän fred eller, om detta ej kunde ske,

---

[3] SA.

[4] Båda dessa aktstycken ingå i Brokindsamlingen vol. 15, som förvaras på Kulla-Gunnarstorp. Det förra är, med en del smärre felaktigheter avtryckt i HSH 16: 177.

[5] Se ovan 32.

[6] Lovisa Ulrika berättar i memoarutkastet, Stafsunds arkiv; jfr FHS 3: 305 ff., att Ekeblad var missnöjd med dessa åtgärder. Hon antager, att ej heller d'Havrincour hade del i dem, och detta antagande bekräftas av dennes depescher under våren 1762, som åtminstone till en början ej synas innehålla några meddelanden om dessa tilldragelser. Att Scheffer var motståndare till de av Fersen påbörjade förhandlingarna framgår av Schacks depescher 5.3. och 12.3.1762, DRA.

gemensamt med dem söka åstadkomma en särskild uppgörelse mellan Sverige och Preussen. Vad man ville åstadkomma var kort sagt en fred utan att bryta förbindelserna med de allierade makterna.[7]

Ungefär samtidigt har antagligen lantmarskalken gjort de första trevande försöken att komma i kontakt med hovet. Att exakt fastställa, vid vilken tidpunkt detta skett, är knappast möjligt. Den enda fasta hållpunkten torde vara Lovisa Ulrikas meddelande, att förhandlingarna togo sin början, efter det hovet fått underrättelse om Kolbergs fall, men innan underrättelsen om kejsarinnan Elisabeths av Ryssland död ingått.[8] Att märka är emellertid, att drottningen ej direkt fastslår terminus post quem. Hon antyder t. o. m., att de allra första trevande sonderingarna ägt rum tidigare.

Hela denna tiden bortåt hade grefve Bohlen ofta råkat grefve Fersen hos grefve Ulrik de la Gardie och der ibland sett honom ganska brydd och tankfull; i anledning hvaraf han af sig sjelf sagt gr. Fersen, att han skulle söka sin tillflykt till Drottningen, hvars eleverade och genereusa tänkesätt han borde vara öfvertygad om; men derpå hade han icke gifvit något svar.

[7] Malmström 5: 128 ff.; Säve 541 ff.

[8] Memoarutkastet, Stafsunds arkiv; jfr FHS 3: 301, 305 och 309. Denna datering godtages av Malmström 5: 131—32 noten. Kolberg kapitulerade 16.12.1761, Pol. Corr. 21: 142 n. 2, men underrättelsen därom synes ej ha nått Stockholm före de första dagarna av januari 1762. Den 21.12. meddelade Ehrensvärd i skrivelse till K. Maj:t den samma dag erhållna nyheten, att Kolberg 17.12. kapitulerat. Detta brev nådde Stockholm med Hamburgerposten 2.1. och upplästes i rådkammaren 4.1.1762, Militaria, överbefälhavarens i Pommern skrivelser till K. Maj:t. Schack rapporterade tilldragelsen som »une vray malheur pour la Cour», 5.1.1762, DRA. Kejsarinnan Elisabeth avled (25.12.1761) 5.1.1762, Bilbassov, Geschichte Katharina II vol. 1: 520. Nyheten meddelades av den svenske ministern Posse i depesch nr 109, dat. (25.12. 1761) 5.1.1762, som synes ha anlänt till Stockholm först 1.2. Redan 18.1. erhöll man dock genom en kurir från landshövdingen i Kymmenegårds län nyheten, Ekeblad t. Posse 18.1., 21.1.1762 Muscovitica; jfr Amburger, Russland und Schweden 1762—1772, 45. Den 20 januari ankom Posses depesch nr 110 dat. (28.12.1761) 8.1.1762, som avsänts med rysk kurir. Den innehöll redogörelse för Peter III:s hyllning och första åtgärder och upplästes i kanslikollegium 20.1., i rådkammaren 21.1. och i sekreta utskottet 22.1.1762, Muscovitica. Den av Sinclair företagna operationen med de i hovets kassa återstående 10.000 plåtarna, memoarutkastet, Stafsunds arkiv; jfr FHS 3: 301 är sannolikt identisk med den av Schack 4.12. rapporterade remissan på 110.000 plåtar, som hovet genom den holländske ministern Doublet skulle ha mottagit från England, DRA, och synes därför ha företagits i slutet av november eller början av december 1761. Schacks uppgift har ingen grund i verkligheten utan synes vara förorsakad av ovannämnda operation.

Omsider yttrar han sig till gr. Bohlen, att han hade tänkt på hvad han sagt om Hennes Maj:t och bad honom lägga hans underdåniga vördnadsbetygelser för Hennes Maj:ts fötter och tillika förklara hans underdåniga beredvillighet att afhöra de propositioner, Hennes Maj:t skulle täckas framställa och att han till den ändan afvagtade Hennes Maj:ts nådigaste ordres om sättet och tiden.[9]

Det är väl först denna sista hemställan, som framfördes till drottningen genom greve von Bohlen, vilken enligt memoarutkastet har ägt rum, sedan nyheten om Kolbergs fall ingått. I den överläggning, som genast ägde rum mellan Lovisa Ulrika och några framskjutna mössor, framhöll hon utom hovets kritiska finansiella situation »utrikes belägenheten i anseende till Konungen i Preussen»[1], vilket väl rimligtvis bör syfta på konung Fredriks svåra ställning efter den pommerska fästningens kapitulation. Man synes alltså, om man på denna punkt vågar lita på drottningens skildring, kunna antaga, att förbindelsen mellan henne och lantmarskalken, sedan v. Bohlen tidigare, antagligen under december månad, givit Fersen uppslaget härtill, har etablerats i januari 1762. Även om sålunda förslaget först framkastats från hovet närstående håll, torde man dock vara berättigad, att anse Fersen som den egentlige initiativtagaren. Så gjordes också i allmänhet av samtiden.[2]

---

[9] Memoarutkastet, Stafsunds arkiv; jfr FHS 3: 301—302.

[1] Ibid. 302. Greve Carl Julius v. Bohlen tillhörde en pommersk familj, som tydligen stod i vänliga relationer till hovet. Han befordrades 19.4. till överjägmästare och chef för de pommerska länhästarna efter avlidne generalmajoren friherre Wachtmeister. Den samtidigt med honom av pommerska regeringen på förslag uppförde v. Blixen var major medan v. Bohlen vid denna tid endast var kapten. Detta liksom den iver konung Adolf Fredrik vid detta tillfälle lade i dagen bekräfta ytterligare hans goda ställning vid hovet, Utr. rådsprot. 15.2. och 19.4.1762. Någon central roll inom det svenska hovpartiet synes han näppeligen ha spelat. Senare kom han att fungera som drottningens förtroendeman i Berlin. Om B:s roll vid inledandet av förhandlingarna mellan drottningen och Fersen se även Schack 20.5.1763, DRA.

[2] Så framställes saken i berättelsen för prins Henrik liksom av den preussiske ministern i Stockholm Cocceji, när denne i sin depesch nr 17, 20.4.1764 redogjorde för dessa förhållanden, SA. Så uppfattade även Scheffer sammanhanget, se dennes uppsatser 4.11.1764, Brokindsamlingen vol. 15. Jfr HSH 16: 181 och 12.4. 1772: »Dans cette situation le C(omte) de F(ersen) commença à craindre veritablement pour lui même; il souhaittat la fin de la Diette mais ne pouvant pas y parvenir tant que les B(onnets) s'y opposoient il prit enfin le parti d'entrer en composition avec eux», ibid. Även i memoarutkastet låter drottningen initiativet

I själva verket förefanns ett icke blott kronologiskt samband mellan den sålunda inledda underhandlingen med hovet och det något tidigare på lantmarskalkens initiativ fattade beslutet i fredsfrågan. Båda betingades av omöjligheten att under rådande förhållanden utan modifikationer fullfölja hattarnas politiska program och av nödvändigheten att genom eftergifter komma till en modus vivendi. Båda avsågo att möjliggöra ett snart slut på riksdagen för att rädda partiet undan total upplösning.

Sannolikt har också beslutet i fredsfrågan vid sidan av hovets svaga finansiella ställning och kännedomen om Fredriks betryckta läge ökat drottningens och hennes anhängares benägenhet att komma till en uppgörelse med motståndaren. Som redan ovan[3] framhållits ämnade Lovisa Ulrika alltsedan krigets början, i händelse av motgång för Sverige, begagna fredsunderhandlingarna till sin fördel; denna tanke hade hon ingalunda övergivit, och även Fredrik hade hållit fast vid densamma[4]. Sedan hon mottagit preussiskt och engelskt stöd framför allt för att genomdriva, att Sverige lämnade den fientliga koalitionen, kom fredsfrågan att ligga henne om möjligt ännu närmare om hjärtat; det blev för henne en hederssak att söka infria de förhoppningar, som förbundits med de lämnade subsidierna. Efter Pechlins fall kände hon sig stark nog att vidtaga förberedelser för en underhandling. I sitt den 30 oktober daterade brev till Fredrik begärde hon snarast möjligt underrättelse om broderns villkor, varpå hon i samarbete med Höpken hoppades kunna inleda förhandlingar.[5] Härav blev emellertid intet, och den i december beslutade démarchen hos de allierade hotade att omintetgöra hennes planer. I brev till Fredrik från denna tid ger hon uttryck åt de farhågor denna nya riktning i hattarnas politik ingav henne. Den 8 december skrev hon sålunda:

Under tiden måste jag, min käre bror, förbereda Eder på att detta parti kanske under ferierna kommer att försöka göra Eder några förslag. Jag vet nämligen av säker hand, att Fersens parti likaledes är böjt för fred med Eder, men ej önskar bättre än att beröva konungen och mig äran

komma från Fersen; av hennes framställning framgår, att v. Bohlen handlat självständigt och utan hennes vetskap.

[3] Se ovan s. 13 o. 22.

[4] Jfr t. ex. Fredrik t. Finckenstein 30.10.1759, Pol. Corr. 18: 613.

[5] Lovisa Ulrika t. Fredrik 30.10.1761, SA. Fredriks svar 12.11. se Pol. Corr. 21: 77.

att hava bidragit till den. I så fall vågar jag bedja Eder att säga dem, att Ni är beredd att lyssna till dem, men att det är av hänsyn till mig och att Ni genom mig skall låta dem erfara Edra ytterligare åsikter. Jag tror, att denna väg är den säkraste för våra gemensamma intressen, och, om Ni godkänner den, hoppas jag, att allting går väl.[6]

Fredrik lovade i sitt svar, den 26 december, att behandla eventuella förslag från hattarnas sida så, som Lovisa Ulrika begärt, men han uttryckte samtidigt sina misstankar om att inga sådana nu efter Kolbergs fall skulle framställas.[7] Också i det brev, som å drottningens vägnar den 18 december 1761 sändes till Goodricke, uttrycktes vissa farhågor för att hattarna skulle utnyttja den démarche, som i Petersburg skulle göras i fredsfrågan, till hovets nackdel.[8] Under de första månaderna av år 1762 fortsatte dessa strävanden att spela en roll vid fredsslutet mellan Sverige och Preussen, som här nedan skall visas, att utgöra ett viktigt led i hovets politik, och de synas därvid även hava varit av betydelse för underhandlingarna mellan partierna.

Emellertid lät drottningen, sedan hon med anledning av v. Bohlens meddelande inhämtat J. v. Dübens, Rudbecks, Ridderstolpes och Bielkes instämmande meningar, underrätta Fersen om att hon var beredd att mottaga hans förslag. Genom statssekreteraren v. Hermansson lämnade denne då

en rymligare beskrifning utaf landets belägenhet i synnerhet . . . den höjd hvartill corruptionen denna riksdag var stigen; nationen var derigenom avilerad och det yppersta vedermäle Hennes Maj:t kunde gifva fäderneslandet af sin ömhet vore att låta ett ondt afstadna, som på ömse sidor uppvägte förakt och hvartill hans parti vore sinnadt att icke mera bidraga.

Härpå gav drottningen ett obestämt, men uppmuntrande svar, varpå v. Hermansson utbredde sig över de fördelar, man vore

[6] Lovisa Ulrika t. Fredrik 8.12.1761: »En attendant comme je sais de bonne main que le parti de Fersen incline egalement à la paix avec Vous, mais ne demande pas mieux que d'oter au Roi et à Moi la gloire d'y avoir contribué, je dois Vous prevenir, mon cher Frère, que ce parti tachera peut-être pendant les vacances de Vous faire quelques propositions; en ce cas j'ose Vous prier de leur dire que Vous êtes prêt à les ecouter, mais que ce sera en ma consideration et que Vous leur ferez savoir par moi Vos sentiments ulterieurs. Je crois cette voie la plus seure pour nos interets communs, et si Vous l'agreez je me flatte que tout ira bien.» SA.

[7] Fredrik t. Lovisa Ulrika 26.12.1761, ibid.; jfr Pol. Corr. 21: 141.

[8] Goodricke 26.12.1761, PRO; Borckes rel. nr 143 26.12.1761, dens. t. Finckenstein 26.12.1761 jämte bilaga. SA.

beredd att förskaffa henne. Då dessa endast bestodo av sådant, som hänförde sig till konungaparets hovhållning och enskilda existens, såsom ökade inkomster, avbetalning av skulder och inköp av egendomen Malmvik i närheten av Drottningholm,

kunde Hennes Maj:t icke fördölja sitt skäliga misshag och förklarade. huru ömt det henne var att efter så långt vistande i detta landet vara till hjärta och tänkesätt så misskänd af de upplystare i nationen. Om offerter blifvit henne gjorde, som flatterat ambitionen utan att röra en sådan känsla som egennyttan, den Hennes Maj:t med sitt vet aldrig trodde hafva gifvit anledning att misstänka hos sig, så hade Hennes Maj:t dervid befunnit sig mindre förundrad, sedan hon, i regard till sin höga posteritet, hvars öde hon önskade så ärefullt, som någonsin möjligt vara kunde, Hennes Maj:t i grunden af sitt hjärta vant sig att anse deras för Rikets och Rikets för deras; att Hennes Maj:t hvarken för honom eller hvem det vore gjorde en hemlighet af den öfvertygelse, hon vore uti, att de i sednare tider i regeringssättet skedde förändringar, hvarken med den ena eller den andra kunde förenas, bedjandes Hennes Maj:t gr. Fersen göra i allt en fullkomlig abstraction af Hennes Maj:ts egen person, för hvilken alla andra fördelar voro högst indifferente, än de som försatte Hennes Maj:t i stånd att i sitt höga kall vara landet efter sitt patriotiska hjerta nyttig och Hennes Maj:ts arfvingar att i samma väg följa de intryck dem hon, gemensamt med Konungen, gjort sig en helig skyldighet af att hos dem inplanta.

Med detta besked, som ju närmast uppställde en revision av författningen som ett villkor för förlikningen, begav sig Hermansson tillbaka till Fersen.[9]

Efter konferensen med v. Hermansson samlades åter de ovannämnda mössorna och erhöllo underrättelse om vad som tilldragit sig. I en särskild överläggning mellan Lovisa Ulrika, Adolf Fredrik och Sinclair, som ägde rum omedelbart efter denna rådplägning, enade man sig om att »tydeligen måtte begäras, att 1720 års regeringsform skulle restitueras».[1]

När v. Hermansson återkom, kunde han å sin uppdragsgivares vägnar meddela,

att han . . . till den förestående förlikningen icke hade mer än ett enda förbehåll att göra, bestående deruti, att såväl han som dess vänner och hela partiet måtte vara försäkrade om hofvets oryggeliga tillgift för hvad som, i dessa sednare åren igenom Hattarnes åtgärd kunnat falla hovet oangenämt, och att ingen slags undersökning eller räfst måtte någonsin emot dem en haine af sådant anställas.

---

[9] Lovisa Ulrikas memoarutkast, Stafsunds arkiv; jfr FHS 3: 302 ff. I den för prins Henrik skrivna berättelsen lämnas samma uppgifter, SA.

[1] Lovisa Ulrikas memoarutkast, Stafsunds arkiv; jfr FHS 3: 305.

För övrigt vore han beredd att mottaga hovets förslag.[2]

Det av Fersen uppställda villkoret godtogs för hovets del av drottningen, som å sin sida framför allt krävde, att författningen skulle återställas i enlighet med 1720 års regeringsform. Detta motiverade hon med »en kort beskrifning af den instabillité uti hvilken de mest betydliga regeringsmål, igenom corruptioner vid riksdagarna tid efter annan iråkade». I jämvikten mellan de tre bärarna av statsmakten, konung, råd och ständer, funnes »nationens säkraste borgen . . . för friheten». Konungen hade »igenom sednare lagstridiga författningar, blifvit urståndsatt, att med bästa vilja i verlden någonsin kunna gagna sitt rike; med ett ord Hennes Maj:t ådagalade, att ärelystnaden allena å håfvets sida icke yrkade någon tillökning af magt, utan landets, utan sjelfva frihetens bestånd». Vidare begärde hon förstörandet av 1756 års riksakt. Detta villkor väntade hon, enligt sin berättelse, icke, att hattarna skulle godtaga. Hon uppställde det endast »såsom något, hvarmed man kunde praetextera en rupture af hela negociationen, ifall man under densamma skulle hafva märkt något svek eller förbehåll å Hattarnas sida». Slutligen fordrade hon, »att vissa af Mössorna måtte tillkallas, och deras postulater såsom parti för sig afhöras och af Hattarne alldeles så anses, som hade de af hofvet sjelf blifvit framställda».[3]

På dessa villkor svarade Fersen, vad författningsfrågan beträffade att, då det visat sig, hur lätt det var att ändra regeringsformen, skulle det, som man nu kunde göra, »högst för några riksdagar äga bestånd». Han ansåg visserligen, att »saken i sig sjelf vore af yttersta visshet, att rikets väl kräfde en förbättrad constitution; men att en förbättring borde ur solidare och fastare grundprinciper börjas än efter 1720 års lagar, hvilka experiencer vist, att de icke voro tillräckeliga att göra riket lyckligt». I de båda andra punkterna, förstörandet av 1756 års riksakt och mössornas deltagande i den fortsatta underhandlingen, instämde han däremot. Som en följd härav utsågos deputerade å båda sidor. Enligt Lovisa Ulrikas berättelse i memoarutkastet voro dessa å mössornas sida Reuterholm, Rudbeck, Durietz, Düben och Ridderstolpe, å hattarnas Rappe, Hermansson och Stockenström. Fersen nämnes icke i memoarutkastet, men man kan väl antaga, att drott-

[2] Ibid., jfr FHS 3: 306.

[3] Ibid., jfr FHS 3: 306—307.

ningen, då det av hennes framställning tydligt framgår, att han tagit initiativet till och genom Hermansson fört förhandlingarna i deras tidigare skede, helt enkelt underförstått hans namn. Å hovets vägnar deltog Sinclair för »att ge uppmärksamhet på hvad som skedde». Bielke däremot deltog ej, under förevändning av att hans närvaro behövdes i det län där han var landshövding.[4]

[4] Anteckning i memoarutkastet folio 46. I berättelsen för prins Henrik nämnas samma deputerade å mössornas och hovets sida som i memoarutkastet, medan Fersen men ej Rappe nämnas bland hattarnas representanter. I en depesch från Schack 12.3.1762 omtalas Sinclair och samma mössor som i drottningens båda berättelser undantagandes Durietz, varemot som deltagare från hattarnas sida nämnas Fersen, Lantingshausen och Hermansson »jämte två andra hattar», DRA. MALMSTRÖM har 5: 131 noten framhållit de olikheter, han trott sig kunna iakttaga i källornas uppgifter om dessa underhandlingar. Riktig är uppgiften, att Rappe nämnes i memoarutkastet, men ej i berättelsen. Vad däremot beträffar, att Reuterholm i memoarutkastet skulle vara placerad bland hattarnas delegater, är det ett misstag, som beror på att MALMSTRÖM har nöjt sig med den synnerligen bristfälliga edition av denna källa, som utgör bilaga 2 till FHS 3. I originalet återfinnes denna notis som en randanteckning på folioarket 46 s. 4 motsvarande s. 305 i den tryckta texten. Den har sedan av utgivaren inarbetats på den plats i texten på folioarket 47 s. 4, där den hör hemma och dit den också i originalet hänföres (s. 308 i den tryckta texten). Därvid har han emellertid ej observerat, att namnen i anteckningen äro uppdelade i två grupper, den ena övre upptagande namnen på hattarna, den andra nedre däremot mössornas, och att Reuterholm tydligt hänförts till den senare gruppen, där han likväl placerats överst. Härigenom bortfaller MALMSTRÖMS anmärkning i denna punkt. Vad åter angår hans efter Scheffers uppteckning 12.4.1772 citerade uppgift, att underhandlingen fördes mellan Fersen och ett riksråd å hattarnas sida samt Löwenhielm å den andra, avser denna uppgift ej alls, såsom MALMSTRÖM uppfattar det, underhandlingarna vid riksdagen utan de överläggningar, som togo sin början efter densamma och som rörde sig om en författningsreform. Också Breteuils depesch av 12.2.1764, som här omtalas, sysselsätter sig med dessa senare underhandlingar. De olikheter och oriktigheter, som MALMSTRÖM trott sig finna, kunna alltså i sina betydelsefullaste punkter elimineras. Kvar står endast, att Rappe ej nämnes i drottningens berättelse samt att Durietz utelämnas, men Lantingshausen nämnes av Schack »avec deux autres chapeaux», vilka ju kunna tänkas vara just Stockenström och Rappe. Schacks uppgift är den utan jämförelse sannolikaste ej blott därför, att den nedskrivits i det närmaste samtidigt med de händelser den skildrar utan också därför, att enligt hans redogörelse de båda partiernas delegerade varit lika till antalet. — Emellertid finnas även andra olikheter, men även dessa synas sakna större betydelse. I den för prins Henrik skrivna berättelsen är förloppet högst betydligt sammandraget. Endast en konferens omtalas, innan förhandlingarna mellan partiernas delegerade upptogos, och bland de ledande mössor, med vilka drottningen rådförde sig under förhandlingarna med Fersen, nämnes även Durietz. Slutligen låter Schack i sin depesch 12.3.1762 de preliminära under-

Till det här ovan skildrade skedet av underhandlingarna, de preliminära konversationerna mellan Lovisa Ulrika och Axel v. Fersen, hänföra sig otvivelaktigt tvenne aktstycken, vilka ingå i de delar av Lovisa Ulrikas efterlämnade papper, som numera förvaras å Stafsund. Det ena bär titeln »Considerations du Ma(rech)al» och är skrivet av Fersen.

Det andra benämnes »Reponses de la Reine 1762», men har efter handstilen att döma flutit ur Sinclairs penna. De äro båda uppställda i punkter. Innehållet i »Reponses de la Reine» utgör uppenbarligen svaret på de uttalanden, som göras i »Considerations du Marechal».

I den första punkten av sina »Considerations» framhåller lantmarskalken sålunda nödvändigheten att utan brytning med de mäktiga bundsförvanterna sluta fred. Drottningen svarade i första punkten av sina »Reponses» undvikande, att man måste söka erhålla »fred och bistånd. Konjunkturen är tillräckligt klar för att vi varken skola behöva sakna det ena eller det andra.» — I den andra punkten kritiserade Fersen de olika finansprojekt, »som sedan femton månader lagts». De hade endast åstadkommit oordning, fiendskap och äreröriga beskyllningar samt skadat staten och den offentliga krediten. Som lämpligt mål för myntpolitiken uppställde han en realisation av bankosedlarna och kopparmyntet. — Drottningen betonade i sitt svar häremot det naturliga i att välsinnade medborgare bemödade sig om att avhjälpa förefintliga missförhållanden. Hon framhöll också, att vad man från oppositionshåll eftersträvade just vore en realisation. — För det tredje framhöll Fersen nödvändigheten av att fastställa ny bevillning, varförutan landet hotades av vanära, arméns förlust och bankrutt. Drottningen försvarade häremot mössornas krav på noggrann undersökning av statens finansiella läge, innan ny bevillning beslöts, men erkände naturligtvis nödvändigheten av ett dylikt beslut. — I den fjärde punkten förklarade lantmarskalken, att de lagstadgande, som rörde utdelandet av ämbeten, i princip vore kloka, men att tillämpningen kunde behöva korrigeras. Emellertid vore tillfället knappast lämpat att behandla frågor av grund-

handlingarna äga rum mellan Sinclair och Fersen, medan Lovisa Ulrika låter dem föras direkt mellan sig och Hermansson. Men dessa avvikelser synas som sagt vara av underordnad betydelse, när relationerna i väsentliga punkter överensstämma med varandra.

lagsnatur. Olägenheterna vore ännu ej mogna för ett ingripande. Drottningen svarade härpå, att det vore bättre att låta hela frågan vara, om man ej kunde ställa principen under debatt. — Under punkt fem pläderade Fersen för återställande av skick och ordning i riksdagens arbete. Lovisa Ulrika åter fann i sitt svar detta vara beroende av om förhandlingarna leddes opartiskt. — I den sjätte punkten framhölls nödvändigheten av ett snabbt slut på riksdagen. Drottningen svarade, att det vore oförlåtligt att avsluta ståndernas arbete utan att ha avhjälpt landets svårigheter. — I den sista punkten slutligen förklarade Fersen, att alla frågor av personlig och enskild karaktär, som berörde de offentliga angelägenheterna, vore lättare att reglera än de tidigare berörda. Drottningens svar härpå, som är av stort intresse, uttryckte den uppfattningen, att personliga och enskilda avsikter vore av stor betydelse, när de påverka ledningen av offentliga angelägenheter. Om man ville upphjälpa staten, vore det därför nödvändigt, att börja med att försona motsättningarna. En dylik försoning kunde emellertid ej åstadkommas, så länge vissa medborgare utnyttjade statsförvaltningen på sina landsmäns bekostnad. Därför måste man börja med denna punkt, så mycket mer, som man endast kunde genomföra en försoning genom att undanröja varje anledning till missnöje och genom att för framtiden skapa garantier mot missbruk av en tillfällig överlägsenhet.

En granskning av innehållet i dessa båda aktstycken visar, att överläggningarna rört sig över större områden än drottningen i sina relationer meddelar. Lantmarskalkens strävanden gingo därvid tydligen ut på att bevara hattarnas politiska system i utrikes- och finanspolitik, samtidigt som han ville söka uppnå ett slut på riksdagen, medan drottningen i dessa frågor svarade undvikande eller rent av försvarade mössornas strävanden. I författningsfrågan intog Fersen tydligen samma avvaktande hållning, som han gjorde enligt memoarutkastet, men ställde sig kanske mindre klart tillmötesgående i princip än i drottningens skildring. Av intresse är den stora betydelse, hon i sitt svar på den sista punkten lade vid en verklig partiförsoning. Den vittnar om att denna tanke var av väsentlig vikt i hennes program redan vid denna tid och styrker sålunda den uppfattning, som kommer till tals i memoarutkastet.

När det gäller att inpassa dessa båda aktstycken i förloppet av

de förhandlingar, som vi i övrigt huvudsakligen känna genom Lovisa Ulrikas betydligt senare skildring, möta vissa svårigheter. Båda aktstyckena äro odaterade, så när som på årtalet 1762 i »Reponses de la Reine», men innehållet lämnar dock vissa hållpunkter för en närmare datering. Otvivelaktigt synes vara, att aktstyckena härröra från det skede, då underhandlingen fördes mellan drottningen och lantmarskalken. Vidare lärer det av de nyttjade formuleringarna framgå, att vissa punkter i lantmarskalkens förslag föregåtts av ett tidigare meningsbyte mellan honom och drottningen. Särskilt tydligt är detta i fråga om de punkter, vari författningsfrågan beröres; vissa önskemål från motsidan förutsättas nämligen såsom redan kända och framförda. Ytterligare må framhållas, att drottningens svar på den sista punkten — rörande frågor av personlig och enskild karaktär — kan tänkas ha utgjort anledningen till att mössornas representanter tillkallades; aktstyckena skulle i så fall tillhöra slutet av den period, då förhandlingarna förts enbart mellan drottningen och lantmarskalken. Säkra hållpunkter för en datering erbjuda dock ej dessa moment.

Vill man i innehållet finna en utgångspunkt för en fastare datering, riktas uppmärksamheten i stället i första hand mot Fersens kritik i punkt 2 av de »finansprojekt, som *sedan femton månader*[4a] framlagts». Förhållandet är nämligen det, att de olika förslag i finansfrågorna, som under riksdagen framställdes, inleddes med Nordencrantz' i slutet av november 1760 hos ständerna anmälda arbete angående växelkursen.[5] Om man utgår från denna händelse och räknar med att Fersen uttrycker sig med någorlunda exakthet, finner man, att »Considerations du Marechal» avfattats i slutet av februari månad 1762. Emellertid kan man i stället välja riksdagens början som utgångspunkt för beräkningen; aktstycket måste då dateras till mitten av januari 1762. Då man ej kan säkert avgöra vilkendera beräkningsgrunden, som bör väljas, och då Fersens uttryck måste uppfattas såsom approximativt, kan man ej med hjälp av denna beräkning åstadkomma en noggrannare datering.

Fersen har emellertid i punkt 3 av sitt betänkande, som vi sett, framhållit nödvändigheten att fatta ett beslut angående bevillningen. I sitt svar betonade Lovisa Ulrika det berättigade i att man först begärde få veta, vari statsbristen bestode. »I annat

[4a] Kurs. här. [5] Malmström 5: 47.

fall», skrev hon, »är kapitationen ... ett oerhört sätt att beskatta adeln.» Möjligen syftar detta uttryck på adelns den 26 januari 1762 framställda krav att få närmare kännedom om statsbristen.[6] Är detta fallet, bör i varje fall drottningens svar dateras senare än denna dag.

Ytterligare ett stöd för dateringen erbjuder en anteckning, som Höpken gjort på en honom tillhörig avskrift av de båda aktstyckena. Höpken betecknar nämligen här Fersens skrift »Lantmarskalken greve Fersens förslag till motpartiet i februari månad 1762».[7]

Man kan alltså sammanfattande säga, att det här rör sig om två aktstycken, växlade mellan lantmarskalken och drottningen under förhandlingarnas inledande skede, medan överläggningarna, visserligen genom ombud, fördes av dem. Man torde vidare kunna antaga, att de ej växlats vid begynnelsen av dessa förhandlingar utan under deras fortsatta förlopp, kanske rent av mot slutet, kort före det att överläggningarna mellan partiernas representanter togo sin början. Dessa förmodanden styrkas av de försök, som gjorts att ange en mera exakt tidpunkt, då de avfattats. Detta synes nämligen ej kunna ha ägt rum före slutet av januari månad 1762, antagligen i februari, kanske t. o. m. först mot slutet av månaden.

Vid denna tid, slutet av februari månad 1762, synas direkta underhandlingar mellan representanter för hattar och mössor samt Sinclair såsom hovets ombud ha tagit sin början.

Den 5 mars omtalade den danske ministern Schack, att en underhandling mellan partierna var å bane. Denna nyhet hade han erhållit av Scheffer, som tydligen var ganska missbelåten med saken.[8]

Redan en vecka senare, den 12 mars, kunde Schack emellertid lämna hugnesammare nyheter. Enligt Scheffer syntes nu riksdags-

---

[6] Malmström 5: 142.

[7] »Propositions du Marechal Cte. de Fersen au parti opposé mois de Fevrier 1762», Sjöholms arkiv; jfr även Malmströms avskriftsamling F 273 k, UUB.

[8] Schack 5.3.1762, DRA. Redan i slutet av februari visste Goodricke, att ett förslag om försoning mellan partierna förelåg. Den 27.2.1762 skrev han: »I am informed that there is a Project at this Moment for reconciling the Parties in Sweden by engaging the States to offer the King & Queen to pay all Theire Majesties Depts & grant Them some other advantages, besides promising to make the Peace immediately thro the Queen, but this comes from the french Party, & not from the court», PRO.

arbetet taga en bättre vändning. Underhandlingarna om en »pacifikation» hade redan hunnit ganska långt; lantmarskalken, som till en början förhandlat direkt med Sinclair, »vilken så att säga är ledare för eller åtminstone den mest företagsamme och betydande mannen i hovpartiet»[9], hade träffat vissa överenskommelser med denne, så att man äntligen hade hoppats få se oenigheten upphöra. Hattarna hade t. o. m. gjort eftergifter, som i längden kunde ha blivit riskabla för författningen. Men när man skulle avsluta detta viktiga verk med en överläggning mellan representanter för partierna[1], framställde de närvarande mössorna förslag och fordringar, som i hög grad avveko från de preliminära överenskommelser, som träffats mellan lantmarskalken och Sinclair. Man märkte tydligt, att hovet ej ämnade nöja sig med artigheter och smärre förmåner, utan att man eftersträvade en omstörtning av författningen. Underhandlingen avbröts därför, och Fersen visste att skickligt begagna denna tilldragelse till att stimulera sina vänner till ovanliga ansträngningar. Man kom överens om att göra det kraftigaste motstånd, och partiets mera bemedlade gjorde till den ändan ett sammanskott, som resulterade i över 150.000 plåtar. Denna summa hade nu omhändertagits av greve Hamilton, en hederlig man, vars pålitlighet var känd av hela världen. Man hoppades med densamma, sedan den uppdelats i trenne lika stora delar, kunna reda sig i tre månader och vid denna tid, eller allra senast efter fyra månader, avsluta riksdagsarbetet. Scheffer själv var övertygad, att man, om ej något alldeles oväntat inträffade, skulle kunna rädda författningen.[2]

Från Schacks här refererade framställning avviker Lovisa Ulrikas båda skildringar av underhandlingarna mellan partierna så till vida, att de ej lämna rum för antagandet, att ett avbrott verkligen inträffat. Men det danska sändebudets uppgifter stamma ur en med händelserna samtidig källa, och någon anledning att betvivla deras riktighet synes ej föreligga. Scheffer kan ej genom att lämna dessa meddelanden på något sätt ha skaffat sig eller sitt parti fördelar; tvärt om riskerade han, att Danmark skulle visa sig mindre tillmötesgående vid tilldelandet av riksdagssubsi-

[9] »Sinclair, qui est pour ainsi dire le Chef, ou du moins l'Homme le plus actif et le plus significatif du Party de la Cour», DRA.

[1] Jfr ovan s. 65 n. 4.

[2] Schack 12.3.1762, DRA.

dier, när han omtalade, att hattarna själva lyckats ordna ekonomin. Schack kan ej heller gärna ha haft någon anledning att förse sin regering med felaktiga informationer. Däremot behöver ej den omständigheten, att de båda relationer över dessa tilldragelser, som stamma från Lovisa Ulrika, tiga i fråga om avbrottet i förhandlingarna, tillmätas allt för stor betydelse. Båda äro ju nedskrivna åtskillig tid efter de skildrade händelserna. Ett avbrott kan ju då mycket väl, i all synnerhet, om underhandlingarna sedan återupptagits och förts till ett slutligt resultat, och om avbrottet inträffat, sedan hennes mera direkta befattning med underhandlingen upphört, ha fallit henne ur minnet eller synts henne alltför betydelselöst att omtala.

De uppgifter Schack lämnar om avbrottet i förhandlingarna mellan partierna, synes sålunda böra tillmätas vitsord. Vad dateringen åter angår, torde säkrare hållpunkter kunna vinnas med stöd av annat material.

I ett brev till sin morbror, Carl Gustaf Tessin, daterat Stockholm den 9 mars 1762, berättade kavaljeren hos kronprinsen, Fredrik Sparre, som deltog i riksdagen såsom fullmäktig för grevliga ätten Tessin, om denna hattarnas penninginsamling. »Det är i dag», skrev han, »åtta dagar sedan vi överenskommo att av våra egna medel bilda en kassa på 20.000 riksdaler genom frivilliga subskriptioner.»[3] Dessa medel skulle förvaltas av personer, som voro kända för klokhet och oegennytta. Lantmarskalken, general Hamilton och Jennings hade utsetts härtill. Vidare hade man överenskommit att icke framdeles mottaga penningar, som av någon utländsk makt kunde erbjudas till stöd i landets inre angelägenheter. En del överenskommelser hade också träffats för kontroll av förvaltningen. Förslagets ädla syftning och de vackra bevekelsegrunderna hänförde alla, som voro närvarande, när besluten fattades så, att subskriptionerna på mindre än ett dygn stego till över 400.000 daler. När brevet skrevs, fanns redan i kassan mer än en million. Ändamålet var frihetens bevarande. Man planerade redan åtgärder, som skulle möjliggöra ett fortsatt ordnande av ekonomin på samma sätt. När beslutet fattades, hade läget förefallit mera för-

[3] »Il-y-a aujourd'hui huit jours que nous sommes convenus de former de nos propres fonds une caise de 20.000 Ecus par le moyen de souscriptions volontaires», Ericsbergs arkiv.

tvivlat än någonsin. Nu hade emellertid hoppet återvänt och modet stigit.[4]

Tydligen avser denna skildring samma tilldragelser, som Schack berör i sin depesch den 12 mars 1762. Sparres framställning avviker visserligen från Schacks så till vida, att han ej omtalar några förhandlingar mellan partierna och följaktligen ej heller något avbrott i dessa förhandlingar. Sannolikt har han helt enkelt icke, såsom en föga framskjuten medlem av partiet, haft någon kännedom om dessa förhandlingar, vilka ännu vid denna tid böra ha omgivits med stor hemlighetsfullhet. Även i fråga om penningsummornas storlek föreligga till synes vissa avvikelser mellan uppgifterna. I Schacks depesch omtalas, att insamlingen givit över 150.000 plåtar, medan Sparre meddelar, att beloppet redan den 9 mars var uppe i över 1 million. Sparre anger visserligen ingen myntsort, men då han f. ö. talar omväxlande om ecus och daler, varvid han tydligen med ecus menar en myntsort av högre valör[5], kan man antaga, att han med det förra uttrycket avsåg riksdaler specie och med daler endera daler silvermynt, varav tre gingo på en riksdaler specie, eller snarare daler kopparmynt, varav nio gingo på riksdalern[6]. Antager man, att han med summan en million menar daler kopparmynt stämmer uppgiften hjälpligt med Schacks, då sex daler kopparmynt voro lika med en plåt.[7]

Vissa enskildheter i Sparres framställning understryka ytterligare den av oss antagna överensstämmelsen mellan dennes och Schacks berättelser. Fredrik Sparre betonar hattarnas dåliga ställning, när beslutet fattades, och att man framför allt avsåg att rädda friheten.[8] Bakom dessa uppgifter kan man möjligen skymta de motiv, som Schack angav såsom avgörande för initiativtagarna: de brutna förhandlingarna och det hot mot författningen, som motpartens hållning innebar. Sparres tal om åtgärder för att bevara kassan för framtiden[9] kan överensstämma med Schacks uppgift

[4] Fredrik Sparre t. C. G. Tessin 9.3.1762, Ericsbergs arkiv; jfr Malmström 5: 198 noten och Crusenstolpe, Portefeuille 5: 47.

[5] »Nos plus riches citoyens donnerent par tête 5,6 et jusqu'à 10.000 Ecus. Les moins aisés fournirent vingt mille, quinze mille et neuf mille Dahler et ainsi par gradation.»

[6] Stavenow, Sveriges historia till våra dagar 9, Frihetstiden 111.

[7] A. a. 112.

[8] »Le but qui est la conservation de la liberté est annoncé tout haut.»

[9] »On conviendra même, pour ne pas laisser l'œuvre à moitié consommée,

om att man delat summan i tre lika delar för att möjliggöra en hushållning till riksdagens slut. Egendomligt är emellertid, att Schack först den 5 mars omtalade underhandlingen mellan partierna och att han till följd av Scheffers meddelande då framställer den såsom ännu pågående, trots att den redan vid denna tid bör ha varit avbruten och hattarnas insamling börjats. Att finna någon verkligt hållbar förklaring härtill synes svårt. Möjligen kan Scheffer, som ju var riksråd och befann sig i en viss motsättning till den Fersenska falangen inom partiet, först senare ha fått del av dessa tilldragelser, ehuru detta ej förefaller sannolikt. Möjligen kan han också ha funnit det olämpligt att omedelbart meddela Schack dessa upplysningar. Men trots detta och trots avvikelserna mellan Schacks och Sparres redogörelser måste man dock antaga, att det här rör sig om samma tilldragelse. Men gör man det, och antager man, att sammanhanget så, som Schack framställer det, är riktigt, blir följden otvivelaktigt, att avbrytandet av förhandlingarna mellan partierna måste förläggas till slutet av februari månad 1762. Sparres brev är daterat den 9 mars, och han meddelar, att sammanskottet tagit sin början åtta dagar tidigare, alltså den 1 mars. Om denna åtgärd, såsom Schack berättar, föranletts av mössornas uppträdande under de direkta förhandlingarna mellan partierna, måste följaktligen dessa ha tagit sin början och deras misslyckande ägt rum omedelbart före månadsskiftet februari–mars.[1]

Vid denna tidpunkt började också de för hovet och mössorna gynnsamma verkningarna av tronskiftet i Ryssland att bliva märkbara. Möjligen kunna vi häri finna en bidragande orsak till att deras hållning skärptes under de direkta förhandlingarna med hattarnas ombud. Efter kejsarinnan Elisabeths död den 5 januari 1762 intog Peter III, som ju var Fredrik den store och Preussen fanatiskt hängiven, tsarernas tron. Sannolikt hade konungaparet,

---

des moyens pour pouvoir etablir cette caise à perpetualité, afin d'assurer par là encore d'avantage la tranquillité des bons citoyens et redoubler leur zèle.»

[1] Ur ännu en källa känna vi detta hattarnas sammanskott. Borcke meddelade 23.3.1762 i P. S. till sin relation nr 167, att hattarna beslutat, »de se cottiser pour trouver les sommes necessaires au soutien du parti & de faire collecte de 2 millions d'ecus de cuivre. V. M. jugera aisement de l'inquietude que cela donne à la cour qui se trouve epuisé & incapable de rien faire, qui puisse contrecarrer avec effet les entreprises de ses ennemis.»

som ju var befryndat såväl med den nye kejsaren, som med hans gemål, kejsarinnan Katarina, redan tidigare stått i förbindelse med dem.[2]

Dödsbudet från Petersburg hade visserligen, som vi sett, anlänt redan i slutet av januari.[3] Även om den nye tsarens preussiska och holsteinska sympatier redan från början ha väckt vissa förhoppningar hos hovet, så har man dock först så småningom kunnat få säkrare uppgifter om hans planer.[4]

Hovet hade dock omedelbart vidtagit åtgärder för att komma i förbindelse med tsar Peter. Samma dag, som det första meddelandet om tronskiftet föredrogs i rådet, förklarade Adolf Fredrik, att han »ämnade . . . visa Ryska Kejserliga Håfvet den attention utaf särskilt beskickning ifrån Sig, och hade Hans Maj:t dertill utsedt Håfmarskalken, Öfverstekammarherren Gref Düben». Häremot hade rådet intet att invända. Man begärde endast, att den officiella notifikationen av dödsfallet först skulle avvaktas, sekreta utskottet underrättas och f. ö. iakttagas »hvad Riksens Ständers underdåniga skrifvelse af d: 30 sept. 1756 uti 7 § innehåller».[5] Även sekreta utskottet ställde sig välvilligt i denna fråga. Sedan

---

[2] Lovisa Ulrika t. Fredrik 24.11.1757, Luise Ulrike, Briefe 2: 427; jfr förf:s uppsats, Erik Wrangel och den preussiska utrikesledningen 1758—60, PHT 1936, 163 ff.

[3] Jfr ovan s. 59 n. 8.

[4] Schack 22.1.1762: »A juger selon les Notions qu'on a eu jusqu'ici de la façon de penser du nouveau Czaar relativement au Sistheme politique de l'Europe en general et à la Suède en particulier, il n'est pas douteux que son avenement au Thrône ne soit un avantage pour la Cour d'ici et pour ses sectateurs tant pour ce qui regarde le Sistheme interieur de la Suède que son Sistheme au dehors; . . . mais il faudra attendre que les affaires se developpent d'avantage à la Cour de Petersbourg. En attendant la Cour se flatte non pas tout à fait sans raison que la Russie en faisant sa Paix particulière avec le Roi de Prusse et, en se liant etroitement tant avec ce Prince qu'avec l'Angleterre, entrainera la Suède . . . et que sans s'inquietter du forme de Gouvernement de la Suède, le Czaar, uniquement occupé de ses desseins contre nous, favorisera plustôt qu'il n'empechera ceux de la Cour de Suède contre la Liberté de la Nation.» DRA; jfr Künzel, Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte 12: 182, Elias, Die preussisch-russische Beziehungen von der Thronbesteigung Peter III, 7 och Dassow, Friedrich II. von Preussen und Peter III. von Russland 23, om den ovisshet, med vilken Fredrik mottog dödsbudet.

[5] Utr. rådsprot. 21.1.1762, RA. Angående innehållet i detta ständernas brev se Malmström 4: 239—240.

nödiga respenningar anslagits, avgick v. Düben i mitten av februari på sin beskickning.[6]

Düben var otvivelaktigt en av hovets mest framskjutna anhängare. Han fungerade vid denna tid som drottningens handsekreterare och biträdde henne bl. a. vid upprätthållandet av de utländska förbindelserna. Det tillmötesgående, som hattarna härvidlag visade, är därför i hög grad ägnat att förvåna.[7] Uppenbarligen utgör också det närmande mellan Lovisa Ulrika och Fersen, som redan vid denna tid inletts, förklaringen till Dübens beskickning.[8] Otvivelaktigt har Düben, trots den ed han avlagt att ej befatta sig med andra ärenden än dem, instruktionen innehöll, vid sidan av sitt officiella uppdrag haft sig anförtrott att framföra särskilda och konfidentiella meddelanden från det svenska konungaparet till den nye ryske självhärskaren.[9]

---

[6] Utr. rådsprot. 1.2. och 11.2.1762. ARNHEIM framställer i sin uppsats, Beiträge zur Geschichte der nordischen Frage i Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 2: 428, denna åtgärd som ett resultat av Fredriks råd. Redan av ARNHEIMS egen framställning framgår, att så ej kan vara fallet.

[7] Schack 26.1., »Beaucoup de Gens sont porté à croire que le comité secret s'opposera à cette demarche». Själv betvivlade han det emellertid. Den 2.2. beskrev han Düben i följande ord: »C'est de tous les Courtisans Suédois le plus fin et le plus delié et sans contredit un de ceux qui nous aiment le moins», DRA. Till sin kollega i Petersburg, greve Haxthausen, skrev han 1.2., »Le cte. de Düben, qui est le Porteur de celle ci, est un Homme fort fin et rusé pour ne pas dire d'avantage, au Nom de Dieu ne Vous fiez pas à Lui ni à ses Douceurs, mais suivez toutes ces Demarches le plus qu'il Vous sera possible, car Il va surement intriguer quelque chose entre la Cour d'ici, dont il est zelé Partisan, et le nouveau Czar», Ravnholts arkiv.

[8] Se Lovisa Ulrikas memoarutkast, Stafsunds arkiv; jfr FHS 3: 315, »Igenom raccomodementet feck man Düben till Petersburg».

[9] Den preussiske ministern i Köpenhamn, Borcke, skrev 30.1.1762, »Le chambellan cte. de Düben qui est celui, qui a été chargé jusqu'ici de la part de la Reine de Suède de la correspondance avec le chevalier Goodricke et moi, m'a ecrit, que le Roi se proposoit de l'envoyer à Petersbourg complimenter le nouvel Empereur sur son avenement au Throne et qu'il tacheroit de rendre sa mission aussi utile que possible à la cause commune». Den 6.2. meddelade han, »Il est certain que Leur Majesté Suèdoises envoyent le cte. de Düben comme leur ministre particulier à Petersbourg . . . mission qui ne fera point de tort aux interets de Votre Majesté à cette Cour». Att Düben verkligen haft speciella uppdrag å hovets vägnar och att han underhållit en särskild korrespondens med drottningen, framgår tydligt av hennes brev till Fredrik 11.5.1762 där det heter, »Nous avons ici les mêmes avis de Petersbourg par le comte Düben des bonnes dispositions de l'Empereur en egard au Roi. Il a dit la même chose à Düben des ordres qu'il a donné

Ungefär samtidigt med att Düben avgick på denna beskickning, kommo de första obestämda underrättelserna om den hållning Peter III ämnade intaga gentemot Sverige. Den svenske ministern i Petersburg, Posse, meddelade i en enskild apostille, daterad den 22 januari, kanslipresidenten några yttranden, som tsaren skulle ha fällt i samtal med sina förtrogna och som Posse i sin tur »af säker hand» erfarit angående den vänskap, Peter »vore benägen att upprätta . . . med min Broder Konungen af Preussen och med hans syster drottningen af Sverige. Mig tillades», fortsatte Posse, »att kammarherren Butturlin torde kanske vara chargerad med några commissioner till Hennes Maj:t Drottningen om hvilka commissioner Ryska Ministèren äger ingen kunskap och dem Grefve Butturlin torde jämväl vara anbefalt att värkställa utan Grefve Ostermans vetenskap och ringaste delaktighet.»[1] Med nästa post kunde den svenske ministern ytterligare berätta, att Buturlin, enligt vad den franske ambassadören Breteuil meddelat, sagt sig hava ett obehagligt uppdrag till rådet.[2]

Dessa och liknande rykten och gissningar, som under februari månad nådde Stockholm, ha ej undgått att göra intryck inom le-

---

à son ministre ici. Düben ecrit du 27e. april, que ce chancellier (Vorontsov) a été sur le point de tomber . . . Düben est aussi chargé de cette commission» (sc. att söka förmå tsaren att ekonomiskt stödja det svenska hovet). Den 28.5. skrev hon, »Le cte. de Düben ecrit de Petersbourg que l'Empereur veut envoyer Panin ici comme Ambassadeur», SA. Den danske ministern i Petersburg, Haxthausen, kunde också (19.2). 2.3.1762 meddela sin kollega i Stockholm, »Je me hâte de Vous dire, que le comte de Düben a remis à l'Empereur des lettres particulieres de la Reine de Suède», Ravnholts arkiv. Senare kunde den ryske ministern i Stockholm, greve Ivan Andrejevitj Osterman, i sin rapport en cour nr 14 (6).17.8. 1762 meddela, att han hade sig bekant, att Düben stått i särskild brevväxling med konungaparet, ZA. AMBURGER säger, a. a. 46, »Es war klar, dass das schwedische Königspaar mit seiner Entsendung den eigenen Zweck verfolgte Peter für sich zu interessieren», men stöder ej detta påstående med några källhänvisningar. Lika obelagt är hans påstående, att hattregeringen ej tycktes oroa sig för den fara för regeringsformen, som låg häri.

[1] Muscovitica. Buturlin skulle avgå till Stockholm i samma mission som Düben till Petersburg. Osterman var Panins efterträdare i Stockholm. Denna apostille ankom 8.2.1762.

[2] Ödmjuk apostille en mains propres (15.1).26.1.1762 ankom 16.2., ibid.; jfr Haxthausen t. Schack 12.2. s. å., »Nous savons de même que l'Empereur entrera dans les Desseins de la Reine de Suède contre la Liberté de la Nation et que le Chambellan de Butturlin est chargé de quelque commission secret à cet egard», Ravnholts arkiv; jfr f. ö. MALMSTRÖM 5: 136 noten och AMBURGER, a. a. 47 f.

dande kretsar. Schack berättade den 10 februari om ett samtal, som han dagen innan haft med Scheffer, varvid denne visat några av Posses rapporter, bland andra den här ovan citerade apostillen den 22 januari. Bestörtningen över dessa underrättelser hade varit stor, och Scheffer hade åter talat om att draga sig tillbaka. Ryktena om Buturlins uppdrag förmådde enligt Schack Ekeblad att i ett hemligt rådssammanträde utanför protokollet anmäla de underrättelser, som han hade i denna sak, dock utan att nämna Posses namn. Man skall ha överenskommit, att, vad Buturlin än kunde komma att anföra, kanslipresidenten skulle taga hans framställning ad referendum. Om hans förslag trädde rikets heder och oavhängighet för när, skulle man ej giva efter för dem utan hellre våga allt. Även med Adolf Fredrik skall Ekeblad ha talat om denna sak. Konungen skall hava mottagit hans förklaring mycket nådigt och behjärtat den.[3]

Även i ett annat avseende har den situation, som uppkommit med Peter III:s tronbestigning, försvagat hattarnas ställning. Det löfte om förnyat ekonomiskt understöd, som Scheffer vid årsskiftet lyckats erhålla från dansk sida[4], begränsades nu till att ej gälla de löpande partikostnaderna. Då Danmark nu självt efter det ryska tronskiftet befann sig inför ett allvarligt hot, kunde hjälp endast lämnas, när det rörde sig om allvarliga avgöranden, såsom att avvända en överhängande fara för författningen eller den danska regeringens vänner i Sverige.[5] Scheffer framhöll däremot nödvändigheten för ett parti att ständigt ha medel till hands för att underhålla sin majoritet. Trots detta lyckades han ej förmå Bernstorff till mera än ett medgivande, att Schack i samråd med Scheffer och på dennes begäran finge lämna penningar »varje gång, som det gällde att hindra, att det nuvarande sekreta utskottet störtades

[3] Schack 10.2., 16.2. och 19.2.1762, DRA. CARLQUIST synes, a. a. 277, underskatta de farhågor, som tronskiftet i Ryssland framkallade. Även Fredrik Sparre uppehöll sig i ett brev till C. G. Tessin dat. 9.2.1762 vid det bekymmersamma läget, »Il semble que de bien grands evenements sont à la Porte et à entendre parler S. E. Msgr. de Scheffer avanthier les aspects sont rien moins que consolants. Nous sommes sur le point de manquer totalement d'argent. Notre pluralité est incertaine et la façon dont se conduit le nouveau souverain en Russie rien moins que tranquilliante or agreable pour la cause commune.» Sparre omtalade också, att Scheffer övervägde att draga sig tillbaka, Ericsbergs arkiv.

[4] Se ovan s. 50.

[5] Bernstorff t. Schack 1.2.1762, Corr. Min. 2: 2; CARLQUIST, a. a. 276 ff.

och lantmarskalken, greve Ekeblad eller något annat riksråd av betydelse och nödvändig för den goda saken avsattes, eller för att uppnå någon betydande framgång, för att bekämpa en ökning av konungens makt eller andra åtgärder, som syfta till enväldets återinförande, liksom då Ni ser en möjlighet att därigenom påskynda riksdagens avslutande». I sista hand erhöll Schack emellertid rätt att lämna medel även till att hålla partiet samlat vid riksdagen.[6]

Dessa första verkningar av den förändrade ställningen i Petersburg, ryktena och gissningarna kring den nye tsarens politik och Danmarks minskade förmåga att stödja sina svenska vänner, ha säkerligen haft ett visst inflytande på den inre svenska politiken och partiernas förhållande till varandra. Detta har sannolikt dock begränsat sig till att öka de ledande hattarnas förhandlingslust och sålunda möjligen till en början stimulerat underhandlingarna mellan partierna. Det är knappast troligt, att hovet och dess allierade, mössorna, ännu, innan situationen klarnat och några mera påtagliga bevis på Peters vänskap lämnats, vågat anse läget så gynnsamt, att man funnit anledning skärpa tonen.[7]

Mot slutet av februari eller början av mars månader har man antagligen trott sig säkrare kunna bedöma läget. I slutet av februari ankom det ryska sändebudet Buturlin till Stockholm.[8] Även om de rykten, som spunnits kring hans beskickning visade sig betydligt överdrivna — Schack kunde för sin del ej finna något misstänkt i hans beteende utan betraktade hans mission som en besvikelse för det svenska hovet — är det dock sannolikt, att han

---

[6] Bernstorff t. Schack 19.2.1762, Corr. Min. 2: 5; Schack 9.2., 2.3.1762, DRA; jfr Carlquist 278 ff.

[7] Av Schacks korrespondens framgår, att läget innan Buturlins ankomst betraktades som ytterst oklart. Den 19.2. skrev han t. ex., »La Situation des deux Partys qui divisent la Suède est toujours la même, ils se craignent et se respectent encore mutuellement, et cette Position douteuse, qui est cause de la Moderation et de la Decence avec lesquelles les affaires se traitent depuis quelques Mois durera jusqu'à ce que l'Arrivé et la Conduite de Mr. Butturlin auront justifié et dissipé leurs Craintes reciproques», DRA.

[8] Hans ankomst omtalas av Schack i brev till Bernstorff 23.2., ibid., och till Haxthausen samma datum, Ravnholts arkiv, samt av Fredrik Sparre i brev till C. G. Tessin s. d., Ericsbergs arkiv. Sparre säger, att Buturlin ankom »avanthier», alltså 21.2.

lämnat konungaparet försäkringar om tsarens vänskap för dem och hans lust att hjälpa dem.[9]

Ungefär samtidigt nåddes Lovisa Ulrika också av konung Fredriks första meddelande om de diplomatiska förbindelser, som han inlett med den nye tsaren och om de försök, han i samband därmed gjort att förmå denne att jämväl antaga sig det svenska hovets sak. Den 11 februari underrättade Fredrik sin syster om kejsarinnans död. »Den nye kejsaren är», skrev han, »mycket vänligt stämd mot oss . . . Min minister har order att ingiva honom tvenne saker med avseende på Sverige. 1. Nödvändigheten att understödja konungens intressen. 2. råda dem att sluta fred.»[1] Den instruktion för det preussiska sändebudet i Petersburg, von der Goltz, varpå dessa ord syfta, var daterad den 7 februari. Dess femte punkt ålade denne att för tsar Peter framhålla Fredriks livliga förhoppning, att tsaren »skulle vilja hjälpa konungen av Sverige mot ett parti, som häftigt förföljt honom». Vidare skulle han påpeka det lämpliga i att tsaren genom sin minister i Stockholm för rådet förklarade sina fredliga avsikter.[2] Fredriks brev till Lovisa Ulrika sändes över Köpenhamn och vidarebefordrades av Borcke till adressaten. Det torde ha anlänt till Köpenhamn den 23 februari och omedelbart sänts vidare. Med den relativt snabba postförbindelse, som ägde rum mellan Köpenhamn och Stock-

---

[9] Till en början misstänkte Schack, att Buturlin befann sig »en plaine Negociation avec la Cour», men att hemligheten bevarades så väl, att intet kom till allmänhetens kännedom, Schack 9.3.1762. Den 6.4. skrev han, »Si son Sejour a été aussi indifferent qu'il paroit l'être jusqu'ici, il faut avouer qu'on a craint son Arrivé mal-à-propos; mais il est cependant à croire qu'il a eû quelque Commission secrette à executer auprès de la Reine, dont l'Effet sera . . . lent et tardif et que l'on cache ainsi soigneusement». Den 13 meddelade han, »Il m'est revenu que la Reine n'est pas contente non plus du cte Butturlin qu'elle ne trouve ni assez habile ni assez actif.» Den 30 i samma månad bekräftade han denna uppgift, DRA. Se även d'Havrincour 26.2., 12.3.1762, AE. Själv berättar Lovisa Ulrika i sitt memoarutkast, »Buturlin kom hit att annoncera kejsarens ankomst och mundtligen alla goda tillsägelser om vänskap för håfvet», Stafsunds arkiv; jfr den felaktiga texten i FHS 3: 315.

[1] Fredrik t. Lovisa Ulrika 11.2.1762, konc. i SA; jfr Pol. Corr. 21: 247, Original i Stafsunds arkiv, jfr FHS 3: 323. Angående de första förbindelserna mellan Fredrik och Peter III se Elias, a. a. 8 ff.

[2] Instruktion för Goltz 7.2.1762, Pol. Corr. 21: 234.

holm, kan man förmoda, att brevet redan den 27 eller 28 i samma månad, möjligen tidigare, var drottningen tillhanda.[3]

Det förefaller sålunda, som om man skulle vara berättigad att i dessa underrättelser se en förklaringsgrund till det spändare förhållande mellan partierna, som kan iakttagas fr. o. m. månadsskiftet februari-mars. I fredsfrågans läge vid denna tid kunna vi kanske finna en annan.

Lovisa Ulrika meddelar i sitt memoarutkast, att hon med sin gemål överenskommit, att man skulle låta mössorna framföra kravet på fred såsom ett av deras särskilda önskemål för att på detta sätt undvika, att drottningen direkt kom att synas i denna angelägenhet. Detta syntes ju med hänsyn till hennes nära släktskap med konung Fredrik olämpligt.[4] Denna memoaruppgift styrkes därav, att tvenne mössor nu, i mitten av februari, togo initiativ i saken. Översten Fabian Löwen inlämnade den 11 februari ett memorial till ståndén, vari han påyrkade, att man skulle uppdraga åt sekreta utskottet att träffa åtgärder antingen för att möjliggöra en effektiv krigföring eller för att sluta fred. Memorialet hänvisades efter en längre debatt till sekreta utskottet.[5] Nästa dag väcktes frågan i mindre sekreta deputationen av Rudbeck. Från motsidan framhölls framför allt nödvändigheten att avvakta resultatet av de démarcher, som gjorts enligt sekreta utskottets skrivelse den 11 december föregående år, och debatten synes här ej hava lett till ett beslut.[6]

Då ju Schack i sin depesch den 12 mars framställde mössornas villkor vid de direkta underhandlingarna mellan partiernas ombud såsom den avgörande faktorn vid brytningen, skulle man härav

---

[3] Borcke p. s. ad rel 160 27.2.1762, »Les gracieuses Ordres de V. M. du 11 m'étant parvenu Mardi dernier avec la lettre pour S. M. de Suède, j'ai fait passer celle-ci immediatement à sa destination», SA. Den 27.2. var år 1762 en lördag, föregående tisdag var sålunda 23.2. Lovisa Ulrika besvarade broderns brev först 5.3.

[4] Stafsunds arkiv; jfr FHS 3: 308—309.

[5] RAP 11.2.1762; jfr Malmström 5: 134, Lagerroth, Sveriges riksdag 1: 6: 325.

[6] Utskottshandl. 1760—62: 25; jfr Malmström 5: 135. I p. s. till Borckes rel. 158 20.2.1762 säges, att drottningen framställt besluten att hänvisa Löwens memorial till sekreta utskottet som ett resultat av hovets verksamhet och en penningsumma, som hon kunnat upplåna av enskilda, SA.

kunna frestas till det antagandet, att det var mössornas krav i fredsfrågan, som hade detta resultat. Lovisa Ulrikas påstående, att Rudbecks memorial i mindre sekreta deputationen var en frukt av en överenskommelse, som träffats till följd av mössornas ståndpunktstagande i denna fråga vid underhandlingarna mellan partiernas deputerade[7], skulle möjligen kunna förenas med ett sådant antagande. Men hennes framställning strider så uppenbart mot vad som enligt protokollet tilldrog sig vid deputationens sammanträde den 12 februari och hennes redogörelse för fredsunderhandlingens närmaste förhistoria är även i övrigt så otillförlitlig, att man, när ett dylikt antagande knappast kan förlikas med vad som kunnat konstateras angående tidpunkten för avbrytandet av förhandlingarna, nödgas se bort härifrån.[8]

I ett annat avseende synes emellertid fredsfrågan vid denna tid, som nu skall visas, ha spelat in i förhållandet mellan partierna och fördröjt försoningspolitikens genomförande, varvid också mössornas uppträdande möjligen kan ha varit av en sådan betydelse, att den kan förklara Schacks ovan citerade påstående. För att närmare belysa dessa förhållanden äro vi nödsakade att tämligen ingående sysselsätta oss med de överläggningar i fredsfrågan, som ägde rum under mars månad 1762.

Sedan kravet på en separatfred utan framgång framförts i riksdagen, kom frågan åter den 1 mars före i rådet, då ett kanslikollegii betänkande, avgivet den 27 februari, föredrogs. Häri prövades det nya läge, som uppkommit genom kejsarinnan Elisabeths död och genom kriget mellan England och Spanien. Kollegiet fann situationen snarare gynnsam för en särskild än för en allmän fred och Sverige berättigat och nödsakat att inlåta sig i en separat underhandling. Efter en granskning av möjligheterna att nå kontakt med Preussen, fann kollegiet riktigast att inleda en direkt underhandling. Samtidigt borde man meddela de allierade sin avsikt, dock utan att avvakta deras svar. Slutligen framhöll kollegiet vikten av »tysthetens bevarande».[9]

I rådet ställde sig genast från början rikskanslirådet Hamilton, ehuru delaktig i kollegiets betänkande, på en motsatt ståndpunkt; freden kunde lämpligare sökas tillsamman med någon av de allie-

[7] Stafsunds arkiv; jfr FHS 3: 313.

[8] Jfr nedan.

[9] Kanslikollegii skrivelser t. K. Maj:t; jfr Sveriges traktater 8: 334.

rade än av Sverige ensamt. Till denna uppfattning anslöto sig, ehuru först under sammanträdet den 4 mars, Scheffer, som kanske bestämdast hävdade denna uppfattning, kanslipresidenten Ekeblad, som ännu den 1 mars ej klart tog ställning och som även senare undvek att uttala sig så tydligt som Scheffer, Fleming och v. Rosen. Även Friesendorff bör räknas till denna grupp, ehuru han ansåg, att man, medan de allierades svar inväntades, borde inhämta sekreta utskottets mening om sättet att underhandla med Preussen. Däremot anslöt sig Löwenhielm genast från början till kanslikollegii mening, och med honom förenade sig senare Hiärne, Lagerberg, Bielke, Bonde, Liewen, Törnflycht och Wrangel. Även Adolf Fredrik hörde till denna grupp. Vidare bör dit räknas Seth, som likväl ville avvakta säkrare underrättelser, framför allt från Ryssland, och Horn, som ville, att frågan ännu en gång skulle underställas sekreta utskottet. Rudenschölds ställning förefaller oklar. Den 3 mars föreslog han, att underhandlingar skulle inledas genom de kommenderande generalerna i Pommern. Samtidigt borde envoyén i Petersburg, Posse, instrueras härom, varefter man möjligen kunde underhandla gemensamt med Ryssland. Även Frankrike och Österrike borde underrättas om denna åtgärd liksom om Sveriges avsikt att ej skilja sig från de allierade i avseende på den allmänna freden. Senare förklarade han emellertid, att, då en allmän fred nu vore avlägsen och en enskild »intet kunde i de allierades sinne anses såsom compatibel . . . så återstode numera att vara betänkt på andra utvägar».[1] — Majoriteten av riksråden var sålunda för en separat fredsunderhandling med Preussen.

Kanslikollegium hade i sitt betänkande, som vi sett, särskilt betonat vikten av »tysthetens bevarande» vid beredandet av fredsunderhandlingarna. Redan den 1 mars, då kanslikollegii betänkande behandlades i rådet, beslöt man där att avsända ett protokollsutdrag till sekreta utskottet, vari begärdes, att detta »måtte utfinna sådana medel och utvägar» till uppnåendet av detta ändamål, »som kunde överensstämma med förra tiders efterdöme».[2]

Nästa dag behandlades detta ärende i mindre sekreta deputationen. Här yrkade man i allmänhet från hattarnas sida, att underhandlingen skulle uppdragas åt några deputerade av sekreta ut-

[1] Hemliga rådsprot. 1.3., 3.3., 4.3., transsumt av rådsprot. 8.3., 9.3., 10.3. 1762; jfr Malmström 5: 136—137, Säve 552—553, Sveriges traktater 8: 835.

[2] Hemligt rådsprot. 1.3.1762. Utdraget justerat 2.3.

skottet. Hovkanslern Carlesson, som varit närvarande vid överläggningen i rådet, förklarade detta även vara dess mening. Också lantmarskalken, friherre Bunge och borgmästare Kierman anslöto sig till denna uppfattning. Kierman ville begränsa de deputerades antal till 8, lantmarskalken till 4 och Bunge framhöll, att även regeringen borde utse några deltagare, vari också lantmarskalken instämde. Emot denna uppfattning opponerade även några hattar. Hovrättsrådet Rappe ansåg, att beredningen kunde hänskjutas till regeringen och sekreta utskottet förbehålla sig det avgörande beslutet. Häri instämde statssekreteraren Benzelstierna och översten Rudbeck, ehuru dessa båda förklarade, att, om man likväl skulle finna nödigt utse några deputerade, detta borde göras av sekreta utskottet. Påföljande dag upplästes en med anledning av denna debatt uppsatt skrivelse till sekreta utskottet. Rudbeck begärde nu, att de deputerades antal borde fixeras till sexton, varemot lantmarskalken framhöll, att det ej gärna kunde överstiga åtta utom de av rådet utsedda. Bunge förklarade halva antalet lämpligt, vari också Benzelstierna instämde. Kierman föreslog, att beredningen skulle bestå av kanslipresidenten, rikskanslirådet, statssekreteraren vid utrikesexpeditionen jämte fyra ledamöter av sekreta utskottet, två tillhörande adeln och två de båda lägre ständen. Detta blev också deputationens beslut.[3]

Den 4 mars började sekreta utskottets överläggningar i frågan. Här var man i allmänhet av den åsikten, att fredsunderhandlingen borde förberedas inom rådet. Vid behov kunde ju mindre sekreta deputationens eller sekreta utskottets uppfattning inhämtas. I denna anda yttrade sig både hattar och mössor, utom Bildenschöld och Boije, som ansågo, att man borde hålla fast vid mindre sekreta deputationens beslut. Lantmarskalkens proposition, att beredningen av fredsfrågan, »sedan principen dertill blifvit i K. Maj:ts rådkammare fastställd», skulle anförtros kanslipresidenten, rikskanslirådet, hovkanslern och statssekreteraren vid utrikesexpeditionen, bifölls också. När expeditionen påföljande dag skulle justeras, anmälde emellertid lantmarskalken, att kanslipresidenten för honom förklarat, att han trots sekreta utskottets smickrande förtroende, funne det svårt att underkasta sig allt det ansvar, som kunde följa på »en mindre lyckelig utgång».

[3] Mindre sekreta deputationens prot. 2.3., 3.3.1762; Utskottshandl. 1760—62 vol. 25.

Han hade därför undanbett sig »denne förrättningen på det sätt, som sekreta utskottet igår deruti beslutit». Därför föreslog nu lantmarskalken utskottet, att K. Maj:t med råds råde skulle »determinera principen till fredsverkets fullföljande, hvarefter de förut nemde herrar af ministeren hafva att anställa och besörja underhandlingen och correspondencen, samt vid de förekommande beredningsmål öfverlägga med mindre sekreta deputationen och dem der till fastställande anmäla». Efter en debatt, där flera mössor jämte Renhorn och Höpken förklarade sig anse, att ärendet borde uppdragas åt konungen med råds råde, men att föredragning och verkställighet borde anförtros »ministèren», d. v. s. just de ovannämnda fyra höga ämbetsmännen inom kanslikollegium, bifölls lantmarskalkens förslag.[4] Härigenom hade de beredande ämbetsmännen de facto förvandlats till föredragande och beredande sekreterare åt mindre sekreta deputationen, som hade att bära ansvaret för underhandlingen.

När nu sekreta utskottets skrivelse föredrogs i rådet, inlämnade konungen en skriftlig erinran mot det föreslagna tillvägagångssättet:

Det synes af Secrete Utskottets Extractum Protocolli, skrev han, det man velat dela Fredsverkets bedrifvande i 2:ne delar, nämligen att till Mig med Hrr Riksens Råd öfverlemna utstakandet af Principen och till Ministèren allena beredningen af sjelfva Fredsunderhandlingen, hvilken äfven vid uppkommande tvifvelsmål har att vända sig till Mindre Secrete Deputation. Som jag ej kan föreställa mig, det man emot förra vanligheten lärer vilja utesluta Mig och Hrr Riksens Råd ifrån allt deltagande äfven i den senare delen af ett för Mig och Riket så angeläget värf, och jag ej finner Secrete Utskottets yttrande i den delen nog tydeligit, så är Min åstundan, att Hrr Riksens Råd ville genast deröfver inhämta Riksens Ständers Secrete Utskotts närmare utlåtande.

Sedan kanslipresidenten, rikskanslirådet, hovkanslern jämte riksråden Bonde och Scheffer framhållit, att sekreta utskottets åtgärd ju endast dikterats av omsorg om sekretessens bevarande, men likväl ej lyckats förmå konungen att avstå från sin begäran, gav man denna sekreta utskottet till känna, genom utdrag ur protokollet innehållande konungens erinran, Ekeblads och Hamiltons yttranden samt beslutet om avsändandet av protokollsutdraget.[5]

Här väckte de misstankar mot utskottets avsikter, som kunde

[4] Sekreta utskottets prot. 4.3., 5.3.1762, Utskottshandl. 1760—62, volym 2.
[5] Utr. rådsprot. 8.3.1762.

utläsas ur konungens erinran förstämning, och man fann i allmänhet, som Fersen uttryckte sig, att det borde ålegat riksråden »K. Maj:t i underdånighet upplysa» om det verkliga förhållandet. I allmänhet funno hattarna inom utskottet, att fredsunderhandlingen och dess beredande nu borde gå den vanliga vägen, »nemligen att Hrr. Riksens Råd öfver hvad dertill hörer säga sina tankar i K. Maj:ts rådkammare och dem sedermera till Secreta Utskottet afgifva och att till den ändan Hrr. Riksens Råd nu genast och utan minsta dröjsmål sig yttra öfver principen till sielfva fredsunderhandlingen».[6] Hovkanslern förklarade, att han, då fredsfrågan nu »flera resor» varit under K. Maj:t och kanslikollegii överläggning, trodde »det Hrr. Riksens Råd kunde vara till reds att, när Secreta Utskottet det åstundade, gifva deröfver deras utlåtande, hvilket herr hofkanslern nu tillstyrkte måtte skie directe till Secreta Utskottet och den tilltänkta beredningen anses som non avenüe». Mössorna åter, som ytterligare ville påskynda behandlingen av själva sakfrågan, föreslogo, att riksråden skulle nedkallas till utskottet för att muntligen framlägga sina åsikter.[7]

Utskottets beslut är ganska typiskt för läget. I underdåniga ordalag förklarade man för konungen »dess mening uti oftanemda dess underdåniga tillstyrkande om en särskild beredning öfver fredsunderhandlingen, aldrig varit att utesluta K. Maj:t ifrån den kundskap och deltagande deruti, som efter lagen och förra vanligheten K. Maj:t tillkommer, utan att Secrete Utskottet tvärt om med underdånig vördnad ärkände den nådiga omvårdnad K. Maj:t täckts taga för Rikets väl uti ett så vigtigt ärende». Emot riksråden lät man däremot sin misstämning finna fritt utlopp: »Hvad åter Hrr. Riksens Råds förhollande härvid anginge utom Hrr. Kantzlie Presidenten och Kantzlie Rådet, hvilkas yttrade mening med K. Maj:ts nådiga utlåtande till Secrete Utskottet inkommit, så emedan Secrete Utskottet icke hade sig bekant, det någon af de öfrige Hrr. Riksens Råd gådt K. Maj:t med sine underdånige upplysningar och råd i detta mål tillhanda, hvilket de så mycket mera bordt gjöra, som de hvarken kunnat tvifla om hvad K. Maj:ts rätt dervid är och icke eller om Secrete Utskottets uppsåt att den icke för när träda, och de dessutom, som sielfva gifvit anledning till det af Secrete Utskottet härutinnan tagne steg,

---

[6] Rappe. [7] Ridderstolpe, Rudbeck, Durietz.

nogsamt kunde hafva sig Secrete Utskottets oskyldige, på Rikets väl syftande afsigt dermed bekant, alltså skulle igenom utdrag af protokollet Hrr. Riksens Råds närmare förklaring deröfver begäras.» Dessutom beslöts att till den 11 mars infordra riksrådens »utförliga tankar om en för Sverige vidtagelig säker och anständig fred, samt på hvad principer den bör fotas».[8]

Den 11 mars nedsändes handlingarna rörande rådets överläggningar i fredsfrågan från rådkammaren till sekreta utskottet.[9] Samma dag föredrogos de i utskottet, men först två dagar senare, den 13 mars, vidtog överläggning i ärendet.[1] Lantmarskalken, som därvid fann, att utskottet ej hade att i detalj besluta om fredsunderhandlingen utan att »fastställa vissa principer, grundade på Rikets in- och utvärtes belägenhet på hvilka freden bör sökas och hvarefter verkställigheten sedermera i K. Maj:ts ministère kommer att besörjas», fixerade i tre punkter de frågor, som borde avgöras: Om man omedelbart och utan att avvakta närmare upplysningar från de allierade borde söka en särskild uppgörelse med Preussen, om underhandlingen med denna makt skulle föras direkt eller genom någon annans bemedling och om Ryssland och de övriga allierade skulle underrättas, samtidigt som man sökte komma i kontakt med Preussen.

Mot en separat uppgörelse talade endast biskop Hallenius samt

---

[8] Sekreta utskottets prot. 9.3.1762, Utskottshandl. 1760—62 vol. 2; Skrivelsen t. K. Maj:t 10.3. finnes i Riksens Ständers brev till K. Maj:t 1760—62, utrikes ärenden. Expeditionen till riksråden justerades 10.3. och avsändes med åtta deputerade anförda av friherre Cederhielm, Sekreta utskottets prot. 10.3, Utskottshandl. vol. 2; utrikes rådsprot. 10.3.1762. Vilket uppseende saken väckte, framgår av Fredrik Sparres brev till C. G. Tessin 16.3.1762, »Ce fut jeudi passé si je m'en souviens bien que le Comité Secret et le Senat, chacun de son coté resterent assemblés jusqu'à prés de 3 heures après midi. L'acte qui finit ces longues seances, c'etoit une deputation que le Comité Secret fit au Senat et qui porta des reprimandes fort severes aux Senateurs et une lettre au Roy remplie de termes flatteurs. Tout cela transpira avant le soir et l'on a dit que le Senat avoit été grondé pour n'avoir pas eclairé le Roy suffisament sur les Droits justes et legitimes des Etats à l'occasion que le Roy devoit avoir temoigné quelque etonnement et surprise de l'Idée ou il etoit que le Comité Secret s'occupoit à entamer des negocitions pour la Paix et à dresser un Plan dans ces Vues sans luy en donner communication», Ericsbergs arkiv.

[9] Jfr ovan. Förteckning över dessa handlingar bilagd de hemliga rådsprotokollen i ärendet.

[1] Sekreta utskottets prot. 11.3.1762, Utskottshandl. 1760—62 vol. 2.

borgmästarna Kock och Hanquist. F. ö. voro alla såväl hattar som mössor ense om att en omedelbar, separat underhandling med Preussen genast borde inledas. Beslutet innebar, »att utan afbidande af närmare upplysningar från de allierade magters hof en särskild convention med Konungen af Preussen skulle sökas». Underhandlingen skulle ske direkt utan någon annan makts medling, men man skulle underrätta de allierade, när man hunnit så långt, att förhandlingarna med Preussen säkert kunde taga sin början, innan bundsförvanterna hunnit svara härpå. Beslutet meddelades K. Maj:t i skrivelse den 15 mars 1762.[2]

Härmed var alltså frågan, om man skulle söka separatfred eller ej, avgjord i positiv riktning. Men sedan sekreta utskottets första försök att till en början omgiva underhandlingen med största möjliga hemlighet strandat på konungens motstånd, kvarstod ännu detta problem olöst. Under debatten i sekreta utskottet den 13 mars hade hovkanslern Carlesson framhållit, att tillvägagångssättet vid inledandet av underhandlingarna borde stå i överensstämmelse med utskottets tidigare beslut angående tysthetens bevarande.

I rådet ägnade man först uppmärksamheten åt de nödvändiga preliminära åtgärderna. Den 15 mars ankom sekreta utskottets skrivelse. Sedan den remitterats till kanslikollegium, sysslade man den 18—23 mars med att redigera och justera de nya instruktionerna för ministrarna vid de allierade hoven. Härunder framställde dock Rudenschöld den 18 mars frågan, om sekreta utskottet verkligen återkallat sitt första beslut angående beredningen. Den besvarades av hovkanslern jakande. Följande dag kunde denne också meddela, att utskottet godkänt denna förklaring.[3]

På något sätt måste man emellertid möjliggöra, att förhandlingarna leddes av en mindre krets. Härvidlag synes man genom en kompromiss ha övervunnit det motstånd, som i denna fråga rests från konungens sida. Den 27 mars ägde en överläggning rum mellan kanslipresidenten, rikskanslirådet, hovkanslern och statssekrete-

---

[2] Sekreta utskottets prot. 11.3. och 13.3.1762, Utskottshandl. 1760—62 vol. 2. Skrivelsen 15.3.1762, Riksens Ständers brev 1760—62, utrikes ärenden; jfr Malmström 5: 137, Säve 553.

[3] Utr. rådsprot. 15.3., 18.3., 19.3., 22.3. och 23.3. Den 11.4. meddelade Posse i en konferens med kanslern, greve Vorontsov, den svenska regeringens beslut i fredsfrågan, Archiv Knjasa Vorontsova 7: 552.

raren för utrikes ärenden. Sedan Ekeblad meddelat, att de »nödige och föreskrefne preliminaire steg voro tagne», d. v. s. att de svenska ministrarna vid de allierade hoven instruerats och dessa hovs ministrar i Stockholm förtroligt delgivits det fattade beslutet, framhöll han, »huru nödigt och angeläget det ville vara, att de beredningsmål, som böra vid ett så grannlaga och viktigt ärende gå förut, måtte med aldra största tysthet och varsamhet skötas och handteras, om annars ändamålet skall kunna vinnas och tillika Rikets heder och värdighet tillbörligen iakttagas». Därför ämnade han den 29 mars göra konungen en underdånig föreställning om förordnande av en beredning enligt sekreta utskottets brev av år 1723. Emellertid hade han redan nu trott sig kunna börja överläggningarna med denna beredning, ehuru den ännu ej formellt konstituerats. Man tog därför under övervägande »sättet att sondera Konungen af Preussen och anmäla hos honom K. Maj:ts benägenhet till vänskapens återställande så vähl som vahlet af den Person, hvilken nu till en början skulle komma att brukas». — Man fann då, »att intet kunde vara mera tienligit, mera bidragande till en favorable accés hos konungen af Preussen samt till en lycklig utgång i denna viktiga sak än om H:es Maj:t drottningen skulle kunna förmås att genom en vänlig skrifvelse till sin herr broder gjöra likasom första ouverturen och preparera högbemälte herres sinne . . . Det blef således öfverenskommit, att H. Ex:ce Kantselie Presidenten skulle först prevenera H. K. Mt. härom samt inhämta dess nådiga tankar.»[4]

Följande dag, söndagen den 28 mars, begärde Ekeblad därför företräde hos konungen, vilket beviljades till måndagsförmiddagen »förrän H. Mt. geck i Rådet». Ekeblad framlade nu för konungen beredningens mening om det lämpligaste sättet att inleda förhandlingarna. Denne gillade förslaget och förde genast kanslipresidenten till drottningen, »på det att H. E. måtte få anmäla den omständigheten angående det brefvet till Konungen af Preussen, som Beredningen i underdånighet åstundade at H:es Maj:t skulle skrifva». Framställningen upptogs mycket välvilligt också av Lovisa Ulrika, som utlät sig »i de aldra ömaste termer, huru kärt det skulle vara H:es Maj:t att kunna i detta såväl som i andra mål bidraga till H. K. Maj:ts och Rikets nöje och fördel». Hon begärde

[4] Borussica, Handlingar angående fredsunderhandlingen i Hamburg 1762, Beredningens protokoll lördagen den 27 mars.

ett förslag till ett dylikt brev, varpå hon ville »följa de idéer, som kunde pröfvas tienligast vid detta tillfälle».[5]

Samma dag, den 29 mars, lämnade Ekeblad i rådet en redogörelse för de förberedande åtgärder, som vidtagits. Han framhöll därefter nödvändigheten av »att förut bereda vissa omständigheter . . . hvarvid det förnämligast ankomme på tysthetens bevarande, och hvilket borde befruktas nästan vara omöjeligit, om icke det uti sin första beredning finge hållas inom få personer, som naturligast blefve K. Maj:ts ministère bestående af Riksens Råd i Kantzliet, Hofkanslern och Statssecreteraren vid utrikes ärenderna. H. E. borde således i underdånighet utbedja sig K. Maj:ts nådige authorisation att på nyssnämnda vis med detta ärende förfara.» Slutligen förklarade Ekeblad, att, om hans begäran ej bifölles, »såge H. E. ingen möjlighet, att negociationen i dess hand skulle kunna lyckas, utan nödgades H. E. då i all underdånighet anhålla att ifrån densamma blifva entledigad». Denna gång rönte den föreslagna anordningen intet motstånd. Sedan Scheffer tillstyrkt och konungen bifallit den, instämde även övriga riksråd.[6]

Den 30 mars uppvisade statssekreteraren v. Hermansson i beredningen ett utkast till ett brev från drottningen till konungen av Preussen. Sedan det godkänts, tog kanslipresidenten det »till att i mårgon visa det till H:es K. Maj:t mera, för att H:es Maj:t så befallt än att på något sätt genera H:es Maj:t, som är sielf i stånd att fullkomligen utföra sina tankar».[7] Två dagar senare, den 1 april, kunde han emellertid meddela, att drottningen visserligen »detsamma i nåder gillat och sagt sig vilja nyttja, men hade tillika vist H. E. ett sitt eget utkast, som quoad essentialia var med det förra alldeles öfverensstämmande». Ekeblad »hade i underdånighet begiärdt at få visa detta utkast til Beredningen, det H:es Maj:t ock i nåder tillstadt». Det upplästes »och befans vara i de ömaste ordasätt samt ämnet på det värdigaste utfördt». Ekeblad fick därför i uppdrag att förmå Lovisa Ulrika att begagna sitt eget utkast.[8]

[5] Beredningens protokoll tisdagen 30.3.1762, ibid.

[6] Utr. rådsprot. 29.3.1762; jfr Malmström 5: 137—138, Säve 554, Sveriges traktater 8: 835.

[7] Beredningens protokoll 30.3. Borussica, Handlingar angående fredsunderhandlingen i Hamburg 1762.

[8] Beredningens protokoll 1.4., ibid. Hermanssons utkast finnes bland handlingar rörande fredsunderhandlingen i Hamburg 1762. I dossier 1 bland dessa handlingar finnes en avskrift av Ekeblads hand av Lovisa Ulrikas brev till Fredrik

Av protokollens redogörelse får man det intrycket, att tanken på drottningen som förmedlare vid inledandet av underhandlingen med konung Fredrik ej uppkom förrän vid det inofficiella sammanträdet i beredningen lördagen den 27 mars 1762, och att den först måndagen den 29 delgavs konungaparet och av dem gillades, samtidigt som konungen uppgav sitt motstånd mot nedsättandet av en dylik beredning. En detalj låter oss emellertid med stor visshet förmoda, att saken redan tidigare diskuterats och att en uppgörelse med konungaparet därvid åstadkommits. Redan den 26 mars 1762 kunde Lovisa Ulrika nämligen meddela sin broder, att man beslutat genom hennes bemedling inleda en underhandling om separatfred.[9] Saken var alltså senast denna dag avtalad med konungaparet, vilket också förklarar, att den försiktige Ekeblad redan den 27, innan han bemyndigats därtill, vågat sammankalla beredningen. Med ganska stor säkerhet kunna vi också antaga, att uppgörelsen innehöll, att konungen, ehuru han ej deltog i beredningens överläggningar, skulle hållas noga informerad om alla åtgärder, som vidtogos, och sättas i stånd att på det närmaste följa underhandlingens gång. Av anteckningar på de olika aktstycken, som förvaras bland handlingarna rörande freden i Hamburg, framgår, att ej blott de akter och brev, som fordrade hans underskrift, utan även den ingående korrespondensen i övrigt föredragits för honom, sedan den behandlats i beredningen, medan den meddelades rådet först, då hela beredningens verksamhet den 13 maj där framlades och godkändes.[1]

Sannolikt bör man, ehuru intrigspelet ej kan följas i detalj, i denna månadslånga överläggning, som föregick själva inledandet av förhandlingarna med Preussen, och i de olika besluten om sättet att leda dem se återspeglingen av en kamp mellan de olika intressen, som voro förknippade med dessa frågor. Redan tidigare[2] har framhållits, att drottningen sedan länge planerade att begagna

---

daterad 2.4.1762, vilken ligger till grund för den i Sveriges traktater 8: 836 tryckta versionen. Originalet förvaras i SA. Sannolikt visade Ekeblad redan 30.3. Hermanssons utkast för Lovisa Ulrika; samma dag företedde hon sitt eget. Denna datum meddelade hon nämligen konung Fredrik, att brevet var färdigt att avgå med nästa post, Lovisa Ulrika t. Fredrik 30.3.1762, ibid.

[9] Lovisa Ulrika t. Fredrik 26.3.1762, ibid.; jfr Pol. Corr. 21: 363.

[1] Utr. rådsprot. 13.5.1762. [2] Se 22 och 61.

denna underhandling till att stärka sin ställning inom landet. Å andra sidan ville ju hattarna, när de nu voro nödsakade att sluta fred med Preussen, dock söka bevara sitt politiska system. De voro knappast heller hågade att godvilligt låta hovet inhösta den framgång och den prestigevinst, som en genom drottningens försorg inledd underhandling skulle innebära. I den samtida diplomatiska korrespondensen och i Lovisa Ulrikas brevväxling med Fredrik avspeglas denna motsättning. Det är mot bakgrunden av detta förhållande, som vi böra se förhandlingarna i fredsfrågan under mars månad.

Den 23 februari skrev Lovisa Ulrika till sin broder:

Sverige har äntligen beslutit sig för fred. Nu är det endast fråga om sättet, antingen tillsamman med Ryssland efter den stora förändringen genom kejsarinnans död, eller enskilt med Eder. Mina vänner arbeta för närvarande, ehuru med tomma händer, på att genomdriva en direkt och separat fred med Eder, men så att man kommer att stå i tacksamhetsskuld till mig. De andra önska också denna separatfred men utan att blanda in mig.[3]

Drottningen påminde sin broder om hans tidigare löften i denna sak.

Eder oföränderliga godhet för mig låter mig hoppas, att Ni efter det första fredsförslag, som man härifrån gör Eder, med förbigående av mig ville förklara, att Ni har goda grunder att misstro dem, som börjat detta krig, och därför endast har förtroende till Eder systers goda avsikter och att Ni sluter freden endast av hänsyn till henne. På så sätt blir man kanske tvungen att vända sig till den person, som man velat bedröva och förfölja genom detta krig, och jag begär för närvarande ingen annan tillfredsställelse, på grund av det stora behov detta stackars folk har att hugsvalas med freden, för vilken det då bleve mig tack skyldigt.[4]

Fredrik var emellertid ej längre i stånd att fullfölja denna tanke. I sitt svar på systerns brev skrev han öppenhjärtigt: »Min ställ-

[3] »La Suède s'est enfin resolue tout de bon à la paix. Il ne s'agit que de la manière ou conjointement avec la Russie après ce grand changement par la mort de l'Imperatrice ou separement avec Vous. Mes amis travaillent actuellement, quoique les mains vuides, à disposer les esprits à une paix directe et separée avec Vous, mais d'une façon qu'on en auroit l'obligation à moi. Les autres la souhaitent aussi cette paix separée mais sans qu'on m'y mèle de rien», Lovisa Ulrika t. Fredrik 23.2.1762, SA, Pol. Corr. 21: 321.

[4] »Votre bonté inalterable pour moi me fait espérer que dés la première ourverture de paix qu'on Vous fera d'ici à mon exclusion, Vous voudriez bien declarer qu'ayant des bonnes raisons de Vous mefier de ceux qui ont commencé cette

ning är ej på långt när så lysande, som Ni föreställer Eder; jag ger ej freden, jag mottager den.»[5]

I Stockholm synas överläggningarna i fredsfrågan ha ådragit sig stor uppmärksamhet och satt en mängd rykten i omlopp. Den danske ministern kunde sålunda den 9 mars »med tämlig säkerhet» meddela, att man nu allvarligare än tidigare övervägde att sluta fred. Sekreta utskottet skulle ha infordrat riksrådets mening. Där hade alla utom Scheffer ansett, att man borde sluta separatfred. Sedan några ledamöter hos den franske ambassadören förfrågat sig angående subsidierna och fått ett undvikande svar, hade man beslutat att bedja Adolf Fredrik förmå drottningen inleda underhandlingen med Preussen.[6] Dessa delvis överdrivna, delvis oriktiga uppgifter, som, sedan Scheffer övergivit den förbehållsamhet, han sedan någon tid ålagt sig gentemot Schack, redan i nästa depesch dementerades[7], giva dock en uppfattning om stämningen och om arten av de rykten, som florerade. Att det finnes ett samband mellan de meningsbrytningar, som förekommo angående inledandet av förhandlingarna med Preussen samt det spändare förhållandet mellan partierna och avbrottet i förhandlingarna mellan dem, antydes redan därav, att Scheffer i samma samtal meddelade Schack den senare tilldragelsen och dementerade de rykten denne hört om fredsfrågan samt gav en betydligt gynnsammare bild av dess läge.[8]

---

guerre ce n'est qu'aux bonnes intentions de Votre Sœur que Vous avez de la confiance et que Vous ne donnez la paix qu'à sa seule consideration. Par là on sera peut être contraint d'avoir recours à cette même personne qu'on a voulu chagriner et persecuter par cette guerre et je ne demande point d'autre satisfaction pour le present vû l'extrême besoin où est le pauvre peuple d'ici d'être soulagé par la paix dont il me devroit alors la reconnoisance», ibid.

[5] Fredrik t. Lovisa Ulrika 27.3.1762, original i Stafsunds arkiv, konc. i SA, jfr FHS 3: 325, Pol. Corr. 21: 321 och MALMSTRÖM 5: 152 och n. 1.

[6] Schack 9.3.1762, DRA. [7] 12.3.1762, DRA.

[8] »Ayant trouvé notre Ami disposé à s'entretenir confidement avec moi comme ci-devant, j'ai hazardé de Lui parler des Bruits repandûs ici sur la Paix particulière de la Suède . . . mais Il les desavoua en plain m'assurant que le Comité Secret n'avoit point ordonné au Senat de dire son Avis, s'il falloit attendre la Reponse de la France, que la pretendue Visite faite au Marquis d'Havrincour aussi bien que la Lettre du Comité Secret au Roi et celle que la Reine ecriroit au Roi de Prusse etoient des Inventions fabuleuses et que jamais rien de pareille n'etoit tombé dans l'Esprit à personne. Il me dit au contraire . . . que sans doute l'on s'appliquoit à sortir de la Guerre et que cet Objet important occupoit le Senat

Denna uppfattning styrkes ytterligare av att preussiske ministern i Köpenhamn, Borcke, i en depesch, daterad den 23 mars 1762, efter att ha meddelat sekreta utskottets beslut den 13 mars, skrev: »Det är alltså numera säkert, att Sverige gör sin fred med E. M:t, och det är endast fråga om i vilken anda denna fred skall göras, och om man kan göra den skadlig för det franska partiets intressen. Man försäkrar härom, att detta parti synes beslutet att göra sitt yttersta för att bevara det nuvarande systemet. Partiledarna taga denna sak så allvarligt, att de beslutit sammanskjuta penningar för att åstadkomma de för partiets underhåll nödiga medlen . . . E. M:t förstår lätt den oro, detta förorsakar hovet, som är utblottat och ur stånd att göra någonting, som med framgång kan motverka dess fienders företag.»[9]

Också en närmare granskning av protokollens ovan refererade redogörelse för överläggningarna i mindre sekreta deputationen och sekreta utskottet ger oss belägg för vårt antagande, att ett samband existerade mellan överläggningarna i fredsfrågan och det spändare förhållandet mellan partierna under mars månad. I mindre sekreta deputationen uppträdde ju flertalet hattar, bl. a. även lantmarskalken, för en beredning bestående av de ledande inom kansliet jämte fyra ledamöter av sekreta utskottet, i detta utskott åter samlades hattarna kring lantmarskalkens förslag, att underhandlingen skulle ledas av nämnda ämbetsmän, men beslutanderätten tillkomma mindre sekreta deputationen. I båda dessa församlingar opponerade mössorna jämte några fronderande hattar mot dessa förslag, och yrkade i stället, att saken skulle bedrivas på vanligt sätt inom rådet. Först då konungen bestämt satte

---

tous les Jours. Mais que cela se feroit d'une façon bien plus decente et plus conforme aux Engagements de la Suède avec ces alliés et que son Avis avoit prevalû dans le Senat et prevaudroit selon toutes les Apparences pareillement dans le Commité Secret, où l'affaire n'etoit pas seulement porté encore.» Schack redogör för detta samtal i sin depesch 12.3. Då han 9.3. livligt beklagat sig över Scheffers förbehållsamhet bör samtalet ha ägt rum någon av dagarna 9.3.—12.3. Scheffer meddelade emellertid, att resultatet av rådets överläggningar ännu ej överlämnats till sekreta utskottet. Detta skedde ju 11.3., varför samtalet bör ha ägt rum den 9 eller 10, sannolikt den sistnämnda dagen. Scheffers framställning av sin egen insats i överläggningarna förefaller, jämförd med protokollen, betydligt överdriven, DRA.

[9] Borcke p. s. ad rel. nr 167 23.3.1762, SA; jfr även d'Havrincour 12.3., 19.3. 1762, AE.

sig emot det av sekreta utskottet beslutade tillvägagångssättet, kom frågan tillbaka till utgångsläget, och en uppgörelse efter andra linjer blev nödvändig. Det förefaller ingalunda orimligt att i Fersens och hattarnas omisskännliga strävan att bibehålla avgörandet i sekreta utskottet och mindre sekreta deputationen, där ju alltjämt deras inflytande dominerade, se ett försök att hindra hovet och drottningen att utnyttja fredsunderhandlingen för sina avsikter. Först sedan detta försök misslyckats, blev man nödsakad att träffa en överenskommelse med hovet för att möjliggöra konstituerandet av den nödvändiga beredningen. Överenskommelsen träffades, som ovan visats, senast den 26 mars och tillfredsställde drottningens önskemål så till vida, som hon verkligen fick hand om medlingen.[1]

Den 30 mars 1762 underrättade Lovisa Ulrika sin broder om att det fyra dagar tidigare omtalade brevet, som skulle inleda fredsförhandlingarna, nu var färdigt att avgå och bad honom att giva ett välvilligt svar, då hennes ära och välgång berodde därpå. »Man har här», skrev hon, »visat mig sin underdånighet på ett sätt, varmed jag har anledning att vara tillfredsställd, och man sätter allt sitt hopp till mig och min bemedling.»[2]

---

[1] Se även d'Havrincour 12.3., 19.3.1762, AE. Lovisa Ulrikas egen skildring av de förberedande överläggningarna om fredsunderhandlingen i memoarutkastet, Stafsunds arkiv; jfr FHS 3: 313 ff., är f. ö. ganska missvisande. Hon framställer förloppet så, att Fersen i mindre sekreta deputationen, sedan fredsunderhandlingen där bragts på tal av Rudbeck, framhållit nödvändigheten av att inleda förhandlingarna genom drottningen. Ekeblad framställes som den egentlige motståndaren härtill. Slutligen säger hon sig själv hava varit ganska litet »empressé att antaga sig denna mediationen, som då den med fullt förtroende hembjöds henne, hon väl icke ville avslå, men utom hvilken H:es. Maj:t. tvifvelsutan ägt anledning att mera se sitt intresse till godo, än H:es Maj:t det nu fann sin generosité likmätigt att göra, sedan allt uppå henne directement berodde». I själva verket var även Fersen, som vi sett, säkerligen till en början motståndare mot att drottningens medling begagnades. Hennes eget ståndpunktstagande framstår i en helt annan dager i ljuset av korrespondensen med Fredrik. Uppgiften om ett brev från sekreta utskottet i saken är likaledes felaktig. Däremot överensstämmer hennes skildring av Ekeblads besök och brevets författande med vad vi veta ur andra källor. Arnheim ställer sig synnerligen kritisk mot dessa uppgifter, Hallesche Abhandlungen zur neueren Geschichte h. 22: 115.

[2] Lovisa Ulrika t. Fredrik 30.3.1762, SA. »La lettre mon très cher Frère que je vous ai annoncée dans ma dernière du 26 de mars etant prête à être expediée avec la poste prochaine je Vous prie pour tout ce que j'ay de plus cher au monde d'y donner une bonne et gracieuse reponse, ma gloire et mon bien-être en depen-

Dessa Lovisa Ulrikas meddelanden mottogos också med stor tillfredsställelse av konung Fredrik. I sitt svar på hennes den 26 mars daterade brev förklarade han, att fredsunderhandlingen antagligen ej skulle möta några svårigheter eller draga ut på tiden.[3] Hennes i breven den 26 och 30 mars uttalade förhoppning, att Fredrik skulle svara så, »att man blir övertygad, . . . att denna väg var den enda och bästa, som man kunde taga»[4], lovade han att tillmötesgå[5], ett löfte, som han också höll, när han i sitt svar på hennes brev den 2 april skrev: »Efter som Ni och Konungen önska freden, undertecknar jag den gärna av hänsyn till Eder, och jag offrar allt för den vänskap, som jag hyser för Eder[6].»

Härmed hade drottningen förverkligat sin alltsedan krigets början hysta och målmedvetet följda avsikt att få fredsförmedlingen om hand. Även om hon ej därigenom omedelbart kunde förverkliga de planer, som hon från början förbundit med denna politik, så var dock den prestigevinst, som därigenom tillfördes såväl henne som konungamakten, det första synliga resultatet av hovpartiets ihärdiga arbete under riksdagen. Sitt officiella uttryck fick detta i de tacksamhetsbetygelser, som från riksrådets och ständernas sida kommo konungaparet till del. Redan när rådet mottagit redogörelsen för och godkänt fredsberedningens arbete, erhöll riksrådet greve Bielke i uppdrag att framföra dess »underdåniga vördnadsbetygelse för H:es Maj:t Drottningens höga och nådiga åtgärd». Han utförde sitt uppdrag följande dag. Drott-

---

dent. On m'a fait ici des soumissions dont j'ay lieu d'être satisfaite et on met en moi toute son esperence par mon intercession.»

[3] Fredrik t. Lovisa Ulrika 11.4.1762, Pol. Corr. 21: 363; FHS 8: 295.

[4] Lovisa Ulrika t. Fredrik 26.3.1762, SA, »Votre bonté inalterable pour moi, mon très cher Frère, me fait esperer qu'on sera convaincu par votre reponse ostensible et conforme à mes propositions que cette voy a été la seule et la meilleure qu'on a scu prendre. Ce sera une satisfaction pour moi que mes adversaires auront été forcé d'avoir recours à cette même personne qu'on a voulu ecraser par cette guerre.»

[5] Fredrik t. Lovisa Ulrika 15.4.1762, Pol. Corr. 21: 371.

[6] Fredrik t. Lovisa Ulrika 18.4.1762, a. a. 376. Detta svar skänker något mera berättigande åt Fredriks av MALMSTRÖM. 5: 152 n. 1, kritiserade påstående; jfr även SÄVE, a. a. 560 n. 2. Att Lovisa Ulrika också var tillfredsställd med Fredriks svar, framgår av ett brev daterat 28.5.1762, »Aussitôt que je les avoit reduits à demander la paix par mon intercession et que j'avois ecrit ma lettre ostensible à Vous et que j'avois reçue Votre excellente reponse, je laissois le reste à leurs soins», SA.

ningen upptog rådets »prealable compliment . . . på det nådigaste» och svarade med ett kort tal.[7] Den 17 juni lät Adolf Fredrik i närvaro av riksråden Bielke och Ekeblad samt statssekreteraren v. Hermansson uppläsa ständernas brev »om deras underdåniga erkänsla emot H:es Maj:t för dess nådiga biträde till beredningens lättande för fredsvärket», som tidigare genom en deputation från samtliga stånden överlämnats till konungen i rådet. Drottningen svarade härpå genom ett brev till sin gemål. Detta överlämnades nu till de inkallade riksråden och statssekreteraren, som »skulle detsamma emottaga med befallning att det i Rådet anmäla», varefter det skulle meddelas ständerna.[8]

*

Den obestridliga framgång, som hovet sålunda vunnit, uppfyllde emellertid endast delvis dess avsikter. Även om fredsslutet var en viktig punkt på dess program, syftade dess strävanden längre. Man synes ännu ej ha uppgivit hoppet att kunna tvinga hattarna till större och mera påtagliga eftergifter såväl beträffande det utrikespolitiska systemet som också i författningsfrågan. Hattarna däremot sökte tydligen trots fredsslutet undvika en utrikespolitisk omorientering. I författningsfrågan önskade de vinna tid och undvika ett avgörande vid en för dem ogynnsam tidpunkt, även om nödvändigheten av en reform stod klar för enstaka av deras ledare.[9] Det dröjde därför ännu något innan läget klarnat

[7] Utr. rådsprot. 13.5. och 17.5.1762.

[8] Ibid. 17.6.1762; jfr Säve, 565—566, där Lovisa Ulrikas brev till Adolf Fredrik finnes avtryckt in extenso, och Riksdagstidningar 1760—62: 328 4.6.

[9] Angående hovets avsikter se Borcke t. Finckenstein 3.4.1762 jämte bilaga 26.3., skriven å drottningens vägnar till Borcke, SA; jfr nedan s. 97 n. 3. Om hovets försök att även under detta skede av underhandlingarna trots mössornas bristande intresse få författningsfrågan upptagen se Lovisa Ulrikas memoarutkast, Stafsunds arkiv; jfr FHS 3: 310. Trots den kronologiska oklarhet, som i allmänhet vidlåder memoarutkastets skildring, är det i detta fall tydligt, att berättelsen hänför sig till den senare fasen i förhandlingarna mellan partierna. — Om hattarnas avsikt att söka förhindra en utrikespolitisk omorientering talar bl. a. ett brev från d'Havrincour t. J. W. Sprengtporten, daterat 30.3.1762, »Quant aux affaires de la Diette je ne puis pas Vous dire du bien de la tournure qu'elles prends, on a enfin resolue de travailler à Votre paix particulière avec le Roi de Prusse, on est ici à la veille de voir un bouleversement generale si on n'avoit pas pris ce parti. Les bonnets, les chapeaux tout egalement crient à la paix. Les derniers veulent neanmoins conserver le sistème politique, mais les premiers se flattent

så, att dragkampen mellan partierna kunde upphöra och försöken att uppnå en förlikning dem emellan kunde nå ett resultat. Den fortsatta utvecklingen av deras inbördes förhållande berodde i hög grad på utgången av denna kamp och på de resurser, som därvid stodo dem till buds.

Bestämmande för hovets politik blev därför framgången av dess försök att erhålla förnyat understöd utifrån. Som redan framhållits[1], hade framställningar om dylikt understöd från hovets sida under den föregående hösten ej rönt något tillmötesgående i Berlin och London. När de nu under vårmånaderna 1762 upprepades, möttes de av lika liten förståelse. Redan i mitten av februari lät drottningen, samtidigt som hon underrättade Goodricke och Borcke om de första framgångarna i fredsfrågan, de båda diplomaterna få del av sina ekonomiska svårigheter och sin fruktan att i det avgörande ögonblicket stå utan tillgångar. Med 400.000 dal. smt hoppades hon ej blott kunna genomdriva fredsslutet utan också åstadkomma en väsentlig förändring i författningen.[2] Brittiska regeringen visade dock ej någon benägenhet att tillmötesgå dessa under mars och april månader upprepade framställningar från det svenska hovet. Sannolikt berodde detta främst på den under Butes ledning ändrade utrikespolitiken och på att man ansåg sig hava haft ganska liten nytta av det bistånd, som tidigare lämnats. Möjligen kunna de överdrivna föreställningar om den av drottningen begärda summan, som på grund av ett misstag bibragtes London-regeringen, ha bidragit härtill.[3] Även

---

qu'il sera renversé du même coup. J'ay encore quelques esperances que ce malheur n'arrivera pas, mais il est certain que le danger est encore fort grand», Sprengtportensamlingen; jfr härmed t. ex. Schacks depesch 20.4.1762. Man fruktade enligt vad Scheffer meddelat, med anledning av fredsslutet, represalier från fransk sida i fråga om subsidierna. I så fall ville hattarna inskränka sig till att »s'opposer à l'Etablissement du système Anglois, qui bouleverseroit la Liberté de ce pays», DRA.

[1] Se ovan s. 50 ff.

[2] Goodricke 20.2.1762, PRO; Borcke p. s. ad rel 158 20.2.1762, SA.

[3] Goodricke 16.3.1762, PRO; Borcke t. Finckenstein 16.3.1762 jämte bilaga, brev daterat 9.3., skrivet å drottningens vägnar till Borcke och genom Goodricke sänt även till London. Häri förklarades drottningen vara skuldsatt för mer än »200 mille ecus de Suède». Hon önskade nu, att England skulle ge henne en förbindelse att betala »en certain terme capital et interêt de la somme dont elle a besoin, ou bien les 400 mille Plates mentionnés dans ma lettre du 9 fevrier», SA. Goodricke 3.4.1762, PRO; Borcke t. Finckenstein 3.4. jämte bilaga av den 26.3.,

Fredrik förklarade sig alltjämt oförmögen att lämna sin syster något effektivt stöd. I stället hänvisade han till Peter III:s intresse för det holsteinska huset och den fördel man kunde draga därav.[4]

Den hållning, som den nye kejsaren kom att intaga, blev därför av största betydelse för den fortsatta utvecklingen. Till en början synes den snarast ha varit gynnsam för hovet. Det torde visserligen vara svårt att fastställa hans faktiska avsikter i fråga om Sverige. Men man kan i varje fall konstatera, att han önskade förvärva dess stöd mot Danmark. De underrättelser från Petersburg, som under mars månad inträffade i Stockholm, ha antagligen bidragit till och möjligen också påskyndat drottningens slutliga seger i fredsfrågan. Under denna tid ingingo nämligen Posses första rapporter om de förhoppningar Peter hyste att kunna draga in Sverige i sina planer mot Danmark. De böra ju ha ökat hattarnas intresse för ett snabbt fredsslut med Preussen för att undgå alla försök till inblandning och påtryckningar på Sverige i samband med fredsunderhandlingen.[5]

I fortsättningen kunde emellertid det svenska hovet knappast draga någon verklig nytta av den håg att komma detsamma till hjälp, som kejsaren sannolikt själv hyste. Väl har han för sin egen del rent av varit beredd att offra Rysslands traditionella motstånd mot en omgestaltning av den svenska författningen och för att nå sitt egentliga ändamål velat stödja det svenska hovet mot hattarna.[6] Men även om kejsaren själv hyst sådana tankar,

---

skriven å drottningens vägnar till Borcke innehållande meddelandet om hennes slutliga seger i fredsfrågan. Här omtalas misstaget i fråga om summornas storlek. Drottningen ville nu nöja sig med 300/m. plåtar. Borcke stödde ivrigt denna begäran. Även efter den vunna framgången i fredsfrågan förklarade hon sig vilja fortsätta kampen mot »l'esprit françois». Vidare framhöll hon nödvändigheten att reglera skulderna, sedan hon ej velat lyssna på de erbjudanden att betala dem, som gjorts av motparten, SA.

[4] Fredrik t. Lovisa Ulrika 27.3.1762, Pol. Corr. 21: 321; jfr även 11.4.1762, a. a. 363, 24.4.1762, a. a. 392, 12.6., a. a. 526.

[5] Posse t. kanslipresidenten nr 12 (5).16.2.1762 ankom 13.3.; enskilt apostille (8).19.2.1762, Muscovitica. I detta sammanhang kan man även fästa uppmärksamheten på ett brev daterat 10.3.1762 från kommendanten på Sveaborg och direktören för fästningsbygget Didrik Blomcreutz till Fersen angående fästningens dåliga tillstånd och de risker, som detta kunde innebära under Peter III:s av holsteinska och preussiska sympatier dominerade regering, Stafsunds arkiv; jfr även d'Havrincour 19.3.1762, AE.

[6] Stöd för denna uppfattning lämna samtidiga diplomatiska rapporter från

var han ej i stånd att realisera dem. Det svenska hovet fick förgäves vänta på stöd av ekonomisk eller annan natur från Petersburg. Möjligen kan förklaringen härtill sökas i det motstånd mot den nya riktningen inom rysk politik, som existerade i ledande ryska kretsar. I varje fall ansåg såväl konung Fredrik som Lovisa Ulrika så vara fallet.[7]

Under sådana förhållanden kröntes ej de ansträngningar att verkligen åstadkomma ett ryskt ingripande till hovets favör, som från svensk och preussisk sida gjordes, med någon framgång.

Düben ankom till Petersburg redan den 23 februari och mottogs där med utpräglad välvilja. Redan efter två dagar erhöll han audiens, en artighet, som ingalunda kom alla hans kolleger till del.[8] Hans enskilda och hemliga brevväxling med hovet, som tämligen säkert kan antagas hava existerat[9], har emellertid ej kunnat återfinnas. Vi kunna därför ej säga någonting bestämt om, vad han å hovets vägnar föreslagit kejsaren, eller i detalj följa förloppet av hans beskickning. Ur drottningens korrespondens med konung Fredrik kunna vi dock hämta några notiser, som låta oss förstå, att han verkligen haft särskilda uppdrag, och låta oss ana, vari dessa bestått. Sålunda framgår det av drottningens den 11 maj

---

Petersburg och upplysningar som meddelas i Katarina II:s korrespondens efter tronskiftet. Posses apostille (15).26.2.1762, Muscovitica; Haxthausen t. Schack (19.2).2.3.1762, Ravnholts arkiv, v. d. Goltz t. Fredrik (25.3). 5.4.1762, SA; Fredrik t. Lovisa Ulrika 24.4.1762, Pol. Corr. 21: 392, FHS 3: 327; Lovisa Ulrika t. Fredrik 11.5.1762, SA; Mercy d'Argenteau till Kaunitz 26.2.1762, Sbornik 18: 158—159; jfr även Pol. Corr. 21: 275, 286 och Elias, Die preussisch-russische Beziehungen von der Thronbesteigung Peters III bis zum Abschluss des preussisch-russischen Bündnisses vom 11 April 1764, 17 och Sbornik 48: 8 ff.

[7] Lovisa Ulrika t. Fredrik 20.4.1762 »le chancelier est entièrement françois . . . si l'Empereur ne change pas bientôt son ministère tout sera perdu de ce coté là», 11.5. »il est donc evident que Woronzow ne fait rien qu'eluder ses (kejsarens) ordres», 28.5. »Vous me consolez mon tres cher Frère sur l'article de l'Empereur de Russie, et nous sommes persuadés de sa bonne intention, mais je souhaiterois qu'il fit attention à ses affaires et qu'il ne laissat pas son Chancelier supprimer ses ordres comme il a fait avec ceux qui regardent nos interrets ici», SA. Till en början ställde sig Fredrik avvisande till denna misstanke. Fredrik t. Lovisa Ulrika 10.5., Pol. Corr. 21: 422. Senare misstänkte han Volkov och Ivan Ivanovitj Sjuvalov, men ej Vorontsov, 25.5., a. a. 468, FHS 8: 293; Finckenstein t. Goltz 26.5., SA; Fredrik t. Goltz 27.5. och 30.5., Pol. Corr. 21: 474, 487.

[8] Posse t. kanslipresidenten nr 15 (15).26.2.1762, Düben t. K. M:t s. d., Muscovitica.

[9] Jfr ovan s. 75 n. 9.

daterade brev, att Düben skulle begära understöd i penningar.[1] Emellertid synes han i Petersburg ha gått mycket försiktigt till väga. Posse kunde sålunda ej iakttaga någonting misstänkt i hans beteende.[2] Man skulle därför möjligen kunna förmoda, att han av omtanke om sin karriär och andra personliga fördelar varit alltför försiktig och ej med tillräckligt eftertryck vågat utföra hovets instruktioner.[3] Måhända har hans uppdrag också försvårats av den brist på penningar, som under förberedelserna till den danska kampanjen gjorde sig gällande i Petersburg. Vilka orsakerna än kunna hava varit, lyckades Düben påtagligen ej i Petersburg ernå de fördelar, som han av sina inofficiella uppdragsgivare i Sverige fått sig anförtrott att söka utverka.[4]

Konung Fredrik fortsatte å sin sida att genom v. d. Goltz, som efter sin ankomst till Petersburg den 4 mars blev den kanske mest inflytelserika personen i Peters omgivning[5], verka till sin systers och det svenska hovets fördel. I en depesch den 27 mars, som behandlade fredsfördraget mellan Ryssland och Preussen, föreslog han, att Sverige skulle inneslutas i freden. »Det förefaller mig», skrev konungen, »som om denne furstes ära och värdighet fordrade, att han förmår Sverige att deltaga i alla sina åtgärder. Hans intresse kräver, att denna krona förhindras från att kasta sig i Frankrikes och Danmarks armar. Dessa båda makter ha satt tusen

---

[1] Jfr ovan s. 75 n. 9. »Il seroit heureux si l'Empereur pouvoit ouvrir les yeux, s'il vouloit assister le Roi d'une bonne somme d'argent il le mettroit en etat de seconder ses vues, mais sans cela je ne reponds de rien. Düben est aussi chargé de cette commission», SA.

[2] Posses enskilda apostille (19).30.3.1762, Muscovitica.

[3] D'Havrincour fällde följande omdöme om Düben: »Il a de sagesse et surtout beaucoup de timidité. Il a toujours craint de se compromettre . . . Mais il parait fort douteux que ce favori ose se charger d'une negociation concourrant des affaires d'Etat vu le danger ou sa tête serait exposé» 29.1.1762, AE.

[4] Haxthausen skrev (13).24.3.1762 på tal om det svenska hovets utsikter i Petersburg till Schack: »Il faut que Vous sachiez qu'on aime ici singulièrement l'Argent et qu'il n'est pas bien plus abondant ici que par tout ailleurs or sans ce moyen je ne vois pas comment les bonnets puissent reussir», Ravnholts arkiv. Som svar på Lovisa Ulrikas brev 11.5. skrev Fredrik II 25.5., »Il ne conviendra pas que vous fassiez solliciter la cour de Russie pour en tirer des secours en argent; je sais que celle-ci en est depourvu à present et une telle demande saura nuire à vos autres interets essentiels», Pol. Corr. 21: 468; jfr dens. juni 1762, a. a. 560.

[5] Elias, a. a. 18, Dassow, a. a. 33.

hemliga drivfjädrar i rörelse för att uppnå detta resultat.»[6] Han angav också genom vilka medel, man kunde vinna svenskt stöd av Peters planer. »Om kejsaren förmår Sverige att ansluta sig till den fred, som han gör med mig», skrev han den 28 mars, »och hovpartiet därav har någon fördel, så förstår kejsaren väl, att en furste av Holstein, som är konung av Sverige, såsom en furste av samma hus, som kejsaren av Ryssland aldrig vill gynna en konung av Danmark.»[7] Senare preciserade han ännu tydligare, vilka åtgärder, som borde vidtagas i Sverige. Den 23 april beordrade han Goltz att för kejsaren framhålla, att, sedan denne »hjälpt konungen av Sverige att få större inflytande i rådet, komma ej heller svenskarna att göra något till Danmarks fördel».[8] Samtidigt föreslog han, att man med hjälp av några svenska krigsfartyg skulle söka utjämna Danmarks övermakt till sjöss.[9] Under våren och försommaren fortsatte Fredrik dessa försök att stimulera kejsaren till att genom ett ingripande i Sverige till hovets fördel slå ett slag för sina egna intressen.[1]

Peter III erkände också betydelsen av Sveriges hållning för sin danska politik[2], men även om han uttalade sitt intresse för det svenska hovets sak på ett sätt, som rättfärdigade Fredriks omdömen i breven till Lovisa Ulrika den 11 och 24 april[3], ändrade detta dock intet i hans passiva hållning gentemot det svenska hovet.

Medan detta sålunda stod helt hänvisat till sig självt, förbättrades hattarnas ställning, då franskt understöd från och med mars

---

[6] Fredrik t. Goltz 27.3.1762, Pol. Corr. 21: 320; jfr Elias, a. a. 20.

[7] Pol. Corr. 21: 325.

[8] A. a. 387. [9] A. a. 326 och 388.

[1] Se t. ex. Fredrik t. Goltz 1.5., a. a. 411; 27.5., a. a. 474. Fredrik t. Peter 29.5.1762, a. a. 484.

[2] Goltz skrev (30.3).10.4.1762, »S. M. I. goute beaucoup ce que V. M. souhaite sur l'inclusion de la Suède dans le Traité de Paix. Elle m'a dit en confidence qu'Elle y enverroit le c:te. Panin, Gouverneur du Grand Duc qui a déjà été employé pour traiter à cette Cour, c'est un homme très capable et on a tout lieu d'esperer la reussite de sa negociation», SA. Angående Panins beskickning jfr Schack 16.3. 1762, »Les Bonnets se flattent et repandent dans le Public que Mr. de Panin qu'ils regardent comme l'Ami le plus sûr et le plus significatif qu'ils ayent à la Cour de Petersbourg arrivera ici avec le Caractère d'Ambassadeur, mais le Ministère n'en sçoit rien et il n'y a aucune Apparence que ce Seigneur puisse quitter la Poste qu'il a, ni qu'il veuille s'absenter de la Cour dans un Moment ou sa Faveur est si grande et ou tout ce qui entour l'Empereur est comblé de Bienfaits», DRA.

[3] Jfr ovan s. 98 n. 4 och 6.

månad ånyo synes ha kommit dem till del.[4] Otvivelaktigt försvagades hovets ställning gentemot dess motståndare, och minskades dess möjligheter att till fullo realisera sina avsikter härigenom.[5] Men å andra sidan utgjorde den alltmer tillspetsade rysk-danska konflikten och det tydliga intresse för ett svenskt ingripande i denna, som Peter III ådagalade, en kraftig press på hattarna att så snart som möjligt avsluta riksdagsarbetet för att omöjliggöra alla försök från hovets sida att begagna denna situation till sin fördel.[6] Men detta nödvändiggjorde åter, att man genom eftergifter lyckades vinna motståndarnas samtycke till riksdagens avslutande, enär hovet och mössorna genom sitt dominerande inflytande, framför allt på riddarhuset, kunde omöjliggöra bevillningens antagande.

Härigenom bereddes marken för en överenskommelse mellan partierna.[7] Att exakt följa förloppet av denna slutliga uppgörelse, torde knappast vara möjligt, men det synes dock till sina huvuddrag kunna rekonstrueras.

Den 26 april 1762 kommo bevillningsdeputationens betänkan-

---

[4] Choiseul 19.3., d'Havrincour 9.4.1762, AE; jfr Schack 26.3., DRA; Corr. Min. 2: 31 n. 2, Malmström 5: 142 och Carlquist 281—282. Bernstorff meddelade 10.4. Schack, »Je Vous dirai en confidence qu'Elle (S. M:té Danoise) sçait de science certaine et par le ministre de France lui-même que cette Couronne n'a pas si fort abandonné ses Amis que ceux-ci l'ont voulu faire croire», DRA.

[5] Borcke framhöll i sitt brev till Finckenstein 3.4.1762, att drottningen, om hon lämnades utan stöd, kunde se sig nödsakad »d'ecouter les propositions avantageuses que le parti françois lui a fait en cas qu'elle voulut se prèter malgré la paix au maintien du sistème françois», SA. Schack fann å sin sida 26.3.: »Il s'en suit de tout ceci que tant que la Position des deux Partys reste comme elle est la Forme de Gouvernement ne court aucun risque humainement parlant à moins que la Russie n'agisse à force ouverte pour la Cour de Suède ce qui n'est pas à supposer ou que la cour ne reussisse à frapper quelque Coup imprèvû à quoi je ne doute pas qu'on veille avec une attention suivie et infatiguable», DRA.

[6] Under april och maj månader visade kejsaren, möjligen under inverkan av de preussiska råden, Posse och Düben, större uppmärksamhet än tidigare. Han uttalade vid flera tillfällen sina förhoppningar om en allians mellan Ryssland, Preussen och Sverige och gjorde antydningar om territoriella fördelar, Posse (19).30.4., (29.4).10.5. och framför allt (10).21.5.1762, Muscovitica; jfr om intrycket av dessa underrättelser i Stockholm Schack 4.6.1762, DRA. Se f. ö. Posse (14). 25.5., (28.5).8.6., (4).15.6., (11).22.6. och Schack 8.6.1762.

[7] I ett brev till Fredrik II 12.2.1765 hänvisade Lovisa Ulrika till sina bristande ekonomiska resurser vid slutet av riksdagen som den förnämsta orsaken till uppgörelsen med hattarna, SA.

den med förslag till allmän bevillning för år 1763 och följande år på ridderskapet och adelns bord. Samma dag förekom också prästeståndets protokollsutdrag om riksdagens avslutande till pingsten. Båda dessa ärenden bordlades. Man hänvisade bl. a. till de underrättelser angående statsverket, som avfordrats sekreta utskottet och som man ville taga del av innan man fattade beslut.[8] Den 4 maj kunde emellertid ridderskapet och adeln biträda prästeståndets beslut med avseende på riksdagens hemförlovning, dock med villkor »att emellertid erhålla såväl de öfrige Respective Ståndens behagelige svar uti de ofta omtalte Tjenstesakerne som andra Riksvårdande ärenden», liksom också säkerhet om fred.[9] Härmed var frågan bragt å bane, och det gällde att föra den igenom.

Den 30 april meddelade den danske ministern, att hattledarna genom Scheffer samma dag hos honom begärt 50.000 riksdaler för att med hjälp av dem möjliggöra riksdagens avslutande. Om den fortsatte, kunde den »bliva mycket farlig såväl för regeringsformen som för våra mellanhavanden med Ryssland, i vilka hovpartiet säkerligen vill, att Sverige skall ingripa för att krossa oss». Schack hade i enlighet med instruktionen den 19 februari 1762 tillmötesgått Scheffers begäran.[1]

Ungefär samtidigt synes man ha börjat söka komma till en uppgörelse med motståndarna. Med tämligen stor sannolikhet kan man antaga, att dessa förhandlingar utgjort ett led i de från början av året fortgående underhandlingarna mellan partierna, som kanske aldrig helt avbrutits.[2] Redan den 30 april 1762 meddelade Fredrik Sparre i ett brev till Carl Gustaf Tessin, att man redan var i färd med att underhandla med motståndarna om antagandet av

---

[8] RAP 26.4., RHA. [9] Ibid. 4.5.

[1] Schack 30.4.1762, DRA. Detta understöd följdes senare av 38.000 plåtar, så att hela den summa, som från dansk sida lämnades för att uppnå riksdagens slut uppgick till 100.000 plåtar, Schack 21.5.1762, DRA; jfr f. ö. CARLQUIST, a. a. 281 och Bernstorffs instruktion 19.2.1762, Corr. Min. 2: 5 ff.

[2] Detta framgår av skildringen i Lovisa Ulrikas memoarutkast, Stafsunds arkiv, av berättelsen för prins Henrik och av Coccejis depesch 20.4.1764, SA. Dessa skildringar vinna också stöd av några till Sinclair riktade biljetter. I den första, daterad 29.3.(1762), bad Hermansson Sinclair infinna sig för fortsatta överläggningar med Fersen. Den 14.3. skrev Fersen om pågående förhandlingar och 25.4. (dagen innan förslaget till bevillning bordlades på riddarhuset) skrev han: »I mårgon få vi plenum, enligit sista aftal framställes frågan om riksdagens slutande till pingst . . . om tisdag ämnar jag kalla tillsammans några ledamöter

den föreslagna bevillningen.[3] Hattledarna synas därvid ha begagnat den motsättning mellan det egentliga hovpartiet och mössorna samt den ringa benägenhet att understödja det förstnämndas längre syftande planer, som dessa ådagalagt, till att genom löften om olika förmåner vinna deras bifall och på så sätt isolera hovet.[4] Härigenom lyckades de erhålla det uppskov med de ömtåligare politiska problemen, framför allt författningsfrågan, som de eftersträvade, och undvika, att dessa upptogos i en för dem synnerligen ogynnsam situation. Den 7 maj kunde Schack rapportera, att riksdagen nu allt mer närmade sig sitt slut. Förtjänsten härav tillkomme i främsta rummet lantmarskalken, »som vunnit några av mössledarnas samtycke till ständernas hemförlovning trots partiets djupa led».[5]

---

af begge säkter och öfverlägga om bemelte bevillning. J'ai cru devoir vous avertir de notre tême pour demain puisqu'il est conforme à l'arrangement convenu, et qu'il m'est n'ecessaire de sçavoir si vos amis et vous avez changés d'avis», F. 377 UUB.

[3] »On est actuellement fort occupé à negocier pour que ce projet de contributions puisse être agré», Ericsbergs arkiv.

[4] D'Havrincour kunde redan i sitt ovan citerade brev till Sprengtporten 30.3. 1762 skriva: »Ma principale esperance est dans l'horrible division qui regne parmi les principaux bonnets; la confusion commence à être aussi grande entre ceux qu'elle l'est depuis si longtems parmi les chapeaux», Sprengtportensamlingen. Schack meddelade en månad senare, 30.4., »On se flatte cependant, qu'à moins de quelque Violence au dehors ou d'un Coup de Main dans la Ville même, la Constitution ne court pas de Risque, puisque entre les Bonnets même il n'y a que très peu de Gens qui veullent serieusement la Souveraineté avec laquelle leur Faveur, leur Influence dans les Affaires et les Moyens qu'ils ont presentement pour s'enrichir cesseroient pour tousjours», DRA. 28.5. meddelade d'Havrincour, att man vetat att begagna sig av splittringen bland »hovpartiets» ledare och mellan detta och hovet. Liknande påståenden upprepade han i sin memoire 8.9.1763, AE. Jfr härmed Lovisa Ulrikas ovan citerade uttalande om det ringa intresse mössornas deputerade ådagalade för »håfvets angelägenheter», Stafsunds arkiv, jfr FHS 3: 310.

[5] Schack 7.5.1762, DRA. »V. Ex:ce verra par ma très humble Relation cijointe que l'on s'applique avec chaleur à faire finir cette longue et facheuse Diette, et qu'on a déjà fait des Pas decisifs pour cet Effet. Ce Bonheur . . . est dû non seulement à l'Habilité et au Travail du Marechal de la Diette qui a fait consentire quelquesuns des Chefs des Bonnets à la Separation des Etats malgré le Gros de ce Party, mais aussi à ce que l'on suppose et à ce que je crois sçavoir positivement à des Vues secretes de la Cour, qui mecontente de cette Diette pendant laquelle elle n'a point pû frapper des Coups decisifs, desire fort sa Separation, pour pouvoir en faire convoquer une autre vers la Fin de l'Année dans l'Esperance d'avoir

När drottningen och det egentliga hovpartiets medverkan i denna uppgörelse vunnits, är svårare att konstatera. I Schacks nyss citerade brev den 7 maj tillmätes även »hovets hemliga avsikter» en viss betydelse. Detta, som var »missnöjt med den pågående riksdagen, under vilken det icke kunnat slå några avgörande slag, önskade livligt dess hemförlovning för att kunna sammankalla en ny vid årets slut i hopp att då få en lantmarskalk och ett sekret utskott efter sitt huvud och att lättare och med mindre risk utföra sina planer». Fredrik Sparre omtalar i ett brev till C. G. Tessin den 11 maj, att riksdagens snara slut, enligt vad man berättade, förnämligast berodde på »en fred, som avslutits just i dessa dagar genom bemedling av de mäktigaste och inflytelserikaste personerna i båda partierna, vilka tillsamman konfererat härom», varefter han redogör för villkoren, som också innehöllo vissa bestämmelser till hovets fördel.[6] Man skulle möjligen av dessa uppgifter kunna få den föreställningen, att Lovisa Ulrika och hovets närmaste anhängare redan nu anslutit sig till uppgörelsen. Men på grund av andra källnotiser nödgas man ifrågasätta riktigheten av en sådan tolkning.

Den 18 maj omtalade nämligen Schack, att lantmarskalken lyckats vinna Sinclairs medverkan för ett pris av 20.000 riksdaler[7]; den 25 i samma månad kunde han meddela, att denne tack vare de finansiella förmåner för hovet, som man lovat att genomdriva vid riksdagen, lyckats övervinna drottningens motstånd mot en

---

alors un Marechal et un Comité Secret à son grè et de reussir plus facilement et avec moins de Risque dans l'Execution de ses Desseins.»

[6] »Cette prompte fin de la Diette . . . doit être l'effet d'une pacification conclue ces jours mêmes entre les deux partis par l'entremise des personnages les plus importants dans l'une et l'autre qui ont eu des conferences ensemble dans cette vue», Ericsbergs arkiv.

[7] »Une chose qui me fait surtout augurer que Nous obtiendront Notre But de faire separer les Etats c'est que le Marechal de la Diette a trouvé le secret de gagner Mr. de Sinclair, le plus entreprenant et le plus actif des Chefs des Bonnets, et qui est le plus en avant dans la Confiance de la Reine. Il est vray que cette Operation, qui est un des plus grand Secrêts du Bon Party et qui n'est sçû que de très peu de Personnes, coutera vingt mille Ecus de Banque que Mr. de Sinclair touchera quand il aura rempli ses Engagements et que malgré tout cela on ne pourra jamais compter entièrement sur lui qui dans le fond restera tousjours attaché à la Cour, mais pourvu qu'il agisse sincerement dans cette Occasion . . . c'est tout ce qu'on lui demande pour le present», DRA.

uppgörelse med hattarna[8]. Bortsett från uppgifterna angående Sinclairs mutor, som dock senare upprepas i Schacks depescher[9], överensstämmer denna bild av förloppet med de uppgifter, som kunna hämtas ur Lovisa Ulrikas korrespondens med konung Fredrik. Ännu den 11 maj, alltså sedan uppgörelsen enligt Schacks depesch den 7 och Sparres brev den 11 skulle ha varit träffad, uttalade hon den förhoppningen, att kejsaren ville understödja hovet med en ansenlig summa penningar, varigenom detta skulle sättas i stånd att verka för hans avsikter.[1] Först den 28 maj meddelade hon, att riksdagens avslutande ej längre kunde uppskjutas. Det sabotage, som i Petersburg förövats mot kejsarens vilja, vore orsaken härtill.[2] Innehållet i dessa båda brev synes giva vid handen, att drottningen resignerat och biträtt överenskommelsen med hattarna någon gång mellan den 11 och 28 maj. Detta överensstämmer ju också ganska väl med Schacks uppgifter i depescherna den 18 och 25 maj. Slutsatsen blir då, att hattarna först genom en överenskommelse med mössorna isolerade hovet, varpå detta, när vidare motstånd visade sig omöjligt, måste tills vidare acceptera situationen och söka nå bästa möjliga villkor.[3] Den först träffade

---

[8] »L'Esperance de finir la Diette dans le Courant du Moi prochain subsiste donc tousjours et Mr. de Sinclair doit même avoir trouvé le Secret d'y disposer la Reine depuis que le Comité Secret a resolû de proposer aux Etats d'ajouter 35/m. Plåtar par ans aux sommes affectées à la Caise particulière du Roi qui aura alors cent trente cinq mille Plåtar pour ses Menûs Plaisirs», DRA.

[9] Schacks depescher 21.5., 25.5., 25.6. och 29.6.1762; jfr 29.3.1765; jfr Nilsson, HB 5: 296.

[1] Lovisa Ulrika t. Fredrik 11.5.1762; jfr ovan s. 99 f.

[2] »Vous me consolez sur l'article de l'Empereur de Russie, et nous sommes persuadés de sa bonne intention, mais je souhaiterois qu'il fit attention à ses affaires et qu'il ne laissat pas son Chancelier supprimer ses ordres comme il a fait avec ceux qui regardent nos interets ici. C'est la cause pourquoi je ne puis plus trainer la Diette; elle va finir malgré moi, car je suis à sec, et n'ai plus de quoi entretenir ces gens là», SA.

[3] Denna uppfattning styrkes ytterligare av d'Havrincours depescher 14.5. och 28.5., AE. Även Schacks depesch 28.5. överensstämmer i denna punkt med övriga här citerade källor: »Mais comme l'on est secretement en regle avec les Chefs des Bonnets sans lesquels la Cour ne peut rien, c'est sur l'Accord fait avec Eux que l'on compte et c'est leur affaire d'y disposer la Cour, comme on pretend en effet ... que Mr. de Sinclair y a déjà fait consentir la Reine tant par des Avantages qu'on accordera à la Cour que par l'Esperance d'une Diette extraordinaire de laquelle on flatte cette Princesse.» Schacks sammanfattande redogörelse för riksdagen skildrar förloppet på följande sätt, »Cette situation (hovets övermakt) seroit à

överenskommelsen kan ju mycket väl, såsom Sparre meddelar i brevet den 11 maj, ha innehållit vissa bestämmelser till hovets fördel, utan att detta behöver innebära, att hovet deltagit i densamma. Man kan ju på detta sätt ha försökt göra den mera acceptabel för drottningen. Att denna uppgörelse dock ej är identisk med den, som hon slutligen biträdde, antydes också därav, att Sparre ej nämner de viktigaste av de eftergifter, som hovet slutligen betingade sig. Den här uppställda hypotesen utesluter ingalunda den möjligheten, att Sinclair kan ha upprätthållit särskilda förbindelser med några av hattledarna, och att han kan ha samarbetat med dem, när det gällde, att övervinna drottningens betänkligheter mot en överenskommelse.[4]

Uppgifterna om de villkor, som ingingo i denna uppgörelse, äro ävenledes ganska osäkra. Men också på denna punkt synes man med hjälp av de olika källornas meddelanden kunna konstruera fram en tämligen tillfredsställande bild. Lovisa Ulrikas memoarutkast innehåller väl ingen sammanfattning av innehållet i den överenskommelse, som slutligen träffades, men i den för prins Henrik skrivna berättelsen har hon i sex punkter redogjort för den.

Enligt denna berättelse skulle man ha avtalat, att fiendskapen mellan partierna skulle upphöra, och mössorna komma i åtnjutande av samma förmåner i statsförvaltningen som hattarna. Mössorna skulle därför nämna de personer, som de önskade se använda i de ständerdeputationer, vilka fortsatte sitt arbete mellan riksdagarna. Förutom freden med Preussen skulle icke några frågor av utrikespolitisk betydelse avgöras. Riksdagen skulle därefter avslutas, varefter man skulle överenskomma om åtgärder som

Coup sûr devenue fatale à la Constitution . . . si le Roi (de Dannemarc) . . . n'avoit de nouveau assisté la bonne Cause et mis le comte de Fersen à même de gagner Mr. de Sinclair qui au moyen des Avantages qu'Il a stipulé pour la Cour a sçu persuader la Reine à consentir à la Fin de la Diette au Moment ou Elle avoit été la Maitresse de la faire continuer jusqu'à ce qu'Elle eut obtenû son But», Schack 25.6.1762, DRA; jfr Carlquist 282. Ett brev från Lovisa Ulrika t. Fredrik 30.7. 1762 pekar i samma riktning, »Ne pouvant attendre aucun secours de la part de l'Angleterre il a fallu filer doux vers la fin de la Diette et tacher de se menager des amis des deux cotés, sauf à prendre le parti qui conviendra le mieux», SA. I Breteuils depesch 12.2.1764 uttalas följande från hattledarna emanerande omdöme om Sinclairs uppträdande vid detta tillfälle, »Il a montré à la dernière Diette au moment des succes de son parti, qu'il connoissoit la moderation et l'honneur la plus scrupuleuse dans ses engagements», AE.

[4] Jfr de ovan cit. källorna och Breteuils depesch 12.2.1764, AE.

kunde leda till en författningsreform, med syfte att ernå ett bättre jämviktsförhållande mellan statsmakterna. Riksakten av år 1756 skulle i närvaro av mössche ferna förstöras. Under konungaparets garanti utlovades, att hattarna icke skulle underkastas något ansvar för det förflutna, som kunde medföra livets, ärans eller tjänstens förlust. Slutligen överenskom man, att varken hattar eller mössor skulle använda mutor vid nästa riksdag. Om tidpunkten, då denna uppgörelse träffades, säges här, att den avslutade riksdagen.[5]

Även om memoarutkastet, som nämnts, ej innehåller någon sammanfattning av innehållet i den slutliga uppgörelsen mellan partierna, kan man återfinna de flesta av de i berättelsen nämnda villkoren på skilda ställen i denna källas redogörelse. Så är fallet med mössornas begäran om lika förmåner med hattarna inom förvaltningen[6] liksom med författningsfrågans upptagande efter riksdagen och förstörandet av riksakten[7]. Även riksdagens avslutande och korruptionens upphörande nämnas som av Fersen ställda villkor, ehuru det ej är klart, om den sista punkten avsåg innevarande eller följande riksdag.[8] Slutligen omtalas det under hovets garanti givna löftet, att hattarna skulle förskonas från partiförföljelser.[9]

En del av dessa villkor kunna också beläggas jämväl ur andra berättelser om överenskommelsen mellan partierna. I Fredrik Sparres ovannämnda brev den 11 maj omnämnes, att hattarna fordrat riksdagens avslutande, bevillningens fastställande och eftergifter i tjänstesaken. Mössorna sägas i överensstämmelse med drottningens ovan citerade uppgifter ha begärt och erhållit en ökning av fullmäktige i riksens ständers verk.[1] Också Schack omtalar i

---

[5] SA. [6] Jfr FHS 3: 309.

[7] Jfr a. a. 308 och 316.

[8] Jfr a. a. 309. [9] Jfr a. a. 306.

[1] »On nous a accordé la conclusion de la Diette, on a souscrit aux contributions necessaires pour aider aux besoins de la Patrie, on a encore consenti que l'affaire des employs distribués par les Etats passera sans plus de bruit. Les conditions qu'on a exigé en retour de ces cessions sont 1:o. En doublering af Fullmäktige vid Riksens Ständers värk Banquen, manufactur comptoiret, Ständernes comptoir och slottsbyggnings deputationen m. m., auxquelles places les persones proposées seront agrées. Leurs noms seront connu dans peu et surprendront beaucoup. 2:do. Le Roy aura ses debours payés pour le corps des cadets que S. M:té entretenoit cy devant de sa propre caisse et 3:tio. Une deputation de la noblesse qui fut nommé hier au plenum ira complimenter S. M:té à Drottningholm, le jour

sin depesch den 21 maj 1762, att hattarna genom att insläppa några mössor i dessa deputationer hoppades kunna bringa bevillningen i hamn, och i rapporten den 25 juni omnämner han detta som en av de förmåner mössorna och hovet vunnit vid riksdagen.[2] Andra av de betingelser, som drottningen omtalar, synas ha varit mindre allmänt bekanta. Förstörandet av 1756 års handlingar meddelas sålunda endast av Schack i rapporterna den 25 juni och den 9 juli, i den preussiske ministern Coccejis rapport den 20 april 1764 i Scheffers uppteckning den 12 april 1772 samt i C. Horns anteckningar. Omdömet i dessa olika källor om den djärvhet Fersen härvid ådagalade är f. ö. ganska samstämmigt.[3] Löftet, att en omprövning av författningen skulle företagas efter riksdagen, återfinnes främst i sådana källor, som äro i högre eller mindre grad beroende av drottningen. Om en dylik utfästelse verkligen ingick i själva överenskommelsen, kan under sådana förhållanden möjligen anses tvivelaktigt. Sannolikt är dock, att Fersen åtminstone under hand och i hemlighet ställt drottningen tillfreds i denna punkt.[4] Samma är förhållandet med den försäkring, som skulle givits hattarna, att de ej skulle utsättas för förföljelser. Senare hänvisade ofta framför allt drottningen till detta löfte, men man kan aldrig utom i berättelsen för prins Henrik få ett fullt

---

de son anniversaire, vendredi prochain. A toutes ces conditions celle de la Paix avec le Roi de Prusse a été ajoutée comme des plus essentielles», Ericsbergs arkiv.

[2] »Nos Amis espèrent d'applanir cette Difficulté (motståndet mot bevillningen) à force d'argent et en plaçant quelquesuns des principaux Bonnets ... dans le Comptoir des Etats et dans celui des manufactures.» Schack 21.5.1762, »On va en admettre plusieurs (av hovets vänner) dans les departements qu'on appelle Stendernes egne Wärk dont l'Entrée a tousjours été interdite aux Bonnets», Schack 25.6.1762, DRA.

[3] Schack 25.6. och 9.7.1762, DRA. Cocceji rel. nr 17 au departement 20.4.1764, SA; jfr Malmström 5: 192—193. Se f. ö. angående tillvägagångssättet Sekreta utskottets protokoll 17.6., 19.6.1762. Utskottshandl. 1760—62: vol. 2; RAP 18.6. 1762, RHA, PrP, BoP och BdP 18.6. Till verkställande av beslutet utsågos av adeln Greve Leijonhufvud (Lewenhaupt), friherre Ridderstolpe, justitiekansler Stockenström och överste Rudbeck. Av prästerna Dr. Menander och kyrkoherde Bolmstedt, av borgarna hrr. Kantzow och Lexell och av bönderna Olof Håkansson och Joseph Hansson. Även Chr. Horn omtalar förstörandet av riksakten och tillägger: »Detta sades vara ett av de compromissvilkor hattar och mössor med hvarannan ingått», D 945, KB.

[4] Fersens löfte omtalas också av Goodricke i en depesch 11.5.1764, som knappast var direkt inspirerad av drottningen. Också Fersens egen framställning, se FHS 3: 25, synes stödja denna tolkning.

klart belägg på, om det lämnats endast av konungaparet personligen eller om det givits av mössledarna och ställts under konungaparets garanti.[5]

Å andra sidan omtalas i övriga tillgängliga källor en del förmåner för hovet, som ej nämnas i någon av Lovisa Ulrikas relationer. Detta gäller framför allt de enskilda fördelar, som tillförsäkrades konungaparet. Fredrik Sparre meddelar sålunda i sitt brev den 11 maj, att motparten vid uppgörelsen betingat sig ersättning för de utgifter, konungen haft för den kadettkår, som han tidigare underhållit.[6] I sin depesch den 21 maj berättar Schack, att man för att ej göra hovet misslynt beslutat anslå medel till manufakturerna vid Drottningholm samt ökat anslaget för hovets sommarresa till Loka hälsobrunn.[7] I sin rapport den 25 maj omtalar han vidare, att sekreta utskottets förslag om ökade anslag till hovhållningen varit av betydelse, då Sinclair lyckades vinna drottningen för en uppgörelse med hattarna.[8] Denna uppgift återfinnes likaledes i Schacks sammanfattande relation den 25 juni, samtidigt som

---

[5] Se t. ex. Coccejis rel. nr 44 au departement 7.9.1764, SA. »Sinclair . . . a ecrit au Secretaire d'Etat Hermansson que quoique la Cour eut solemnellement promis de ne point faire rechercher la conduite des Senateurs à la Diette ni de les rendres responsables de ce qui s'etoit passé il doutoit qu'elle parvint à inspirer de la moderation aux etats si on s'opposeroit à la Convocation.» N. F. Gyldenstolpe t. C. W. v. Düben 28.1.1766, Kungl. arkiv, »Leurs M:tés m'ont en conseqence ordonné de Vous dire . . . que Vous n'ignoriez pas la necessité de la composition avec les chapeaux à la dernière diette ni le pardon et l'oublie qu'on leur accorda», Lovisa Ulrika t. N. F. Gyldenstolpe augusti eller september 1765, original i KB Ep. G 26, konc. i Stafsunds arkiv; jfr FHS 3: 339 »que le Roi et moi avions donné notre parolle royale de ne jamais consentir qu'aucune recherche sur le passé se fit, que le passé seroit oublié et pardonné pourvu que l'on travaillât sincèrement à retablir le bon ordre et les lois qui en font la sûreté». Lovisa Ulrika t. Fredrik 28.2.1764, 12.2.1765, SA; Ostermans rapport en cour nr 147 (27.8).7.9.1764, ZA.

[6] Se ovan s. 108 n. 1. Se härom Malmström 4: 276.

[7] »Ces Secours efficaces (det danska penningunderstödet) joints à la Deffection secrête de Mr. de Sinclair du Party de la Cour qui de Jour en Jour devient plus decidée, et à la Desunion terrible, qui s'est glissé parmi les Bonnets depuis quelque Tems et que l'on met à profit avec toute l'Habilité imaginable promettent une Fin de la Diette bien plus prompte et bien plus heureuse qu'on n'auroit osé l'esperer il n'y a qu'un Mois, et c'est pour ne pas trop aigrir la Cour que l'on vient non seulement de prendre en Faveur des Manufactures etablies en Drottningholm les Arrangements . . . mais que l'on a accordé une plus grande Somme au Voyage de Locca que l'Année passé», DRA.

[8] Jfr ovan s. 105—106 n. 8.

han där meddelade, att hovets skulder betalats genom ett beslut i sekreta utskottet, som ej underställts ståndens. Samma källa meddelar, att statsfångarna benådats och att de tidigare instruktionerna för de svenska sändebuden att reklamera Hård återkallats.[9] Cocceji omtalar likaså i sin rapport den 20 april 1764 benådningen av fångarna och betalandet av konungens skulder bland drottningens villkor vid uppgörelsen med Fersen.[1] Slutligen nämner Sparre bland de bestämmelser som upptogos i överenskommelsen, att adeln skulle sända en deputation till Drottningholm för att lyckönska konungen på hans födelsedag.[2]

Vad här ovan omtalade fördelar beträffar, som ej återfinnas i Lovisa Ulrikas relationer utan enbart i övriga källor, kan man urskilja tvenne grupper, en, omfattande smärre förmåner, som tydligen ej föranletts av överenskommelsen med drottningen, utan snarast böra betraktas som åtgärder, vidtagna av hattarna innan den slutliga uppgörelsen för att göra hovet mera benäget för en sådan, och en annan, omfattande sådana fördelar, som sannolikt voro betingade av krav, som drottningen ställde vid uppgörelsen med Fersen.

Till den förra gruppen kan man, om den överhuvudtaget har någonting med dessa förhållanden att göra, räkna den hövlighetsuppvaktning på konungens födelsedag, som Sparre omtalar i brevet den 11 maj. Dit hör väl också ersättningen för kadettkåren, som omnämnes i samma brev[3], samt anslagen till Drottningholms fabriker och ökningen av respenningarna, vilka åtgärder ju också av Schack omtalas på ett sätt, som visar, att han uppfattat dem

[9] »Ses Dettes ont été payées par une Resolution du Comité Secret, qui n'a pas paru dans les Plenis. Les menues Plaisirs du Roi et de la Reine ont été augmentés annuellement de 45/m Plåtar ... Tous les Prisonniers d'Etat que les Chapeaux avoient fait detenir depuis 1747 ... ont été relachés, l'Ordre, donné autrefois à tous les Ministres de Suède dans les Cours Etrangères de reclamer le comte de Hordt, a été revoqué», DRA. Denna sista punkt omtalas även av Scheffer i uppteckningen 12.4.1772, Brokindsamlingen.

[1] »S. M. la Reine reçût les avances qu'il (Fersen) fit faire et lui promit d'oublier le passé à condition ... qu'on relacheroit toutes les personnes emprisonnés depuis l'entreprise de l'année 1757, qu'on payeroit les Dettes du Roi», SA.

[2] Jfr ovan s. 108 n. 1.

[3] Förslaget om kadettkåren väcktes i sekreta utskottet redan 5.5. av Duwall, alltså en hatt, MALMSTRÖM 5: 188 n. 2; beslutet om uppvaktningen fattades 7.5. på borgarståndets initiativ, RAP 7.5., RHA.

som försök att stämma hovet mildare[4]. Till den senare gruppen bör man däremot räkna benådningen av statsbrottslingarna, betalandet av hovets skulder och de ökade anslagen till hovhållningen. De båda första punkterna förklaras ju av en Lovisa Ulrika så nära stående källa som Cocceji vara betingade av hennes villkor vid uppgörelsen med Fersen.[5] Vad anslagen till hovhållningen beträffar, kan möjligen större tveksamhet råda. Schacks depesch den 25 maj synes dock närmast giva fog för antagandet, att beslutet härom stod i närmare sammanhang med uppgörelsen mellan drottningen och Fersen än de tidigare nämnda anslagsbesluten.[6]

På grundval av denna granskning av källornas vittnesbörd synes man alltså kunna sammanfattande beskriva förloppet vid den slutliga uppgörelsen mellan partierna, som ledde till riksdagens avslutande, på följande sätt. Hattledarna inriktade till en början sina ansträngningar på att förmå de ledande mössorna till en överenskommelse. Man synes ha haft klart för sig, att deras avsikter i författningsfrågan ej helt sammanföllo med hovets och därav dragit den slutsatsen, att de knappast kunde ha samma anledning att söka förlänga riksdagen som detta. Genom att lämna mössorna tillträde till de deputationer, som mellan riksdagarna fortsatte sin förvaltande verksamhet, vann man deras biträde.[7] Samtidigt

---

[4] Se ovan s. 110 n. 7. Beslutet om anslaget till Drottningholmsmanufakturerna fattades 4.5.1762 och återgick på ett betänkande av sekreta handels- och manufakturdeputationen av 25.11.1761. Beslutet om de ökade respenningarna fattades 18.5. på grund av ett protokollsutdrag från sekreta utskottet, daterat 10.5., RAP 18.5. RHA.

[5] Angående Lovisa Ulrikas försök att genom den preussiske underhandlaren i Hamburg utverka tillstånd för Hård att återvända till Sverige, se Fredrik t. Lovisa Ulrika 25.5. Pol. Corr. 21: 468; dens. t. Hecht 1.6.1762, a. a. 492; dens. t. Lovisa Ulrika 20.6., a. a. 545.

[6] Jfr ovan s. 105 f. o. n. 8. Besluten om benådningarna, hovskulden och anslagen till hovstaten fattades tydligen först i juni, MALMSTRÖM 5: 188 n. 1 och 189 n. 1.

[7] Detta förslag väcktes på riddarhuset 7.5. Med anledning av Lagerswärds, 22.3. inlämnade memorial angående ombyte av ridderskapet och adelns fullmäktige i banken, beslöt man denna dag på J. C. Cederhielms yrkande att ståndets fullmäktige skulle ökas med jämna tal i banken till 4, i ständernas kontor till 2, i slottsbyggnadsdeputationen till 4, i manufakturkontoret till 4 och i riddarhusdirektionen till 4, varefter halva antalet skulle ombytas. Riddarhusdeputationen skulle till pleni gillande föreslå de nya fullmäktige, RAP 7.5., RHA. Den 25.6. föredrogs deputationens förslag 18.6. till nya riddarhusdirektörer. Bland de föreslagna var mössledaren hovrättsrådet C. J. Ridderstolpe. Nästa dag föredrogs samma deputations förslag till fullmäktige och ledamöter i riksens stän-

tyckes man genom en del för hovet behagliga åtgärder ha sökt mildra och övervinna dess motstånd mot riksdagens hemförlovning. Detta synes slutligen, när vidare motstånd från hovets sida knappast längre var möjligt, med Sinclairs hjälp ha lyckats.[8] Hovet betingade sig och erhöll därvid vissa ganska väsentliga eftergifter

ders allmänna verk. Bland de nya fullmäktige märktes följande mössor: i bankofullmäktige generalmajoren Fabian Löwen, i manufakturkontoret kammarrådet Axel Reuterholm och den Sinclair närstående kammarherren J. C. Hasenkampff, i riksens ständers kontor Josias Cederhielm, i slottsbyggnadsdeputationen generalauditören Jonas Arnell, RAP 19.6., RHA. I prästeståndet fattades beslutet 16.6. och även där synas några mössor ha insatts i ständernas verk, PrP. Borgarståndet, som ju alltjämt var hattarnas fasta punkt, fattade sitt beslut 23.6., men några mössor synas där ej ha befunnit sig bland de valda, BoP. Bondeståndet valde 21.6. Det har ej varit möjligt att säkert fastställa partiställningen bland dess fullmäktige, men det är ej uteslutet, att också här några mössor utsetts, BdP.

[8] Ytterligare ett belägg till de redan anförda för att den slutliga uppgörelsen verkligen träffats vid denna tidpunkt, slutet av maj, kunna vi möjligen finna vid en närmare granskning av ett par ställen i Lovisa Ulrikas memoarutkast. Drottningen berättar, jfr FHS 3: 309, att Fersen förbehållit sig, »att innan alla dessa aftal hunnit sin tillbörliga mognad hofvet icke skulle på något vis ändra den acceuil, som det hittills emot honom iagttagit och som var ganska kall». Något längre fram, omedelbart efter redogörelsen för beredningen av fredsfrågan och i samband med omtalandet av fredsslutet i Hamburg, felaktigt daterat 25. i st. f. 22.5., säger hon, jfr FHS 3: 314, »Försoningen partierna emellan var nu efter allt utseende rätt cordial. Hofvet behöfde nu icke mera dölja sina betygelser för grefve Fersen och de förnämsta av hattarne.» Senare omtalar hon, jfr FHS 3: 315, en fest, som hovet, sedan förlikningen mellan partierna fullbordats, gav på Carlberg. På grund av en detalj, som i detta sammanhang berättas, synes det möjligt att approximativt datera denna händelse. Fersen skulle vid detta tillfälle ha varnat Horn för ett förslag, som Gyllensvaan vid nästa plenum skulle framställa i den s. k. tjänstesaken och som gick ut på, att genom en stor deputation förmå de övriga ständen att frångå sina ståndpunkter. Trots att drottningen ej fullt korrekt redogör för innehållet i Gyllensvaans förslag, är det fullt tydligt vad hon åsyftar. Det framställdes första gången den 2.4.1762, men man beslöt då att göra en förnyad föreställning hos de övriga ständen, RHA. När denna föreställning ej hade åsyftad verkan, upprepades förslaget, sedan ett försök att få till stånd ett plenum plenorum strandat på borgarståndets vägran, av Gyllensvaan 7.6. i den formen, att man skulle invitera dem, »som äro af annan tancka än ståndet varit», till ett plenum plenorum. Förslaget, som bekämpades av hattarna, stöddes ej heller av mössledarna och ersattes därför senare av förbudet för adelns ledamöter i expeditionsdeputationen att underskriva de omstridda besluten angående befordringarna, RHA. Med all sannolikhet är det på detta senare förslag Lovisa Ulrikas uppgift syftar, ehuru det naturligtvis ej i och för sig kan anses uteslutet, att hon har haft Gyllensvaans första framträdande i saken,

av hattarna men måste tills vidare resignera i de kardinalpunkter, som rörde författningsfrågan och omläggningen av utrikespolitiken. Man vann därigenom ökade anslag, hovstatsskuldens reglering, amnesti för statsbrottslingar och förstörandet av 1756 års handlingar. Om ett verkligt löfte angående en snar omprövning av författningsfrågan givits, vilket ingalunda är uteslutet, synes detta sannolikast ha varit en sak mellan Fersen och möjligen någon av hans närmaste medarbetare å den ena sidan samt drottningen och hennes närmaste rådgivare å den andra.[9]

2.4., i tankarna. Men redan det förhållandet, att denna uppgift i skildringen kommer omedelbart före meddelandet, »kort efter denna nog märkvärdiga crise slöts riksdagen», stöder denna uppfattning. Ett ytterligare belägg kunna vi finna i ett brev från Fredrik Sparre t. C. G. Tessin, daterat 15.6. Sparre omtalar där den vänlighet, som drottningen numera visade bl. a. Fersen. »Leur Majestés firent l'autre jour une Partie à Carlberg à Diner. Le Landtmarechal et sa femme eurent ordres de s'y rendre. Après le Diner il y eut Bal. On dansa sur la Terasse devant le Chateau. La compagnie etoit en petit nombre et S. M:té la Reine a beaucoup dansé Elle même avec le Landtmarechal et l'a comblé ainsi [que] sa femme de mille gracieusetés. Tout cecy joint à la Tranquillité avec laquelle le Bewiljning a été consenti ont paru des Enigmes à ceux qui ne sont pas au fait des secrets», Ericsbergs arkiv. Med all sannolikhet är det just den av drottningen omtalade festen som här åsyftas. Tidsbestämningen »l'autre jour» tillåter antagandet att den försiggått före 7.6., då Gyllensvaan åter väckte sitt av drottningen omtalade förslag. Slutsatsen blir då, att uppgörelsen mellan partierna först vid denna tidpunkt »hunnit sin tillbörliga mognad». Den överensstämmer ju med och stöder de resultat, som granskningen i övrigt givit.

[9] Ytterligare ett indicium på att Fersen redan från början visat drottningen ett visst tillmötesgående i författningsfrågan och på att han möjligen givit henne vissa löften på denna punkt, utgör Scheffers hållning till förhandlingarna och uppgörelsen mellan partierna. Medan han, som vi i föregående kapitel sett, tidigare själv uppgjort en »pacifikationsplan», som företer vissa ingalunda oväsentliga likheter med den, som avslutade riksdagen, ställde han sig nu enligt Schacks depescher redan från början synnerligen kritisk mot hela underhandlingen och mot den slutliga överenskommelsen. Redan i Schacks depesch 5.3. heter det, »Notre Ami m'a repété qu'elle (sa retraite) se feroit certainement puisqu'il voyoit de plus en plus que tout alloit ecrouler et parceque ... on etoit obligé d'entrer avec Eux (les Bonnets) dans une Espèce de Pacification de laquelle il s'ensuivroit ... qu'on auroit mille Complaisances pour la Cour qui pourroit avec le Tems devenir funestes à la Constitution». Även av Schacks rapport 12.3. framgår att Scheffer ställde sig kritisk gentemot det försök till uppgörelse, som gjorts. Den 25.6. skrev han, »Ce sont là des sacrifices immenses auxquels plusieurs des bien-intentionnés n'ont consenti qu'à Regret, et Notre Ami en est au Desespoir; Peu s'en faut même qu'Il ne soupçonne le comte de Fersen d'avoir manqué à ses Amis». 29.6. lämnar Schack åter igen samma meddelande om Scheffers misstro mot och

Med dessa uppoffringar vunno hattarna sitt huvudsakliga ändamål: riksdagens avslutande utan att en verkligt genomgripande förändring av systemet vare sig i inrikes- eller utrikespolitiken genomfördes. Missnöjet var visserligen stort bland motståndarnas djupa led. Fredrik Sparre ansåg ännu den 21 maj osäkert, om uppgörelsen mellan partiledarna verkligen skulle kunna genomföras även i ståndén.[1] När sekreta utskottets protokollsutdrag med de önskade upplysningarna om statsverkets tillstånd och statsbristen den 22 maj behandlades på riddarhuset, yppade sig ett ganska starkt missnöje med ofullständigheten i upplysningarna. Men denna opposition leddes ej av de mest framstående mössorna. De verkliga ledarna, sådana som Rudbeck och Ridderstolpe, vågade visserligen ej motsätta sig yrkandet på återremiss, men de uppträdde betydligt mera moderat än flertalet av dem, som framförde detta krav och sökte t. o. m. lugna stämningen.[2] Schack kunde därför också den 25 maj meddela sitt hov, att hattledarna trots det motstånd, som mössorna på riddarhuset sålunda ådagalagt, fortfarande vore övertygade om att de skulle lyckas genomföra sina avsikter. Mössledarna hade förberett dem på de svårigheter, som yppade sig, och förklarat, att de ej själva allt för tydligt kunde taga ställning för att ej äventyra inflytande och ställning inom partiet.[3] När bevillningsfrågan, som ju bordlagts, åter upptogs den 10 juni, kunde bevillningsdeputationens förslag också genomföras i sämjans och enighetens tecken.[4] Riksdagen kunde därefter den 21 juni 1762 avslutas.[5]

missbelåtenhet med Fersens förhållande till hovet, DRA. Då ju Scheffer ej gärna kan hava varit motståndare till pacifikationstanken som sådan och då den plan han själv våren 1761 uppgjort innehöll flera betydelsefulla eftergifter för hovet: konungens utnämningsrätt till vissa ämbeten, hans fria förfoganderätt över hovhållningsmedlen och ledningen av edukationsverket, men som motprestation bl. a. innehöll att författningen ej skulle ändras, förefaller det snarast, som om Scheffers hållning nu motiverades av mer eller mindre grundade misstankar, att Fersen gått för långt i själva författningsfrågan.

[1] »A juger des apparences et du grand nombre des mecontents, il est à presumer que les grands effets attendus ne seront apperçus qu'à peine», Fredrik Sparre t. C. G. Tessin 21.5.1762, Ericsbergs arkiv. Möjligen var denna opposition från mösspartiets bredare lager en anledning till att man även ville försäkra sig om drottningens medverkan och ej nöjde sig med att isolera henne från mössledarna. Denna stämning kunde i annat fall möjligen ha utnyttjats av henne mot uppgörelsen.

[2] RAP 22.5., RHA; jfr Malmström 5: 149 ff.

[3] Schack 25.5.1762, DRA.

[4] RAP 10.6.1762, RHA; jfr Malmström 5: 153 ff.

[5] A. a. 200.

För hovets del betydde detta dock knappast ännu ett slutgiltigt accepterande av försoningspolitiken och uppgörelsen med hattarna på de villkor, som här ovan preciserats. Trots att dess svåra läge och bristen på stöd utifrån framtvang anslutningen till uppgörelsen om riksdagens avslutande, torde Lovisa Ulrika dock icke alldeles ha uppgivit hoppet att kunna begagna det läge, som Peter III:s politik skapat, till att redan nu genomdriva också sina längre syftande avsikter.[6] De förhoppningar, som kejsarens inför den förestående uppgörelsen med Danmark allt livligare ådagalagda intresse för verksamt understöd av den svenska flottan ingåvo henne, krossades slutligen först, då kejsarinnan Katarina störtade sin gemål från tsarernas tron. Det var, som i det följande skall visas, först när den till synes näraliggande möjligheten att med Peter III:s hjälp framtvinga en ur hennes synpunkter bättre lösning slutligen bortföll, som drottningen bestämde sig för den andra möjligheten, som stod henne öppen: nämligen att under hovets ledning söka utnyttja det samarbete, som kommit till stånd mellan vissa ledande män ur de båda partierna, och den närmare kontakt, vilken därunder uppkommit mellan drottningen och den trängre kretsen av hennes rådgivare samt Fersen och hans närmaste män, till att söka uppnå en acceptabel lösning av framför allt författningsfrågan.

[6] När Fredrik II i ett 21.5. daterat brev till sin syster framförde den ryske kejsarens begäran om svensk flotthjälp mot Danmark, Pol. Corr. 21: 453, svarade hon 11.6. med att bedja brodern för kejsaren framlägga »ma situation & celle du Roi; Notre bonne volonté & peu de pouvoir; les forces du parti françois & la foiblesse du nôtre, quand nous sommes sans argent comme à present. Ce n'est que pour la paix avec Vous qu'on a été forcé d'avoir recours à moi, comme Vous savez. Exclue du rest je ne puis plus me mêler de la grande Politique sans m'exposer, si je n'etois munis de grandes sommes . . . Je crois que le meilleur seroit de renvoyer cette affaire delicate à un traité à part entre la Suède et la Russie quand le comte de Munnich arrivera ici muni de bons plein pouvoirs et de beaucoup d'argent», SA. Angående Münnichs beskickning se Posse (10.) 21.5.1762. Säve sammanblandar 567 detta brev med Fredriks brev till systern 27.5., där han föreslog Sveriges accession till alliansen mellan Ryssland och Preussen, Pol. Corr. 21: 478. Av Lovisa Ulrikas svar 22.6.1762 framgår, att hon underställt rådet brevet, SA. Utr. rådsprot. 23.6.1762 innehåller Ekeblads av Säve citerade ord i sådant sammanhang, att de måste åsyfta brevet 27.5. I enlighet med Ekeblads råd avfattade också Lovisa Ulrika sitt ostensibla svar på Fredriks brev, odat. konc., Stafsunds arkiv, utskrift SA, dat. 27.6.1762; jfr även Utr. rådsprotokoll 28.6.1762. Se även Fredriks svar 14.7.1762, Pol. Corr. 22: 35. Amburger, a. a. 57—58 synes ej ha observerat misstaget.

En sammanfattning av de föregående undersökningarna över hovets politik under 1760—62 års riksdag ger följande resultat. Dess försök att med stöd av sina utländska vänner, Preussen och England, och i förbund med mösspartiet vinna en avgörande seger över det härskande partiet kunna, trots de stora uppoffringar, som gjordes, och de ingalunda obetydliga framgångar, som vunnos, betraktas som misslyckade. Orsakerna härtill synas huvudsakligen ha varit trenne: den relativt dominerande ställning, som hattarna intogo vid riksdagens början, och som tillät dem att vinna ett avgörande inflytande på dess vid denna tid konstituerade organ, den skiljaktighet i fråga om mål och medel mellan det egentliga hovpartiet och dess allierade mössorna, som redan ganska snart trädde i dagen och som blev tydligare ju längre riksdagen framskred, och slutligen den omständigheten, att hovet i partikampens mest avgörande ögonblick, när ett kraftigt slag riktats mot de försvagade och splittrade hattarna, lämnades utan hjälp av sina utländska allierade. När samtidigt vissa ledande hattar på grund av delvis likartade förhållanden genom hovets medling sökte komma till en fredlig uppgörelse med motståndarna, så betydde detta början till en förändring av taktiken å båda sidor: kompositionstanken, som återgår på redan tidigare skönjbara tendenser i frihetstidens politiska liv, träder i förgrunden. Det bör då till en början fastslås, att denna begynnande förändring i ej oväsentlig grad har sin förklaring i det mot slutet av kriget allt oklarare utrikespolitiska läget. En omgruppering inom det europeiska alliansystemet stod åter på dagordningen, och de utrikespolitiska faktorer, som dittills utövat sitt inflytande på den svenska politiken, förlorade åtminstone för någon tid i styrka. Denna fr. o. m. våren 1762 tydligare framträdande tendens utvecklade sig emellertid till en början ej i obruten linje. Vi ha kunnat påvisa, hur de förhandlingar mellan partiledarna, som under hovets egid upptogos i början av år 1762, så småningom råkade i stockning. En väsentlig anledning härtill ha de genom Peter III:s utrikespolitik ökade möjligheterna för hovet att utan kompromisser och uppoffringar realisera sina avsikter synts oss vara. När dess förhoppningar i detta avseende kommo på skam, och dess händer bundits genom en preliminär uppgörelse mellan ledande personer inom hatt- och mössspartierna, framtvangs slutligen även dess anslutning till en uppgörelse, som lämnade de stora frågorna olösta. Vi kunna i

denna sista fas av händelseutvecklingen ånyo konstatera två verksamma faktorer av den största betydelse för utvecklingen av förhållandet mellan de svenska partierna: det osäkra utrikespolitiska läget och den latenta schismen mellan det egentliga hovpartiet och mössorna.

Men trots att hovets anslutning till den uppgörelse, som avslutade riksdagen, vid en närmare granskning framstår som ej fullt frivillig, vågar man dock knappast påstå, att drottningen och hennes närmaste medarbetare endast av opportunitetsskäl anslutit sig till kompositionspolitiken. Man tycker sig trots allt redan nu kunna konstatera en framväxande ny linje i hovets verksamhet, en linje, som under de följande åren konsekvent skulle komma att följas. Vi äro härvidlag ej endast hänvisade till drottningens tidigare citerade påstående, att hon ej åsyftade en »oinskränkt partihämnd».[7] En bättre exponent på uppriktigheten i hennes strävanden kunna vi kanske finna i den säkert belagda omsorg, som hon, trots goda anledningar till missnöje med mössorna, ådagalade att genom hänsynstagande även till deras intressen lägga grunden till en verklig partiförsoning, en omsorg, som kontrasterar mot deras eget ofta påvisbara illojala beteende.

Det stöter givetvis på nästan oöverstigliga svårigheter att med det spröda material, som står till vårt förfogande, bestämt skilja mellan vad som i denna hovets nya politik är betingat av en målmedveten strävan efter en nationell försoning, och vad som är opportunistiskt och en följd endast av det tillfälliga politiska läget och dess möjligheter. Kanske är det överhuvudtaget omöjligt att skilja dessa båda intimt samverkande faktorer åt. Men det bör dock framhållas, att drottningens motvilja mot att acceptera det minimiprogram, som erbjöds henne i den slutliga uppgörelsen, ej behöver fattas som ett bevis för att hon endast av opportunistiska skäl inlät sig på en kompositionspolitik. Vad hon därmed ådagalade var endast, att hon själv ville utöva ett bestämmande inflytande på denna politik för att i samband med den få de av henne som livsviktiga betraktade författningsfrågorna avgjorda.

[7] Memoarutkastet, Stafsunds arkiv; jfr FHS 3: 285 och ovan s. 18 o. 41.

KAPITEL III

Kompositionspolitiken och författningsfrågan till hösten 1764

Vi ha i föregående kapitel skildrat, hur 1760—62 års riksdag avslutades genom en uppgörelse, som visserligen gav de olika parterna vissa fördelar av större eller mindre värde, men som likväl lämnade dem alla mer eller mindre otillfredsställda.[1] Hattarna hade räddats undan ett totalt nederlag, men måst medgiva sina motståndare, hovet och mössorna, betydande förmåner. De behärskade ej längre situationen såsom tidigare.[2] Hovet hade visserligen vunnit stora förmåner, och framför allt starkt ökat sin prestige, men ej nått det viktigaste målet för sina strävanden, en förmånlig författningsrevision. Dess ekonomi var också till följd av riksdagspolitiken starkt medtagen.[3] Mössorna slutligen hade ökat sitt inflytande, men ej lyckats åstadkomma den avgörande omvälvning, som var deras yttersta mål. Genom det närmande mellan hovet och vissa av hattarnas ledare, som mot riksdagens slut tagit sig allt tydligare uttryck, hotades de också med förlust av den viktiga tillgång, som samarbetet med hovet dittills utgjort. Härtill kom, att det osäkra utrikespolitiska läge, som lämnat de olika medspelarna i den inre svenska politiken utan stöd från de vanliga

[1] Se även C. F. Scheffers uppfattning av läget uttalad i två uppsatser, den ena daterad 22.6.1762 och den andra 4.10.1764, Brokindsamlingen vol. 15, den senare tryckt i HSH 16: 177, se framför allt s. 182.

[2] Jfr Malmströms skildring av rådets splittring och svaghet 5: 212 ff. med Schacks från hattarna emanerande uppfattning, Schack 25.6., 29.6.1762, DRA.

[3] Belysande för det svåra ekonomiska läge, vari hovet befann sig till följd av riksdagskostnaderna, är den anhållan om hjälp, som i augusti 1762 genom Düben och Borcke riktades till Fredrik II och som i februari 1763 upprepades, ävenledes med negativt resultat; Borcke t. Finckenstein 31.8., Finckenstein t. Borcke 7.9. 1762, SA; Fredrik t. Borcke 29.9.1762, Pol. Corr. 22: 243; Lovisa Ulrika t. Fredrik 20.2.1763, Fredrik t. Lovisa Ulrika 1.4.1763, SA, jfr Pol. Corr. 23: 2; Goodricke 31.8.1762, PRO.

bundsförvanterna, och varit en viktig bidragande orsak till den uppgörelse, som träffats, fortfor under de närmaste åren.[4] Slutligen stod den lika viktiga som ömtåliga författningsfrågan alltjämt på dagordningen. En fördelaktig lösning av denna fråga var givetvis det angelägnaste målet för hovets politik. De förhandlingar med partiledarna, som inletts under riksdagen, togo också detta mål i sikte.[5] Som vi sett, hade tanken på en reform av författningen redan tidigare vaknat inom hattpartiet och väl aldrig helt lämnat vissa av dess ledare.[6] Nu synes missnöjet med de avarter, vartill författningsutvecklingen lett, ha blivit allmännare. Vissa företeelser vid den nyss avslutade riksdagen, den allmänna oredan och osäkerheten i ständernas göromål, den godtyckliga befattningen med befordringsärenden, den allt oblygare korruptionen m. m. ha tydligen aktualiserat detta missnöje. I diplomatrapporter från denna tid omtalas ofta denna stämning, men även i privata uppteckningar och skildringar kunna vi finna den belagd.[7] Inom ledande och ansvariga kretsar ansågs det nödvändigt att söka genom en reform rädda statsskicket från en katastrof, som syntes hota senast vid den regerande konungens död. Även för hovets nu mera moderata hållning i författningsfrågan tyckes drottningens oro för de obehagliga följder, en allt för stark

---

[4] Schack återförde vid flera tillfällen hovets tillmötesgående mot hattarna liksom den synbara förtrolighet, som rådde mellan några av hattledarna och hovet på den osäkra utrikespolitiska konstellationen; se t. ex. Schack 27.8., 24.9., 12.11. 1762, 11.2., 18.3., 27.5.1763, DRA. Lovisa Ulrika har själv eller genom förtrogna vid ett par tillfällen ganska öppenhjärtigt förklarat samarbetet även med hattarna som en nödvändig metod att förverkliga sina planer, då understöd från utländska makter ej stod att få; se t. ex. Lovisa Ulrika t. Fredrik 27.11.1763, SA; N. F. Gyldenstolpe t. C. W. v. Düben 24.2., 3.8.1764, Kungl. arkiv; jfr även Tengberg, Kejsarinnan Catharina II:s åsyftade stora nordiska alliance 19.

[5] Se ovan s. 63 ff.

[6] Se ovan s. 7 ff.

[7] Schack berättade 29.6.1762, DRA, liksom Osterman i sina rapporter nr 138 (12).23.9., nr 196 (2).13.12.1763, ZA, om denna stämning; d'Havrincour omtalar den i sina båda memorial, avgivna i september 1763, AE; Rossignol rapporterade 26.8.1763 uttalanden, som Hermansson gjort om nödvändigheten att rätta de allvarliga missbruk, som insmugit sig i förvaltningen och att försona hovet med nationen i stället för att ängsligt vaka över regeringsformens upprätthållande. Ytterligare vittnesbörd kunna vi finna i Scheffers uppteckningar 22.6.1762, 4.10.1764 och 12.4.1772, Brokindsamlingen vol. 15; jfr även HSH 16: 177 ff., samt i Fredrik Sparres dagbok jan. 1764, Ericsbergs arkiv.

konungamakt kunde få för henne efter Adolf Fredriks död, ha spelat en viss roll.[8]

I dessa förhållanden kunna vi kanske se den förnämsta orsaken till de fortsatta förhandlingar mellan partierna under de närmast följande åren, som framför allt kommo att röra sig kring de konstitutionella problemen och de därmed sammanhängande strävandena till en partiförsoning, en »komposition», som termen på tidens språk kom att lyda.

Redan i samband med förhandlingarna mellan partierna under 1760—62 års riksdag kan man spåra en dylik tendens till partiförsoning.[9] Möjligen har redan vid riksdagens slut under hovets garanti en preliminär överenskommelse i denna anda träffats.[1] Under de följande åren har denna tanke sannolikt spelat en betydelsefull roll framför allt för hovet. Dess besvikelse över de dåliga resultat, som ernåtts under samarbetet först med hattarna och sedan med mössorna, har tydligen låtit tanken på en ny taktik födas. I stället för att som hittills söka vinna ökade befogenheter för konungamakten i samband med förverkligandet av endera partiets avsikter vill man nu tillsamman med de ledande och upplysta inom båda partierna söka åstadkomma en politisk sanering, som även skulle innebära en revision av författningen.[2] Det är omöjligt att säga, när denna tanke först föddes. Säkerligen har den grott på flera håll och vid olika tidpunkter under frihetstiden. Att den mer eller mindre klart uttalad, mer eller mindre ärligt menad varit med i de sammanhang vi här behandla synes obestridligt. Den framkommer gång på gång i aktstycken härrörande från olika läger. I det följande kunna vi konstatera, hur den under förhandlingens gång får allt större betydelse och — möjligen i samband med opportunistiska beräkningar — blir ett viktigt led åtminstone i Lovisa Ulrikas och hovets politik.

De underhandlingar, som fördes av vissa partiledare under tiden mellan 1760—62 och 1765—66 års riksdagar ha visserligen, liksom

---

[8] Schack 13.7.1762, DRA; Ostermans rapports en cour nr 196 (2).13.12.1763, nr 26 (6).17.2.1764, ZA; Breteuil 12.2.1764, AE; Goodricke 1.6.1764, PRO; Fredrik Sparres dagbok jan. 1764, Ericsbergs arkiv; Scheffers uppsats 12.4.1772, Brokindsamlingen vol. 15; jfr även MALMSTRÖM 5: 216 f.

[9] Se ovan s. 64 ff.

[1] Jfr ovan s. 107 ff.

[2] Lovisa Ulrika t. Fredrik 12.4.1765, »J'ai joué trop gros jeu le tems passé en me declarant pour l'un des deux partis pour vouloir plus y revenir», SA.

det tidigare skede i dessa förhandlingar, som gjorts till föremål för undersökning i föregående kapitel, observerats av den tidigare forskningen. MALMSTRÖM berör dem sålunda i det tjugosjunde kapitlet av sitt stora arbete.[3] Men kunskapen om dessa förhållanden har hittills hållit sig till utanverken. Man har konstaterat, att ett närmande kom till stånd mellan vissa personer och nöjt sig med mer eller mindre allmänna talesätt och antaganden om vad som verkligen ägde rum.[4] Vad förhandlingarna faktiskt rörde sig om, till vilka resultat man kom, hur man sökte förverkliga dem och varför man misslyckades, allt detta har man ej trott sig kunna utreda och därför lämnat därhän. Givetvis beror detta i hög grad på sprödheten och otillräckligheten även i det material, som står till vårt förfogande rörande denna senare fas i händelseutvecklingen. Men söker man bygga sin uppfattning på så bred bas som möjligt, sammanställer man, jämför och prövar de disparata källor, som stå till buds, erhåller man en visserligen kanske ej i alla detaljer fullständig bild men en bild, som tillåter en på det hela taget konkret, fast och sammanhängande uppfattning av förloppet och de olika krafter, som där spelade in. Det är en undersökning av denna natur, som vi i de följande kapitlen skola söka ge.

Sannolikt ingick redan i uppgörelsen vid riksdagen 1762, åtminstone i form av en utfästelse från Fersens sida, löftet om en framtida revision av författningen.[5] Huru härmed än må förhålla sig, är det tydligen i författningsfrågan vi ha att söka utgångspunkten för de fortsatta förhandlingarna mellan partiledarna och hovet. Flertalet av de källor, som meddela något på denna punkt, peka i den riktningen. Lovisa Ulrikas memoarutkast, promemorian av 1771[6] och C. F. Scheffers uppsats den 12 april 1772[7] uttala sig otvetydigt på denna punkt. Så göra också de franska ambassadörerna d'Havrincour och Breteuil, den förre i sitt första den 8 september 1763 avgivna memorial och den senare i sin depesch den 12 februari 1764, vari han redogör för underhandlingarna mellan partiledarna och hovet.[8] Även i den promemoria genom vilken

[3] MALMSTRÖM 5: 212 ff.
[4] Se t. ex. MALMSTRÖM 5: 213—214, 216.
[5] Jfr ovan s. 109 o. 114.
[6] Stafsunds arkiv; jfr FHS 3: 316.
[7] Brokindsamlingen vol. 15.
[8] AE.

Lovisa Ulrika gav den engelske ministern Goodricke en redogörelse för dessa förhållanden, framställes saken på samma sätt.[9] Den för prins Henrik av Preussen skrivna berättelsen är visserligen också på denna punkt mera kortfattad och otydlig.[1] Men detta förhållande liksom den omständigheten, att C. F. Scheffer i sin apologetiska uppsats den 4 oktober 1764 uttrycker sig mycket svävande och oklart[2], rubbar knappast den helhetsbild, vi kunna göra oss på grund av de övriga källornas vittnesbörd.

Svårare är att fastslå, vilken av parterna, som tagit första steget till denna fortsatta förhandling. Källornas uppgifter variera allt efter de olika författarnas ställning och det intryck de velat bibringa läsaren. Av drottningens memoarutkast får man den uppfattningen, att hon för Fersen framkastat frågan, huru man borde gå till väga vid reformens förberedande, och på så sätt inlett underhandlingen.[3] Breteuil säger uttryckligen, att Lovisa Ulrika vid slutet av riksdagen tog det första steget i denna riktning gentemot Ekeblad och Fersen.[4] I den promemoria, som Goodricke erhöll, antydes åter motsatsen.[5] D'Havrincour åter anger sig själv som initiativtagare.[6] Samma roll synes Scheffer i sin uppsats den 12 april 1772 vilja låta Fersen spela, vad beträffar försöket att åstadkomma en verklig försoning med hovet, medan han däremot gör gällande, att tanken på en reform av författningen, varigenom ständernas makt skulle begränsas, utgått från rådet. Först härigenom sattes Fersen i stånd att realisera sina avsikter. Försvarsskriften för hattarnas politik den 4 oktober 1764 ger däremot närmast det intrycket att initiativet utgått från hovet.[7]

---

[9] PRO. [1] SA.

[2] Brokindsamlingen vol. 15; jfr HSH 16 framför allt 187 ff.

[3] Stafsunds arkiv; jfr FHS 3: 316.

[4] 12.2. 1764 AE. [5] PRO.

[6] ». . . J'en ai jetté les fondements», AE.

[7] Brokindsamlingen vol. 15; jfr HSH 16 framför allt 187 ff. Uppsatsen 12.4. 1772 ger följande framställning: »Le C(omte) de F(ersen) — — commença donc — — à jetter les fondemens d'une reconciliation sincere avec la Cour — — Mais comment parvenir à cette reconciliation entière et sincère — — Il falloit des realités et le C. de F. fut assez heureux pour trouver dans les dispositions du senat actuel un moyen d'en offrir à la Cour telles qu'elle pouvait desirer. Ce senat, eclairé par tout ce qui s'etoit passé dans la guerre de Pomeranie et à la Diette de 1761, commençoit à sentir vivement tous les inconveniens de notre Constitution. Il sentit que rien n'etoit stable et solide ni dans les arrangemens publics ni dans les fortunes particulieres; que tout etoit au pouvoir d'une multi-

Källorna tillåta alltså icke någon säker uppfattning i denna fråga, men sannolikheten talar för att initiativet tagits av hovet. Lovisa Ulrika bör nämligen ha varit mera intresserad av att bringa författningsrevisionen på tal än motparten, som därvid befann sig i ett mycket ömtåligare läge framför allt gentemot det egna partiet.

Däremot synes man kunna säkrare bestämma, när denna nya fas i underhandlingen börjat. Av Lovisa Ulrikas memoarutkast framgår, att detta skett innan d'Havrincour trätt i förbindelse med henne och innan underrättelsen om Peter III:s död hunnit anlända till Stockholm. Som vi redan sett, ansåg d'Havrincour sig ha spelat en stor roll vid inledandet av ett bättre förhållande mellan hovet och hattarna. Utom av hans promemoria framgår detta av ett samtal, som han på resan hem till Paris hade med den danske statsmannen A. G. Moltke och som denne meddelat sitt hovs representant i Stockholm Schack. Moltke skriver:

> Jag har haft en lång konversation med herr d'Havrincour angående det nuvarande läget i Sverige. — — — Denne har anförtrott mig ett mycket intressant samtal härom, som han haft med drottningen innan sin avresa. Han tror, att vad han sagt henne gjort ett djupt intryck och att hon kommer att förändra sitt uppförande i många avseenden.[8]

---

tude ignorante, changeante et qui pis est soumise à toutes les influences d'une corruption proportionée à l'avidité qui etoit sans bornes; que de là ne pouvoit resulter que fausses mesures changemens perpetuels, defaut de sureté personelle et reelle, et de là pauvreté, decadence et mepris de toute la terre. Frapé de ces verités le senat comprit très bien qu'une reforme dans nos loix publiques devenoit absolument necessaire et que cette reforme ayant pour but de trouver un contrepoids au pouvoir illimité des Etats ne pouvoit s'executer que par l'augmentation de l'autorité Royale. Mais comme un pareil projet devoit necessairement trouver la plus grande ressistance de la part de la multitude qu'il s'agissoit de depouiller de ses pernicieux droits le senat comprit encore que le seul moyen de reduire cette multitude etoit de reunir dans les memes vues les principaux chefs de l'un et de l'autre parti qui naturellement devoient avoir un egal interet dans la reforme tendante à procurer de la sureté aux uns et aux autres. Pour effectuer cette reunion, le senat, composé pour la plupart de Chapeaux, vit très bien que le meilleur moyen seroit de s'adresser à la Cour, qui disposait alors de tout le parti Bonnet et à laquelle le projet de la reforme devoit etre très agreable. Ce fut donc la combinasion de toutes ces vues qui mit le C. de F. en etat de travailler avec succes à sa reconciliation et à celle des Ch. avec la Cour.»

[8] A. G. Moltke t. Schack, Fredensborg 20.11.1762, Ravnholts arkiv, orig. på franska. Samtalet mellan Lovisa Ulrika och d'Havrincour omtalas f. ö. även i memoarutkastet FHS 3: 318. Schack har en redogörelse för innehållet i detsamma, ehuru han låter det föras genom en mellanhand, som antages vara v. Hermansson.

D'Havrincour avreste den 7 oktober 1762.[9] Innan dess måste förhandlingarna sålunda under alla omständigheter ha varit inledda. Av en depesch daterad den 2 juli 1762 framgår emellertid, att d'Havrincour redan vid denna tidpunkt var sysselsatt med att förbereda en försoning.[1] Sannolikt avsågs härmed just förhandlingarna mellan partiledarna och Lovisa Ulrika rörande författningsfrågan. Memoarutkastet gör emellertid gällande, att d'Havrincour ej underrättats, förrän förhandlingarna redan inletts. Hans samtal med Lovisa Ulrika förlägges här otvivelaktigt till en tidpunkt efter förhandlingarnas inledande.[2] Även om d'Havrincours meddelande den 2 juli skulle avse förberedande överläggningar mellan hattledarna i detta ämne, kvarstår dock, att saken senast i början av juli var aktuell. I överensstämmelse härmed står, att Lovisa Ulrika i sitt memoarutkast förlägger underrättelsen om tsar Peters avsättning och död till tiden efter inledandet av de fortsatta underhandlingarna. Nyheten anlände till Stockholm den 22 juli 1762.[3] Men även om Lovisa Ulrika och hennes närmaste anhängare sålunda efter riksdagens slut bevarat kontakten med hattledarna och fortsatt förhandlingarna, har dock sannolikt den starka missräkning de erforo vid underrättelsen om kejsarens död spelat en avgörande roll för den vidare utvecklingen av dessa förhandlingar.[4]

Schacks redogörelse avviker från Lovisa Ulrikas därigenom, att hon låter d'Havrincour uppträda, som den ångerfulle försoningssökaren, medan han kastar om rollerna, Schack 15.10.1762, DRA; jfr även den franske utrikesministern Praslin t. Rossignol 15.5.1763, AE.

[9] Rossignol 8.10.1762, AE.

[1] »Un plan de conduite qui puisse reunir les esprits et preparer le succés de la prochaine Diette» 2.7.1762, AE. Schack omtalar f. ö. redan 27.8.1762, att drottningen numera visade d'Havrincour en påfallande vänlighet, DRA.

[2] FHS 3: 317—318.

[3] FHS 3: 318; Posse t. Kanslipresidenten nr 60 (28.6.) 9.7.1762 ank. 22.7., nr 61 (2).13.7.1762 ank. 22.7., nr 63 (5).16.7. ank. 29.7., Muscovitica.

[4] Jfr ovan. Lovisa Ulrika t. Fredrik 30.7.1762. »La catastrophe arrivée à Petersbourg est des plus affreuses et je crains les suites autant pour vous que pour moi — — — Le changement arrivé — — — influencera sans doute beaucoup sur nos affaires ici qui se trouvaient dans une situation asséz supportable», SA; jfr Schack 23.7., 27.7., 27.8.1762, DRA; d'Havrincour 6.8., 13.8.1762, AE. Fredrik Sparre t. C. G. Tessin 27.7.1762, Ericsbergs arkiv. Rossignol tillmätte statskuppen i St. Petersburg en avgörande betydelse för Lovisa Ulrikas förändrade uppträdande, 10.6.1763, AE; jfr även Arnheim, Beiträge 1: 434, Malmström 5: 229 o. Amburger, a. a. 65.

Vad beträffar de personer, som vid denna tidpunkt deltogo i underhandlingarna, uttala sig källorna i allmänhet oklart. Säkert är dock, att Fersen var den ledande på hattarnas sida. På denna punkt överensstämma samtliga källor, som uttala sig härom.[5] Breteuil omtalar även Ekeblad.[6] Svårare är att fastställa Scheffers roll. I ett brev till Schack, daterat den 22 oktober 1773, skriver Scheffer, att han ju, som Schack hade sig bekant, ända sedan 1761 men framför allt sedan 1765 arbetat på en hälsosam författningsreform.[7] Säkerligen har Scheffer också redan nu och sannolikt även tidigare[8] umgåtts med sådana tankar. Av en del källor synes också framgå, att han åtminstone ägt kännedom om vad som nu förehades.[9] Schack gör dock i sina depescher gällande, att Scheffer fortfarande med tämligen stark misstro följde förhandlingarna. En uppteckning av hans hand, daterad den 22 juni 1762, visar också, att han snarast tänkt sig en gent emot hovet självständig och bestämd politik som det bästa medlet att bemästra svårigheterna. Möjligen har den försiktige Ekeblad, såsom Schack synes vilja anse, stått Scheffers uppfattning närmare än Fersens.[1] Tills vidare synas vi alltså inte kunna räkna de båda riksråden, i varje fall ej C. F. Scheffer, till de aktiva deltagarna i underhandlingen.[2] Däremot har statssekreteraren Hermansson fortsatt att spela den roll, som han inlett redan under riksdagen. Han omtalas både av Lovisa Ulrika och Breteuil, och vi komma senare ofta att återfinna hans namn i detta sammanhang.[3] En person, som nu

---

[5] Breteuil 12.2.1764, AE; Lovisa Ulrikas memoarutkast, Stafsunds arkiv; jfr FHS 3: 316; Promemorian 1771, Stafsunds arkiv; Scheffer 4.10.1764, 12.4.1772, Brokindsaml. vol 15; jfr HSH 16: 177 ff. [6] Breteuil ibid.

[7] Ravnholts arkiv; jfr Schack-Rathlou, Udvalgte breve 385.

[8] Jfr ovan s. 11, 32 o. 114 n. 9.

[9] Schacks rapporter, DRA; Breteuils depesch 12.2.1764, AE; jfr även Malmström 5: 214.

[1] Breteuil 12.2.1764, AE; Schack 15.6., två depescher 29.6., 9.7.1762, DRA; Scheffer 22.6.1762 Brokindsamlingen vol. 15. Jfr även Coccejis rel nr 9 23.3.1764, »Le c. Ekebladt paroit en apparence fort bien avec la cour mais les mauvaises services qu'il a rendu anciennement et selon ce que S. M. la Reine m'a fait l'honneur de me dire la facilité avec laquelle il se laisse entrainer par des mauvais conseils donnent lieu à des prejugés contre lui», SA.

[2] Carlquist omtalar, a. a. 312—313, felaktigt Scheffer som den för konungamaktens utvidgning först vunne av hattarna.

[3] Memoarutkast, Stafsunds arkiv; jfr FHS 3: 317 f.; Promemorian 1771, Stafsunds arkiv; Breteuil 12.2.1764, AE.

också synes ha inträtt i underhandlingen, är riksrådet Löwenhielm. Lovisa Ulrika berättar, att Fersen på hennes framställning i författningsfrågan svarat, att hattarna, som voro orsaken till de flesta missbruken knappast kunde taga upp frågan. Bland mössorna funnes å andra sidan ej den nödvändiga erfarenheten och dugligheten. Drottningen föreslog då, att Löwenhielm skulle utarbeta den redogörelse över rikets dåliga tillstånd, som borde föreläggas nästa riksdag och som skulle bilda utgångspunkten för dess överläggningar i författningsfrågan. Genom drottningen och Hermansson erbjöds han också uppdraget och antog det. Även i promemorian 1771 omnämnes Löwenhielms deltagande i underhandlingarna redan vid denna tid. Uppgiften vinner ytterligare stöd därigenom, att Scheffer i sin uppsats den 12 april 1772 omtalade Löwenhielm som en av de tre personer, vilka tillsamman arbetade på den stora plan för riksdagsarbetet enligt vilken författningsrevisionen skulle genomföras.[4] Vi få senare tillfälle återkomma till Löwenhielms roll.

På hovets sida har i varje fall Sinclair redan från början varit delaktig i förtroendet, och kretsen har säkerligen åtminstone senare vidgats till drottningens övriga förtrogna, Gyldenstolpe, C. W. v. Düben m. fl. Då ju planerna redan från början avsågo även ett samarbete med en del av mössorna[5], ha sannolikt även andra av deras ledare än Löwenhielm redan nu hört till de invigda. I varje fall måste de ganska snart ha underrättats om vad som förehades. Av memoarutkastet får man snarast det intrycket,

---

[4] Memoarutkastet, jfr promemorian 1771, Stafsunds arkiv; FHS 3: 316 f.; C. F. Scheffer 12.4.1772, Brokindsamlingen vol. 15. Malmströms felaktiga interpretation av detta källställe se 5: 131 noten och ovan s. 65 n. 4.

[5] Jfr framställningen i memoarutkastet, Stafsunds arkiv; jfr FHS 3: 316—318 och t. ex. d'Havrincours promemoria nr 1 8.9.1763, »Enfin cette operation doit necessairement être combinée avec une reunion de la Reine de Suède, ainsi que de la meilleure et la plus saine partie de ses adherents avec les republicains. — — — Ce projet ne rencontrera d'obstacles que de la part des partisans de l'Angleterre. — — — Mais ce sera par ces efforts là même que les véritables vues des partisans anglois se trouveront démasquées — — — Ce parti se trouvera trop faible pour être redoutable.» AE; jfr aven Scheffers uppsats 12.4.1772, »Mais comme un pareil projet devoit necessairement trouver la plus grande ressistance de la part de la multitude — — — le senat comprit encore que le seul moyen de reduire cette multitude etoit de reunir dans les memes vues les principaux chefs de l'un et de l'autre parti», Brokindsamlingen vol. 15.

att detta skett redan under sommaren.[7] Att här utpeka vissa personer faller sig emellertid svårare. I Lovisa Ulrikas memoarutkast omtalas Reuterholm och J. v. Düben[8], men antalet har antagligen varit större, tämligen säkert har t. ex. Rudbeck varit bland dem[9]. Vi få senare tillfälle uppehålla oss vid mössledarnas ställningstagande till de fortsatta förhandlingarna.

Det har tydligen varit drottningens avsikt att anförtro själva underhandlingen åt dessa personer. I Goodrickes promemoria heter det, att hon endast givit sitt principiella bifall, men överlåtit själva förhandlingarna — och de åtgärder som kunde följa av dem — åt förtroendemän. På så sätt skulle hon hela tiden ha känning med vad som förehades utan att själv synas deltaga.[1] Denna uppgift styrkes även av andra källor.[2] Tydligen önskade drottningen på detta sätt få fria händer, till dess ett resultat av underhandlingarna förelåg, som hon kunde antaga eller förkasta.

Sammanfatta vi den bild, som de olika källorna ge oss av den nya fasen i förhållandet mellan hovet och partiledarna, erhålla vi följande resultat. Förhandlingarna utgöra tydligen en tämligen omedelbar fortsättning på de underhandlingar, som pågått under våren 1762 och som ledde till riksdagens avslutande. De upptogos, sannolikt på drottningens initiativ, mycket snart efter riksdagens avslutande, möjligen redan i slutet av juni eller under juli, i varje fall innan oktober månad 1762. Utgångspunkten synes ha varit behovet av en författningsrevision. Till en början synes

---

[7] Stafsunds arkiv; jfr FHS 3: 317, »Ty som riksdagen vahrat ovanligen länge och det vid slutet deraf redan var nog lidet in på sommaren, fingo de första sammankomsterna i denna saken knappt börjas förr än de af allas otålighet att komma på landet upphörde och utsattes till hösten då deputerade ville vara i staden.»

[8] Memoarutkastet, Stafsunds arkiv; jfr FHS 3: 318; jfr även Malmström 5: 213 f.

[9] Promemorian 1771, jfr Schack 18.3.1763, DRA.

[1] »S. M. a pris parti de donner un simple consentement à l'idée et de rejetter sur des personnes de confiance les deliberations et les operations qui pourroient en consequence être occassionnées sous le titre qu'un tel Plan demandoit l'appui des Chefs des deux parties moyennant quoi S. M. est au fait de tout ce qui se passe consequement sans paroitre d'y être melée», PRO.

[2] Lovisa Ulrika t. Fredrik 30.7.1762, »Il a falu filer doux vers la fin de la Diette et tacher de se menager des amis des deux cotés sauf après à prendre le parti qui conviendra le mieux», SA. För den preussiske ministern Cocceji framhöll hon vid sitt första samtal med honom, »qu'elle se trouvoit libre, mais qu'elle ne savoit pas combien cela dureroit», Cocceji nr 2 28.2.1764, SA.

frågan ha ventilerats mellan drottningen, Fersen och möjligen några andra hattledare. Kretsen har sedan, sannolikt redan vid denna tid, vidgats till att omfatta även andra hattar och representanter för mössorna. Åt dessa herrar har drottningen, samtidigt som hon följde förhandlingarnas gång och genom Sinclair hölls underrättad om vad som hände, överlämnat att enas om den plan, som borde uppgöras för att åstadkomma förbättrade politiska förhållanden bl. a. genom en författningsrevision. Själv har hon tills vidare, avvaktande förhandlingarnas resultat, velat behålla fria händer.

Enligt Lovisa Ulrikas memoarutkast och promemorian 1771 ha mera ingående underhandlingar mellan partiledarna ej kunnat taga sin början under sommaren, utan uppskjutits till hösten 1762.[3] I det med händelserna samtidiga materialet finna vi inga omedelbara vittnesbörd om att så verkligen skett, ej heller några upplysningar om, vilket förlopp förhandlingarna då kunna ha tagit. I detta material möta oss uppgifter om verkliga underhandlingar eller uppgjorda planer först mot slutet av år 1763. Men detta är knappast ägnat att förvåna. Underhandlingarna ha förts inom en mycket begränsad krets och i allra största hemlighet. I diplomatrapporterna kunna vi därför till en början endast skönja de yttre konturerna av vad som försiggick. Hovets förändrade hållning och uppträdande mot vissa ledande hattar, främst Axel v. Fersen, fångade, liksom ett visst tillmötesgående från rådets sida gentemot hovet, uppmärksamheten och blev föremål för allehanda gissningar och förmodanden.[4] I de utländska ministrarnas depescher från hösten 1762 och 1763 dominera dessa iakttagelser. Såväl den danske ministern Schack som Frankrikes chargé d'affaires, Rossignol, uppmärksammade denna förändring i drottningens uppträdande. De tillskrevo den dels de osäkra utrikespolitiska konjunkturerna — möjligheten av en allians mellan Frankrike och Preussen och de minskade utsikterna till stöd från rysk sida skulle ha föranlett detta närmande — dels också Lovisa Ulrikas missnöje med mössornas politik under riksdagen.[5] Även de med mössorna lierade diplomaterna, ryske ministern Osterman och Goodricke, som alltjämt befann sig i Köpenhamn, gjorde samma iakt-

[3] Stafsunds arkiv; jfr FHS 3: 317.

[4] Jfr Malmström 5: 214.

[5] Schack 27.8., 24.9., 15.10., 2.11., 12.11.1762, DRA; Rossignol 10.6.1763, AE.

tagelse.[6] Vanligen drogs härav den slutsatsen, att hovet var i färd med att företaga en omorientering från sin tidigare vänskap med mössorna till en förnyad allians med hattarna. Schack rapporterade sålunda, att Lovisa Ulrika allvarligt strävade »att återknyta förbindelserna med hattarna», sedan hon misströstat om effektiv hjälp från mössornas sida.[7] Rossignol meddelade, att hattledarna ånyo sökte vinna hovet och att åtskilliga mössor visade missnöje häröver.[8] Goodricke antog, att hattarna nu sökte skilja drottningen från hennes gamla vänner. Osterman framhöll även, att hattarna begagnade författningsfrågan som lockbete för att vinna hovet.[9]

Samtidigt framställdes emellertid denna nya tendens i hovets politik såsom tämligen osäker och partiförhållandena i allmänhet som vacklande. Den 2 november 1762 uttalade Schack den meningen, att Lovisa Ulrika sannolikt ville ha fria händer att i tidens fullbordan ansluta sig till det parti, som lämpade sig bäst för hennes avsikter. Tio dagar senare karakteriserade han förhållandet mellan hovet och hattarna som en vapenvila, vars varaktighet berodde av de utrikespolitiska konjunkturerna och mössornas beteende.[1] Även Rossignol tvivlade på en verklig sinnesändring hos drottningen.[2]

I januari 1763 konstaterade Schack en fortskridande upplösning av partibanden. De gamla mössorna voro missbelåtna med hovet och många hattar ogillade ledarnas förtroliga förhållande till drottningen. Scheffer hade t. o. m. talat om »flera ledande hattars avfall».[3] Några veckor senare kunde Schack emellertid meddela, att dessa hattledares förtrolighet med hovet enligt Scheffers senare uttalanden ej berodde på några förändrade principer från deras sida, utan på hovets enträgna inviter, som de funno lämpligt att begagna för att skilja detsamma från vissa av dess vän-

[6] Osterman rapports en cour nr 15 (10).21.2. nr 17 (14).25.2 nr 71 (6).17.5. nr 138 (12).23.9.1763, ZA; Goodricke 17.8., 23.11.1762, 15.1.1763, PRO.

[7] Schack 15.10.1762 »cette Princesse pense serieusement à renouer avec les chapeaux», DRA.

[8] Rossignol 22.4.1763, AE.

[9] Goodricke 17.8., 23.11.1762, 15.1.1763, PRO. Osterman rapport en cour nr 17 (14).25.2. nr 71 (6).17.5. nr 138 (12).23.9. 1763, ZA.

[1] Schack 2.11., 12.11.1762, DRA.

[2] Rossignol 10.6.1763 Paris, AE.

[3] »La defection de plusieurs chapeaux de marque», Schack 21.1.1763, DRA.

ner.[4] Ungefär en månad senare ansåg han sig ha funnit, att hovet ej gick mera ärligt tillväga. Dels arbetade drottningen för Dalins befordran till hovkansler och Serenius' utnämning till biskop, dels sökte hon lugna de missbelåtna elementen bland mössorna angående arten och betydelsen av sina förbindelser med hattledarna. Hon hade också lyckats övertyga flera av hovets gamla vänner om att hon ej ämnade överge dem för hattarna, utan att hennes beteende endast dikterades av politiska lämplighetssynpunkter. Bland dem, som låtit övertyga sig, var Rudbeck. Trots allt ansåg Schack dock en framtida verklig förening mellan hattar och hov möjlig.[5]

Den ovilja från mössornas sida mot hovets förbindelser med hattledarna, som omtalas i några av dessa depescher, kan beläggas även ur andra källor. Adam Horn synes bland dem ha varit den mest obeveklige motståndaren mot denna politik.[6] Sannolikt döljer sig Löwenhielm bakom det av Osterman omtalade »välsinnade riksråd», som vid flera tillfällen uttalade sin oro över hovets förbindelser med hattarna.[7] Sommaren 1763 synes också statssekreteraren J. v. Dübens inflytande vid hovet starkt ha minskats. Ännu i januari 1763 ansåg Schack, att Düben var den mest inflytelserike av hovets anhängare.[8] Den 31 maj rapporterade emellertid den danske legationssekreteraren John, att Düben råkat i onåd och att han fråntagits vården av konungens kassa, som nu anförtrotts Sinclair.[9] Även ryska legationsrådet Stachiev meddelade, att Dübens inflytande minskades medan Sinclairs ökades.[1] Emellertid kan man konstatera, att Düben ej förr än sommaren 1764 miste vården av drottningens kassa. En definitiv brytning har tydligen också först då ägt rum.[2] Under hösten 1763 har han, som vi nedan skola visa, ännu fungerat som förtroendeman för hovet.[3]

---

[4] Schack 11.2. s. å., ibid.

[5] Schack 18.3. s. å., ibid.

[6] Memoarutkastet FHS 3: 316 noten; jfr Schack 4.1.; 20.5.1763 berättar han om Horns ovänskap med Bohlen på grund av dennes roll vid inledandet av förbindelserna mellan drottningen och Fersen, DRA.

[7] Se t. ex. Ostermans rapport en cour nr 138 (12).23.9.1763, ZA; jfr AMBURGER 72; ARNHEIM, Beiträge 2: 303 o. n. 3.

[8] »De tous les Favoris de la Reine c'est monsieur le Secr. d'Etat Düben dont la Faveur paroit la plus solide», Schack 4.1.1763, DRA.

[9] John 31.5.1763. Ibid.

[1] Stachiev (8).19.4.1763, ZA.

[2] Se nedan s. 189.

[3] Se nedan s. 138.

Även mellan Lovisa Ulrika och Adolf Fredrik synes en viss motsättning ha uppkommit på grund av hennes närmande till hattarna. Schack observerade detta redan i maj 1763 och hänförde det då till olika uppfattning angående utrikespolitiken. I oktober rapporterade han ånyo denna iakttagelse och meddelade, att J. v. Düben, Rudbeck och Meijerfelt sökte skilja konungen från drottningen.[4] I november 1763 och i början av år 1764 upprepas dessa meddelanden. Breteuil tillmätte dem också en viss betydelse och utpekar Horn och Meijerfeldt som de mest verksamma i dessa splittringsförsök.[5]

Ännu i november 1763 var ställningen enligt Scheffer densamma. Hattledarna visade drottningen ett visst tillmötesgående framför allt därför, att de på detta sätt dels kunde kontrollera hennes åtgärder, dels gjorde mössorna misstänksamma mot hovet. Drottningen däremot ämnade tydligen ej längre ansluta sig till något parti. Genom att stå i kontakt med dem båda ville hon söka allt efter behov begagna dem för sina syften. Hermansson var den ende av de ledande hattarna, som inlåtit sig allt för nära med hovet och möjligen kunde betraktas som förlorad för sitt gamla parti.[6]

Den bild dessa meddelanden ge oss är tämligen brokig och svårgripbar. Den synes innesluta flera vitt skilda möjligheter. I centrum för intresset står den nyväckta förtroligheten mellan hovet och vissa hattledare och de förhoppningar och farhågor, som kunde knytas till densamma.[7] Endast otydligt skymtar en annan linje i hovets politik. Schack antyder några gånger dess strävan att samtidigt närma sig hattledarna och bibehålla förbindelsen med mössorna. Det förefaller dock, som om vi här hade att söka ett synnerligen väsentligt moment i Lovisa Ulrikas strävanden, ett moment, som ger dem en annan karaktär än de tidigare ensidiga partiallianserna.

Också i drottningens egna uttalanden kunna vi finna belägg härpå. Tydligast har hon givit uttryck åt dessa avsikter i ett brev

---

[4] Schack 27.5., 7.10.1763, DRA.

[5] Schack 18.11.1763, 20.1.1764, ibid.; Breteuil 12.2.1764, AE. I berättelsen för prins Henrik omtalar även drottningen detta, och hon säger där, att man t. o. m. gått så långt, att man sökt ge konungen en älskarinna, SA. Denna uppgift stödes av Schacks depesch 9.3.1764, DRA.

[6] Schack 18.11.1763, DRA.

[7] Jfr även Malmström 5: 214.

till konung Fredrik, daterat den 27 november 1763. Man kan visserligen ifrågasätta dess objektivitet, då det utgjorde svar på från rysk sida i Berlin framställda klagomål över hennes närmanden till hattarna. Men det visar likväl, hur hon själv önskade, att hennes gamla vänner skulle betrakta hennes förhållande till hattarna. Det kastar ett blixtljus över hennes strävanden redan vid denna tid, och kan därför förtjäna ett något utförligare återgivande.

Sinclair, som för Fredrik framställts som den för drottningens närmande till hattarna främst ansvarige, har, skrev hon, »aldrig varit fransksinnad, och långt ifrån, att vilja skilja mig från mina gamla vänner, råder han mig alltid att taga hänsyn till alla och att icke göra några förhatliga åtskillnader i en tid, då det är nödvändigt att försona sinnena genom mildhet och glömska av det förflutna. Det är detta, som min politik för närvarande avser, och jag anser den så mycket mera nödvändig, som den säkerställer mitt lugn och skyddar mig för förföljelser, som jag i så hög grad fått pröva på och för vilka jag ej längre vill utsätta mig; blottad på allt utländskt understöd, skulle det vara oförsiktigt att ådraga sig nya svårigheter genom att kämpa mot strömmen.»[8]

Vända vi oss från det med händelserna samtidiga materialet till de senare berättande källorna, finna vi, att endast en av dem, den från drottningen härrörande promemorian av 1771, uttryck-

[8] »Et quand à la personne du colonel Sinclair je crois d'autant moins devoir m'en défier que j'ay des preuves indubitables de son zele et de sa fidelité. Il n'a jamais été françois et loin de vouloir me detacher de mes anciens amis il me conseille toujours de menager tout le monde et de ne pas faire des distinctions odieuses dans un temps où il s'agit de consilier les esprits par la douceur et par un oubli apparent du passé. Voilà à quoi se reduit toute ma politique pour le moment present et je la juge d'autant plus necessaire qu'elle assure ma tranquillité et me met à l'abris des persecutions que j'ay tant essuyé, auxquels je ne compte plus de m'exposer, denué de tout soutient exterieur, il y auroit de la temerité à Vous engager dans de nouveaux embarras en voulant lutter contre le torrent», Lovisa Ulrika t. Fredrik 27.11.1763, SA; jfr Fredrik t. Lovisa Ulrika 31.10.1763, Pol. Corr. 23: 162 och citatet ur Dübens brev t. Borcke 22.3.1763, a. a. 7 n. 1. Även de uppgifter, som hovet genom Osterman tillställde den ryska regeringen överensstämma härmed. Då man konstaterat hattledarnas gynnsamma åsikter i författningsfrågan, hade man beslutat begagna sig av dem för att jämna vägen till en reform, men för den skull hade hovet ej övergivit sina tidigare åsikter i utrikespolitiska och liknande ämnen, se Ostermans rapport en cour nr 196 (2).13.12.1763, ZA. Jfr även Malmström 5: 229.

ligen berör förhandlingarna mellan partiledarna under skedet från 1762 till våren 1763. Men denna källa befinner sig likväl i detta avseende ej i ett uppenbart motsatsförhållande till övriga skildringar, härrörande från personer, som stått händelserna nära. Scheffers promemoria den 12 april 1772 och berättelsen för prins Henrik framställa händelseförloppet utan någon klar kronologisk indelning, varför deras uppgifter ej med säkerhet kunna hänföras till vissa i detalj bestämda tidpunkter. Härtill kommer också, att Scheffer under denna tid tydligen ej själv deltog i underhandlingarna. 1771 års promemoria lämnar emellertid en fullkomligt klar och bestämd skildring, den enda, som står oss till buds, och dess ord torde därför här böra återgivas.

Riksdagen slutades om sommaren (1762), men så snart hvar och en handt samlas till vintertiden, företogs den öfverenskomne planen till utarbetande; å Hattepartiets sida utsågs Grefve Fersen och Hermansson; å Mössepartiets Löwenhielm och Rudbeck samt å Hofvets Sinclair. Desse personer företogo sig ordenteliga öfverläggningar öfver alla de delar, som i regeringssättet borde förbättras; hvilket Hermansson fattade i pennan. Detta fortsatte uti Maj 1763, då de åter öfver sommaren åtskildes med öfverenskommelse, att hvar å sin ort preparera sinnena på denna vägen, härutinnan sågo de, som voro å Mössepartiet eller ock Hofvets vägnar, att de med framgång kunde bibringa sina vänner desse idéer, efter de öfverensstämde med hvad de altid önskat, men mera motstånd avsågs i hattpartiet.[9]

Den allmänna giltigheten av denna skildring, nedskriven endast åtta år efter händelserna, torde knappast kunna ifrågasättas endast därför, att vi äro blottade på kvarlevor från just detta skede av underhandlingarna mellan hovet och partiledarna. Enligt den citerade källan fördes de vid denna tid inom en krets av endast fem personer, och det torde ha legat i sakens natur, att intet anförtroddes åt papperet utom möjligen det, som »Hermansson fattade i pennan». Detta aktstycke är tyvärr icke känt för forskningen. Att upplysningar om, vad som tilldrog sig, icke kunna inhämtas i de samtidiga diplomatiska rapporterna eller i enskilda brevväxlingar, är helt naturligt.

Allvarligare synes den invändning vara, som skulle kunna stödjas på en annan från drottningen stammande källa. I memoarutkastet säges om förhållandet mellan Fersen och Löwenhielm:

Huru nära de sinsemellan uti detta ämne kunnat nalkas hvarandra, är hvad Hennes Maj:t icke vet; men troligt är, att det icke förrän vintern därpå

[9] Promemorian 1771, Stafsunds arkiv.

skedde. Ty som riksdagen vahrat ovanligen länge och det vid slutet deraf var nog lidet in på sommaren, fingo de första sammankomster i denna sak knappast börjas för än de af allas otålighet att komma på landet upphörde och utsattes till hösten, då deputerade ville vara i staden.[1]

I sin allmänna syftning stämmer ju skildringen väl överens med promemorian, men den är mindre kategoriskt hållen. Drottningen säger sig här rent av ej veta, hur nära Fersen och Löwenhielm kunnat komma varandra, medan 1771 års promemoria ju klart och tydligt förklarar, att de deltagit i regelrätta överläggningar angående författningsfrågan. En närmare granskning av de båda texterna skall emellertid visa, att motsatsen är mera skenbar än verklig. Vad som utsäges i memoarutkastet är endast, att drottningen ej vet, hur nära Fersen och Löwenhielm kommit varandra i överläggningar på egen hand. Hon uttalar ju också det antagandet, att förhandlingar dem emellan först förekommit under påföljande vinter, då »deputerade» sammankommo. Tyvärr avbrytes memoarutkastets skildring med dessa händelser, och vi äro därefter hänvisade till 1771 års promemoria och berättelsen för prins Henrik.

Att tolka uttalandet i memoarutkastet så, att Lovisa Ulrika skulle ha förklarat sig sakna kunskap om de fortsatta förhandlingarna mellan partiledarna, skulle föra oss i konflikt ej endast med här citerade senare berättande källor utan även med viktiga delar av samtidiga materialet. Den tolkning, som här försökts, synes därför vara den enda möjliga. Skänka vi uppgiften om de under vintern 1762—1763 förda förhandlingarna vår tilltro, ter sig också hela läget, liksom de följande tilldragelserna i en klarare och mera begriplig dager.

*

I det material, som vi använt för att belysa partiförhållandena under året närmast efter 1760—62 års riksdag, lämnas icke några detaljerade uppgifter om författningsfrågans läge eller om partiernas ställningstagande. Vi äro dock ej alldeles utan ledtrådar, när det gäller att avgöra vad, som dolde sig bakom talet om en nödvändig förbättring av grundlagarna. Lovisa Ulrika berättar i sitt memoarutkast, att Fersen i samband med de första över-

[1] Stafsunds arkiv; jfr FHS 3: 317.

läggningarna i författningsfrågan framhållit nödvändigheten att motverka det ogynnsamma intryck, som dessa överläggningar kunde göra hos vissa utländska makter. Detta borde ske »genom försäkringar å Hattarnes sida till Frankrike och å Mössornas till Ryssland, att sådane förändringar vore en inrikes arrangement, den båda partierna till gemensam nytta överenskommit om och som uti ingen måtto kunde rubba de begrepp, som hvar och en formerat sig om allianceverket hvilket hvar och en oryggeligen ville med fullt allvare bibehålla och agera efter». Fersen åtog sig själv att göra denna framställning hos den franska ambassadören, »genom Reuterholm och baron Düben blefvo desamma hos grefve Osterman gjorda».[2] Dessa framställningar äro i behåll och vi kunna ur desamma bilda oss en uppfattning om vad man vid denna tid åsyftade med författningsrevisionen, eller åtminstone om hur man ville, att dessa planer skulle uppfattas. De synpunkter, som Fersen framförde till d'Havrincour, ligga utan tvivel till grund för dennes redogörelse i de båda promemorior, som han avgav i september 1763.[3] De återspegla visserligen uppfattningen innan ännu några verkliga överläggningar ägt rum och representera därför ett något tidigare skede. Då de belysa de förutsättningar, under vilka Fersen och Hermansson inläto sig i underhandlingar med Löwenhielm, Rudbeck och Sinclair, torde en redogörelse för innehållet i d'Havrincours båda promemorior här vara på sin plats.

Trots den överlägsenhet, som den franske ambassadören tillerkände ett »monarkiskt» regeringssätt framför ett »republikanskt», framhöll han likväl i sin promemoria nr 1, att det ej kunde vara överensstämmande med Frankrikes intresse, att man sökte återupprätta enväldet i Sverige. Sådana förändringar åtföljdes vanligen av djupgående och farliga skakningar i samhällskroppen. Men även om denna risk ej vore för handen, ansåg han en dylik politik olämplig, dels emedan den skulle medföra, att Frankrike förlorade

[2] FHS 3: 318, jfr även Scheffers uppsats av 12.4.1772, Brokindsaml. vol. 15, och promemorian 1771, Stafsunds arkiv. I promemorian framställes sammanhanget så, att de utländska makterna underrättades först, sedan överenskommelsen mellan partiledarna träffats. I själva verket torde strävandena att lugna de intresserade makterna och att påverka dem i för reformsträvandena gynnsam riktning ha börjat redan tidigare och pågått under en längre tid. Promemorians framställning är väl att betrakta som en följd av det förkortade perspektiv, i vilket händelserna ofta framträda vid en återblick.

[3] AE.

de klokaste och bästa elementens sympatier, dels på grund av de diplomatiska svårigheter, som måste resultera av en dylik politik och dels slutligen på grund av konungaparets personliga egenskaper och drottningens allt för starka beroende av Preussen.

Vore ej detta sista skäl för handen, skulle d'Havrincour tala för att återställa väl ej ett renodlat »monarkiskt» regeringssätt men den regeringsform, som kallas Gustav Adolfs, som existerade ända fram till Karl XII:s regering och som nära överensstämde med den engelska författningen. I slutet av 1740-talet hade man övervägt ett sådant tillvägagångssätt men på grund av drottningens beteende övergivit den tanken. D'Havrincour ansåg emellertid, att man i en framtid, om kronprinsens personlighet och karaktär hölle vad de lovade, åter kunde taga upp den. Som förhållandena nu voro, borde man visserligen hålla fast vid det »republikanska» regeringssättet, men rensa det från senare tillägg och överdrifter. Dessa hade nämligen gjort författningen bristfällig och i det närmaste ohållbar. Man har begränsat konungamakten, så att den nästan förintats. Sökte man upprätthålla regeringsformen i dess nuvarande skick, skulle detta medföra, att man förlängde och underblåste de inre motsättningar och tvister, som gjorde Sverige odugligt som allierad och föraktat av hela Europa. Därför borde dessa band på konungamakten fjärmas, och författningen återställas till vad den var före 1751.

I promemorian nr 2 utvecklas denna plan i några detaljer. Den visar, att man till en början framför allt ämnade återgiva konungen hans befogenheter vid ämbetstillsättningar. Hattarnas avsikter i författningsfrågan, sådana som de framträda i d'Havrincours promemorior, inneburo sålunda ej vid denna tidpunkt några märkligare nyheter. Den formel, under vilken man samlade sina strävanden, var återvändande till 1720 års ursprungliga regeringsform. Men i motiveringen skymtar redan några punkter, som tyda på att man syftade till större resultat: den inre splittringens övervinnande och som följd därav rikets stärkande utåt.

Som vi sett, skulle även den ryske ministern underrättas om den planerade författningsrevisionen.[4] Redan i december 1762 förklarade också Sinclair under ett samtal med Osterman, att man ingalunda åsyftade att återupprätta enväldet. Men de härskande

---

[4] FHS 3: 317—318 och promemorian 1771, Stafsunds arkiv.

oefterrättliga förhållandena måste man söka övervinna. Detta skulle ske genom en författningsrevision, varigenom motsägelserna i regeringsformen skulle kunna utmönstras, och de ständigt återkommande ändringarna och tilläggen för framtiden undvikas. Vidare skulle gränserna mellan konungens och rådets befogenheter göras klarare.[5]

Först ungefär ett år senare synes den av Lovisa Ulrika omtalade framställningen genom Reuterholm och J. v. Düben ha gjorts. Den omedelbara anledningen härtill synes ha varit den då väntade urtima riksdagen och den författningsrevision, som antogs komma att äga rum vid densamma. I en instruktion daterad den 3 november ålades Osterman att söka utröna, hur långt hovets avsikter i författningsfrågan gingo.[6] Redan dessförinnan hade han emellertid vidtagit åtgärder för att från såväl hovet som mössorna erhålla skriftliga sammanfattningar av deras intentioner.[7] Jämte en orienterande rapport översändes sålunda i december 1763 med legationsrådet Stachiev till Petersburg trenne promemorior i saken.[8] Osterman säger i sin rapport, att han erhållit dem i djupaste förtroende och under förutsättning, att intet komme till »ministèrens kännedom». Därför skulle Stachiev blott muntligen meddela författarnas namn.

Den ena av dessa promemorior var emellertid uppsatt av Joachim v. Düben å hovets vägnar. Att så är förhållandet framgår dels av ett brev från N. F. Gyldenstolpe till C. W. v. Düben daterat den 28 januari 1766, där en hänvisning göres till innehållet i densamma, dels ock av en anteckning på ett i Stafsundsarkivet förvarat exemplar av detta aktstycke.[9]

Författarskapet till de båda övriga är svårare att fastställa. Med säkerhet kan blott sägas, att de härröra från ledande mössor. Emellertid har Lovisa Ulrika uppgivit, att en framställning av

---

[5] Ostermans rapport en cour nr 82 (26.12.1762) 6.1.1763, ZA; jfr Memoarutkastet FHS 3: 309—310.

[6] Reskript nr 28 (22.10.)3.11.1763, Sbornik 51: 48.

[7] Ostermans rapport en cour nr 181 (14).25.11.1763, ZA.

[8] Ostermans rapport en cour nr 196 (2).13.12.1763, ZA.

[9] Gyldenstolpe t. Düben 28. 1. 1766, Kungl. arkiv. Anteckningen på Stafsundsexemplaret har följande lydelse: »Cette maudite piece a été ecritte par le senateur Duben apres la Diette de 60.» Ett tredje exemplar skrivet med Adolf Fredriks handstil förvaras bland N. F. Gyldenstolpes papper, Ep. G 26, KB.

denna art gjordes genom J. v. Düben och Reuterholm.[1] Dübens författarskap till den ena av dessa promemorior, den, som på konungens vägnar lämnats Osterman, är redan fastställt. Anse vi, att den av drottningen lämnade uppgiften äger tillämplighet på de här omtalade promemoriorna, skulle följaktligen en av bröderna Reuterholm vara författaren till det ena av de båda återstående aktstyckena. Det bör i så fall ha varit hovmarskalken E. Ch. Reuterholm, som under 1765—66 års riksdag också blev medlem av stora deputationens lagutskott, vilket fick författningsfrågan om hand. Möjligen var han författare till promemorian nr 2. Denna företer nämligen vissa likheter med det diktamen, som han avgav i utskottet den 13 juni 1765.[2] Vem som skrivit promemorian nr 3 är än mera ovisst. Vissa omständigheter tala för att författaren är identisk med Rudbeck. Skälen för detta antagande äro följande. I sin rapport nr 163 den 12 oktober 1764[3] meddelade Osterman, att den kände »välsinnade mannen nr 3» hade huvudförtjänsten av Stockholms borgerskaps lyckliga riksdagsmannaval. Av andra källor[4] veta vi, att just Rudbeck ledde mössornas operation vid detta tillfälle. Med all sannolikhet avser detta nummer det tredje av de namn, som Stachiev hade att meddela vid sin hemkomst. Något annat nummerchiffer på Rysslands vänner i Sverige från denna tid är mig i varje fall ej bekant. Denna beteckning förekommer dessutom i andra av Ostermans depescher från denna tid, stundom t. o. m. såsom i en rapport den 6 juli 1764 med direkt hänvisning till de med Stachiev avsända aktstyckenas numrering.[5] Den 22 januari 1765 insände Osterman en ny förteckning över de nummer, som i korrespondensen skulle beteckna Rysslands fyra förnämsta vänner. Nr 3 angives här såsom P. R. (i rysk skrift), vilket med all sannolikhet utgör en förkortning av polkovnik d. v. s. överste Rudbeck.[6]

Det aktstycke, som Düben å hovets vägnar författat, innehåller ej någon mera detaljerad framställning av hovets avsikter i författningsfrågan. Det utgick från konungens av Sverige och kejsarinnans av Ryssland gemensamma intressen såsom medlemmar av det holsteinska huset. Det intrång, som tid efter annan gjorts

[1] Memoarutkastet, Stafsunds arkiv; jfr FHS 3: 317—318.
[2] Se nedan s. 297. [3] ZA.
[4] Schacks rapport 12.10.1764, DRA.
[5] Nr 110 (25.6). 6.7.1764, ZA. [6] Ibidem.

på konungens författningsenliga rättigheter, hindrade honom emellertid att, som han önskade, verka för sitt lands och sina allierades intressen. Skulden härför låge hos hattpartiet, som grundats för att befordra enskilda intressen och stötts av Frankrike. För att bryta denna makts skadliga inflytande måste konungen åter erhålla alla de rättigheter, som enligt författningen ursprungligen tillkommo honom. Detta är i korthet innehållet i promemoria nr 1 i vad den rör författningsfrågan.

Promemorian nr 2 framhöll, att ingen »välsinnad patriot» kunde önska ändring i själva regeringssättet i den mån det rörde undersåtarnas frihet och säkerhet. Konungen måste därför alltid regera i kraft av lagarna och ej efter eget välbehag. En rad garantier mot kungliga övergrepp uppräknas. Han finge ej göra intrång i undersåtarnas frihet, ej avskaffa den lutherska läran, ej ändra rikets fundamentallagar, ej utan ständernas bifall ändra den borgerliga lagen, ej pålägga undersåtarna andra skatter än de själva beslutat, ej förändra myntets halt, ej börja krig utan ständernas medgivande, ej blanda sig i bankens administration och ej göra landavträdelser. Allt detta innehölles i 1720 års regeringsform och finge ej ändras. Däremot borde man avskaffa alla de förklaringar, förändringar och förkortningar i konungens myndighet, som tillkommit senare och stredo mot regeringsformens verkliga mening. Slutligen borde man vidtaga åtgärder för att för all framtid hindra de missförhållanden, som under de senaste åren visat sig, samt draga klara och tydliga gränser mellan konungens rättigheter, rådets makt och ständernas frihet.

I den tredje promemorian slutligen framhölls, att den svenska staten vilade på tre maktinnehavare: konungen, rådet och ständerna. Själva styrelsen, administrationen, tillhörde konungen; rådet skulle blott lämna råd och upplysningar, ej besluta enligt pluralitetsprincipen annat än i ärenden, som rörde ständernas rättigheter och friheter. Blott justitieärenden utgjorde ett undantag härifrån. Dessutom skulle rådet övervaka, att konungen verkligen hölle sig inom författningens ram och i motsatt fall sammankalla riksdagen. Samma skyldighet borde åvila konungen gentemot rådet. Riksdagen hade att stifta lagar, skydda den lutherska tron, förhindra extra ordinarie domstolar och kommissioner samt vårda rättssäkerheten, handhava beskattningen, besluta om krig och fred, vårda myntets halt och förvalta banken samt utöva

kontroll över rådets ämbetsverksamhet. Riksdagen skulle samlas vart tredje år. Ständerna skulle skyddas genom bestämmelser i regeringsformen, men å andra sidan skulle en ledamot, som sökte öka deras myndighet utöver dessa gränser eller inblanda riksdagen i administrationen, förlora säte och stämma. Slutligen inskärptes vikten av att nu genomföra en dylik reform för att förhindra, att oredan och missförhållandena förde till en total omvälvning.

Enligt dessa aktstycken strävade även hovet och mössorna sålunda vid denna tid till att återställa och befästa vad man uppfattade som de bärande principerna i 1720 års regeringsform. Samtliga tre författare förklarade för Osterman, att man ej ville återinföra enväldet, utan att man i stället just genom att rensa och förbättra regeringsformen ville avlägsna detta hot mot det fria statsskicket. Avskaffandet av de tillägg och förändringar, som ändrat dess ursprungliga karaktär, är kärnpunkten för dem alla tre. Häri överensstämma de med den uppfattning, för vilken d'Havrincour gjort sig till tolk. De från mössledarna härrörande båda aktstyckena gå emellertid något längre, framför allt är detta fallet med promemorian nr 3. Rådet förvandlades här, utom i justitieärenden, till en enbart rådgivande instans, en ståndpunkt, som sammanfaller med den hovpartiet sökt hävda under 1750-talets konflikter. Riksdagens befogenheter bibehöllos i stort sett, men all inblandning från dess sida i den verkställande myndighetens åligganden skulle för framtiden förhindras. I överensstämmelse härmed står, att Osterman i sin rapport omtalar, att man ämnade avskaffa alla ständernas egna verk utom banken.

*

Under året närmast efter riksdagens slut ha sålunda strävandena att åstadkomma en politisk sanering i samband med en författningsreform upptagits. Överläggningarna om en författningsreform ha tydligen ännu begränsats till en mycket liten krets, och utanför denna ha dessa strävanden mötts med en viss misstro inom båda partierna. Vi ha sålunda sett, huru ledande hattar, främst Scheffer, som höllos underrättade om dessa förehavanden, ej utan kritik iakttog dem. I än högre grad synes detta ha gällt mössorna. Horn synes ha varit en konsekvent fiende till dem. Varken Löwenhielms eller Rudbecks deltagande tyckes ha varit alldeles helhjärtat. Båda fruktade uppenbarligen, att hovets samarbete med hatt-

ledarna skulle föra för långt, och sökte var och en på sitt sätt motverka det.[7] Lovisa Ulrika omtalar också, att många, som tillsynes ställde sig välvilliga till företaget, i själ och hjärta voro motståndare till detsamma och endast väntade på ett tillfälle för att göra det om intet.[8] Utom drottningen och kretsen av hennes närmaste medarbetare synas egentligen blott Fersen och Hermansson ännu ha varit verkliga anhängare av denna nya politik.[9]

De förhandlingar i författningsfrågan, som under denna tid ägt rum, synas icke ha lett till något positivt resultat. De källor, som belysa de ledande partimännens uppfattning, visa visserligen, att deras åsikter överensstämde så till vida, som de samtliga önskade återställa 1720 års regeringsform och för framtiden förhindra att de missförhållanden, som den tidigare författningsutvecklingen lett till, upprepades. Men en sådan allmän formel kan rymma många olika avsikter. Då de aktstycken, som härvidlag komma ifråga, härröra från något skilda tidpunkter och dessutom äro avsedda som informationsmaterial för utomstående, kan man knappast på grund av dem avgöra, hur långt parterna vid slutet av år 1763 närmat sig varandra. Men den omständigheten, att ingen överenskommelse ännu omtalas, låter oss dock antaga, att någon sådan ännu ej träffats. De här använda källorna synas också visa, att allt ännu befann sig på ett förberedande stadium. Man talar i allmänhet om att avskaffa de band, som frihetstidens senare författningsutveckling lagt på konungamakten. Hattarna synas villiga att medgiva konungen ökat inflytande vid ämbetstillsättningar, medan en av de ledande mössorna helt vill förändra rådets ställning. I allmänna ordalag framhålles nödvändigheten att skydda sig mot ett återupprepande av de misstag, som fört riket ut i så stora svårigheter. Allt detta synes snarast ådagalägga, att det meningsutbyte, som kan ha ägt rum, ännu ej fört till ett slutligt resultat, att parterna ännu hade olika åsikter om vad som borde göras. Denna bild överensstämmer också med skildringen

---

[7] Jfr ovan s. 131 n. 7, 132 n. 4.

[8] Goodrickes memorial, »Mais il y en a d'autres qui quoique tenantes la même langage n'ont pourtant en vue, que la conservation du Sisteme françois avec lequel est combiné leur Sureté personelle», PRO; jfr memoarutkastet, FHS 3: 316 noten.

[9] Se ovan; jfr Sinclair t. Gyldenstolpe 7.9.1763, »Fersen, — — — est notre pierre de touche, il faut necessairement voir ses intentions», Sjöholms arkiv.

i 1771 års promemoria. Överläggningarna under vintern 1762—1763 framställas där som preliminära. Under den följande sommaren skulle deltagarna »preparera sinnena» och samla intryck av stämningen i landet.[1]

*

Mot slutet av år 1763 eller möjligen i början av det påföljande synes emellertid arbetet ha förts ett steg längre. Det är sannolikt, att vissa tilldragelser under hösten 1763 kunna ha bidragit till att påskynda denna utveckling eller åtminstone till att öka några av de ledande hattarnas intresse för underhandlingen.

De olika rykten om förbindelser mellan de svenska och de ryska hoven, som under tiden närmast efter Katarinas trontillträde florerade och som avsatt sina spår i de europeiska kabinettens korrespondens från denna tid, synas till en början ha väckt större uppmärksamhet och oro i andra huvudstäder, främst i Köpenhamn, än i Stockholm.[2] Givetvis gav man även i Stockholm akt på dessa förhållanden. Kanske ha de också bidragit till att stimulera hattledarnas intresse för förbindelserna med hovet. Men vi ha knappast några belägg för att de ledande kretsarna i Stockholm ännu på allvar oroat sig över dem.

I september och oktober månader 1763 meddelade emellertid den svenske kommissionssekreteraren i Petersburg, Jahnke, konfidentiellt genom s. k. enskilda apostiller kanslipresidenten om ett i den ryska huvudstaden planerat försök att tillsammans med Preussen i Stockholm genomföra en författningsändring till konungamaktens favör. Ungefär samtidigt erhöll man kännedom om ryska truppsamlingar vid den finska gränsen.[3] Dessa underrättelser, som senare skola underkastas en mera ingående granskning, framkallade allvarliga farhågor inom ledande kretsar i Stockholm. Under fyra hemliga sammanträden överlade riksrådet

---

[1] Promemorian 1771, Stafsunds arkiv.

[2] Vi få senare tillfälle återkomma till dessa förhållanden, se nedan s. 203 ff. Jfr TENGBERG, a. a. 19 f.; NILSSON HB 5: 122; ARNHEIM, Beiträge 2: 434 ff.; CARLQUIST, a. a. 291 ff.; AMBURGER, a. a. 65 ff.; Schack 21.1.1763, DRA.

[3] Jahnkes enskilda apostiller (9).20.9., (16).27.9. (23.9.) 4.10., (30.9.) 11.10., (10).21.10. 1763; kanslipresidenten t. Jahnke 14.10.1763 och enskild apostille s. d., Muscovitica; jfr även MALMSTRÖM 5: 229 f.; TENGBERG, a. a. 21; NILSSON HB 5: 123, CARLQUIST, a. a. 300 och nedan s. 215 f.

därom.[4] Den 19 oktober beslöt man uppdraga åt kanslipresidenten att föredraga ärendet för konungen. Denne förklarade sig ej ha någon kännedom om dessa planer och uttryckte sin oro och sitt ogillande av dem. Samtalet slöts med uttryck av tillfredsställelse över den nyvunna enigheten i riket.[5]

Något tidigare på hösten hade frågan om en urtima riksdag åter blivit aktuell. Trots det statsfinansiella och valutapolitiska nödläget, som allt sedan den förra riksdagens slut gjort en dylik åtgärd till en hotfull möjlighet, hade hattarna dittills lyckats undvika ett avgörande.[6] Då krisen våren 1763 åter tillspetsades, beslöt man bland annat att i Paris skärpa föreställningarna om avbetalandet av Frankrikes subsidieskuld till Sverige.[7] Det svar på dessa förnyade hänvändelser, som i början av september anlände till Stockholm, var emellertid så föga tillfredsställande, att en riksdagskallelse syntes nödvändigare än någonsin. T. o. m. C. F. Scheffer, som under det gångna året ivrigast motarbetat alla förslag i denna riktning, måste nu, för den händelse förmånligare förslag ej kunde erhållas från Paris, erkänna, att en urtima riksdag var oundviklig. Man beslöt visserligen att uppskjuta denna fråga till slutet av oktober. Men detta skedde i fullt medvetande, att en riksdagskallelse vore oundviklig, om Frankrike ej bekvämade sig till en sådan uppgörelse om subsidieskulderna, som tillfredsställde de svenska behoven.[8] Trots farhågorna, att hovet skulle söka utnyttja denna situation till sin fördel och därvid möjligen finna stöd från rysk sida, funno de ledande hattarna ingen annan utväg. Scheffer uttryckte t. o. m. den förhoppningen, att en snabb riksdagskallelse skulle överraska motståndarna och hindra dem att i tid träffa nödiga förberedelser.[9] Hovets anhängare synas å andra sidan trots det oklara läge, som rådde mellan partierna och de små resurser, man förfogade över, närmast ha varit

[4] Hemliga rådsprot. 17.10., 19.10., 24.10. och 14.11.1763.

[5] Hemligt rådsprot. 24.10.1763.

[6] Se MALMSTRÖM 5: 217 ff.; SJÖSTRAND, Mynt- och bankpolitik under hattväldet 1738—1764; särskilda rådsprot. ang. växelkurs och statsbrist juni—december 1762; jfr Schacks depescher 13.7., 3.8., 1.10., 5.10., 12.10., 15.10., 19.10.1762, 21.1.1763, DRA.

[7] MALMSTRÖM 5: 224 f.; särskilda rådsprot. ang. växelkurs och statsbrist 22.4., 25.4. och 30.4.1763.

[8] Jfr MALMSTRÖM 5: 225 f., utr. rådsprot. 5.9., 7.9., 8.9.1763.

[9] Danske legationssekreteraren John t. Bernstorff 13.9., 27.9.1763, DRA.

av den uppfattningen, att en riksdagskallelse skulle vara förmånlig. Man hoppades tydligen kunna utnyttja hattarnas svårigheter och den allmänna förvirringen för sina intressen.[1]

Medan man nu väntade på det franska svaret och beslutet om riksdagskallelsen ännu var uppskjutet, inträffade de ovan omtalade underrättelserna från Petersburg. Vi ha också sett, att de föranledde en rad hemliga överläggningar i rådet. Hur uppskrämda hattarna verkligen blevo, visar en rapport från Schack, daterad den 28 oktober 1763. Scheffer hade någon av dagarna 24—27 oktober meddelat honom innehållet i Jahnkes enskilda apostiller och Ekeblads samtal med konungen. Dennes svar hade emellertid snarare ökat än minskat hattarnas farhågor, då man trott sig kunna skönja, att det var betydligt försiktigare och mera övervägt än som brukade vara fallet, då han ej var förberedd. Om man nu bleve nödsakad att sammankalla en riksdag, vore faran överhängande. Finge man däremot tid på sig, kunde den avvärjas. Detta utgjorde enligt Scheffer det viktigaste skälet att söka förhindra en urtima. I en apostille till denna depesch meddelas, att Scheffer såge mycket ljusare på läget, sedan ett gynnsamt svar från Paris ingått.[2]

Att Scheffer använde de nya franska förslagen till att åstadkomma ett uppskov med riksdagen visa också överläggningarna i rådet. Det franska svaret innebar visserligen en reträtt, men det är tvivelaktigt, om det var så gynnsamt, att det i och för sig kunde motivera ett uppskov med riksdagen. Visserligen fränträdde Frank-

[1] Se t. ex. Sinclair t. Gyldenstolpe 7.9.1763, Sjöholms arkiv.

[2] Schack 28.10.1763, DRA. Att Scheffer verkligen, som Schack uppger, givit honom dessa meddelanden, framgår av ett par biljetter från Scheffer t. Schack i Ravnholts arkiv. Datum framgår därav att den första av Scheffers biljetter var daterad »samedi au matin», d. v. s. 24.10. Schack, som varit på ett längre besök i Köpenhamn, har tydligen denna eller någon av de närmast föregående dagarna återvänt, jfr Nilsson HB 5: 120 o. Carlquist, a. a. 299. Scheffer skrev bl. a., »Au reste je vous previens que les affaires icij sont dans une grande crise et que vous arrivés bien apropos». Den andra biljetten daterad »mardi au soir», d. v. s. 27.10., framhåller, att Bernstorff ej borde skriva till den danske ministern i Petersburg om de ryska avsikterna, då man i så fall kunde riskera att mista den källa genom vilken man erhållit upplysningarna. Någon gång mellan dessa dagar har Scheffer tydligen givit Schack del av förtroendet; jfr Sinclair t. Gyldenstolpe 20.10.1763, »Enfin tous ces diferents objets ont tourné la tete à presque tous et particulierement à Schef: et Ekebl:», Sjöholms arkiv; jfr även Ostermans rapport en cour nr 172 (28.10.) 8.11.1763; ZA.

rike tills vidare kravet på en ny traktat som förutsättning för en reglering av subsidieskulderna, men den direkta ökningen i avbetalningarna för år 1764 utgjorde endast en halv million livres, den sammanlagda summa, som skulle utfås till 1764 års slut var 3 millioner livres. När frågan den 7 september behandlades i rådet, hoppades Scheffer, att man skulle kunna erhålla 4 millioner livres = 16 millioner daler kmt. eller 53 t. gld, varmed »man tills vidare vore väl hulpen, så att åtminstone rikets credit kunde upprätthållas».[3] Om den av Frankrike utlovade summan vågade han ej heller, när svaret den 27 oktober föredrogs i rådet, uttala, att den vore tillräcklig. Riksrådet Friesendorff däremot framhöll, att de tre millionerna ej tillfredsställde behovet.[4] Samtidigt förklarade Scheffer emellertid mycket bestämt för Schack, att han nu ansåge sig vara säker på att kunna undvika riksdag.[5]

Frågan var emellertid, av allt att döma, synnerligen ömtålig och avgörandet drog därför också ut på tiden. I rådet synes Löwenhielm ha varit den främste anhängaren av omedelbar riksdagskallelse, men han stöddes otvivelaktigt av andra riksråd liksom också av hovet.[6] Slutligen synes man, efter nära en månads tvekan, ha enat sig om en kompromiss. Avgörandet uppsköts till dess statskommissionen åter kunnat yttra sig om det finansiella läget.[7] Att detta beslut verkligen var en kompromiss, framgår av Schacks depesch den 8 november, vari han omtalar, att Scheffer hoppades kunna få ett rent negativt beslut till stånd mot denna uppskovslinje.[8]

Emellertid synes även Scheffer senare ha anslutit sig till denna kompromiss. Det var nämligen han, som slutligen i rådet framförde förslaget ifråga.[9] Att det nya uppskovet knappast var sakligt motiverat, framgår av Löwenhielms långa redogörelse för finansläget, som finnes intagen i protokollet för denna dag. Det rent politiska motivet, fruktan för Rysslands avsikter i den svenska författningsfrågan, utsäges t. o. m. uttryckligen i Ekeblads och

---

[3] Utr. rådsprot. 7.9.1763.
[4] Utr. rådsprot. 27.10.1763.
[5] Schack 28.10.1763, DRA.
[6] Detta framgår av två brev från Hermansson t. Sinclair 27.10. och 29.10.1763, F 377 UUB; jfr Sinclair t. Gyldenstolpe 30.10.1763, Sjöholms arkiv.
[7] Utr. rådsprot. 4.11., 22.11. och 24.11.1763.
[8] Schack 8.11.1763, DRA.
[9] Utr. rådsprot. 24.11.1763.

Rudenschölds yttranden.[1] Möjligen har man också vunnit hovet för denna linje. Bland de här ovan citerade breven från Hermansson till Sinclair befinner sig även ett från Fersen till Hermansson.[2] Han omtalar där vissa påtryckningar, som måst göras på Friesendorff och Fleming för att förmå dem att ändra mening, varvid han haft hjälp av Scheffer. Av brevet framgår vidare, att Sinclair var invigd i vad som förehades. Något säkert bevis för att detta brev, som är odaterat, verkligen hänför sig till överläggningarna om riksdagens inkallande finnes väl ej. Men framhållas kan, att Friesendorff den 27 oktober ansåg tre millioner livres otillräckliga och att han ännu den 24 november påpekade, att man redan visste, »att statsbristen är större än Rikskassan tål».[3]

Sammanfattande kan sålunda sägas, att de ledande hattarna, trots att de senaste franska förslagen ej voro tillräckliga för att bota statsbristen, sannolikt väsentligen av oro över de underrättelser, som erhållits från Petersburg, genomdrivit ett nytt uppskov med frågan om riksdagskallelsen, och att man därvid kan ha fått göra vissa eftergifter åt hovet och anhängarna i rådet av en omedelbar riksdagskallelse. Vari dessa eftergifter skulle ha bestått och om de berört författningsfrågan, veta vi ej. Hur härmed än må förhålla sig, har man tydligen sökt vinna tid, och denna tidsfrist synes man bland annat ha begagnat till att söka slutföra överläggningarna i författningsfrågan innan den kommande riksdagen.

Ungefär samtidigt inlöpte underrättelser från Petersburg, som gåvo vid handen, att Katarina på grund av konung August III:s i Polen frånfälle sett sig nödsakad att uppskjuta förverkligandet av sina svenska planer[4] Nilsson räknar för sin del[5] med möjligheten, att dessa underrättelser kunnat påverka hovet och under-

[1] Ekeblad: »Dessutom förefaller åtskilliga betänkligheter i anseende till de politiske ställningarne hvilka H:s Ex:ce ej trodde sig behöfva upprepa.» Rudenschöld framhöll olägenheten av riksdagskallelse »dels ock förnämligast i anseende til en proposition, som Rådet är bekant kunna ifrån en främmande Magt förväntas och som ganska nära skulle röra Rikets independence och sätta Riksens Ständer i största embarras».

[2] F 377, UUB. [3] Utr. rådsprot. 27.10., 24.11.1763.

[4] Jahnkes enskilda apostille (10).21.10., ank. 5.11.; (17).28.10., ank. 12.11.; (24.10.) 4.11.; ank. 19.11.; (4).15.11., ank. 28.11.1763, Muscovitica.

[5] HB 5: 124.

lättat ett positivt resultat av förhandlingarna. Detta är emellertid tvivelaktigt. Dels finna vi ej, som nedan skall visas[6], att hovets förhållande till Ryssland undergått någon förändring vid denna tid. Dels synes den mycket stora hemlighetsfullhet, varmed hela denna sak behandlades, göra sannolikt, att hovet ej erhållit en mera ingående kännedom om, vad som varit före. Den hovet närstående C. W. v. Düben, som vid denna tid avgick som minister till Petersburg, underrättades t. ex. endast i allmänna ordalag om nyheterna från Petersburg.[7] Naturligtvis är det tänkbart, att man under hand kan ha låtit hovet förstå, att Katarina nu övergivit sina svenska planer. Men då man därmed kunde riskera att stimulera dess intresse för den ryska politiken, synes detta mindre sannolikt.

På ett annat sätt kunna dock dessa underrättelser ha inverkat på underhandlingarna mellan partierna. Ekeblad skrev nämligen den 11 november till Jahnke »att vi åtminstone åtnjuta beneficium poliphemi, om intet mera af upskof och tidens utdräkt är att förmoda. Genom ett rådrum är redan mycket vunnet, händelserna kunna blifva mångahanda innan ordningen kommer till oss.»[8] I december erhöll Scheffer dessutom genom Schack kännedom om den sondering man från rysk sida gjort i Köpenhamn angående en gemensam politik gentemot Sverige. Härigenom hoppades Scheffer, att man skulle kunna få en möjlighet att skilja Ryssland från det svenska hovet eller åtminstone att följa och kontrollera Katarinas planer.[9] Sannolikt har allt detta bidragit till att man nu på allvar ville söka ordna de inre förhållandena innan riksdagen.

Scheffer vill, som ovan påpekats[1], i sin uppsats den 12 april

[6] Se nedan s. 218.

[7] Kanslipresidenten t. Jahnke, enskilt apostille 11.11.; Jahnke enskilt apostille (14).25.11.1763, Muscovitica; jfr även Frankrikes chargé d'affaires i Petersburg Berenger t. Praslin 6.9.1763, Sbornik 140: 229 f.

[8] Enskild apostille 11.11.1763, Muscovitica.

[9] Bernstorff t. Schack 10.12.1763, DRA; jfr Corr. Min. 2: 158 n. 3; Schack 20.12. 1763, 31.1.1764, DRA; jfr Tengberg, a. a. 22 f., 27; Carlquist, a. a. 302 ff.; artikeln Grev v. d. Ostens Gesandtskaber, DHT 4: 1 s. 572 ff. Ett försök att genom denna nyhet påverka det svenska hovet synes man dels genom Osterman och Gyldenstolpe dels genom C. W. v. Düben ha lyckats avvärja, Ostermans rapport en cour nr 21 (31.1.) 10.2.; 46 (26.3.) 6.4.1764, ZA; reskript nr 3 t. Osterman (24.2.) 7.3.1764, ZA; jfr Sbornik 51: 221; C. W. v. Düben t. Gyldenstolpe 6.3.1764, Kungl. arkiv. Se även Arnheim 5: 315.

[1] Se ovan s. 123.

1772, låta tanken på en författningsreform, varigenom ständernas makt skulle begränsas och konungens inflytande ökas, utgå från rådet. Först härigenom skulle Fersen ha satts i stånd att genomföra sina avsikter på en försoning med hovet. Sanningsvärdet i detta påstående är visserligen tämligen osäkert. Med stöd av annat material kunna vi dock konstatera, att den motvilja mot Fersens uppträdande, som inom riksrådet främst representerats av Scheffer från och med hösten 1763, börjar ge vika. I samband härmed taga också planerna på en författningsrevision fastare form för att slutligen våren 1764 sätta frukt i ett utarbetat förslag. Möjligen kunna vi i Scheffers framställning av 1772 se en reminiscens av detta förhållande.[2] En dagboksanteckning, vari Fredrik Sparre redogör för iakttagelser, som han gjort under en den 5 januari 1764 avslutad vistelse i Stockholm visar oss också tydligt, att tanken på ett samarbete mellan framskjutna män ur båda partierna under hovets ledning för att åstadkomma en moderat författningsreform kring årsskiftet 1763—64 var levande och aktuell.[3] Under hösten 1763 utvidgades också kretsen av underhandlare till att omfatta Augustin Ehrensvärd, Kristoffer Rappe och Karl Johan Ridderstolpe.[4]

---

[2] Jfr även nedan s. 151 n. 3 o. ff. ss.

[3] »Bägge partierna skola hafva funnit sakerna icke bära sig längre på den fot av animosité och fureur som hade intagit sinnena vid sidsta Riksdag — — — Regeringssättet icke kunna bestå så länge Konungens rättigheter och R:s St:s rättigheter icke bibehållas å bägge sidor i lika helgd — — — Man skall alltså hafva varit omtänkt att utfinna några medel hvarigenom R:s St. måtte binda sig sjelfva händren — — — Man har föreställt sig denna förbättring i Regeringssättet kunna blifva möjelig medelst den assistance dertill som Dr. (ottningen) utlofvat», Fredrik Sparres dagbok Åkeröö jan. 1764, Ericsbergs arkiv.

[4] Promemorian 1771, Stafsunds arkiv. Denna uppgift stödes delvis även av andra källor. Ehrensvärds deltagande omtalas sålunda enligt upplysningar från hovet i Ostermans rapport en cour nr 196 (2).13.12.1763. I ett brev, daterat Abborfors 5.1.1764, vari C. W. v. Düben, på resa till Petersburg som nyutnämnd envoyé, lämnar Gyldenstolpe en redogörelse för sina intryck av läget i Finland, nämnes också Ehrensvärds resa till Stockholm och »sättning med hofvet». Enligt Dübens uppfattning handlade han uppriktigt. För landshövdingen A. H. Ramsay hade han t. o. m. förklarat, »att här ingenting vore att uträtta utan ändring i regeringssättet», Kungl. arkiv. Av Ehrensvärds journal 1763—1766, som snarast är en slags brevbok, framgår, att han vistades i Stockholm från slutet av september till mitten av november 1763, Tosterupsamlingen. Att Ehrensvärd och Rappe, som ju båda voro verksamma i Finland, stodo i förbindelse med varandra, visar likaledes innehållet i nyssnämnda journal. Den innehåller ett flertal avskrifter av brev

I Scheffers hållning till underhandlingarna mellan partierna och den planerade författningsrevisionen kunna vi följa denna utveckling. Som redan framhållits, hade han dittills åtminstone i sina uttalanden till den danske ministern förhållit sig avvaktande och tämligen kritisk.[5] Man har visserligen i hans försök, våren 1763, att genom Schack åvägabringa det danska hovets frivilliga uppgivande av förlovningen mellan kronprinsen och prinsessan Sofia Magdalena, velat se ett tecken på att även han redan vid denna tidpunkt arbetade på ett närmande till hovet.[6] Men denna uppfattning visar sig, vid en närmare granskning, knappast så hållbar, som den vid första ögonkastet kunde förefalla. En förutsättning för dess giltighet skulle givetvis bl. a. vara, att Scheffer i denna fråga handlat i samförstånd med hovet. Hur härmed förhållit sig torde vara svårt för att icke säga omöjligt att avgöra. Säkert är emellertid, att Scheffer själv ville få framställningen betraktad som härrörande uteslutande från honom[7]; även Nilsson framhåller möjligheten, att han kunnat göra den på eget bevåg, ehuru han ej anser det osannolikt, »att konungaparet och kronprinsen eller åtminstone någon af hattcheferna varit om saken medvetande»[8]. Redan i Schacks depescher finnes mycket, som talar för att Scheffer verkligen på eget initiativ gjort denna framstöt. Sålunda tyder t. ex. den utomordentliga sekretess, varmed den omgavs — den danske ministern skulle personligen föredraga ärendet i Köpenhamn och intet finge meddelas Ekeblad eller de svenska och franska ministrarna i den danska huvudstaden — onekligen på att så var fallet.[9] Sammanställer man detta med Scheffers vid samma tid och senare ådagalagda ogillande av flera bland hattarnas hovvänliga åtgärder — t. ex. C. W. v. Dübens

---

från Ehrensvärd till Rappe i ekonomiska angelägenheter. Även om Ehrensvärds förbindelser med Sinclair bär den vittnesbörd. Den innehåller bl. a. en avskrift av ett brev 6.7.1764, vari han tackar Sinclair för dennes medverkan till upphöjelsen i friherrligt stånd, som han emellertid önskade avböja. Om Rappes ställning i Finland innehåller Dübens ovan citerade brev följande omdöme, »Rappen och Boyen regera landet, den förre äger mästa crediten, den andre är hatad af alla».

[5] Se ovan s. 126, 130.

[6] Tengberg, a. a. 20 f., Nilsson, HB 5: 109 ff.; Malmström 5: 214; Carlquist, a. a. 297 ff.

[7] Schack 29.4.1763, DRA; Nilsson, a. a. 115.

[8] A. a. 112.

[9] Schack 29.4.1763, DRA; Nilsson, a. a. 117, Carlquist, a. a. 298.

utnämning till minister i Petersburg[1] — styrkes man ytterligare i den uppfattningen, att här ej föreligger något bevis för att Scheffer ännu övergivit sin kritiska uppfattning av underhandlingarna med mössorna och hovet. Förklaringen till Scheffers initiativ skulle då snarast vara att söka i fruktan för konsekvenserna av hovets envisa motstånd i giftermålsfrågan. Schack omtalar sålunda i sin rapport den 29 april, att drottningen hotat att skandalisera Tessin och hattarna.[2] Följderna härav kunde bliva fatala för förhållandet till Danmark, och fortsatta goda förbindelser mellan de skandinaviska grannfolken utgjorde vid denna tid ett ledmotiv i Scheffers politik. Möjligen kan han också, utan att ännu vara anhängare av tanken på ett nära samarbete med hovet, ha fruktat de inrikespolitiska svårigheter, som kunde följa av en allvarlig konflikt med hovet i denna fråga.

I slutet av år 1763 torde emellertid Scheffer ha börjat intaga en mera positiv hållning till de planerade reformerna. Redan i början av september skall han enligt Sinclairs uppgift i samband med överläggningarna om riksdagens inkallande ha närmat sig hovet.[3] Osterman meddelade även i sin ovan citerade rapport den 13 december 1763, att Fersen numera enligt J. v. Dübens berättelse ämnade genom Scheffer söka övervinna danska hovets motstånd mot en författningsrevision. I en senare rapport bekräftas, att denne verkligen åtagit sig uppgiften.[4] Vid denna tidpunkt, mot slutet av 1763, kunna vi också, framför allt i Schacks depescher, iakttaga förändringen i Scheffers ståndpunktstagande.

Den 27 december meddelade sålunda den danske ministern, att han haft ett samtal med Scheffer, som därvid framhållit, att man numera kunde ha anledning hoppas på en försoning med hovet. Drottningen hade lovat Fersen att ansluta sig till hattarnas såväl inre som yttre »system», att betrakta Danmark och Frankrike

---

[1] C. F. Scheffer t. Schack 11.5.1763, Ravnholts arkiv.

[2] DRA; Nilsson, a. a. 115 f.; Carlquist, a. a. 298.

[3] Sinclair t. Gyldenstolpe 7.9.1763: »Il me semble qu'il y a deux choses très necessaires pour les interets de la Cour. La premiere qu'Elle affecte dans le public la plus grande tranquillité et que la moindre partialité ne paroisse mais que sous mains S. M. le Roi se prête à l'Union que mon homme m'a aussi dit que Scheffer a proposé aux Senateurs ses collegues de faire proposer à Sa Maj. par le S. Löw(enhielm) a etablir entre Elle et le Senat», Sjöholms arkiv.

[4] Ostermans rapports en cour nr 196 (2).13.12.1763, nr 21 (30.1.) 10.2.1764, ZA.

som Sveriges bästa bundsförvanter och att upphöra med sitt motstånd mot kronprinsens planerade danska äktenskap. Man hoppades därför, att den inre oenigheten nu kunde övervinnas. Scheffer hade slutligen omtalat, att hattarna vid nästa riksdag sannolikt komme att med hovet avtala åtgärder, som skulle leda till en sanering av de inre förhållandena. Därför funne han det önskvärt, att Danmark gentemot Ryssland sökte behålla så fria händer som möjligt i de svenska frågorna. Schack förmodade, att Scheffer härmed bl. a. avsåge vissa fördelar, som hattarna å sin sida lovat hovet.[5]

Riktigheten av dessa Scheffers meddelanden, vad beträffar drottningens löfte att helt ansluta sig till hattarnas politik och uppgiva sitt motstånd i giftermålssaken, kan säkerligen ifrågasättas; andra källor lämna nämligen på denna punkt motsatta uppgifter. Även Schacks rapporter ge i denna punkt anledning till tvivel. Sålunda ifrågasatte Scheffer, enligt vad Schack meddelade, i mars månad, om hovet verkligen ändrat hållning i giftermålsfrågan, men fortsatte dock sitt arbete på den planerade författningsrevisionen. Även Breteuil omtalade vid samma tid, att drottningen fortfarande motarbetade det danska giftermålet.[6] Lika tänkbart, som att hon på denna punkt givit halva eller icke ärligt menade löften är, att Scheffer med denna del av sin framställning velat ge saken ett gynnsammare utseende i Schacks ögon. Vi återkomma längre fram till denna fråga.[7]

Däremot deltog Scheffer otvivelaktigt vid denna tid i underhandlingarna med hovet och spelade därvid t. o. m. en aktiv och ganska framskjuten roll. Schacks depescher från de första månaderna av år 1764 sätta oss i stånd att följa arbetets gång och ge oss även klara belägg för Scheffers del däri, belägg, som ytterligare vinna i styrka vid jämförelse med annat material.

Den 27 januari 1764 rapporterade Schack, att man, enligt vad Scheffer meddelat, planerade vissa ändringar i författningen för att för framtiden förhindra ständernas godtycke. Schack förmodade själv, att partiledarna vid nästa riksdag i samförstånd ämnade arbeta på att skaffa konungen och rådet ökade befogenheter.[8]

---

[5] Schack 27.12.1763, DRA; jfr Nilsson, a. a. 124 ff.; Carlquist, a. a. 304 f.

[6] Se nedan s. 148 f.

[7] Schack 16.3.1764, DRA; Nilsson, a. a. 130 ff.; Breteuil 16.3.1764, AE.

[8] Schack 27.1.1764, DRA; jfr Carlquist, a. a. 305. Även Breteuil rapporterade

Den 17 februari hade denna Schacks uppfattning vunnit bekräftelse i Scheffers senare meddelanden. Han kunde likväl ännu ej gå in på några detaljer. Man hade nämligen tills vidare blott uppnått en principiell överenskommelse mellan partiledarna. Hittills hade man endast sökt lugna sinnena och förbereda det avtal, som skulle träffas några månader innan riksdagen.[9] Även Breteuil meddelade i sin omfångsrika depesch den 12 februari, att Ekeblad, Fersen, Scheffer och Hermansson för honom framhållit nödvändigheten av en reform, som framför allt skulle råda bot på de oefterrättliga förhållanden, vilka blivit en följd av riksdagens alltför stora inflytande. I viss mån komme reformen att lända till hovets fördel, men främst skulle den gagna nationen och dess allierade. Vid 1756 års riksdag hade man gått för långt i sin riktiga strävan att skydda sig mot övergrepp från konungamaktens sida. Nu borde man återkalla en del av de bestämmelser, som upprörde hovet och förmådde det att ständigt inlåta sig på intriger. Men ej heller Breteuil kunde ännu lämna mera detaljerade uppgifter om dessa planer.[1]

I början av mars 1764 synes man emellertid ha gripit sig an med att skriftligen avfatta den plan till en författningsreform, om vilken man skulle söka ena sig. Den skulle, enligt vad Scheffer meddelade Schack, bestå av tre avdelningar, en, vari uppvisades, att författningen vore behäftad med allvarliga fel, en, vari dessa fel närmare bestämdes och slutligen en, vari botemedlen utpekades.[2] I samband härmed står även, att Scheffer av Schack begärde, att Danmark skulle formulera en eventuell överenskommelse med Ryssland så, att en författningsrevision ej uteslötes.[3] Ungefär en månad senare meddelade Schack ytterligare en del uppgifter om arbetets gång, som han erhållit av Scheffer. Denne hade visserligen fått sig själva författarskapet anförtrott. Men man kunde dock ej karakterisera resultatet som uteslutande hans arbete, ty de olika partirepresentanter, som voro med i underhandlingen, gåve sina bidrag i såväl

---

6.1.1764, att Fersen anförtrott honom »la necessité d'un reforme de quelques abus de l'administration interieur et l'espoir qu'il a de voir la Reine partager sans ambitions les principes qui le rapprochent du Roi et d'Elle. — — — L'esprit de reforme s'est emparé en faveur de la Cour des principaux de la Nation», AE.

[9] Schack 17.2.1764, DRA; jfr Nilsson, a. a. 130.

[1] AE.

[2] Schack 6.3.1764, DRA; jfr Nilsson, a. a. 142 f.

[3] Schack 30.3.1764, ibid.; jfr Tengberg, a. a. 27; Carlquist 306 f.

negativ som positiv riktning. Ej heller skulle något av en bestämd person undertecknat förslag föreläggas riksdagen. Sedan sekreta utskottet mottagit en redogörelse för det inre läget, hållen i mörka färger, skulle utskottet överlämna saken till plena, vilka därefter finge utse en särskild deputation för frågans vidare handläggning.[4] Denna skulle underhand invigas i ärendet och sedan framlägga förslag, som helt överensstämde med den plan, som particheferna uppgjort. Schack fann själv detta tillvägagångssätt mycket försiktigt, i all synnerhet som man redan vunnit Rudbeck. Hans enda anledning till oro var den stora andel i riksdagsförberedelserna, som man ämnade medgiva Sinclair.[5]

Den 24 april kunde Schack slutligen översända förslaget till en författningsrevision. Scheffer hade velat meddela det åt Bernstorff, icke i dennes egenskap av danske konungens rådgivare och förste minister, utan såsom en av de människor, vars omdöme han satte högst.[6]

Tack vare detta i danska riksarkivet bevarade aktstycke, som utgör en av Scheffer själv granskad översättning till franska språket av hans utkast, äro vi i detalj underrättade om vad reformplanerna vid denna tid avsågo.[7] Förslaget utgår från det enastående förhållandet, att Sverige styrdes efter skrivna och tydliga

[4] Det kan i detta sammanhang förtjäna påpekas, att Osterman i sin tidigare ofta citerade rapport nr 196 av (2).13.12.1763 meddelade, att hovet och mössorna planerade just en sådan procedur. Han säger bl. a., »Man avser att sätta den (författningsreformen) i verket, genom att, i förhoppning om majoritet i de olika riksdagsutskotten, vid själva riksdagens öppnande i plenum plenorum genom adeln avslöja den oordning, som hittills ägt rum och begära tillsättandet av ett särskilt utskott för att utarbeta ett förslag härtill i enlighet med de båda promemoriornas principer (som voro bilagda depeschen)», ZA.

[5] Schack 3.4.1764, DRA; jfr Nilsson, a. a. 146 ff. Breteuil meddelade 20.4., att han av Scheffer i förtroende fått veta, att denne nu var sysselsatt med att utarbeta planen till en författningsreform, som Breuteuil senare skulle få närmare studera, AE. Scheffers förändrade hållning beröres även i ett brev från N. F. Gyldenstolpe t. C. W. v. Düben 10.4.1764, skrivet å drottningens vägnar: »Quant à la situation des affaires ici je dois Vous dire que F(ersen) et H(ermansson) tiennent toujours le meme langage et font paraitre les mêmes sentiments qu'à Votre depart. M:r de Sch(effer) commence à parler un peu plus clair et agir en consequence, beaucoup d'autres gens de même; ainsi on n'a pas lieu de se plaindre d'eux, au contraire s'ils continuent de cette façon la bonne cause gagnera considerablement.» Kungl. arkiv.

[6] Schack t. Bernstorff 24.4.1764, DRA; Nilsson, a. a. 147 f.

[7] DRA, tryckt som bilaga B. till Tengbergs a. a.

grundlagar, som draga gränserna mellan furstens och folkets rätt samt reglera förvaltningens verksamhet. Men trots detta hade den svenska staten kommit i ett mycket sorgligt läge. All auktoritet och följaktligen all lydnad hade försvunnit, finanserna råkat i oordning och självsvåldet blivit den dominerande faktorn i statslivet. Detta måste bero på en väsentlig brist i grundlagen. Denna brist bestode däri att de, åt vilka den högsta makten anförtrotts, ej mötte något motstånd, när de sökte sätta sig över lagen eller bryta den. Otvivelaktigt vore också riksdagen själv anledningen till det rådande dåliga tillståndet. Den hade undan för undan ökat sitt eget inflytande; den hade omedelbart upptagit ärenden, som ej varit tillbörligen utredda; den hade avgjort mål, som angått enskildas välfärd, utan att iakttaga lagarnas föreskrifter. Den hade med ett ord utövat en godtycklig myndighet, vilket alltid ledde till statens förfall. Om detta vore en följd av att grundlagarna ej skapat någon motvikt mot ständernas övergrepp, måste dessa vara ofullkomliga. I Montesquieus sats, att exekutiven skall kunna förhindra legislativens åtgärder, om den senare ej skall tillvälla sig en godtycklig myndighet, fann författaren förklaringen till att den svenska författningen kunnat urarta på detta sätt. Man måste därför revidera den och inom det fria statsskickets ram söka skapa en motvikt, som kunde bevara den och förhindra att den ånyo urartade till självsvåld. Skedde ej detta, komme kanske medborgarna, av leda vid dess avarter, att söka sin räddning i enväldet. — Svårare vore att avgöra, hur denna motvikt borde vara beskaffad. Den kunde ej placeras uteslutande i konungens händer, ty man visste, att en konung alltid söker öka sin egen myndighet. Makten att motstå ständerna kunde då lätt användas till att undertrycka dem. Ej heller borde man giva den endast åt rådet, ty några rådsherrars ärelystnad och överlägsna egenskaper kunde jämväl leda till liknande missbruk. I stället borde man dela den högsta makten mellan konungen, rådet och ständerna så, att var och en finge det, som tillkomme honom. — Konungen skulle sålunda regera med, ej utan och ännu mindre mot rikets råd. Rådet skulle utses enligt 1720 års RF med den förändringen, att endast ett namn för varje gång uppfördes på förslag. Konungen skulle utnämna ämbetsmän från den högste till den lägste jämlikt regeringsformens § 40, men rådet kunde göra invändningar, endast om konungens val fallit på någon fullkomligt oduglig person. I

reglerna om utnämning av biskopar och ministrar vid utländska hov skulle dock ingen ändring göras. Allt, som innehålles i 1723 års riksdagsordning skulle ligga under riksdagens myndighet. Dock skulle det vara förbjudet att appellera till ständerna över justitierevisionens domar och utslag. Om riksdagen befattade sig med ärenden, som enligt riksdagsordningen ej tillkomme den, hade rådet, då beslutet förelades konungen, rätt att påminna därom och att tills vidare uppskjuta utförandet. Varken författningsändring eller s. k. förbättringar och förklaringar av grundlagarna finge företagas utan konungens i rådet givna bifall. Om ändringen anginge konungens befogenheter, hade denne ensam veto. Ville konungen avstå från något prerogativ, måste detta ske med rådets och riksdagens bifall. Rörde ett ändringsförslag rådets befogenheter, skulle detta ensamt ha vetorätt. Intet ärende, som hade allmän betydelse för riket, skulle kunna avgöras av ständerna innan rådet hörts. Ständerna finge ej befatta sig med klagomål över ämbets- och tjänsteutnämningar. Riksdagen finge ej, utan konungens i rådet givna bifall, vara samlad utöver den i riksdagsordningen föreskrivna tiden. Sekreta utskottets instruktioner skulle alltid meddelas rådet, så att detta, för den händelse utskottet vände sig till konungen i ärenden, som ej tillhörde dess befogenhet, kunde underrätta ständerna härom eller i fall av behov underlåta att verkställa beslutet.

Detta reformförslag har länge varit känt och har flera gånger refererats och analyserats i litteraturen, utförligast av LAGERROTH.[8] Avsikten med detsamma var framför allt att återföra författningen till vad som ansågs vara dess ursprungliga principer och att skapa garantier för dessas fortsatta iakttagande. Den centrala punkten är kravet på en motvikt mot riksdagens allt för stora inflytande, och det sätt varpå detta krav utformas i positiva förslag betecknar otvivelaktigt ett nytt inslag i frihetstidens författningspolitiska diskussion. De försök, som tidigare gjorts att bygga en damm mot riksdagens allt starkare inflytande utgingo ju från den klassiska balansläran och sökte på olika sätt genom en delning av statsmakten mellan konungen, rådet och riksdagen, väga dessa element mot varandra. I Scheffers skrift möter för första gången ett för-

[8] TENGBERG synes vara den som först observerat det, a. a. 27 f. Se f. ö. NILSSON, a. a. 147, MALMSTRÖM 5: 235, LAGERROTH, Frihetstidens författning 581 ff. CARLQUIST, a. a. s. 308, Artikeln »Grev v. d. Ostens Gesandtskaber», DHT 4: 1 s. 623 f.

slag, som i väsentlig grad fått sin prägel av Montesquieus konstitutionella teori om en balans mellan exekutiven, alltså konung och råd, och legislativen, d. v. s. riksdagen. Förslaget är visserligen ej alldeles fritt från reminiscenser av den gamla tankegången om en balans mellan de trenne olika makthavarna konung, råd och ständer. Denna tanke återfinnes sålunda i inledningen ävensom i den omreglering av förhållandet mellan konung och råd, som ingår i förslaget. Det är dock konungens och rådets gemensamma rätt och skyldighet att ingripa mot riksdagen, när denna genom övergrepp hotar att förändra författningens karaktär, som framför allt trycker sin prägel på det. I samma konserverande anda gå de nya bestämmelserna om tillvägagångssättet vid författningsändringar. För första gången i Sveriges historia, kanske överhuvudtaget för första gången i historien, göres genom detta inlägg ett försök att i en viktig punkt i praktiken omsätta Montesquieus författningsideal.[9]

Redan skildringen av dess tillkomsthistoria, som måst byggas på Schacks depescher, visar, att detta förslag är utarbetat inom kretsen av ledande hattar. Det bör sålunda betraktas som deras bud i författningsfrågan. Av denna skildring har också framgått, att författarskapet främst tillkommer Scheffer. Denna iakttagelse vinner ökat intresse, om vi fästa vår uppmärksamhet vid innehållet i hans förslag. De tankar, som där framföras, utgöra i själva verket endast en logisk utveckling och tillämpning av det krav på starkare myndighet för exekutiven, som tidigare kommit till uttryck inom hattpartiet och som just i Scheffer funnit en av sina främsta förespråkare. Vi kunna i detta sammanhang hänvisa t. ex. till dennes tolkning av Kungl. Maj:ts rätt i debatten om Sveriges ingripande i kriget mot Preussen.[1] Men framför allt erbjuder den tankegång, som Scheffer utvecklat i sin skrift »Tankar om några

[9] Se Montesquieu, De l'Esprit des Loix. Bok 11 kap. 4, 5 och framför allt kap. 6. Om detta ideals plats i Montesquieus allmänna framställning se t. ex. Piil, Montesquieus politiska idéer 25 ff., 52 ff. o. Dunning, a. a. 409 ff. Dessa satser citeras i reformförslaget. Fahlbeck har i sin uppsats, Studier öfver Frihetstidens politiska idéer, Statsv. tidskr. 1916: 46 ff. upptagit detta maktfördelningsschema som en av de typer, vilka utvecklades under frihetstiden, men han synes ej ha observerat, att det första gången framfördes i detta förslag.

[1] Se t. ex. Malmström 4: 301; Säve, a. a. 40; Lagerroth, Sveriges Riksdag 6: 2 316.

ännu felande mått till vårt regeringssätts bestånd»[2], ett slående bevis härför. Det här omtalade förslaget utgör ett första verkligt utformat försök från de ledande hattarnas sida att bota de skador, som tillfogats frihetstidens författning, bl. a. just genom deras egen politik.

Jämföra vi Scheffers förslag med de aktstycken i författningsfrågan, som vi tidigare behandlat i detta kapitel, finna vi, att det i princip överensstämmer med dem. Konungen skulle återfå sina befogenheter, regeringsformen återföras till sina ursprungliga grunder samt garantier skapas däremot, att de missbruk man lidit under åter skulle kunna uppstå. Det sätt, varpå man sökte nå det sistnämnda syftemålet, är emellertid nytt. D'Havrincours memorial, liksom den första av mössornas promemorior, innehåller icke några detaljer på denna punkt, i det andra från mössledarna härstammande aktstycket sökte man skydda sig mot riksdagens övergrepp genom att lägga ansvaret på de enskilda riksdagsmännen. Med det Schefferska förslaget infördes ett nytt element i diskussionen, som för framtiden skulle få stor betydelse.

Den frågan måste emellertid nu ställas, vilken roll har Scheffers utkast till en författningsreform spelat? För att söka komma dess lösning närmare vilja vi först undersöka det allmänna problemet: Har en överenskommelse mellan partiledarna innan 1765—66 års riksdag verkligen kommit till stånd? När har detta i så fall skett och på vilka villkor? Det material, som står till buds för ett försök att lösa detta problem är magert. Det består dels av samtidiga diplomatrapporter och brev, dels ock av senare berättande källor.

Ur Schacks rapporter kunna vi visserligen ej hämta något direkt belägg på att en överenskommelse mellan partierna verkligen ägt rum. Men vi möta i några av hans depescher från hösten 1764 vissa antydningar om en sådan och om de ledande hattarnas främst Scheffers och Fersens förhoppningar att vid den kommande riksdagen kunna genomföra den partiförsoning, som skulle utgöra grunden för en återuppbyggande reformpolitik.

Schack rapporterade sålunda den 2 oktober 1764, att Ekeblad vore övertygad om att den förestående riksdagen skulle bliva ovanligt lugn. De vanliga partimotsättningarna skulle nämligen efter

[2] HT 1939: 193 ff.; jfr ovan s. 11.

allt att döma helt försvinna.[3] — I sin depesch den 30 oktober återgav Schack ett samtal med Scheffer i denna sak. Denne hade framhållit, att hattarnas enda avsikt nu vore att bringa ordning och reda i förvaltningen och att för alltid förkväva partiandan, som i förening med korruptionen vore orsaken till alla tidigare olyckor. Därför hade man begagnat sig av hovets gynnsamma sinnesstämning till att träffa vissa överenskommelser. Man hade också beslutat att ej bilda något egentligt parti. Ett tjugotal välsinnade personer skulle tillsamman med hovet arbeta på att lugna och ena sinnena, vilket utgjorde förutsättningen för att man skulle kunna nå de önskade resultaten. Möjligen skulle man till och med kunna förverkliga den plan för en författningsreform, som Scheffer tidigare meddelat. Skulle emellertid hovet återupptaga sina gamla strävanden, kunde man alltid bilda ett parti, som vore tillräckligt starkt att omintetgöra dem. Även om drottningen ej övergivit sin smak för enväldet, trodde Scheffer dock, att hon tills vidare ej ansåge sig kunna följa den och därför ville ärligt samarbeta med hattarna i syfte att återställa den inre ordningen.[4] Slutligen har Schack i en senare depesch, daterad den 14 december, inberättat ett samtal med Fersen, efter det att brytningen ägt rum mellan hattledarna och hovet i samband med handläggningen av de förnyade franska anbuden i subsidiefrågan.[5] Fersen hade därvid förklarat, att han önskat och arbetat för en förening mellan de båda partierna »genom en försoning och ärlig komposition» för att en gång för alla radikalt bota allt det onda, varav staten på grund av de ledandes oenighet varit besvärad.[6]

I Breteuils samtida rapporter finna vi något bestämdare uppgifter om förhandlingarna mellan partiledarna. Den 22 oktober 1764 inberättade han, efter att ha rekapitulerat den redogörelse för hattarnas planer och förhandlingar med hovet, som han lämnat i depeschen den 12 februari, att »den försonings- och reformplan, som uppgjorts mellan hovet och patrioterna, stadgat sig».[7] Man ämnade sanera statens finanser men framför allt söka åstadkomma en reform av författningen, varigenom i främsta rummet ständernas alltför starka inflytande skulle begränsas. Därvid komme det

[3] DRA. [4] Schack 30.10.1764, DRA.

[5] Se därom nedan s. 255 ff. [6] Schack 14.12.1764, DRA.

[7] »Il semble que le plan d'union et de reforme, concerté entre la cour et les patriotes, s'est affermi.»

att bli fråga om en bättre avvägning mellan konungens maktbefogenheter och riksdagens. I samråd med Fersen, Scheffer och några andra hattledare hade Breteuil nu bestämt sig för att före riksdagen i det närmaste helt underlåta att söka vinna röster bland ständerna. Detta vore lämpligt bland annat på grund av den föregående riksdagens beslut om inregistrering av riddarhusfullmakter inom viss tid, då man ju vid riksdagens början kunde överblicka läget och vidtaga sina åtgärder. Hattarna hade dessutom bestämt sig för att ej använda korruption, under förutsättning att även drottningen ville förbinda sig härtill, vilket hon gjort.[8] — Breteuil omtalar även senare, t. ex. i samband med vissa danska meddelanden om Rysslands planer i författningsfrågan och efter brytningen mellan hovet och de ledande hattarna, denna partiförsoningsplan.[9] I sin depesch den 16 november säger han uttryckligen, att Löwenhielm deltagit i överenskommelsen mellan hattledarna och hovet.[1] Den 23 november framhåller han, att »grunden för alla deras överenskommelser med hovet och dess parti var bibehållandet av det franska förbundssystemet».[2]

Ännu klarare uppgifter om dessa förhållanden finna vi i några av den preussiske ministern Coccejis rapporter. Den 13 november 1764 meddelade denne på grundval av uppgifter, som Sinclair lämnat Osterman, Goodricke och honom själv, att å ena sidan hovet och å den andra hattarna genom Fersen och Hermansson för någon tid sedan träffat en överenskommelse om vissa frågor rörande riksdagen. Man skulle sålunda gemensamt föra enighetens och moderationens talan. All korruption skulle undvikas. I samförstånd skulle man söka fastställa betydelsen av några oklara paragrafer i regeringsformen. Slutligen skulle man i samband härmed ej taga någon hänsyn till det franska systemet.[3] — När

---

[8] Breteuil 22.10.1764, AE.

[9] Breteuil 2.11. och 23.11.1764, ibid. Se nedan s. 251.

[1] »Il est entré avec eux dans le plan de conciliation avec la Cour», Breteuil 16.11.1764, AE.

[2] »La base de toutes leurs conventions avec la Cour et son parti etoit le maintien du systeme d'union avec la France», Breteuil 23.11.1764, AE.

[3] »Il y a quelque tems que la cour d'un coté et le parti françois par le parti du General Fersen et du Secretaire d'Etat Hermansson de l'autre sont convenus de quelques points relatifs à la Diette, savoir qu'on tiendroit à la nation un meme langage tendant à l'union, à lui inspirer la moderation, que des deux cotés on n'employeroit point d'argent pour la corruption qu'on tacheroit de fixer d'un com-

Cocceji i sin depesch den 4 december 1764 redogjorde för brytningen mellan hovet och hattarnas ledare, omnämnde han, även »den försoningsplan, som man hade uppgjort». Hattledarna hade funnit hovets uppträdande i frågan om den franska subsidieskulden oförenlig med densamma. Cocceji åter framhöll, att hattarna, då överenskommelsen innehöll en punkt, enligt vilken man skulle avhålla sig från att beröra det utrikespolitiska »systemet», genom sina förslag i subsidiefrågan, som avsågo att förstärka det franska »systemet», själva brutit densamma.[4] Redan av framställningen i depeschen den 13 november får man den uppfattningen, att även vissa mössledare deltagit i uppgörelsen.[5] I en depesch den 25 december 1764 omtalar Cocceji den av hattarna uppsagda överenskommelsen otvetydigt som ingången mellan dem, hovet och mössorna.[6]

Också den brittiske ministerns korrespondens lämnar belägg för en överenskommelse mellan partiledarna. Goodricke omtalade sålunda i en depesch den 11 maj 1764, sedan han berört den överenskommelse, varigenom den föregående riksdagen avslutades, att både Löwenhielm och Scheffer för tillfället samarbetade med hovet.[7] I Lovisa Ulrikas redan citerade promemoria för Goodricke, som överlämnades i juni 1764 och vari redogjordes för den planerade författningsreformens förhistoria, dess innehåll och läget i Sverige, säges bl. a., att man beslutit att låta reformförsöket vara fullkomligt oberoende av utrikespolitiken. Parterna hade t. o. m. överenskommit att därvid förhindra all inblandning från främmande makter. Den planerade reformen skulle ej beröra andan i 1720 års regeringsform, utan blott rätta de missbruk, som insmugit sig och som berodde på att den blott innehöll garantier mot konungamakten men ej mot missbruk från folkets och lagstiftarens sida. Man ämnade alltså låta konungamakten återfå de rättigheter och prerogativ, som voro grundade i lagen, reglera

---

mun accord les sens douteux de quelques paragraphes de la forme de Gouvernement et que quand à l'egard de ces points on n'auroit aucun egard au systeme françois dont il ne seroit pas fait mention.» Cocceji nr 55 13.11.1764, SA.

[4] Cocceji nr 61 4.12.1764, ibid.

[5] »Malgré ce projet d'union je vois qu'on fait à la cour des insinuations qui ne tendent qu'à la brouiller avec les Bonnets.»

[6] »Quoique le Parti François aye declaré qu'il ne se croyoit plus tenu au pretendu accomodement fait avec la cour et les Bonnets», Cocceji nr 67 25.12.1764, ibid.

[7] Goodricke 11.5.1764, PRO.

riksrådets funktioner och sätta de rätta gränserna för ständernas inflytande. För dessa avsikter hade man redan vunnit de ledande inom nationen.[8] I en depesch den 9 november 1764 nämnde även Goodricke, förmodligen på grund av det meddelande från Sinclair, som Cocceji åberopade i sin rapport den 13 i samma månad, själv en överenskommelse mellan hovet och hattarna »ingången med några av våra vänners samtycke, vilka dock gjorde så starka invändningar, som de vid den tiden kunde». Denna överenskommelse betraktade han främst som Sinclairs verk.[9]

I Ostermans depescher säges visserligen intet om själva avtalet mellan partiledarna. Vi kunna dock där finna belägg, som stödja vissa uppgifter i övriga källor. Vi kunna sålunda konstatera, att de ledande mössorna på hans uppmaning visade drottningen stort tillmötesgående för att ej riskera, att helt utträngas ur hennes gunst av hattarna.[1] Redan i februari 1764 meddelade Osterman dessutom, att Löwenhielm vid en urtima riksdag, samtidigt som han önskade störta det »franska systemet», genom en reform ville rädda den fria författningen från de faror, som, senast vid ett tronskifte, hotade den. För några av de riksråd, som voro motståndare mot en urtima riksdag, hade han förklarat, att farliga överdrifter kunde undvikas, om man blott enigt samarbetade vid reformens genomförande.[2] Vidare rapporterade han den 31 juli ett meddelande från en pålitlig person — med all sannolikhet en mössa — att Fersen före sin avresa till landet träffat en överenskommelse med hovet om riksdagsmannavalen, enligt vilken hattar och mössor skulle utses till lika antal. Från hovets sida vore man dock ej sinnad hålla denna överenskommelse, i stället hade man förklarat sig ämna verka till mössornas förmån.[3] — Även senare återkommer denna överenskommelse i Ostermans depescher. Sålunda meddelade han i slutet av oktober, att Fersen efter det för mössorna fördelaktiga borgarståndsvalet i Stockholm, förebrådde dem att ha brutit ett avtal, enligt vilket representanter skulle utses till hälften ur vardera partiet. En dylik uppgörelse skulle dock enligt

---

[8] PRO.

[9] »with the consent of some of our Friends, who nevertheless represented against it as much as they were able at that time», Goodricke 9.11.1764, PRO.

[1] Se t. ex. Ostermans rapport en cour nr 101 (8).19.6.1764 m. fl., ZA.

[2] Ostermans rapport en cour nr 26 (6).17.2.1764, ZA.

[3] Ostermans rapport en cour nr 126 (20).31.7.1764, ZA.

Osterman aldrig ha träffats.[4] I början av oktober omtalade den ryske ministern ett samtal, som Löwenhielm haft med Breteuil, varvid han sökt förmå ambassadören att avstå från all korruption under riksdagen.[5] Efter rådets beslut angående den franska subsidieskulden lämnade han slutligen på grund av meddelanden, som Sinclair givit Goodricke, en med Coccejis berättelse överensstämmande redogörelse angående orsaken till brytningen mellan de ledande hattarna och hovet.[6]

På gränsen mellan de samtida och de senare berättande källorna står ett brev från Lovisa Ulrika till Fredrik II, daterat den 12 april 1765, som visserligen till sin karaktär är en apologi för hennes av Fredrik vid denna tid klandrade politik. Bland annat skrev drottningen däri: »Ledarna på båda sidor hade överenskommit om en operationsplan för riksdagen.»[7] I Fredrik Sparres dagbok finnes från samma tid en liknande uppgift. Den 23 februari 1765 omtalade han bl. a. »den förut ingångne men sedermera å andra sidan så bedrägeligen brutne compositionsplanen».[8] I ett brev från N. F. Gyldenstolpe till C. W. v. Düben, daterat den 28 januari 1766, påpekas slutligen, att hovet med anledning av mössornas löften hade väntat, att riksdagen skulle börja på ett helt annat sätt än som blev fallet.[9]

Vi kunna alltså flerstädes i de källor av olika ursprung, som uppkommit samtidigt med händelseförloppet och i samband med detta, mer eller mindre tydligt skönja en överenskommelse mellan de olika partiledarna före 1765—66 års riksdag.

De senare berättande källorna, vilka härröra från de svenska medagerande i det komplicerade händelseförloppet, innehålla tydligare och utförligare uppgifter angående den träffade överenskommelsen. I en skrift av Scheffer, daterad den 22 juli 1768, innehållande uppmaningar till partierna att förena sig, till dess

---

[4] Nr 169 (15).26.10., ZA.

[5] Nr 160 (24.9.) 5.10.1764, ibid. Samtalet utnyttjades även av Breteuil till att söka vinna Löwenhielm för det franska systemet. Det inrapporterades av honom 6.10.1764, AE. Breteuils försök att närma sig Löwenhielm omtalas även i andra depescher.

[6] Ostermans rapport en cour nr 182 (26.11.) 7.12.1764, ZA.

[7] »Les principaux des deux cotés etoient convenues d'un plan d'operation pour la Diette», SA.

[8] Fredrik Sparres dagbok, Ericsbergs arkiv.

[9] Kungl. arkiv.

man vid nästa riksdag hunnit införa behövliga modifikationer i författningen, berördes sålunda även kompositionsförsöket innan den föregående riksdagen med följande ord.

För mig som varit vittne af de för sidsta Riksdag började underhandlingar och träffade öfverenskommelser emellan bägge Partiernas hufvudmän samt af den trolöshet från Mössornas sida hvarigenom öfverenskommelsen blef till intet, för mig, säger jag, kunde väl synas fåfängt att ännu en gång tänka på någon förening dessa Partier emellan, ehuru passagere den ock skulle blifva.[1]

Ännu klarare upplysningar lämnar samme sagesman i promemorian den 12 april 1772. Efter att hava berört den planerade författningsreformen, som skulle gå ut på att begränsa riksdagens inflytande och för vilken hovet lyckats vinna de mest betydande bland mössledarna, omtalar han, att en rådsherre och Fersen å hattarnas sida samt riksrådet Löwenhielm, »mössornas ledare och otvivelaktigt den mest upplyste bland dem», överenskommit om de åtgärder, varigenom den skulle sättas i verket. De skulle förnämligast ha bestått däri, att man under någon hållbar förevändning skulle sammankalla en urtima riksdag och under valen avhålla sig från alla partimanövrer, framför allt penningutdelningar och fullmaktsköp. Härigenom skulle man uppnå, att ständerna, som kommo till riksdagen oberörda av de vanliga partiförberedelserna, blevo fogligare och lättare följde sina gamla ledares avsikter. Då ju dessa voro ense, skulle sålunda partiförföljelserna upphöra och riksdagen förmås att förverkliga ledarnas riksgagneliga överenskommelser.[2]

---

[1] Brokindsamlingen vol. 15.

[2] »Cette reforme ayant pour but de trouver un contrepoids au pouvoir illimité des Etats — — — la cour qui y disposat insensiblement tous les principaux chefs des B(onnets). Le plan formel de tout le projet fut formé entre un senateur et le c(omte) de F(ersen) du part des Ch(apeaux) et le sen(ateur) Löwenhielm principal chef des B(onnets) et surement le plus eclairé parmi eux. Il consistoit essentielement à amener, sous quelque pretexte plausible une Diette extraordinaire; a suspendre dans les elections qui devoient preceder cette Diette toutes les manoeuvres ordinaires de parti surtout la distribution de l'argent; à n'en point employer non plus, de part ni d'autre, à acheter les pouvoirs pour la formation de la Noblesse afin que tous les quatre Ordres composés sans aucune intrigue et arrivant à la Diette sans aucune preparation, comme de coutume, aux vues que chaque parti se proposoit de poursuivre fussent plus dociles à adopter celles que leurs anciens chefs leur presenteroient, et lesquelles se trouvant entierement d'accord, la multitude devoit se voir tout d'un coup dechue de ses esperances de rapine toujours

Jämväl i Lovisa Ulrikas berättelse för prins Henrik nämnes denna överenskommelse. Omedelbart efter redogörelsen för den uppgörelse, som avslutade 1760—62 års riksdag, omtalar drottningen, att »båda partierna ofta samlades för att överenskomma om medlen att för nästa riksdag bota alla statens brister, planen uppgjordes, godkändes av båda partierna och vad mera är beseglades med ed».[3] Det av Scheffer relaterade gemensamma beslutet att undvika all korruption före riksdagen omnämnes här av drottningen, sannolikt på grund av minnesfel, i samband med avtalet mellan partierna vid slutet av föregående riksdag.

Mera utförligt omtalas de under vintern 1763—64 fortsatta överläggningarna och den träffade överenskommelsen i den ofta citerade promemorian av 1771, vars skildring kan återföras på drottningen. Vid dessa underhandlingar hade kretsen utökats till att omfatta generalen Augustin Ehrensvärd, hovrättsrådet Kristoffer Rappe och K. J. Ridderstolpe, den senare som representant för mössorna. Med ledning av de upplysningar, som inhämtats under sommaren, fortsatte man att utarbeta reformförslagen, som slutligen uppsattes i lagtext av Rappe. Man gav också övriga mera framskjutna mössor del av planen, »och var ej en enda som icke med yppersta beredvillighet uti densamma ingeck samt till Deras Maij:ter aflemnade parolle att dervid förblifva».[4]

Uppgörelsen omtalas av ännu en bland hattarnas ledande män, riksrådet G. A. Hiärne, som dock redan tidigt torde ha ställt sig kritisk till densamma. Han skildrar den i sina anteckningar[5] på följande sätt:

Riksrådet Carl Scheffer började denna sommaren 1764 tala om riksdag i anseende till den sig yppade statsbrist, och, sedan man flera gånger i Rå-

---

fondées sur la persecution alternative des chefs et forcée par consequent à se preter à leur voeu commun.» Brokindsamlingen vol. 15; jfr härmed Lovisa Ulrikas motivering för nödvändigheten av en urtima i promemorian för Goodricke, PRO och promemorian 1771 »man tog ock utväg, att till 1765 skaffa en extraordinarie riksdag för att då kunna så mycket lättare fixera ständerna vid det ämnet», Stafsunds arkiv.

[3] »Les deux Partis s'assembloient souvent pour convenir des moyens pour reformer tous les abus de l'Etat pour la prochaine Diette, le plan en fût formé, approuvé des deux partis et, ce qui plus est, juré.» SA, konc. i Kungl. arkiv, RA.

[4] Promemorian 1771, Stafsunds arkiv. Angående Rappe och Ehrensvärd se även s. 149 o. n. 4.

[5] Hiärnes Lefvernesbeskrifning, Manuskr. saml.; professor E. Hjärnes samling.

det öfverlagt om detta ämne blef d. 2 Sept. till sluteligt yttrande utsat, då beslutet blef at Riksens ständer skulle samlas i Stockholm d. 13 nästföljande Januarij.

Denna Extraordinarie Ricksdag hade väl kunnat uppskjutas till den af Riksens ständer sielfve utsatte tid i fall man hade innehållit med sådane behof, som kunnat tåla uppskof. Penningebristen var således ej så mycket orsaken till Riksens Ständers sammankallande, som ett vidtagit project att förena bäge partier därigenom at man skulle rätta det, som i sielfva grundlagarne kunde finnas felachtigt.

Om man å ömse sidor på god tro uppfyllt dessa öfverenskommelser och hattarne ej varit denna gången för lättrogne, så torde sådant låtit giöra sig. Jag förestälte åfta våra vänner hvad man igenom förhastande och blindt förtroende till gifvna löften kunde äfventyra och utgången viste at jag deruti icke misstagit mig.

Till raden av dessa berättande källor ansluter sig även Axel v. Fersens Historiska Skrifter:

Cheferne för både partierna förenade sig med hovet mer eller mindre uppriktigt för att sätta en gräns mot missbruken och göra den Kongl. familjen till en föreningspunkt.[6]

Slutligen måste vi även för att lösa vårt problem taga i betraktande innehållet i den skrift, daterad den 4 oktober 1764, genom vilken Scheffer ville lugna farhågorna i vissa oinvigda hattkretsar för »den hemliga plan till ändring i vårt Regeringssätt friheten till skada och förfång», om vilken vissa rykten kommit i omlopp.[7] Scheffer förnekar visserligen där varje sådan plan. Men han framhåller kraftigt den allmänna förvirringen i riket och framkastar, dock under påpekande av att han ej själv egentligen vet »allt hvad emellan hofvet och Gref Fersen kan vara förelupit»[8], den möjligheten, att Fersen och drottningen gemensamt funnit, »att hög tid är att med samnad hand utan afseende på förra partier — — — arbeta på återställande af lag, ordning och ett stadgat väsende i vår rikskropp»[9]. Själv pläderar Scheffer också i fortsättningen för en sådan uppfattning. Bl. a. säger han sig ej kunna finna annat »än att en nitälskande medborgare nu bör afsäga sig allt parti; glömma bort alla fordna tvister partierna emellan; glädja sig öfver den ton hofvet i detta hänseende redan tagit, och tala på samma sätt; upmuntra således hvar man till enighet och inbördes täflan att hjelpa Riket, hvars brister icke nogsamt kunna upprepas, på

[6] FHS 3: 29.

[7] Brokindsamlingen vol. 15, tr. i HSH 16: 177 ff.

[8] A. a. 187. [9] A. a. 189.

det medlen till deras afhjelpande måtte så mycket ifrigare påtänkas». Skriften slutar med följande ord: »Ehvad ock hända må, så anser jag den närvarande ställningen emellan hofvet och partierna såsom dyrbar och ovärderlig, åtminstone i det afseendet, att vi änteligen nu få gjöra ett försök til uteslutande af penningecorruption vid Riksdagen, som till äfventyrs varit egentliga ursprunget till våra i grund förderfvade seder i gemen.»[1]

Denna försvarsskrift för hattpartiets ledare, har varit MALMSTRÖM bekant, och han har tolkat den så, att Scheffer med densamma velat förneka existensen av en sådan reformplan, som han själv uppgjort.[2] Detta är emellertid knappast alldeles riktigt. Scheffers skrift är apologetisk. Dess avsikt är att lugna och släta över. Därför bliva ordalagen vaga och obestämda. Vad Scheffer förnekar är emellertid endast, »att den supponerade hemliga planen, måste, jemte nya förmåner för hofvet, jemväl utgå på någon tillökning i Rådets myndighet så att Konungen med de stora i landet måge blifva mästare af allt samt Ständerne allena förtryckas och mista de rättigheter de hittills haft».[3] En dylik krönt oligarki var ju emellertid ingalunda syftemålet för den planerade författningsreformen. Som vi redan sett gick den endast ut på en mycket måttlig beskärning av riksdagens inflytande. Scheffers skrift kan alltså knappast begagnas som bevis för att hattledarna vid denna tid övergivit reformtankarna. Medgivandena i den senare delen kunna snarare, sammanställda med övriga källor, tagas till intäkt för att en överenskommelse i någon form vid denna tid avsågs eller verkligen träffats.

De senare uttalanden om en överenskommelse mellan partiledarna, som här anförts, stamma alla från hattarna eller hovet. Några motsvarande medgivanden av ledande mössor föreligga visserligen icke. Men då uppteckningar av dem från denna tid överhuvudtaget ej äro bekanta, torde man därför ej vara berättigad att argumentera e silentio emot antagandet av en överenskommelse. Vi äro dessutom icke alldeles blottställda på uttalanden från mössornas sida, som stödja vår tes. Den för sin sanningskärlek och självständiga hållning bekante landshövdingen Tilas, som vid denna tid tillhörde deras läger[4], har under 1765—66 års

[1] A. a. 195 f. [2] MALMSTRÖM 5: 240. [3] HSH 16: 178.

[4] Schack meddelade 15.5.1764, att Tilas på uppdrag av vissa mössledare sökte ingiva honom misstro mot hattarna på grund av den planerade reformen, DRA.

riksdag gjort en anteckning, vars allmänna formulering ej tillåter allt för vittgående slutsatser, men som dock synes underbygga vårt antagande. Den 13 juni 1765 omtalar han med anledning av det starkare intresse för en reform, som lantmarskalken Rudbeck lade i dagen efter en votering på riddarhuset, vid vilken hovet visat sitt inflytande, »en plan, som med ett ord kallas composition och innehåller en art af reformation i constitutionen af vårt regeringssätt», och i vilken både Fersen och Rudbeck skulle ha deltagit.[5]

De här citerade källorna visa ostridigt, att en överenskommelse mellan vissa av partiledarna och hovet träffats före riksdagen. Väl uttrycka sig de berättande källorna, Lovisa Ulrikas brev och Sparres dagboksanteckningar tydligast, medan vissa av diplomatrapporterna äro mindre precisa. Av Schacks depescher kan man sålunda ej klart sluta, om några mössledare deltogo i denna uppgörelse. I Ostermans rapporter finnes överenskommelsen överhuvudtaget ej direkt omtalad, ehuru han dock redan i februari återger uttalanden av Löwenhielm, som visa, att denne då önskade ett samarbete med hattarna i författningsfrågan. Breteuils meddelanden lämna oss bättre besked. I en av sina skrivelser förklarar han uttryckligen, att Löwenhielm tillsamman med hattledarna deltagit i överenskommelsen med hovet. Cocceji och Goodricke uttala sig ännu tydligare. Diplomatrapporterna äro samtidiga källor och deras upplysningar böra därför tillmätas särskilt stort värde. Trots deras ofta oklara och svävande uttryckssätt, tycker man sig dock ur dem kunna utläsa, att en överenskommelse träffats. I flera punkter finna vi hos dem stöd för de senare berättelsernas skildringar. Den otydlighet, som stundom vidlåder deras framställning, torde tämligen väl kunna förklaras med de ledande partimännens motvilja mot att redan på ett tidigt stadium anförtro sina traditionella bundsförvanter den träffade överenskommelsen i hela dess vidd. En viktig förutsättning för de ledande hattarnas av Schack och Breteuil meddelade avsikt att åtminstone till en början undvika de vanliga partimanövrerna och deras förhoppningar om en verklig partiförsoning vid riksdagen måste dock ha varit en överenskommelse även med vissa mössledare. Sammanställas dessa iakttagelser med de berättande källornas bestämda uppgifter och med innehållet i Scheffers skrift den 4 oktober 1764,

[5] Stjärnarps arkiv.

vinner antagandet, att man i någon form vunnit vissa av mössornas ledare för en överenskommelse, ytterligare i styrka. Vad Löwenhielm beträffar, bekräfta Osterman och framför allt Breteuil, att så varit fallet.

Vilka partiledare ha då deltagit i denna överenskommelse? I Scheffers promemoria den 12 april 1772 utpekas å ena sidan Löwenhielm och å den andra Fersen samt ett av hattarnas riksråd. Att Löwenhielm deltagit i en dylik överenskommelse, vinner ju stöd förutom av Lovisa Ulrikas tidigare citerade uttalanden i memoarutkastet, av vissa redan anförda uppgifter i Ostermans och Breteuils rapporter.[6] Bakom det av Scheffer omtalade riksrådet döljer sig sannolikt han själv. I promemorian säger han, att blott tvenne av riksråden verkligen ägde kännedom om avtalen. Dessutom kände ännu ett riksråd, som dock alltid ville synas okunnig om saken, till dem.[7] Det ena av dessa riksråd var tydligen Löwenhielm. Scheffer, som ju enligt Schacks depescher var väl orienterad i vad som förehades och som ju själv utarbetat den text, som meddelades den danska regeringen, bör ha varit det andra. Det tredje riksråd, som här omtalas, är sannolikt Ekeblad. För övrigt har väl kretsen av verkligt invigda ej varit så stor. Sinclair har givetvis hört dit, liksom Rudbeck, Hermansson och möjligen Gyldenstolpe.[8] I promemorian av 1771 omtalas också Ehrensvärd, Rappe och Ridderstolpe. Men då ju avsikten bland annat varit att ej i förtid väcka opposition genom att göra den mera allmänt bekant, har kretsen förmodligen varit tämligen liten.[9] Häri ha vi också

[6] Ostermans rapports en cour nr 26 (6).17.2., nr 160 (24.9.) 5.10.1764, ZA; Breteuil 16.11.1764, AE; jfr ovan s. 160, 162 o. 163.

[7] Se n. 9.

[8] Ang. Hermansson se t. ex. Schack 15.5.1764 »Hermansson — — — est du secret et ces affaires se concertent et se travaillent avec lui», DRA. I en randanteckning till Goodrickes promemoria uppräknas följande deltagare i överenskommelsen: Löwenhielm, N. A. Bielke, Rudbeck, och Sinclair å den ena, Fersen, Ehrensvärd, Rappe och Hermansson å den andra sidan. Scheffer påstås ha ägt kännedom om saken men ej ha deltagit i själva överenskommelsen. Då jag saknar kunskap om underlaget för denna notis, vågar jag ej tillmäta den större betydelse.

[9] Se t. ex. Scheffers promemoria 12.4.1772 »le grand secret qui avoit été observé — — — dans tout le senat — — — il n'y avoit que deux membres qui en eussent le veritable secret, et un troisieme qui le savoit, mais qui vouloit tousjours paroitre l'ignorer». Brokindsamlingen vol. 15; jfr Schack 17.2.1764: »les chefs des deux partis contents d'etre convenus en gros d'un plan aussi salutaire n'avoient encore

orsaken till de sparsamma notiserna i de i egentlig mening samtidiga källorna.

Vad för övrigt angår de villkor, som denna överenskommelse innehållit, finna vi såväl av Schacks som av Breteuils rapporter, att hattarna vid riksdagens början hoppades kunna undvika all korruption. I Scheffers promemoria säges, att en dylik bestämmelse ingått i den uppgörelse, som träffats, medan 1771 års promemoria berättar, att man vädjade till Breteuil, Osterman och Goodricke, att endast hålla korruptionsmedel i beredskap för att i fall av behov trygga genomförandet av den träffade överenskommelsen. Till dessa källor ansluter sig även Osterman, då han den 5 oktober rapporterade, att Löwenhielm vädjat till Breteuil att avhålla sig från korruption.[1] Vidare omtala såväl Cocceji, Breteuil som Osterman i sina rapporter, visserligen med olika tendens, att man beslutat skilja den planerade reformen från frågan om det utrikespolitiska systemet. Ett tidigare citerat ställe i Lovisa Ulrikas memoarutkast stöder denna uppgift.[2] För övrigt är emellertid promemorian av 1771 bland de berättande källor, som beröra själva överenskommelsen, ensam om den.[3] Den omständigheten, att Cocceji omtalar detta villkor redan före brytningen mellan hattledarna och hovet, synes dock tala för att den verkligen ingått i uppgörelsen. De berättande källorna härröra samtliga från hovet eller hattarna. Inom dessa kretsar var man, då de avfattades, angelägen att framställa mössorna som löftesbrytare. Häri kan möjligen ligga en förklaring till att man funnit det mindre lämpligt att vidröra just denna punkt.

Ännu ett problem återstår emellertid. Vad hade man enat sig om i författningsfrågan? Hur förhöll sig det av Scheffer utarbetade principförslaget till den träffade överenskommelsen? Den hittills gällande uppfattningen har formulerats av MALMSTRÖM, som ut-

---

voulu entrer dans aucun detail concernant son execution premierement pour ne rien precipiter — — — et en second lieu afin qu'on fut d'autant plus sûr qu'il ne transpiroit rien dans le public, etant certain que si les etats prenoient avant leur assemblée la moindre connaissance de cet objet de deliberation — — — on n'effectueroit non seulement rien, mais on pourroit s'exposer à leur haine.» DRA. Jfr Nilsson HB 5: 130 n. 1.

[1] Ostermans rapport en cour nr 160 (24.9.) 5.10.1764, ZA.

[2] Stafsunds arkiv; jfr FHS 3: 318 och ovan s. 135 f.

[3] »Dessa ministrar försäkrade häremot, att vid denna riksdag ej skulle företagas det minsta som rörde alliancevärket», promemoria 1771, Stafsunds arkiv.

talar sig på följande sätt: »Huruvida detta förslag (det av Scheffer framlagda) i sina enskildheter varit af konungen och drottningen kändt och vunnit deras samtycke, veta vi icke och tro det knappast; ej heller veta vi, om det varit uppgjordt med samråd af några bland mössornas ledare. Det sistnämnda uppgifves dock och torde hafva varit händelsen.»[4]

Trots den sprödhet, som även i denna punkt vidlåder materialet, torde vi dock kunna bilda oss en klarare uppfattning än den här citerade. Fullt säkra bevis på att Scheffers plan verkligen godkänts av parterna i underhandlingen saknas visserligen, men i fråga om konungaparets förhållande till förslaget äro vi med säkerhet berättigade att hysa en annan uppfattning än den, som MALMSTRÖM givit uttryck åt. Schack meddelade nämligen i sin depesch den 24 april 1764, att Scheffer, samtidigt som han framhållit, att reformplanen tills vidare endast vore att betrakta som hans personliga förslag, förklarat, att hans vänner och även hovet godkänt den. Han kunde visserligen ej svara för att man verkligen skulle lyckas genomföra sina avsikter, då man ej kunde vara säker på att ständerna skulle ansluta sig till dem.[5] Mössornas förhållande till det av Scheffer uppgjorda principförslaget är svårare att fastställa. Det är visserligen vanskligt att avgöra, om Schack i sin här anförda rapport med hovet menat endast konungaparet och dess närmaste anhängare eller om han däri inbegripit några av mössornas ledare. Hans språkbruk är nämligen i detta avseende tämligen vacklande. I varje fall framgår ju tydligt, att åtminstone hovet enligt Scheffers uppfattning godkänt planen. Några redan tidigare citerade källor ådagalägga emellertid, att man lyckats åstadkomma en principiell överenskommelse mellan partiledarna, och att bl. a. Rudbeck vunnits för planen.[6]

Anmärkningsvärt är emellertid, att promemorian av 1771 utpekar Rappe som författare till reformförslagen. Denna upplys-

[4] 5: 236.

[5] »que ce n'etoit là que son Projet à lui que ses amis et la Cour même l'avoit à la Verité aprouvé mais de la Reussite duquel il ne pouvoit repondre parcequ'il n'etoit pas sûr si les Etats entreroit dans ses Idées», DRA.

[6] Schack 17.2., 3.4.1764, DRA; se ovan s. 154; jfr också Schacks rapport 10.7. 1764, »Il est vrai que notre ami m'a dit que Mr. le Colonel de Rudbeck, qui est le Chef des anciens Bonnets et celui auquel Ils destinent le Baton de Marechal à la Diette est prevenu de ce qu'on se propose de faire et que même Il doit y avoir donné son consentement», DRA.

ning behöver emellertid alldeles icke utesluta den roll, som Scheffer enligt framställningen i Schacks rapporter skulle ha spelat. Enligt promemorian sammanfattade Rappe resultatet av överläggningarna »i forme af en regeringsform». Hela förslaget var ju ett kommitté-arbete, vilket också tydligt framgår av Schacks rapporter.[7] Därvid kan det ju mycket väl ha tillgått så, att Scheffer utarbetat ett principbetänkande och att Rappe, som ju var en av hattarnas främsta experter i lagfrågor[8], fick i uppdrag att på grundval härav utarbeta själva lagtexten. Egendomligare är då, att Scheffers deltagande ej alls omtalas i promemorian. Detta kan väl endast förklaras med dess i förhållande till de tilldragelser den skildrar relativt sena tillkomsttid. Scheffers mera förberedande arbete skulle då ha fallit ur minnet, medan Rappes roll som utformare av själva lagtexten ihågkommits. Händelserna ha sedan fogat så, att Scheffers principbetänkande bevarats till eftervärlden, medan Rappes lagtext förblivit okänd. För Rappes deltagande i arbetet talar också den omständigheten, att Lovisa Ulrika i december 1764 och januari 1765 var livligt verksam för att han jämte Fersen, Ehrensvärd och Hermansson skulle inväljas i sekreta utskottet.[9]

En del källställen synas emellertid giva vid handen, att man ej i detaljerna ansåg sig bunden av just Scheffers förslag. Goodricke omtalade sålunda i en depesch den 3 juli 1764, att konungaparet vid ett hemligt sammanträffande meddelat honom, att ledande hattar gjort nya och långt gående förslag i författningsfrågan, som de skulle söka genomföra på villkor, att det utrikespolitiska systemet bevarades. I samma depesch meddelade han, att tre olika förslag förelåge, men att man ej kunde besluta sig för något av dem, innan förhållandena klarnat.[1] Ungefär samtidigt, den 13 i samma månad, rapporterade Cocceji, att man vore ense om nödvändigheten av en författningsreform men ej om dess innehåll.[2] Även några av Schacks depescher ge det intrycket, att Schef-

[7] Se t. ex. Schack 3.4.1764, DRA; jfr ovan s. 153 f.

[8] Se t. ex. G. J. Ehrensvärds omdöme om Rappe i Dagboksanteckningar förda vid Gustaf III:s hof 1: 197, Biografiskt lexicon, art. Rappe, och Malmström 4: 188 om Rappes författarskap till 1756 års tjänstebetänkande.

[9] Ostermans rapport en cour nr 189 (10).21.12.1764, ZA; Coccejis apostille separé au roi seul 22.1.1765, SA.

[1] Goodricke 3.7.1764, PRO. Jfr även Osterman nr 110 (25.6.) 6.7.1764, ZA.

[2] »On convient d'ailleurs de la necessité d'une reforme dans l'administration. Les deux partis sont d'accord là dessus mais nullement de la façon dont elle doit

fer själv ingalunda var säker på att kunna genomföra sitt reformförslag.[3] Så sent som i början av november kunde slutligen Osterman enligt meddelande från Sinclair rapportera, att Fersens löften i författningsfrågan gingo ut på att låta riksdagen behålla bestämmanderätten över krig, fred och skatter; konungen skulle däremot få hela den verkställande makten, endast justitieärenden skulle avgöras med majoritetsbeslut i rådet. Riksdagen skulle för framtiden ej ensam få stifta lag. Varje ny sådan skulle behöva konungens godkännande. Kontrollen över riksrådets verksamhet skulle den dock få behålla.[4] Dessa löften gingo sålunda, även om den mot riksdagens inflytande riktade tendensen är gemensam med Scheffers plan, mycket längre än denna, framför allt i fråga om förhållandet mellan konungen och rådet.

De här citerade källställena äro visserligen, åtminstone om vi bortse från Schacks depescher, av osäkert värde. Vi kunna sålunda t. ex. ej utesluta möjligheten, att konungaparets meddelande till Goodricke om hattarnas erbjudanden i författningsfrågan mot att hovet bidrog till att bevara det franska systemet, inneburit en medveten överdrift, eller att Osterman missuppfattat eller oriktigt återgivit Sinclairs meddelanden om Fersens löften. En notis i en senare rapport från Osterman synes dock kunna tyda på att Hermansson i samförstånd med Fersen lämnat drottningen ett särskilt betänkande i denna fråga innehållande erbjudande om vissa betydelsefulla tillägg till konungens prerogativ.[5] Denna uppgift stödes av ett brev från Gyldenstolpe till drottningen, daterat den 31 oktober 1764, vari omtalas, att Fersen och Hermansson redogjort för sina avsikter i en skrift, som den senare företett.[6]

---

se faire. La cour redemande tout ce qu'elle a perdu en 1756. Le senat en echange qui a vû borner son authorité absolue par les etats de 1762 ne pouvant plus rien ôter à la cour ne cherche qu'à s'affermir contre les recherches des etats et à se faire rendre toute l'authorité qu'il à precedement arraché à la Cour.» Cocceji nr 35 13.7.1764, SA; jfr Pol. Corr. 23: 444.

[3] Schack 7.9.1764 »quoi qu'il etoit encore problematique si son plan touchant une reforme dans la constitution pourroit être mis en execution, il n'etoit cependant pas impossible», DRA.

[4] Ostermans rapport en cour nr 173 (29.10.) 9.11.1764, ZA.

[5] Ostermans rapport en cour nr 182 (26.11.) 7.12.1764, ZA.

[6] »Fersen et Hermansson ont assez bien expliqués leurs idées par le papier — — — que le dernier à montré.» Gyldenstolpe t. Lovisa Ulrika 31.10.1764, Stafsunds arkiv. Att Fersen verkligen har stått i närmare kontakt med hovet och

I så väl Breteuils som Coccejis ovan citerade rapporter och i den promemoria Lovisa Ulrika i juni lämnade Goodricke, återfinna vi emellertid uppgifter, som ådagalägga, att man i samband med partiförsoningen ämnade söka åstadkomma en revision av författningen, som skulle innebära en begränsning av ständernas allt för starka inflytande. Schack rapporterade t. o. m., att man eventuellt kunde komma att sätta Scheffers planerade reform i verket. I sin promemoria den 12 april 1772 berör Scheffer jämväl själva reformplanen. Hans framställning är visserligen något dunkel, men, sedan han konstaterat, att en reform, som skapade en motvikt mot riksdagsväldet och ökade konungens makt, ansågs nödvändig, framhöll han, att hovet lyckats vinna de mest betydande mössledarna för denna tanke.[7]

Dessa olika uppgifter synas sålunda visa, att man måhända icke träffat en i detalj bindande överenskommelse i författningsfrågan. Några av hattledarna ha möjligen varit benägna att under vissa förutsättningar medverka till en för konungamakten ännu gynnsammare uppgörelse. Men den princip, som låg till grund för Scheffers förslag, en omreglering av förhållandet mellan legislativen och exekutiven till den sistnämndas fördel, synes dock ha accepterats av de förhandlande parterna. Detta framgår av Breteuils och Coccejis rapporter, av den för Goodricke avsedda promemorian samt av Scheffers 1772 skrivna berättelse. Åsikter, som framfördes vid författningsfrågans behandling under riksdagen,

---

möjligen under hand gått dess önskningar mera tillmötes än övriga ledande hattar, synes framgå av ett brev från Sinclair till Gyldenstolpe 17.9.1764, vari Sinclair relaterar ett samtal med Fersen om Scheffer, varunder den förstnämnde bl. a. skulle ha sagt »qu'il falloit menager la vivacité de ce senat(eu)r (Scheffer) jusqu'à ce que les Etats seraient ensemble — — — mais qu'apres ce temps là on n'avoit que faire de lui, il me confessa alors encore plus sur ce sujet que je n'ose pas confier à la plume». I samma brev säges, att Fersen fortfarande förde samma språk, varom man överenskommit innan hans avresa från Stockholm och att han nu t. o. m. talade »plus en bonnet que jamais», Stafsunds arkiv.

[7] »Frappé de ces verités le senat comprit tres biens qu'une reforme dans nos loix publiques devenoit absolument necessaire et que cette reforme ayant pour but de trouver un contrepoids au pouvoir illimité des Etats ne pouvoit s'executer que par l'augmentation de l'autorité Royale — — — le senat comprit encore que le seul moyen de reduire cette multitude etoit de reunir dans les memes vues les principaux chefs de l'un et de l'autre parti — — — la Cour y disposa insensiblement tous les principaux chefs des B(onnets)», Brokindsamlingen vol. 15; jfr ovan s. 164.

synas även tyda härpå. Vi få senare tillfälle återkomma till denna fråga.[8]

Man torde alltså kunna konstatera, att en överenskommelse mellan hovet och vissa av de båda partiernas ledare träffats före 1765—66 års riksdag. Med förhandenvarande material är det omöjligt att säga, hur fast och bindande denna överenskommelse verkligen varit. Den kan givetvis, som Lovisa Ulrika vill göra gällande[9] ha avfattats i form av en lagtext och högtidligen ha besvurits av de deltagande parterna, men den kan också ha varit en enkel muntlig överenskommelse mellan några framstående politiker att söka leda utvecklingen i en viss riktning. Den synes i varje fall ha innehållit, att man gemensamt skulle söka genomföra en författningsrevision i huvudsaklig överensstämmelse med de tankar, som lågo till grund för Scheffers förslag. För att möjliggöra detta skulle man innan riksdagen avhålla sig från de vanliga partiförberedelserna. Slutligen skulle denna fråga lösas oberoende av partiernas utrikespolitiska strävanden och avsikter. Säkerligen spelade också hovets ovan omtalade löfte till hattledarna att vid den kommande riksdagen skydda dem för förföljelser från motpartiet en roll vid denna uppgörelse.[1]

*

Svårare är emellertid att få ett bestämt svar på frågan, när denna överenskommelse verkligen träffades. Visserligen meddelade Schack redan i februari, att man åstadkommit en principiell överenskommelse mellan partiledarna, och i april 1764, att man vunnit Rudbeck för Scheffers reformplan.[2] Men hans och Breteuils antydningar om möjligheten av en partiförsoning förekomma, som vi sett, först tämligen sent i oktober, och uppgifterna hos Cocceji möta ännu senare. Den p. m., som Goodricke enligt sin depesch den 8 juni erhållit från drottningen och som han hemsände den 15 i samma månad, omtalar tidigast av alla här citerade aktstycken, att en överenskommelse med partiledarna verkligen träffats. F. ö. förekomma, som vi sett, några sådana uppgifter ej hos Goodricke förrän långt senare, nämligen i november. Oster-

[8] Se nedan s. 296 ff., 304 f., 319 ff.

[9] Se Promemorian 1771, Stafsunds arkiv, och berättelsen för prins Henrik, SA.

[1] Se ovan s. 109 f. och där citerade källställen.

[2] Se ovan s. och

man omtalar visserligen redan i juli en uppgörelse angående det kommande riksdagsmannavalet, träffad innan Fersens avresa från Stockholm, men nämner intet om mössornas delaktighet i densamma.[3] Ej heller i de senare källorna kunna vi få något bestämt svar på denna fråga.

I Scheffers uppsats den 12 april 1772 säges, att den plan, som uppgjorts bl. a. av Löwenhielm, för att sätta författningsreformen i verket innehöll, att man under någon förevändning skulle sammankalla en urtima riksdag.[4] Uppgörelsen mellan partierna bör sålunda ha träffats före beslutet om riksdagens inkallande. Möjligen kunna vi i de närmare omständigheterna kring detta beslut finna den ledtråd vi söka för att fastställa den ungefärliga tidpunkt vid vilken överenskommelsen kan ha träffats.

Som vi ovan framhållit[5], hade frågan om en urtima riksdag varit aktuell redan på hösten 1763, men beslutet hade då, sannolikt på grund av hänsyn också till partiförhållandena och författningsfrågans ännu oklara läge, uppskjutits. På grund av det statsfinansiella läget blev den emellertid allt mer och mer brännande. I slutet av april 1764 kom den åter före. Mössorna i rådet yrkade då på riksdagens inkallande till oktober månad, medan hattarna motsatte sig detta och åtminstone ville vänta till januari 1765. Överläggningen ajournerades denna gång till september månad, då ett enhälligt beslut om urtima riksdag i januari 1765 fattades.[6]

I sin promemoria den 12 april 1772 framställer Scheffer, trots att endast några få av riksråden voro invigda i saken, detta beslut som en följd av den träffade överenskommelsen.[7] Hiärne skjuter i sina anteckningar[8] ännu tydligare än Scheffer budgetsvårigheterna i bakgrunden och låter reformplanen bliva det väsentliga motivet för riksdagens inkallande. Allra klarast uttrycker sig 1771 års promemoria, som otvetydigt anger, att överenskommelsen träffades före sommaren 1764.[9] Det är svårt att med säkerhet avgöra

[3] Se ovan s. 162. [4] Se ovan s. 164 n. 2. [5] Se ovan s. 144 ff.

[6] Särskilda rådsprotokoll angående statsbristen 26.4., 27.4., 1.5. och 3.9.1764; jfr MALMSTRÖM, a. a. 227 f.

[7] Brokindsamlingen vol. 15.

[8] Manuskr. saml.; E. Hjärnes saml.

[9] »Rappen upsatte det i forme af en regeringsforme, man tog ock utväg att till 1765 skaffa en extraordinair Riksdag för att då väcka Nation och att då kunna så mycket lättare fixera Ständerna vid detta ämnet — — — Emot den åter vanliga tiden, då alla åtskilldes för sommaren, var man uti den förhoppning, att beredningen

pålitligheten av dessa uppgifter. Rådsprotokollen ge härvidlag knappast någon ledning, då de statsfinansiella skälen där helt naturligt alltid fingo tala för riksdagens utlysande. När beslutet fattades, var man också enligt protokollet enig om deras tvingande natur. Några av Schacks depescher visa emellertid, att Scheffer, som i augusti 1764 åter gripits av misstro mot hovet, hoppades kunna uppskjuta riksdagen och att han ej ansåg de ekonomiska förhållandena utgöra något oöverstigligt hinder härför.[1] När han den 24 augusti åter började tvivla på möjligheten av att vinna uppskov med riksdagen, framhöll han också, att denna fråga framför allt berodde av hovets mer eller mindre förtroendeingivande beteende.[2] Emellertid lyckades Fersen och Lovisa Ulrika lugna Scheffers farhågor, och när frågan om riksdagskallelsen på nytt behandlades den 3 september, kunde man enhälligt besluta dess inkallande till januari 1765.[3]

Några av de här anförda uppgifterna skulle möjligen kunna tolkas så, att en överenskommelse mellan hovet och partiledarna kommit till stånd först under sommaren eller början av hösten 1764. Vissa uppgifter i andra källor synas också kunna anföras till stöd för en dylik uppfattning. Sålunda omtalade Schack i sin depesch den 1 maj 1764, att vissa politiska skäl förmått Scheffer att arbeta för ett uppskov med beslutet om riksdagens inkallande, vilket han dock av finansiella skäl ansåg oundvikligt. Den 4 i samma månad meddelade Schack vidare, att hattarna sökte vinna tid, medan mössorna ville påskynda avgörandet för att hindra en långsam och försiktig förberedelse av författningsreformen. Den 11 maj slutligen refererade Schack ett samtal med Scheffer angående riksdagen, varvid denne bl. a. berörde överenskommelsen med hovet, som om den ännu ej vore avslutad.[4]

Man kan dock knappast tillmäta dessa källställen en avgörande betydelse. Av såväl Breteuils som Schacks depescher framgår, att bland de ledande hattarna åtminstone Fersen, Hermansson och —

till den instundande riksdagen, hvars termin skulle i september månad bli kundgjord, skulle på ett besynnerligt sätt börjas och slutas till Rikets sälla bestånd», Stafsunds arkiv.

[1] Schack 3.8., 7.8., 14.8., 21.8.1764, DRA.

[2] Schack 24.8.1764, ibid.

[3] Schack 7.9.1764, ibid.; Sinclair till Gyldenstolpe 17.9., Stafsunds arkiv; Ostermans rapport en cour nr 147 (27.8.) 7.9.1764, ZA.

[4] DRA.

möjligen mindre bestämt — Scheffer redan i februari önskat en urtima riksdag i januari 1765, för att vid densamma sätta reformplanerna i verket. Man ansåg bl. a., att detta skulle gå lättare för sig vid en urtima än vid en lagtima riksdag.[5] Scheffers votum i rådet den 26 april visar också snarast, att han då fann en riksdagskallelse till januari månad nödvändig.[6] Under maj och juni månader förklarade han vidare vid flera tillfällen för Schack, att riksdagen måste sammankallas till denna tidpunkt. Enligt dennes rapport den 5 juni var han vid sin avresa övertygad om att riksdagen skulle sammankallas till januari. Schack betvivlade ej heller, att Scheffer under sommaren ämnade bearbeta sina anhängare i landsorten till förmån för reformplanen.[7] I samband härmed kan det vara av intresse att konstatera, att Lovisa Ulrika i juni 1764 för Goodricke framställde förhållandena så, att hon redan lyckats försäkra sig om att en riksdag skulle sammankallas till januari månad 1765.[8]

Vilka de politiska skäl kunna ha varit, som i maj bestämde hattarna att ej sammankalla ständerna förr än till januari 1765, kunna vi ej med säkerhet säga. Det kan tänkas ha varit hänsyn till dem av hattarna i riksrådet, som voro motståndare mot en alltför tidig riksdagskallelse. En annan möjlighet antydes i Coccejis och Ostermans depescher. Enligt dem skulle Breteuil önskat den senare tidpunkten för riksdagen, emedan de franska finanserna då skulle kunna tillåta en uppgörelse i subsidiefrågan. Genom en dylik hoppades man kunna rädda och befästa den fransk-svenska alliansen.[9] I Breteuils depesch den 15 juni 1764 omtalas

---

[5] Breteuil 24.2.1764, AE; Schack 24.2., 28.2., 20.4., 27.4.1764, DRA. Jfr även Ostermans rapports en cour nr 26 och 42, (6).17.2. och (19).30.3.1764, ZA.

[6] Särskilda rådsprot. ang. statsbristen 26.4.1764, RA.

[7] Schack 11.5. och 5.6.1764, DRA.

[8] »C'est dans cette persuasion que S. M. s'est dèja tellement avancé qu'elle a operé qu'une Diette extraordinaire aura lieu pour le moi de Janvier», Goodrickes promemoria, PRO.

[9] Cocceji nr 21 4.5., 30 8.6., 32 22.6.1764, SA; Ostermans rapport en cour nr 64 (23.4.) 4.5.1764, ZA. Möjligen stödes denna uppgift av följande notis i ett brev från N. F. Gyldenstolpe till C. W. v. Düben 11.5.1764: »Nous n'aurons point de Diette cette anée et je crois que Nous aurons beaucoup a faire pour en avoir une antecipée. On traine tout qu'on pourra et la conservation du Sisteme françois est le resort qui arretera l'assemblée des Etats jusqu'à ce qu'on soit bien en fond de ce coté la.» Kungl. arkiv.

ännu ett motiv för hattarnas ståndpunktstagande. De hoppades, att kejsarinnan Katarina i januari 1765 skulle ha invecklat sig så starkt i sin polska politik, att hon ej skulle kunna ingripa i de svenska angelägenheterna. Framför allt av hänsyn till den planerade författningsreformen fäste de stor vikt härvid.[1] Slutligen skulle man kunna tänka sig, att hattarna ännu ej voro så säkra på motpartens vilja att ärligt uppfylla den träffade överenskommelsen, att de för den skull ville se tiden an. Att hänsyn till det utrikespolitiska läget låg bakom hattarnas uppfattning i april framgår även av rådsprotokollet. Ekeblad fann bl. a. »i anseende till utrikes ställningen många considerationer och betänkligheter och ibland annat att under en så grannlaga conjuncture, som den närvarande tyckes dageligen blifva allt mer och mer, många bekymmersamma propositioner från andra hof, kunna gjöras, hvilkas besvarande under Riksens Ständers frånvaro kan undvikas, men då de äro samlade, nödvändigt måste förordsaka dem ganska brydsamma öfverläggningar och det så mycket mera, som utrikes affairerna nu börja att på ett och annat ställe få nog inveklat och mörkt utseende».[2]

Emellertid föreligga också andra omständigheter, som tyda på att överenskommelsen måste ha träffats före sommaren. Scheffer lämnade Stockholm redan i början av juni och återvände ej förrän i augusti.[3] Fersen återvände först omkring den 10 oktober till huvudstaden från sin sommarvistelse. Då hade redan en månad förflutit efter riksdagskallelsen och förberedelserna voro redan i full gång. Sinclair uppehöll sig en längre tid på sin egendom Lambohof i Östergötland och återvände ej till Stockholm förrän den 4 oktober.[4] Som vi tidigare visat, voro emellertid både Fersen och Scheffer med om utarbetandet av den plan, enligt vilken reformen vid riksdagen skulle sättas i verket. Att överenskommelsen

[1] Breteuil 15.6.1764, AE.

[2] Särskilda rådsprot. ang. statsbristen 26.4.1764.

[3] Schack 5.6. och 3.8.1764, DRA.

[4] Fersen anhöll 3.7.1764 om tillstånd att till mitten av oktober för enskilda angelägenheter få lämna livgardet, för vilket han ju var chef. Samtidigt ämnade han förrätta generalmönstring vid Jönköpings, Kronobergs och Kalmar infanteriregementen. Den 9.7. har han tydligen avrest, ty då fördes befälet över regementet av majoren greve J. R. Wrangel; Överstars skrivelser, livgardet; jfr f. ö. Sinclair t. Gyldenstolpe 17.9.1764; Gyldenstolpe t. Lovisa Ulrika 22.9.1764, Stafsunds arkiv; Ostermans rapport en cour nr 160 (24.9.) 5.10.1764, ZA.

skulle ha träffats medan drottningens främste medarbetare var frånvarande, förefaller ej heller sannolikt. Under de sommarmånader, då dessa herrar befunno sig i olika delar av landsorten, kan detta ej gärna ha skett. Alltså bör uppgörelsen ha avslutits under våren 1764. Så framställes ju också sammanhanget i 1771 års promemoria.[5]

Ett par brev, det ena från Sinclair till Gyldenstolpe, daterat den 17 september, och det andra från Gyldenstolpe till drottningen den 22 i samma månad[6] visa oss också, att ett tämligen livligt samarbete vid denna tid ägde rum mellan hovet och ledande personer inom de båda partierna. Sinclair skildrade bl. a. ett sammanträffande med Fersen, vilken fortfarande talade i den ton, varom man överenskommit innan han lämnade Stockholm. Han uttalade sig mer än någonsin »som mössa».[7] Vidare framgår det av detta brev, att man stod i förbindelse både med Löwenhielm och Rudbeck. Gyldenstolpes brev åter visar, att Hermansson stod i kontakt med hovet och Fersen samt att han skulle resa till Strängnäs för att underhandla med sin svåger, den kände mössledaren och biskopen Serenius.

Det här framlagda materialet synes sålunda snarast berättiga den slutsatsen, att överenskommelsen mellan hovet och partiledarna träffades redan under våren år 1764, möjligen dock först i maj månad.

*

Hur ställde sig nu de olika parterna till den uppgörelse, som sålunda får antagas ha träffats? Voro de hågade att lojalt arbeta för dess syfte eller ämnade de söka utnyttja den för sina egna mera speciella strävanden? Lovisa Ulrika synes tämligen tidigt ha insett, att man ej kunde lita på det intresse för en författningsreform, som ådagalades från skilda håll.[8] Scheffer antyder, att Fersen kanske ej varit fullt uppriktig i sina underhandlingar med hovet.[9]

[5] Stafsunds arkiv, jfr ovan s. 176 n. 9.

[6] Stafsunds arkiv.

[7] »Il a continué tres sincèrement le ton qu'il eut et dont il etoit convenu a son depart de Stockholm et il m'a parlé plus en bonnet que jamais.» Stafsunds arkiv.

[8] Jfr ovan s. 142 n. 8.

[9] Uppsatsen av 12.4.1772, »Comme on s'est engagé à ne presenter dans ce Memoire que les faits, on s'abstient ici de toutes les reflexions qui pourroient servir à develop-

Mot mössorna riktades senare, som framgår av redan anförda citat, beskyllningar för trolöshet och bristande uppriktighet.[1] För att kunna förstå den följande utvecklingen, böra vi söka närmare klarlägga dessa förhållanden.

Centralpunkten i den situation, till vilken den ovan behandlade utvecklingen lett, utgjordes av hovet. Sannolikt har initiativet utgått därifrån. I varje fall graviterade de ledande hattarnas och mössornas strävanden mot hovet. Från båda sidor sökte man vinna det. När man hoppades kunna åstadkomma en utjämning av partimotsatserna och en samverkan till statens gagn, var det genom hovets förmedling och under dess garanti, som man trodde detta kunna ske.

Vi ha redan tidigare konstaterat en tendens från dess sida till samverkan med ledande män ur både hatt- och mösslägret.[2] Under året 1764 har denna strävan vidhållits och ytterligare stärkts. Som redan påpekats, innebar detta, att man ej önskade bidraga till att ensidigt realisera det ena eller andra partiets syften. Under hänsynstagande till bådas berättigade önskemål ville man ena dem för att förverkliga ett landsgagneligt reformarbete.

Åtskilliga belägg härför kunna vi finna i den samtidiga korrespondensen. I några av de brev, som N. F. Gyldenstolpe å drottningens vägnar skrev till ministern i Petersburg, C. W. v. Düben möter denna tanke. Drottningen önskade endast arbeta för rikets och dynastins verkliga nytta, säkerhet och ära. Hon föredrog intet av partierna framför det andra och ville sålunda ej verka för någonderas speciella avsikter utan söka samarbete, där de bästa utsikterna funnes för handen.[3] Tydligast och mest vältaligt utvecklas denna tankegång, sedan hovets strävanden mött sitt första bakslag. Den 30 november 1764 beklagade Gyldenstolpe, att partiandan åter tagit överhanden och hotade att omintetgöra hovets förhoppningar att kunna förmå motståndarna att samverka till ordningens återställande såväl inom riket som i utrikespolitiken.[4] Bäst utformad möter den i ett par brev, som drottningen skrev

---

per jusqu'à quel point le C(omte) de F(ersen) pouvoit etre sincere dans ses dispositions personelles pour le projet de la reforme. Il suffit qu'il se livra avec une apparente sincerité à en preparer l'execution», Brokindsamlingen vol. 15.

[1] Se ovan s. 163 f. [2] Se ovan s. 119 f. och 132.

[3] Se t. ex. Gyldenstolpe t. Düben 24.2. och 3.8. 1764, Kungl. arkiv.

[4] Dens. t. dens. 30.11.1764, ibid.

till sin broder, konungen av Preussen, under våren 1765, sedan hennes politiska program redan i avgörande punkter omintetgjorts. De hava visserligen apologetisk karaktär men böra dock beaktas, då de belysa hennes tankegång. Den 12 februari 1765 söker hon klargöra bakgrunden till sina förbindelser med vissa ledande hattar, hennes egen osäkra ställning vid slutet av föregående riksdag och hattledarnas löften att arbeta för det allmänna bästa. Som en följd härav hade hon lovat dem förlåtelse för det förflutna. Sedan dess har hon ej haft anledning till misstro mot dem. Men för att ej vara beroende av deras goda vilja har hon sökt stöd även på annat håll. På grund av de tillgångar, hon trodde sig kunna erhålla utifrån och genom den försonliga stämning, som uppkommit mellan partierna, hade hon hoppats kunna nå sina mål.[5] I ett andra brev daterat den 12 april 1765 utvecklade drottningen ytterligare dessa synpunkter. Sedan sista riksdagen hade hon strävat efter att föra en självständig politik.[6] Hon hade kommit till medvetande om, att hon tidigare med sina ensidiga partiallianser tillämpat en felaktig taktik. Därför hade hon nu sökt försona de båda partierna och trodde sig också till en början ha lyckats i denna strävan.[7] I sitt sista brev till Düben under dennes beskickning, daterat den 28 januari 1766, ger Gyldenstolpe efter det slutliga misslyckandet i några bittra ord en kort karakteristik av hovets avsikter. »Deras (konungens och drottningens) plan att förena de båda partierna, kväva fiendskapen och sätta vår fördärvade författning i den ordning, vari den till fosterlandets lycka bör befinna sig, var allt för vacker och t. o. m. allt för långt framskriden för att man skall kunna se den misslyckas på grund av nycker och illvilja utan att råka i förtvivlan.»[8]

Detta politiska program innebar, att hovet ville spela en ledande och modererande roll gentemot de båda partierna. Men samtidigt ville Lovisa Ulrika ej blottställa hattarnas ledande män för motståndarnas skoningslösa partihämnd. Otvivelaktigt har hon värde-

[5] »d'avancer mes affaires».

[6] »de me mettre sur mon propre fond».

[7] Lovisa Ulrika till Fredrik II 12.2., 12.4.1765, SA. Konc. i Kungl. arkiv.

[8] »Leur plan de reunir les deux partis, d'etouffer l'animosité et de fixer notre Constitution delabrée dans l'ordre ou Elle doit etre pour le bonheur de la Patrie etoit trop beau et trop avancé même pour le voir echouer par des caprices et de la mauvaise volonté sans se desesperer», Kungl. arkiv.

satt den intelligens, duglighet och erfarenhet, som fanns företrädd bland dem. Men dessutom ingick också en verklig partiförsoning i hennes program. Cocceji skriver i en av sina första depescher från Stockholm, att just en försoning mellan partierna var det stora mål drottningen föresatt sig.[9] Hon ansåg detta så mycket nödvändigare, som mössornas ovilja mot hattledarna stigit till en sådan höjd, att man kunde frukta ny blodsutgjutelse, om de fingo fria händer. En för henne själv viktig omständighet torde härvidlag ha varit det löfte om förlåtelse och glömska för framfarna tvister och den försäkran om skydd mot förföljelse, som hon givit hattledarna. Hon återvände ofta till detta löfte, som hon tydligen kände sig i hög grad bunden av.[1]

Å andra sidan har drottningen ej utan vidare velat låta hattarna få fria händer vid deras försök att bevara »systemet». Framför allt ville hon ingalunda acceptera deras utrikespolitiska program, bevarandet av alliansen med Frankrike. Möjligen grundade sig hennes uppfattning i detta avseende mera än eljest på opportunitetsskäl. Som vi senare få tillfälle att konstatera, hoppades hon på ekonomiskt stöd från de makter, som voro intresserade av att den svensk-franska alliansen försvagades eller upphörde.[2] I varje fall var hon synnerligen angelägen att betaga de utländska diplomaterna alla misstankar, att hennes närmande till hattarna skulle leda till ett stöd av alliansen med Frankrike. Ostermans depescher innehålla redan tidigt försäkringar härom.[3] Under våren och sommaren 1764 utgöt sig drottningen genom sina förtroendemän för honom i förklaringar, att hon endast begagnade sig av hattarnas visade tillmötesgående i författningsfrågan till att genomföra sina planer, utan att på något sätt låta binda sig i de utrikespolitiska frågorna.[4] Även Goodrickes rapporter innehålla liknande uttalanden. Sålunda framhölls i den promemoria, som i juni lämnades honom, nödvändigheten av att hovet erhöll ekonomiskt stöd bland annat just för att bryta Frankrikes inflytande.[5] Ehuru mera sparsamt förekomma omnämnanden om Lovisa Ul-

---

[9] Cocceji nr 6 13.3.1764, SA.

[1] Se härom ovan s. 109 f.

[2] Se nedan s. 208, 231 ff., 245 ff. [3] Jfr ovan s. 133 n. 8.

[4] Ostermans rapports en cour nr 21 (30.1.) 10.2., nr 26 (6).17.2., nr 101 (8).19.6. och 110 (25.6.) 6.7.1764, ZA.

[5] Jfr Goodricke 8.6., 3.7.1764, PRO.

rikas självständighet gentemot hattarna i de utrikespolitiska frågorna också i Coccejis depescher.[6] I brevet till Fredrik II den 12 april 1765 bedyrade Lovisa Ulrika slutligen, att hon önskat avveckla det franska systemet.[7]

Från hovets sida tyckes man emellertid ha strävat efter att såvitt möjligt dölja sina avsikter i fråga om utrikespolitiken och den franska alliansen för hattarna. Detta har man gjort gällande för Osterman.[8] Även Gyldenstolpes brev till Düben visar, att så varit fallet.[9] Häri kunna vi se en anledning till de förhoppningar man inom hattpartiet tidvis synes ha gjort sig att vinna dess stöd även för partiets utrikespolitiska program.[1] Emellertid synes dock en viss osäkerhet i denna punkt ha följt hattarna under våren och sommaren 1764, en osäkerhet, som t. o. m. då och då gav Scheffer anledning att tvivla på lämpligheten av samarbetet med hovet.[2] I början av juli 1764 kunde en framskjuten mössa, sannolikt Rudbeck, rent av meddela Osterman, att drottningen ej inlåtit sig på ett försök, som Fersen gjort, att vinna hennes anslutning till hattarnas utrikespolitik, utan i stället uppmanat honom att hålla sina löften i författningsfrågan.[3] Men hovets ställningstagande var naturligtvis i hög grad beroende av hur alliansläget på kontinenten utvecklade sig. Att Lovisa Ulrika själv haft öppen blick härför och för de olika möjligheter, som härvidlag voro för handen, framgår bl. a. av Gyldenstolpes brev till Düben av den 24 februari 1764.[4] Som vi sett lämnades också de utrikespolitiska frågorna utanför uppgörelsen.[5]

I en speciell fråga av utrikespolitisk räckvidd torde dock hovets ståndpunktstagande ha varit bestämt och tämligen orubbligt, nämligen rörande det avtalade äktenskapet mellan kronprinsen och en dansk prinsessa. Även i denna punkt synas hattarna eller åtminstone Scheffer ha hyst vissa förhoppningar.[6] Här kunna vi dock stödja oss på mycket klara uttalanden av drottningen. Hennes önskan att få denna förbindelse upphävd var upptagen som

[6] Cocceji nr 2 28.2.1764, nr 32 22.6.1764, SA. [7] SA.

[8] Ostermans rapports en cour nr 21 (30.1.) 10.2., nr 26 (6).17.2., nr 101 (8). 19.6.1764, ZA.

[9] Gyldenstolpe t. Düben 3.8.1764, Kungl. arkiv.

[1] Se ovan s. 151.

[2] Se ovan s. 152, 177 och Schack 3.8.1764, DRA.

[3] Ostermans rapport en cour nr 110 (25.6.) 6.7.1764, ZA.

[4] Kungl. arkiv. [5] Se ovan s. 135 f., 170. [6] Se ovan s. 151 f.

en särskild punkt i den promemoria, som hösten 1763 överlämnades till Osterman.[7] Den 25 september 1764 kunde denne också meddela, att Lovisa Ulrika önskade ett äktenskap mellan kronprinsen och en preussisk prinsessa.[8] Även Cocceji rapporterade om drottningens motvilja mot det danska giftermålet, och i augusti 1764 skrev hon själv till sin broder och framförde sin preussiska giftermålsplan. Äktenskapet borde vara avtalat innan riksdagen, så att alla försök att få till stånd ett ingripande från ständernas sida gjordes om intet.[9]

Det viktigaste målet för drottningens och hennes närmaste anhängares strävanden var emellertid en författningsreform, som gav konungamakten ökad betydelse. Av allt att döma har hon därvidlag slagit in på en väsentligt mera modererad linje än tidigare och varit beredd att nöja sig med tämligen måttliga resultat.[1] Detta utesluter naturligtvis ej, att hon, om tillfälle därtill bjödes, gärna skulle sett en mera genomgripande förändring. Slutligen kunna vi tillägga, att hovet för att realisera denna politik sökte dels så mycket som möjligt hindra de utländska makterna att utöva ett självständigt inflytande på den kommande riksdagen dels utnyttja deras resurser till att stärka sin egen ställning. Denna strävan som säkerligen också låg bakom planerna på att minska korruptionen vid riksdagen tog sig framför allt uttryck i hovets försök att vinna kontrollen över de pekuniära medel, som från utlandets sida kunde komma att användas vid riksdagen.[2]

Som sammanfattande karakteristik av hovets verksamhet vid denna tid kan sägas, att den avsåg en nationell försoningspolitik över partilinjerna i samband med en målmedveten men försiktig författningsreform.

Otvivelaktigt önskade även de ledande hattar, som deltagit i förhandlingarna, partiförsoning och författningsreform. Men trots

---

[7] ZA. [8] Rapport en cour nr 157 (14).25.9., ZA.

[9] Cocceji nr 36 20.7.1764, SA. Lovisa Ulrika t. Fredrik 12.8.1764, konc. i Kungl. arkiv.

[1] Jfr ovan anförda källställen, d'Havrincours första promemoria 8.9.1763, AE, och promemorian för Goodricke, PRO.

[2] Jfr ovan s. 170. Angående hovets förhandlingar med Ryssland och England i denna sak se även nedan 231 ff. Beträffande hovets förhoppningar att utnyttja den franska ambassadörens resurser se Ostermans rapport en cour nr 169 (15).26.10.1764, ZA (enligt Sinclairs meddelanden) och Sinclair t. Gyldenstolpe 17.9.1764, Stafsunds arkiv.

detta divergerade deras strävanden i någon mån från hovets. Deras anslutning till detta program var nämligen så till vida betingat, som upprätthållandet framför allt av partiets utrikespolitiska, och i den mån detta ej stred mot försonings- och reformpolitiken, även av dess inrikespolitiska »system» utgjorde en förutsättning härför. Vi ha tidigare skymtat de förhoppningar, som hattledarna gjorde sig i detta avseende.[3] Redan i d'Havrincours promemoria nr 1 den 8 september 1763, kunna vi se spår av dem.[4] Senare möta vi dem i Schacks och Breteuils depescher.[5] Att även drottningen var medveten om dessa förhoppningar framgår av den promemoria, som hon i juni 1764 lämnade Goodricke.[6] Trots den misstro, som man på detta håll sedan länge varit benägen att hysa mot drottningen och som säkerligen ännu ej helt utplånats[7], var man dock så övertygad om hennes ärliga avsikter, att Breteuil ehuru förgäves ansåg sig böra varna för allt för stor godtrogenhet[8]. En viss skillnad kan härvidlag möjligen konstateras mellan Scheffer och Fersen. Den förre har, som ovan påpekats, under denna tid vid flera tillfällen gripits av misstro mot hovets benägenhet att acceptera hattarnas »system».[9] Liksom uppgifterna i Schacks depescher i allmänhet emanera från Scheffer, torde Breteuil oftast ha sina informationer i dessa angelägenheter från Fer-

[3] Se ovan s. 129 ff., och 151.

[4] »J'ai cru avoir vu la Reine de Suède sincérement convaincue que le seul parti qu'elle ait à prendre pour sa gloire, et même pour sa propre sureté est de revenir à ses anciens principes et à ses anciens amis. Elle a paru goutter le plan de conduite, que j'ai eu l'honneur de lui proposer sur cela. Elle a promis de le suivie, elle le suit, et je vois lieu d'esperer qu'elle y persévérera», AE. Uttrycken »ses anciens principes» och »ses anciens amis» åsyfta givetvis kronprinstidens förbindelser med hattarna.

[5] Se t. ex. Schacks depesch 27.12.1763, DRA; jfr ovan s. 151 och Breteuils depesch 12.2.1764. »Quant à notre sisteme avec la Suède M. Ekeblad et les autres confederés m'assurent que la Reine en parle dans des termes convenables qui doivent faire presumer qu'elle sent et se dit tout l'avantage dont il est pour la Suède de rester unie et devouée à la France.» AE.

[6] PRO.

[7] Se t. ex. Breteuil 12.2.1764, »Quelque fondé cependant que paroisse etre cette prevoyance, quelque soit la justesse des raisonements que la Reine fait elle même, nos amis ont déjà été si souvent trompés par l'apparence de ses repentirs et par ses feintes avances qu'ils ne veulent pas trop se livrer à l'espoir de la verité de celle-ci», AE.

[8] Breteuil 18.5., 15.6. och 27.7.1764, ibid.

[9] Se ovan s. 152 och 177.

sen. Den mera okritiska syn på hovets avsikter i dessa stycken, som Breteuil ansåg utmärkande för hattledarna får kanske sin förklaring häri. Vi ha ju också redan kunnat påvisa, hur Fersen åtminstone en gång dämpade Scheffers farhågor.[1] Men det bör dock framhållas, att Scheffer även efter brytningen mellan hattarna och hovet gav uttryck för den uppfattningen, att drottningen verkligen varit ärlig.[2] För att fullständiga bilden av hattpartiets hållning till överenskommelsen böra vi här framhålla, att de rykten, som så småningom började cirkulera om densamma, tydligen framkallade vissa betänkligheter inom de djupare leden. Detta framhöll t. ex. Breteuil i sin depesch den 12 februari 1764. Att så var fallet framgår också av Fredrik Sparres dagboksanteckningar. Slutligen utgör ju Scheffers skrift den 4 oktober 1764, som just var avsedd att lugna dessa farhågor, ett gott belägg härför.[3]

Om hattarna alltså vid sidan av överenskommelsen även fullföljde sina egna intressen och hoppades kunna rädda sitt »system», gick mössornas strävan helt naturligt i en motsatt riktning. Som vi redan konstaterat, fanns bland ledande mössor otvivelaktigt från början intresse för en författningsreform, och några av dem ha säkerligen varit delaktiga i den ovan omtalade överenskommelsen. Åtskilligt i det här framlagda materialet tyder dock på att de ha inlåtit sig på denna politik med stor tvekan och framför allt av fruktan att förlora kontakten med hovet och helt isoleras. Om de avhöllo sig från allt deltagande i uppgörelsen, riskerade de, att vid riksdagen ställas inför en övermäktig koalition mellan hovet och hattarna. Därför valde de att tills vidare deltaga. Om det senare visade sig lämpligt, skulle de väl alltid kunna draga sig ur spelet.[4] Liksom hattledarna förlorade de därför ej sina särskilda önskemål ur sikte. I de båda promemorior, som ett par av mössledarna hösten 1763 tillställde Osterman, framhålles nödvändigheten av en förändrad utrikespolitik. Framför allt borde den franska alliansen ersättas med ett svenskt-ryskt förbund, varigenom riket skulle kunna lösgöras ur en riskabel utrikespoli-

---

[1] Se ovan s. 177.

[2] Schack 30.11. och 4.12.1764, DRA.

[3] Breteuil 12.2.1764, AE; Fredrik Sparres dagbok Åkeröö januari 1764, Ericsbergs arkiv; Scheffers skrift 4.11.1764, HSH 16: 177 ff.; jfr Malmström 5: 240.

[4] Jfr t. ex. ovan s. 162 n. 1 o. 2.

tisk kombination och grunden läggas för ett nytt fredligt system.[5] Denna uppfattning övergåvo de ej under den följande tiden. Störtandet av det franska »systemet» förblir för dem en ytterst viktig del av reformprogrammet, och vi kunna i Ostermans depescher från våren och sommaren 1764 konstatera, att oviljan mot hovets förbindelser med de ledande hattarna ingalunda var död. Trots att de goda förbindelserna mellan mössledarna och hovet alltjämt bestodo och även stimulerades av Osterman som en motvikt mot hattledarnas inflytande, tog sig denna misstro många uttryck. Framför allt synes man ha fruktat, att drottningens intresse för författningsreformen skulle förmå henne att acceptera hattarnas utrikespolitik och överge planerna på ett systemskifte eller att hon rent av för att vinna deras och Frankrikes stöd kunde förmås att positivt arbeta till förmån för den franska alliansen. Dessa misstankar riktade sig i hög grad mot Sinclair, som ansågs vara initiativtagaren till och den främsta förespråkaren för hovets förbindelser med hattarna.[6] Otvivelaktigt ha dessa stämningar påverkat de ledande mössornas ställningstagande till det överenskomna reformprogrammet. Osterman omtalade sålunda i maj 1764 vissa ledande mössors farhågor för, att hela reformen blott skulle lända hattarna och Frankrike till nytta, och ungefär samtidigt kunde Schack konstatera, att ansträngningar gjordes från mössornas sida för att stämma honom misstänksam mot hattarnas avsikter i författningsfrågan.[7] Senare omtalade han även, att de sökte skapa misstro bland allmänheten mot partiförsoningen och reformplanen.[8]

Vi kunna också konstatera att vissa av de ledande mössorna allt mer fjärmade sig från hovet. Lovisa Ulrika har i sitt brev till konung Fredrik den 12 april 1765 och i berättelsen för prins Henrik särskilt framhållit Horn, Joakim Düben och Ridderstolpe, och hon vill, framför allt i brevet till konung Fredrik, understryka de personliga av ekonomiska intressen och fåfänga här-

---

[5] Ostermans rapport en cour nr 196 (2).13.12.1763, ZA; jfr ovan s. 137 ff.

[6] Ostermans rapports en cour nr 26 (6).17.2., nr 46 (26.3.) 6.4., nr 66 (27.4.) 8.5., nr 101 (8).19.6., nr 147 (27.8.) 7.9., nr 164 (1).12.10. och nr 169 (15).26.10. 1764, ZA. Jfr ovan s. 133 o. 141.

[7] Ostermans rapport en cour nr 68 (30.4.) 11.5.1764, ZA; Schack 15.5.1764, DRA.

[8] Schack 10.7.1764, ibid.

rörande anledningarna härtill.[9] I promemorian av 1771 utpekas dessutom Löwenhielm och Rudbeck. Även Breteuil karakteriserade i en depesch den 16 november Löwenhielms hållning som opålitlig, då han ej i den träffade överenskommelsen kunde finna någon personlig fördel.[1] Det är möjligt och t. o. m. ganska antagligt, att sådana omständigheter som sårad fåfänga och personligt groll mot hovets nya förtroendemän kunna ha spelat en ganska stor roll för denna utveckling. I varje fall arbetade de hand i hand med oron för konsekvenserna av hovets samarbete med hattarna. Vi kunna också konstatera, att brytningen mellan Düben och hovet fullbordades under sommaren 1764. Denna hade ju, som ovan framhållits, tagit sin början redan ett år tidigare[2] men först nu synes en fullständig brytning, som bland annat tog sig uttryck i att han lämnade vården av drottningens ekonomi, ha ägt rum. I några diplomatrapporter omtalas visserligen, att detta skulle ha ägt rum redan 1763[3], å andra sidan meddelade Osterman först i juli 1764 att så skett[4]. I Linköpings stifts- och landsbibliotek finnas tvenne brev, som tämligen säkert hänföra sig till denna brytning och som visa, att Düben först under sommaren 1764 upphörde med sin befattning hos drottningen. I det ena[5], som är riktat till henne, begär han på grund av hälsoskäl »och öfrige närvarande ömma omständigheter» avsked från sin befattning med drottningens kassa, som han haft sedan 1756, »således 8 fulla åhr»[6]. I det andra, som är skrivet med Sinclairs hand och daterat den 15 juli 1764, framhöll brevskrivaren, att han, trots sin önskan

[9] Lovisa Ulrika t. Fredrik 12.4.1765, SA.

[1] »Hofvet började väl den tiden (sommaren 1764) förmärka någon tröghet hos Löwenhielm och Rudbeck samt Ridderstolpen emot den nit, som de förut visat, men man trodde den vara en följd af deras personliga caracterer, som regerades af egennyttan och att de började inse, att deras roller ej torde bli så fördelaktiga, som dem de tillförene haft.» Promemorian 1771, Stafsunds arkiv. »Il (Löwenhielm) est entrée avec eux dans le plan de conciliation avec la Cour, mais comme il n'y a encore trouvé d'avantage personellement, sa conduite est peu conforme à cet engagement», Breteuil 16.11.1764. AE.

[2] Jfr ovan s. 131.

[3] John 31.5.1763, Schack 24.7.1764, DRA. Se även Fryxells anteckningar D 329: 13 KB; jfr ovan s 131.

[4] Ostermans rapport en cour nr 123 (13).24.7.1764, ZA.

[5] Konc. H 92 nr 51, LSB.

[6] Denna sista uppgift i det odaterade brevet bör observeras, då den ju just ger oss årtalet 1764.

att förhindra adressatens avskedstagande, dock varit nödsakad lämna drottningen hans brev, sedan hon genom konungen blivit förberedd på dess innehåll. Vem adressaten är framgår ej av brevet, men innehållet ger tydligt vid handen, att det rör en högre funktionär vid drottningens hov. Härtill kommer, att nästa nummer i volymen är ställt till Düben.[7] Slutligen meddelar Düben själv i en »lefnadsbeskrifning»: »1756 den 20 juli behagade Hennes Majestät Drottningen genom nådigt bref updraga mig Direction och inseendet öfver Drottningholms Slott och kongsgård samt Dess enskilte Cassas förvaltande; hvarmed jag fortfor till 1764, då jag för mine öfrige mångfaldige Embetsgöromål nödgades att i underdånighet anhålla om nådigt entledigande derifrån.» Det reversal varigenom kammarherren Christopher Manderström erkände, att Düben överlämnat kassa, böcker och handlingar är också daterat den 28 juli 1764.[8] Allt detta, sammanställt med vad som tidigare[9] meddelats om Dübens verksamhet, berättigar oss till slutsatsen, att brytningen först nu blivit fullständig.

Vad Adam Horn beträffar, hade han ju från början varit motståndare till försoningspolitiken, och han har tydligen även under denna tid bevarat sin uppfattning. Han har t. o. m. gått så långt, att han utarbetat en egen plan för en författningsändring med helt annan tendens än den mellan hovet och partiledarna överenskomna. Vi få senare anledning återkomma till detta aktstycke.[1]

Sammanfatta vi resultatet av den undersökning, som de fortsatta förhandlingarna mellan hovet och partiledarna rörande en komposition och författningsreform i detta kapitel underkastats, kunna vi konstatera följande.

Dessa överläggningar, som togo sin början tämligen snart efter riksdagens avslutande, utgjorde på samma gång en fortsättning av de underhandlingar, som under dess sista halvår förts mellan partiledarna, och en utvidgning av dem genom upptagandet av frågor, som under det tidigare skedet ej kunnat avhandlas eller bringas till en lösning. De ha sannolikt kommit till stånd på drottningens initiativ med utgångspunkt i de ännu icke fixerade men

---

[7] Original, H 95 nr 12, LSB.

[8] Dübenska samlingen vol. 14. Ett annat exemplar i handskr. I. m. 3, KB.

[9] Ovan s. 136 och 138.

[1] Se nedan s. 317 ff.

trängande författningsproblemen. Det oklara partipolitiska läget liksom de osäkra europeiska alliansförhållandena ha säkerligen i ej ringa mån bidragit till att öka de ledande partimännens intresse av att genom hovets förmedling komma till en modus vivendi. Den ursprungliga begränsade kretsen av drottningens närmaste förtrogna och några ledande hattar har sannolikt ganska snart vidgats till att omfatta även några ledande mössor. Men under förhandlingarnas gång synes initiativet främst ha legat hos Fersen och Hermansson, jämte den med dem nära lierade Sinclair. De synas hela tiden befinna sig i händelsernas centrum och utgöra den kraftkälla, som håller förhandlingen i gång. För övrigt har de invigdas antal tydligen hela tiden varit starkt begränsat. Till en början ha dessa försök att åstadkomma ett närmande mellan partiledarna och en överenskommelse i författningsfrågan varit ganska trevande och osäkra. Några verkliga mera detaljerade underrättelser om underhandlingar eller överenskommelser stå oss ej till buds förrän mot slutet av år 1763. Förhandlingarna ha på hösten detta år, sannolikt på grund av de för hattarna oroväckande ryktena om ryskt intresse för den svenska författningsfrågan i samband med den snart förestående riksdagen, stimulerats. Under våren 1764 har i samband härmed förslag till en författningsreform utgående från Montesquieus principer utarbetats av Carl Fredrik Scheffer, och en överenskommelse i någon form träffats mellan vissa framstående representanter för de båda partierna, som även innefattade en författningsreform i överensstämmelse med detta förslags allmänna linjer. Denna uppgörelse led emellertid av allvarliga svagheter, som voro betingade av en viss oklarhet i fråga om dess utrikespolitiska förutsättningar och av de olika varandra i mycket motsatta avsikter, som de ledande partimännen förknippade härmed. Den uppgörelse, som man lyckats åstadkomma, torde i hög grad ha varit ett resultat av det ännu oklara utrikespolitiska läget och den därmed följande osäkerheten såväl i fråga om det stöd, som utifrån kunde komma de svenska partipolitiska kombinationerna till del, som i fråga om möjligheten att realisera respektive partiers alliansprogram. Om detta labila läge upphörde, och de utländska makterna tydligare började intressera sig för den inre svenska politiken, måste de latenta motsättningarna åter klart träda i dagen. Dessa ännu långt ifrån övervunna inre motsatser i förening med den motvilja såväl mot kompositionen som

mot en författningsreform efter de ovan skisserade linjerna, vilken fanns för handen inom båda partierna men kanske starkast bland mössorna, skulle också i den närmaste framtiden visa sig ödesdigra för de mödosamt vunna resultaten. Vi få i de följande kapitlen tillfälle att närmare taga del av denna utveckling.

KAPITEL IV

De utrikes makterna och kompositionspolitiken

Det är ju ett känt och betecknande drag i frihetstidens historia, att den svenska inrikespolitiken hade också en utrikespolitisk aspekt, så till vida som partipolitiken tidvis utgjorde ett led i de diplomatiska kombinationerna. Understundom kom därvid, som redan i inledningen framhållits, även författningsgpolitiken att indragas i intrigspelet. Detta var emellertid under frihetstidens tidigare skeden i allmänhet en tämligen sällsynt företeelse. De utländska makterna sågo nämligen oftast i den svenska författningens oförändrade upprätthållande ett väsentligt och odiskutabelt önskemål.

Under 1760-talet ägde emellertid i detta hänseende en viktig förändring rum. Det svenska statsskickets existens blev allt mer en faktor i diplomaternas kalkyler och förbands med beräkningar att utrikespolitiskt utnyttja eller inaktivera Sverige. Den svenska författningsfrågan blev i viss mån ett europeiskt problem.

Till en början gjorde sig denna nya tendens i den politiska utvecklingen kanske ej så starkt kännbar. Åren närmast efter sjuårskriget beteckna i 1700-talets diplomatiska historia en av dessa omgrupperings- och återsamlingsperioder, som ofta följa efter stora kriser, då tidigare intressemotsättningar och intressegemenskaper fått sin våldsamma utlösning. De två grupper, som framgått ur »le renversement des alliances», voro vid krigets slut delvis upplösta. Först så småningom utkristalliserades de nya kombinationerna i den europeiska balanspolitiken. Efter kejsarinnan Elisabets död lämnade Ryssland sina bundsförvanter och sökte för en kort tid t. o. m. anknytning till den tidigare gemensamme fienden.[1] Ungefär samtidigt inträffade, sedan Pitt efterträtts av lord Bute

[1] Se t. ex. Stählin, Geschichte Russlands 2: 416 ff., Dassow, Friedrich II von Preussen und Peter III von Russland.

som ledare av den brittiska utrikespolitiken, en brytning mellan Storbritannien och Preussen, som ej på lång tid skulle lämna plats för ett närmare samarbete dem emellan.[2] Dessutom innebar det bourbonska familjefördraget och förbundet mellan Frankrike och Spanien i viss mån en nyorientering av den franska utrikespolitiken, som hädanefter kom att i högre grad än tidigare koncentreras på den väntade fortsatta världspolitiska uppgörelsen med England.[3] En följd härav blev åter, att de kontinentala intressena i den franska utrikespolitiken fingo träda i bakgrunden, medan ansträngningarna riktades på att förbereda den förestående kraftmätningen. Den nyligen inledda vänskapen med habsburgmonarkin spelade därför ej längre samma roll för den franska diplomatin.[4] Den traditionella fiendskapen mellan de båda stora kolonialmakterna, England och Frankrike, förblev dock en kvarstående dominerande faktor i den europeiska politiken. Medan Frankrike och Spanien sammanslöto sig i det bourbonska familjefördraget, bildades under 1760-talets första år så småningom en annan maktgrupp med Ryssland som kärna. Trots att den på visst sätt utgjorde en motpol mot de bourbonska makterna, resulterade den dels till följd av konflikten mellan Preussen och England dels också till följd av denna senare makts från Rysslands divergerande intressen likväl icke i en trippelallians.[5]

Först så småningom visade denna europeiska nygruppering sina verkningar på den svenska politiken. Det vacklande och oklara läget inom allianspolitiken under åren närmast efter sju-

---

[2] Lodge, Great Britain and Prussia in the eighteenth century 107 ff.; Dorn, Frederic the Great and Lord Bute, The journal of modern history 1929: 529 ff.

[3] Flassan, Histoire générale et raisonnée de la diplomatie française 5: 316; Bourgeois, Manuel historique de politique etrangère 1: 523; Sorel, L'Europe et la revolution française 1: 292; Soulange-Bodin, La diplomatie de Louis XV et le pacte de famille; Bourguet, Le duc de Choiseul et l'alliance espagnole; Soltau, The Duke de Choiseul, 85 ff., 95, 140, 172 ff.; Jacobsohn, Russland und Frankreich in den ersten Regierungsjahren der Kaiserin Katharina II.

[4] Jfr även Choiseuls Mémoire justificative tr. i Mémoires du duc de Choiseul 381.

[5] Gerhard, England und der Aufstieg Russlands 17 ff.; Lodge, a. a. 139 ff.; Reddaway, Macartney in Russia 1765—67, The Cambridge historical journal bd 3; Dorn, a. a. 560; Despatches and correspondence of John, Second Earl of Buckinghamshire, Cambden Society, ser. 3, vol. 2—3; Aleksandrov, Severnaja sistema; Tjetjulin, Vnjesjnaja politika Rossii v natjale tsarstvovanija Jekateriny II.

årskriget bidrog, som tidigare flera gånger framhållits, snarast till att befrämja strävandena till partiförsoning och författningsreform. Men efter hand som det europeiska läget klarnade, och de nya motsatta grupperna utkristalliserades, påverkades även den inre svenska politiken härav. För att klargöra förutsättningarna för denna utveckling måste vi till en början rikta vår uppmärksamhet på de förhållanden, som rådde mellan de närmast intresserade stormaktskabinetten.

I Ryssland var Katarina II:s ställning efter statskuppen ingalunda säker. Bortsett från den fara, som kunde hota från otillfredsställda grupper inom bredare adels- och militärkretsar[6], komplicerades läget av motsättningen mellan två tendenser inom hennes närmaste omgivning, en absolutistisk, vars förespråkare utgjordes av en grupp kring hennes förtrogna medhjälpare vid statskuppen, bröderna Orlov, och den från förvisningen återkallade förutvarande kanslern Bestuzjev-Rjumin, och en annan, främst företrädd av storfurst Pauls guvernör N. I. Panin, som eftersträvade vissa modifikationer i självhärskardömet till förmån för aristokratin. Då kejsarinnan, som målmedvetet följde sina egna planer på att bygga upp ett byråkratiskt självhärskardöme, å ena sidan ej kunde undvara den politiska duglighet och erfarenhet, som Panin företrädde, och ej heller vågade skilja den ansedde och inflytelserike mannen från sin sak, men å andra sidan ej ville giva efter för hans inrikespolitiska avsikter, såg hon sig hänvisad till att söka hålla en medelväg mellan dem och spela ut den ene mot den andre.[7]

Även utrikespolitiskt var Rysslands läge närmast efter Katarinas trontillträde oklart. Visserligen bibehöll kejsarinnan ej den nära förbindelse med Preussen, som Peter III inlett, men hon undvek samtidigt att bryta med denna makt eller att återvända till det

[6] Se t. ex. Bilbassov, a. a. 2: 1 103 ff.; Sacke, Katharina II im Kampf um Thron und Selbstherrschaft, Archiv für Kulturgeschichte 23: 191; Die Gesetzgebende Kommission Katharinas II 35; Stählin, a. a. 424 ff.

[7] Bilbassov, a. a. 2: 1 passim och 178 ff.; jfr även Stählin, a. a. 436; Sacke, Zur Charakteristik der gesetzgebenden Kommission Katharinas II von Russland, Archiv für Kulturgeschichte 21: 166 ff.; Dens., Katharina II im Kampf um Thron und Selbstherrschaft och Die gesetzgebende Kommission Katharinas II behandla problemet ur nya och intresseväckande synpunkter; se även Kisevetter, Pervoe Pjatiletije Jekateriny II, Sbornik statiej prosvijatjenych Pavlu Nikolajevitju Miljukovu 313—314.

utrikespolitiska system, som följts under kejsarinnan Elisabets sista år. Ryssland förhöll sig avvaktande, och dess vänskap eftersträvades ej blott av Preussen och England utan även av Österrike och till en början också av Frankrike.[8]

Bland kejsarinnans närmaste medarbetare gjorde sig olika meningar gällande även i fråga om utrikespolitiken. Också härvidlag stodo Panin och Bestuzjev-Rjumin, som båda eftersträvade ledningen av den ryska utrikespolitiken, mot varandra. Den gamle kanslern verkade i överensstämmelse med sin ännu levande motvilja mot Preussen för att återuppliva förbundet med Österrike, medan Panin önskade genomföra en nyorientering och ville inleda ett samarbete med Preussen, som sedan skulle kunna utvidgas även till England. Till en början förhöll sig Ryssland emellertid, som redan framhållits, officiellt avvaktande, och det dröjde, innan någon av de båda meningsriktningarna vann överhanden. Intrigerna och kampen om inflytandet pågingo under tiden ohejdat mellan de båda medtävlarna, som var på sitt håll sökte stöd hos de österrikiska och preussiska sändebuden i Petersburg.[9]

Till en början tycktes Panins inflytande vara starkast[1], men under våren och sommaren 1763 föreföll det för en tid, som om

---

[8] Bilbassov, a. a. 2: 1 124 ff.; Stählin, a. a. 446 ff.; Elias, Die preussisch-russischen Beziehungen von der Thronbesteigung Peters III bis zum Abschluss des preussisch-russischen Bündnisses vom 11 april 1764, 40 ff., 62 ff.; Küntzel, Friedrich der Grosse am Ausgang des siebenjährigen Krieges und sein Bündniss mit Russland, Forschungen zur brandenburgischen und preussischen Geschichte, 13: 75 ff.; Despatches and correspondence of — — — Buckinghamshire 1: 53; Reddaway, a. a. 263 ff.; Gerhard, a. a. 17; Jacobsohn, a. a. 16; Sbornik 140: XXXV; Choiseul t. Breteuil 9.8.1762, a. a. 37; artikeln Grev v. d. Ostens Gesandtskaber, DHT 4: 1 557 f.; Posse t. kanslipresidenten (23.7.) 3.8.1762, Muscovitica.

[9] De utländska sändebudens rapporter giva tämligen innehållsrika och samstämmande uppgifter härom, se t. ex. Goltz t. Fredrik (31.7.) 11.8., t. Finckenstein (10).21.8., t. Fredrik (10).21.10., (30.11.) 11.12.1762; Solms t. Fredrik (26.12.1762) 6.1.1763, (29.12.1762) 9.1.1763, (31.3.) 11.4.1763, (15).26.5., (8).19.7., (4).15.10., (18).29.11.1763 och (15).26.1.1764, SA; jfr Sbornik 22 och 23; Mercy t. Kaunitz 22.8., Sbornik 46: 78 ff., 93 ff., 10.10., a. a. 181 ff., 12.11.1762, a. a. 210 ff., 11.1. 1763, a. a. 346 ff.; Bérenger t. Choiseul (2).13.7., 6.8.1762, Sbornik 140: 10, 34 ff.; Breteuil t. Choiseul (17).28.10.1762, a. a. 101 ff.; Praslin t. Bérenger 14.12.1763, a. a. 286; Posse t. kanslipresidenten (5).16.7.1762, (14).25.4.1763, Muscovitica; jfr Bilbassov, a. a. 2: 1 144; Elias, a. a. 66.

[1] Bérenger t. Choiseul 6.8.1762, Sbornik 140: 34; Breteuil t. dens. (17).28.10. 1762, a. a. 101 ff.; Mercy t. Kaunitz 29.3.1763, a. a. 46: 440; Goltz t. Fredrik (30.11.) 11.12.1762, SA.

Bestuzjev skulle taga ledningen. Han synes t. o. m. ha deltagit i förberedelserna för ett äktenskap mellan kejsarinnan och Grigori Grigorjevitj Orlov. I samförstånd med Katarina lyckades han också utverka riksfurstlig värdighet för favoriten.[2] Men den slutliga triumfen blev ej hans. Giftermålsplanen mötte motstånd och övergavs, och det utrikespolitiska läget utvecklades på ett sätt, som gynnade hans motståndares avsikter.

Avgörande för Rysslands ställning i det europeiska allianssystemet blev det polska konungavalet efter August III:s död.[3] Ett ledmotiv i Katarinas politik var redan tidigt hennes strävan att bevara och utbygga det ryska inflytandet i Polen, som grundlagts av Peter den store. För den skull ville hon undvika, att en furste av det sachsiska huset ånyo besteg republikens tron. Helst önskade hon på den platsen se en mot de ryska intressena välvilligt stämd polack. Konung Fredrik åter, som efter kriget stod utan bundsförvanter, fruktade framför allt, att Österrikes inflytande skulle stärkas genom valet, och begagnade för övrigt den polska kungafrågan till att bringa underhandlingarna i Petersburg till ett lyckligt slut. Då hovet i Wien snarast gynnade planerna på en sachsisk succession, läto sig de ryska och preussiska intressena utan svårighet förena.[4] Alliansförhandlingarna, som bedrivits allt sedan kejsarinnan Katarinas trontillträde men till en början fortskridit

[2] Elias, a. a. 74; Mercy t. Kaunitz 11.5., Sbornik 46: 478 f. 24.5.1763, a. a. 498 ff.; Breteuil t. Praslin 3.2., a. a. 140: 150 ff., 23.2., a. a. 160 ff., 2.8.1763, a. a. 213 ff.; Solms t. Fredrik (31.3.) 11.4., (15).26.5., (7).18.6., (8).19.7., (1).12.8.1763, SA; jfr Sbornik 22. Angående det planerade äktenskapet med Orlov se Bilbassov, a. a. 353 ff. Artikeln Grev v. d. Ostens Gesandtskaber, DHT 4: 1 555—56; Mercy t. Kaunitz 16.5., Sbornik 46: 495 ff.; 14.6., a. a. 533 ff., 21.6., a. a. 536 ff., 28.6. 1763, a. a. 538 ff.; Breteuil t. Praslin 18.5., a. a. 140: 192 ff., 30.5.1763, a. a. 197 ff.; Buckinghamshire t. Halifax 23.5.1763, Despatches and correspondence 2: 32 ff.; Solms t. Fredrik (7).18.6., (13).24.6.1763, SA; jfr Sbornik 22: 64, 77; Posse t. kanslipresidenten (8).19.5.1763, Muscovitica; Om Orlovs riksfurstliga värdighet se Mercy t. Kaunitz 29.3.1763, a. a. 46: 409 ff., 430 ff., 25.4., a. a. 469 ff., 11.5., a. a. 478 ff., 24.5., a. a. 498 ff., 518 ff., 26.7., a. a. 557 ff., 22.8.1763, a. a. 573 ff.; Breteuil t. Praslin 18.5.1763, a. a. 140: 192 ff.; Solms t. Fredrik (8).19.7.1763, SA; jfr Sbornik 22: 85.

[3] Solms t. Fredrik (17).28.10., (4).15.11.1763, (15).26.1.1764, SA; Mercy t. Kaunitz 22.8.1763, Sbornik 46: 573 ff.; Bérenger t. Praslin 11.5.1764, a. a. 140: 365 ff.; jfr Bilbassov, a. a. 547, Elias, a. a. 45.

[4] Om Ryssland och den polska frågan se framför allt Bilbassov, a. a. 513 ff.; jfr även Askenazy, Die letzte polnische Königswahl och Tjetjulin, a. a. 208 ff. samt Martens, Recueil des traités conclus par la Russie 6: 9 och Sbornik 7: 321.

tämligen långsamt, togo hösten 1763 ny fart och ledde den 11 april 1764 till en defensiv- och garantitraktat mellan de båda makterna samt till en konvention rörande det polska konungavalet. Denna uppgörelse utgjorde för lång tid framåt grundvalen för deras samarbete ej blott i den polska frågan.[5] Traktaten innehöll även en hemlig artikel angående den gemensamma politiken gentemot Sverige.[6] Hösten 1763 avgjordes också dragkampen mellan Panin och Bestuzjev om ledningen av den ryska utrikespolitiken till den förres förmån.[7]

Samtidigt pågingo underhandlingar också mellan Ryssland och Storbritannien. Under tronföljartiden ansågs storfurstinnan Katarina som engelskvänlig. Hon stod under denna tid i förbindelse med den brittiske ministern i Petersburg sir Charles Hanbury Williams, som förmedlade hennes bekantskap med Stanislav Poniatowsky och även gjorde henne finansiella tjänster.[8] I början av sin regering gav hon också uttryck för sin avsikt att inleda ett närmare samarbete med England.[9] Den brittiska utrikesledningen sökte utnyttja det gynnsamma tillfället att bryta sin isolering och förvärva en allierad på kontinenten. I detta syfte återkallades envoyén i Petersburg, Robert Keith, som ansågs vara komprometterad genom sina intima förbindelser med Peter III.[1] I hans ställe utnämndes John Hobbart, Earl of Buckinghamshire, till ambassadör vid det ryska hovet, dit han anlände i september 1762.[2] Det huvudsakliga ändamålet med denna ambassad var att förnya allianstraktaten av 1742 och handelsfördraget av 1734.[3]

Buckinghamshire inledde också under hösten 1762 förhandlingar i dessa båda frågor.[4] Även vid denna underhandling ställde man

[5] Om den preussisk-ryska underhandlingen se Elias, a. a. 89 ff.; Künzel, a. a.; Bilbassov, a. a. 547 ff., 553 ff.; jfr f. ö. Pol. Corr. 22 och 23, Sbornik 22, 47, 51 och 57 passim samt Martens, a. a. 1 ff.

[6] Martens, a. a. 19 ff.

[7] Ukas t. Panin (27.10.) 7.11.1763, Sbornik 51: 67; jfr Solms t. Fredrik (21.10.) 1.11., (28.10.) 8.11.1763, SA; Mercy t. Kaunitz 9.11.1763, a. a. 46: 690 ff. och 7: 320.

[8] Se t. ex. Bilbassov, a. a. 1: 399 ff.; Reddaway, a. a. 263.

[9] Martens, a. a. 9: 215.

[1] Martens, a. a. 216 f.

[2] Despatches and correspondence of Buckinghamshire 1: VII och 73.

[3] Instruktion för Buckinghamshire, Sbornik 12: 16 ff.

[4] Buckinghamshire t. Grenville 25.10.1762, Sbornik 12: 45, Despatches and correspondence of Buckinghamshire 1: 81. Angående den brittisk-ryska underhandlingen se även reskript och brev till den ryske ministern i London, Sbornik 48, 51 och 57.

sig från rysk sida avvaktande.[5] När den följande år återupptogs, visade det sig emellertid, att Katarina önskade få till stånd ändringar och tillägg till traktattexten, som den brittiska utrikesledningen icke ansåg sig kunna godtaga.[6] Det rörde sig dels om en ändring av artikel 15, som syftade till att göra krig mellan Ryssland och Turkiet till casus foederis, dels om två hemliga artiklar, varav den ena stipulerade samverkan mellan de båda makterna i Polen och den andra i Sverige. Den hemliga artikeln rörande Polen avsåg att förplikta England till pekuniärt understöd av den ryska politiken därstädes. Brittiska regeringen reagerade framför allt mot den turkiska casus foederis och bestämmelsen om ekonomiskt stöd åt Rysslands polska politik.[7] Den handlade därvid dels av hänsyn till handelspolitiska intressen i främre orienten dels av motvilja mot att avsluta subsidiefördrag. I själva verket var denna underhandling en dragkamp mellan tvenne oförenliga motsatser. Den brittiska utrikesledningen sökte åstadkomma ett europeiskt säkerhetssystem, som skulle sätta den i stånd att ostörd ägna sig åt den kolonialpolitiska konflikten med Frankrike, den ryska däremot ville vinna Storbritanniens stöd för sina offensiva planer i Europa och den främre orienten.[8] Då ingen av de båda parterna ville giva efter, blevo traktatförhandlingarna resultatlösa såväl under Buckinghamshires ambassad som under efterträdarens, sir George Macartneys, beskickning.[9]

De intressen, som förde Ryssland och Storbritannien samman, voro likväl så starka, att ett nära samarbete trots de misslyckade traktatunderhandlingarna kom till stånd. Å ena sidan förenades de båda länderna vid denna tid av så betydande handelspolitiska intressen, att de gjorde sig gällande även under tider av allvarlig

---

[5] Buckinghamshire t. Halifax 22.11.1762, Sbornik 12: 53, Despatches and correspondence of Buckinghamshire 1: 91.

[6] Buckinghamshire t. Halifax 23.2., 28.2., 15.4., 25.7., 26.7.1763, Halifax t. Buckinghamshire 20.5., 16.8.1763, a. a. 1: 228, 2: 8, 21, 31, 48, 49, 53.

[7] Buckinghamshire t. Halifax 22.8., Sandwich t. Buckinghamshire 23.9., Buckinghamshire t. Sandwich 14.10., 18.10., 28.10.1763, a. a. 2: 59, 72, 82, 84, 91; jfr a. a. s. v och REDDAWAY, a. a. 265. Texten till de hemliga artiklarna se a. a. appendix 291 f.

[8] Jfr GERHARD, a. a. kapitel 1.

[9] Buckinghamshire t. Sandwich 23.11., 25.11., Sandwich t. Buckinghamshire 20.12.1763, Buckinghamshire t. Sandwich 17.1., 19.12., Sandwich t. Buckinghamshire 26.6., 7.9.1764, a. a. 106, 109, 118, 129, Sbornik 12: 101, 176.

politisk spänning dem emellan. De brittiska örlogs- och handelsmarinerna voro för sitt underhåll hänvisade till den ryska marknaden. Rysslands outvecklade näringsliv var samtidigt beroende av det engelska kapitalet.[1] Det handelsavtal, som Buckinghamshire hade i uppdrag att avsluta, lyckades Macartney därför efter långdragna förhandlingar den 1 juli 1766 föra i hamn.[2] Å den andra sidan förenades de också av den gemensamma motsättningen mot Frankrikes politik. Trots att denna gemenskap ej kunde traktatmässigt fixeras, resulterade den dock, som i det följande skall visas, i ett tidvis tämligen intimt samarbete framför allt i förhållande till Sverige.

Hösten 1763 inledde Ryssland underhandlingar om en vänskaps- och garantitraktat också med Danmark. Förhållandet mellan detta land och Ryssland bestämdes, alltsedan den holstein-gottorpska dynastin inympats på den romanovska stammen, främst av den schleswig-holsteinska frågan. Den ledande danske statsmannen vid denna tid, J. H. E. Bernstorff, sökte sedan länge få till stånd en uppgörelse genom vilken Danmark skulle tillbyta sig de hertigliga delarna av landet, varigenom de konfliktanledningar mellan den kungliga danska och den hertigliga, sedermera kejserliga ryska grenen av det holstein-gottorpska huset, som under Peter III:s korta regering hotat att utbryta i en krigisk konflikt, skulle bringas ur världen.[3] Av betydelse var också Rysslands hållning till Sverige. För Bernstorff var bibehållandet av den svenska frihetstidsförfattningen så orubbad som möjligt ett väsentligt danskt intresse, då han däri såg den säkraste garantin för ett fredligt förhållande till denna granne.[4]

Ehuru förhållandet mellan Ryssland och Danmark tog en avsevärd vändning till det bättre efter Katarinas trontillträde, dröjde det likväl något, innan en underhandling kunde inledas och ännu längre, innan den ledde till resultat. Det danska hovets första erfarenheter av den nya ryska regeringen bådade knappast gott. Den konflikt, som uppstod om förmynderskapet för den omyndige

---

[1] Jfr Gerhard, a. a. 31 ff.

[2] Jfr Reddaway, a. a.; Martens, a. a. 203; Panin t. Gross (9).20.8.1765, (26.8.) 6.9.1766, Sbornik 57: 313, 67: 68.

[3] Holm, Danmark-Norges historie 3: 1, artikeln Grev v. d. Ostens Gesandtskaber, DHT 4: 1 474.

[4] Holm, a. a. 335.

storfurst Paul i hans egenskap av holsteinsk hertig, slutade med fullständig dansk eftergift[5], och de första tecknen på intresse från kejsarinnans sida för de inre svenska förhållandena ingåvo Bernstorff snarare oro än förhoppningar på fruktbringande samarbete mellan Danmark och Ryssland[6]. De försök han gjorde att vinna Frankrikes stöd rönte emellertid föga framgång.[7] I Petersburg åter var man intresserad av att infoga också ett förbund med Danmark i sitt allianssystem. Därvid sökte man utnyttja den danska regeringens intresse för en uppgörelse i den holsteinska frågan.[8] När man därför från rysk sida hösten 1763 förklarade sig intresserad av att träffa en överenskommelse om politiken mot Sverige, visade sig den danska utrikesledningen, som tydligen också hoppades att kunna inverka modererande på den ryska politiken, tillmötesgående. En underhandling om att förnya förbundstraktaten av 1746 inleddes därför under våren 1764 genom den danske envoyén i Petersburg, Adolf Sigfried v. d. Osten, en man, som på grund av de tjänster, han gjort kejsarinnan före tronbestigningen, kunde väntas äga hennes förtroende, och därför i april 1763 åter sänts till den ryska huvudstaden från Warschau, där han någon tid varit ackrediterad.[9]

---

[5] A. a. 315 ff.

[6] Holm, a. a. 317; DHT 4: 1 558; Bernstorff t. Schack 5.11., 15.11.1763, DRA, jfr Correspondance ministerielle du comte J. H. E. Bernstorff 2: 154, 179 ff., Carlquist, a. a. 301—302. Bernstorffs fruktan för Ryssland omtalas också i Sprengtportens rapporter från Köpenhamn, Sprengtporten t. kanslipresidenten 30.9.1762, 3.2.1763, Danica, och i den preussiska diplomatiska korrespondensen, Finckenstein t. Solms 28.6.1763, 4.8.1764, Solms t. Borcke (1).12.8.1763, Fredrik t. Solms 6.8.1764, SA; jfr Pol. Corr. 23: 457.

[7] Holm, a. a. 320, 340; DHT 4: 1 562; Corr. Min. 2: 115 ff., 133 ff., 177, 187; Bernstorff t. Schack 2.6.1764, DRA. Förhandlingarna mellan Danmark och Frankrike om traktatens förnyande och subsidieskuldens avbetalande samt Bernstorffs besvikelse över Frankrikes hållning omtalas även i de svenska rapporterna från Köpenhamn, Sprengtporten t. kanslipresidenten 10.2., 21.3., 10.4., Faxell t. dens. 26.5., 29.5., 5.6.1763, Sprengtporten t. dens. 26.2., 1.3., 6.5., 2.8., 13.9., 29.11., 9.12.1764, Danica.

[8] Att den ryska utrikesledningen utnyttjade det planerade holsteinska utbytet till att göra den danska regeringen mera tillmötesgående se Solms t. Fredrik (13). 24.7., (14).25.8., (30.11.) 11.12.1764, (21.12.1764) 1.1.1765, (25.1.) 5.2., (4).15.2. 1765 och dens. t. Borcke (16).27.11., (3).14.12.1764, (11).22.2.1765, SA.

[9] Reskript nr 25 t. Korff 22.10.1763 jämte bil. protokoll över en konferens med Osten 29.9.1763, ZA; jfr Sbornik 51: 49; promemoria för Osten 22.11.1764, ZA; jfr Sbornik 57: 109; reskript nr 19 t. Korff 28.11.1764, ZA; jfr Sbornik 57: 114;

Också denna underhandling drog ut på tiden. Men sedan man i Köpenhamn låtit fördelen av den överenskommelse angående Holstein-Gottorp, som i traktaten ställdes i utsikt, dämpa misstänksamheten mot den ryska utrikesledningens svenska planer och sedan vissa jämkningar företagits bl. a. i texten till den hemliga artikeln rörande Sverige, undertecknades den 11 mars 1765 en vänskaps- och garantitraktat mellan Ryssland och Danmark.[1] Sannolikt underlättades denna kursförändring i Bernstorffs politik av att meddelanden våren 1764 nådde honom från Stockholm, att vissa ledande hattar intogo en mera tillmötesgående hållning mot hovet i författningsfrågan.[2] Det samarbete, som efter traktatens undertecknande inleddes i Stockholm, karakteriserades dock av den danska utrikesledningens knappast helhjärtade deltagande. Bernstorff förhöll sig åtminstone till en början snarare avvaktande och sökte på egen hand främja sina särskilda strävanden.[3] Från rysk sida åter användes den ännu svävande holsteinska uppgörelsen alltjämt som ett påtryckningsmedel mot Danmark.[4]

Den ryska utrikesledningen arbetade sålunda, sedan det europeiska läget klarnat och dess egen ställning i detsamma fixerats, målmedvetet på att uppbygga ett allianssystem — ett »nordiskt system» — som stod i en klart fattad motsats till den bourbonska familjetraktaten och de till denna anslutna makterna och som skulle sätta kejsarinnan i stånd att förverkliga sina högtflygande utrikespolitiska planer. Redan innan alliansen med Preussen av-

---

not t. Osten 21.2.1765, depesch t. Korff s. d., ZA; jfr Sbornik 57: 183 ff.; depesch t. dens. 2.3.1765; reskript t. dens. s. d., ZA; jfr Sbornik 57: 194 ff.; reskript t. dens., ZA; jfr a. a. 57: 238; Corr. Min. 2: 164; Bernstorff t. Schack 10.12., Schack t. Bernstorff 20.12.1763; Bernstorff t. Schack 21.1., 17.3. (nr 2), Schack t. Bernstorff 30.3., Bernstorff t. Schack 22.9.1764, 12.1.1765, Schack t. Bernstorff 22.1., Bernstorff t. Schack 28.1., 9.2.1765, DRA; Holm, a. a. 327; DHT 4: 1 562; Carlquist, a. a. 302; Nilsson, HB 5: 284 ff.

[1] Corr. Min. 2: 192 ff.; Holm, a. a. 341; DHT 4: 1: 595 ff. Traktattexten se Danske tractater 1751—1800 nr 32 s. 183 ff. Bernstorff t. Schack 6.4., 20.4. (nr 3), 22.6. (nr 1) 1765, DRA.

[2] Jfr ovan s. 151 ff., Bernstorff t. Schack 22.6.1765 (nr 1) DRA; jfr även Carlquist, a. a. 315, Nilsson, HB 5: 286.

[3] Bernstorff t. Schack 9.2., 20.4.1765 (nr 3) och apostille s. d., DRA; Panin t. Korff 5.8.1765, ZA; jfr Sbornik 57: 302.

[4] Se t. ex. Panin t. Korff 5.8.1765, ZA; jfr Sbornik 57: 302; Solms t. Fredrik (11).22.3., (12).23.8., (13).24.9.1765, dens. t. Borcke (22.2.) 5.3., (20.9.) 1.10. 1765, (14).. 25.2.1766, SA; Schack 10.12.1765, DRA.

slutats, började Panin uppdraga konturerna till detta »nordiska system», vartill han möjligen fått uppslaget från ministern i Köpenhamn, baron Korff. Arbetet på dess förverkligande, som aldrig helt lyckades, fyllde de följande årens ryska diplomati.[5]

I detta planerade »nordiska system» hade redan från början även Sverige en plats. Men då ju detta land ännu närmast tillhörde det franska förbundssystemet, måste en ändring i dess utrikespolitiska orientering äga rum, innan tanken på dess deltagande i det nordiska systemet kunde förverkligas. Som vi sett, ingick en hemlig artikel rörande den svenska politiken ej endast i de preussiska och danska traktaterna utan även i den planerade ryska traktaten med Storbritannien.[6] Dessa hemliga artiklar voro visserligen, beroende på omständigheterna, något olika formulerade i de respektive traktaterna, men gemensamt för dem alla tre är, att de syfta till att förändra Sveriges utrikespolitiska förbindelser och att de som ett medel för att nå detta mål uppställa en inblandning i den inre svenska politiken. Dessa Rysslands och dess allierades avsikter ha varit av avgörande betydelse jämväl för utvecklingen av förhållandet mellan de svenska partierna och för den planerade författningsreformen.

*

Förhållandet till Sverige dryftades i Petersburg redan under de första dagarna efter statskuppen den 8 juli 1762. I en rapport från utrikeskollegiet, som tillställdes kejsarinnan, framställdes bl. a. följande fråga:

Greve Osterman fick redan i början av föregående regering befallning att överallt och vid varje tillfälle understödja konungen och drottningen av Sverige jämte deras parti; men som en dylik obegränsad befallning även

[5] Om de ryska planerna på ett nordiskt system vid denna tid se t. ex. Solms t. Fredrik (2).13.3., (17).28.4.1764, SA; reskript nr 26 (29.11.) 9.12.1764, nr 5 (17). 28.3.1765 t. Osterman, ZA; jfr Sbornik 57: 131, 206; reskript nr 17 (10).21.11. 1764 t. envoyén i London Gross; Panin t. dens. (26.1.) 6.2.1765, Sbornik 57: 63, 162. Jfr f. ö. TENGBERG, Om kejsarinnan Catharina II:s åsyftade stora nordiska alliance, ALEKSANDROV, Severnaja sistema; TJETJULIN, Vnjesnaja politika Rossii; SOLOVJEV, Istoria Rossii 6: 87; STÄHLIN, Geschichte Russlands 2: 493 ff.; ARNHEIM, Beiträge zur Geschichte der nordischen Frage; AMBURGER, Russland und Schweden 1762—1772 s. 88; BRANDT, Caspar v. Saldern 115; HJÄRNE, Sverige inför Europa 1772 (Ur dét förgångna 141).

[6] Jfr ovan s. 198 ff.

kan leda till att den bestående regeringsformen i Sverige omstörtas, för vars upprätthållande hittills så stora ansträngningar gjorts, bör den kanske ändras eller begränsas i överensstämmelse med våra intressen.

På denna fråga svarade kejsarinnan Katarina den 13 juli i tämligen dunkla ordalag:

I det att regeringsformen begränsas, skall det parti, som bekämpar det härskande, förstärkas.[7]

Det reskript till Osterman, som utarbetades på grund av denna skriftväxling, framställde emellertid den ryska utrikesledningens avsikter gentemot Sverige betydligt klarare. Detta märkliga aktstycke, som tillkommit i början av kejsarinnan Katarinas regering, innehåller redan huvuddragen i hennes svenska politik. Det förtjänar därför att här utförligt refereras.

Mot Peter III:s »obegränsade avsikter», som sträckte sig ända till regeringsformens omstörtande och enväldets återupprättande, inskärptes, att författningens bevarande, »som den från början blev fastställd», så mycket mera måste vara en oeftergivlig grundprincip för Rysslands politik gentemot Sverige, som dess huvudsakliga stadganden överensstämde med vitala ryska intressen därigenom, att alla krigsföretag samt alla nya skatter och pålagor voro beroende av ständernas majoritet, »utan vilka det är dem omöjligt att röra sig från stället, hurudana subsidier de än må erhålla av främmande hov». Då så var fallet, kunde det synas möjligt att enbart upphäva de tidigare befallningarna, men klokheten tillåte ej, att man nöjde sig med tingens yttre utseende. I Sverige funnes två partier, ett under namn av hovpartiet och ett annat kallat rådspartiet, d. v. s. det, som behärskade hela riksstyrelsen. Det förstnämnda partiet tillskreves visserligen envåldstendenser, men det vore dock obestridligt, att konungens lagliga rättigheter plundrats i så hög grad, att det knappast stode i hovpartiets makt att återställa dem. Det andra partiet däremot gillade och stadfäste under sken av att försvara nationens frihet allt det, som rådet på ett synnerligen enväldigt sätt beslutade. Som exempel härpå anfördes tillvägagångssättet vid Sveriges inträde i kriget mot Preussen. Detta skedde visserligen för att deltaga i kampen på samma sida som Ryssland, men icke desto mindre

[7] Sbornik 48: 8 ff. Enligt anteckning återkom aktstycket från kejsarinnan (2).13.7.1762, jfr översättningen hos Bilbassov 2: 1 147—148.

var detta övergrepp från rådets sida ett brott mot regeringsformens grundprinciper och följaktligen mot Rysslands oföränderliga intresse. Partiet vore bildat av Frankrike och beroende av denna makt, för vars politik det vore ett instrument. Frankrike behövde dock icke frukta, att dessa missförhållanden kunde förmå svenskarna att införa enväldet, ty vem ville förneka, att en enväldig svensk regering t. o. m. kunde bliva nyttigare för dess avsikter än den rådande regimen. Sverige, som förlorat sina bästa provinser, funne sig endast av nödtvång i sin nuvarande belägenhet, ty den existerande regeringsformen försvårade en revansch. — Osterman borde i sin verksamhet ledas av dessa synpunkter. Han skulle uppträda så, att jämvikten upprätthölles och det härskande partiet hölles i respekt. Om han vägleddes av dessa riktlinjer, kunde det vid lämpligt tillfälle bliva möjligt »att skrida till återställande av den jämvikt mellan de högsta statsmakterna, enligt regeringsformen fördelade mellan konung, råd och rikets ständer, som av detta parti förintats.» Hovet skulle Osterman försäkra om Katarinas avsikt att upprätthålla ett förtroendefullt och av släktvänskap präglat förhållande med det svenska konungahuset. Dessutom skulle han särskilt underhålla förbindelser med sådana av dess anhängare, som varit trogna »våra principer» och nu i försvaret av de kungliga intressena sökte hindra, att den bestående ordningen fullständigt bröts ned. Sammanfattningsvis angivas riktlinjerna för Ostermans verksamhet i följande ord: »Med ett ord Ni skall söka vinna Deras Majestäters förtroende för oss och hava vänner, som äro obundna av alla andra avsikter än att bibehålla de inrikes förordningarna, så att vi, då den tiden kommer, alltid ha möjlighet att omedelbart ingripa och en gång för alla rätta det i deras regeringsform, varigenom den alltid underkastas förändringar.»[8]

De riktlinjer, som här fastslogos för den ryska politiken i Stockholm, voro sålunda i korthet följande: upprätthållande av författningens väsentliga principer, misstroende mot hattarna, rådet och Frankrikes avsikter, samt gott förhållande till hovet och mössorna. Tills vidare skulle man visserligen förhålla sig avvaktande, men man ville på detta sätt förbereda ett framtida ingripande i

---

[8] Reskript t. Osterman, godkänt (13).24.8., avsänt (14).25.8.1762, ZA; jfr Sbornik 48: 70 ff.

den svenska politiken, varvid möjligen också vissa ändringar i författningen kunde komma under övervägande.

Reskriptet röjer en författare med tämligen god kännedom om det senaste decenniets svenska politik och med en ganska bestämd uppfattning om densamma. Bland Katarinas medhjälpare fanns vid denna tid en man, på vilken denna karakteristik passar synnerligen väl, Rysslands förutvarande envoyé i Stockholm, greve N. I. Panin. Man torde också utan svårighet kunna konstatera, att de åsikter, som uttalas i reskriptet, stodo i bästa överensstämmelse med vad man känner om Panins ställningstagande till de svenska förhållandena under 1750-talet. Han hade under sin vistelse i den svenska huvudstaden gjort sig känd som en utpräglad motståndare till hattpartiet och Frankrikes inflytande. Detta hade bragt honom i förbindelse ej blott med mössorna utan även med hovet, och han stod i personligt vänskapsförhållande till några av huvudpersonerna i 1756 års statskuppsförsök.[9] Hans utpräglade åsikter om den svenska politiken hade under den tid, då hoven i Petersburg och Paris samarbetade, ställt honom i opposition mot den ryska utrikesledningen och sannolikt föranlett hans rappell från Stockholm.[1] Allmänt ansågs han också alltjämt hysa samma uppfattning i fråga om Sverige som tidigare.[2] Man föreställde sig också, att han med framgång påverkade kejsarinnan.[3] Man löper sålunda knappast fara att misstaga sig, om man utpekar Panin som upphovsmannen till reskriptet.

Det ryska sändebudet i Stockholm nåddes av sina nya instruktioner i början av september 1762 och följde sedan de i dem uppdragna riktlinjerna.[4] De föranledde visserligen inte några omedelbara åtgärder; Osterman iakttog dock utvecklingen av partiför-

---

[9] Se även Solms t. Fredrik (20).31.5.1765 »Le comte de Panin le (generalen greve Hård) regarde comme son ami personel», SA.

[1] Om Panins hållning till den svenska politiken på 1750-talet se Solovjev, a. a. vol. 5, och Jägerskiöld, Erik Wrangel och den preussiska utrikesledningen 1758—1760, PHT 1936: 163 ff.

[2] Goltz t. Fredrik (31.8.) 11.9.1762 »mr. de Panin a été de tout tems antifrançois lors de sa mission en Suède. Il conserve les mêmes sentiments», SA; jfr Schack 16.3., 10.8.1762, DRA, dens. t. Haxthausen 21.1.1763, Ravnholts arkiv.

[3] Goltz t. Fredrik (1).12.9.1762, SA; Schack 10.8.1762, DRA; Haxthausen t. Schack (28.11.) 9.12.1762, (30.12.) 10.1.1763, Ravnholts arkiv.

[4] Ostermans rapport en cour nr 23 (30.8.) 10.9.1762, ZA.

hållandena och kunde vid årsskiftet lämna en rapport om hovets avsikter i författningsfrågan, vilken tämligen väl torde ha överensstämt med den uppfattning, som låg till grund för reskriptet den 4 augusti.[5] Men samtidigt iakttog han med vaken och kritisk blick, säkerligen varnad av sina vänner bland mössorna, de ur rysk synpunkt mera betänkliga tendenser, som togo sig uttryck i närmandet mellan hovet och vissa av hattarnas ledare.[6] Dessutom rapporterade han naturligtvis om statsfinansernas dåliga tillstånd, om utvecklingen av förhandlingarna med Frankrike angående subsidieskulden och följde, när frågan om utlysande av en urtima riksdag blev aktuell, överläggningarna härom med uppmärksamhet.[7]

Det svenska hovet, som visserligen till en början uppfattat regimförändringen i Petersburg såsom en allvarlig motgång[8], sökte emellertid snart nog också å sin sida nå direkt kontakt med kejsarinnan Katarina. Detta skedde genom översten Anders Rudolf Durietz, som, så snart underrättelse ingått om att åtgärder vidtagits för att i Stockholm notifiera tronbestigningen, sändes till Nevametropolen för att lyckönska kejsarinnan.[9] Han tillhörde vid denna tid hovets anhängare bland mössorna och ansågs stå Panin nära. Konungaparet såg i honom en lämplig kandidat till ministerposten i Petersburg.[1] Också Durietz har otvivelaktigt, trots att han avlagt den för sändebud till utlandet föreskrivna eden, haft särskilda uppdrag från konungaparets sida. Han avreste från Stockholm den 16 augusti 1762 och anlände i slutet av månaden till den ryska huvudstaden.[2] Hans vistelse

[5] Ostermans rapport en cour nr 82 (26.12.1762) 6.1.1763, ZA, jfr ovan s. 137. Enligt Lovisa Ulrikas memoarutkast föranleddes detta meddelande av en indiskretion från Reuterholms sida, Stafsunds arkiv, jfr FHS 3: 309.

[6] Ostermans rapports en cour nr 17 (14).25.2., nr 63 (25.4.) 6.5., nr 71 (6).17.5. 1763, ZA.

[7] Ostermans rapports en cour nr 89 (10).21.6., 114 (5).16.8., 119 (12).23.8., 123 (19).30.8., 127 (26.8.) 6.9., 128 s. d., 132 (2).13.9.1763, ZA.

[8] Jfr ovan s. 125 och de där under not 4 anförda källorna.

[9] Utrikes rådsprotokoll 4.8., 9.8., 10.8.1762; Ostermans rapport en cour nr 7 (23.7.) 3.8.1762, ZA; Schack 6.8.1762, DRA. Om Golitsyns notifikationsbeskickning se reskript nr 6 t. Osterman (16).27.7.1762, ZA; jfr Sbornik 48: 19.

[1] Solms t. Fredrik (20).31.1.1763, SA; Schack 6.8.1762, DRA; Ostermans rapport en cour nr 14 (6).17.8.1762, ZA.

[2] Ostermans rapport en cour (2).13.8., nr 14 (6).17.8.1762; Posse t. kanslipresidenten nr 77 (20).31.8.1762, Muscovitica.

vid tsarhovet gav till följd av den uppmärksamhet, som kom honom till del från kejsarinnans och Panins sida, anledning till uppseendeväckande rykten om avsikten med hans resa, vilka också satt åtskilliga spår i litteraturen.[3] Flertalet av de diplomatiska iakttagarna, bland dem Osterman, kunde visserligen icke meddela några exakta uppgifter om hans uppdrag. Men en av dem, den preussiske ministern i Petersburg v. d. Goltz, kunde rapportera, att Durietz på drottning Lovisa Ulrikas order anförtrott honom, att han hade i uppdrag att utverka ryskt stöd åt hovet gentemot rådet och hattarna.[4] Sannolikt har han också fört en hemlig korrespondens med drottningen, ehuru intet finnes bevarat av densamma. Vilka resultat, han uppnått, är svårt att säga. Schack ansåg, att drottningen varit missnöjd med det sätt, varpå han utförde sitt uppdrag, medan den ryske legationssekreteraren Stachiev, som var Panins specielle förtroendeman, meddelade, att hans redogörelser vid återkomsten väckt konungaparets tillfredsställelse.[5] Hans beskickning synes också ha givit anledning till en brevväxling mellan Katarina och Adolf Fredrik, som omtalas i Ostermans rapporter.[6] Durietz' vistelse vid det ryska hovet utsträcktes på grund av kejsarinnans inbjudan att åtfölja henne på kröningsresan till Moskva över en längre tid än som från början avsetts, och han återkom till Stockholm först den 11 april 1763.[7]

---

[3] Durietz t. K. Mt. okt. 1762, Muscovitica; Solms t. Fredrik (20).31.1., (10). 21.3.1763, SA; Schack 19.11., 10.12., 21.12., 24.12.1762, 21.1., 25.3.1763, DRA; Schumacher t. Schack (3).14.10.1762, Haxthausen t. dens. (6).17.11., (28.11.) 9.12., Schumacher t. dens. (9).20.12.1762, (20).31.1.1763, Schack t. Haxthausen 21.1.1763, Haxthausen t. Schack (30.12.1762) 10.1.1763, (6).17.2.1763, Ravnholts arkiv; Despatches and correspondence of Buckinghamshire 1: 105, 110, 114, 213 och 2: 9, 22; Mercys depescher Sbornik 46: 280, 302, 381; Breteuil t. Choiseul (18). 29.11.1762, Sbornik 140: 117; se även Malmström 5: 230; Tengberg, a. a. 19; DHT 4: 1 558; Arnheim, a. a. 434; Holm, a. a. 317 ff.; Carlquist, a. a. 291 ff. och Amburger, a. a. 65.

[4] Goltz t. Finckenstein (31.8.) 11.9.1762, SA.

[5] Schack 21.1., 25.3., 5.4., 15.4.1763, DRA; Schack t. Haxthausen 15.4.1763, Ravnholts arkiv; Stachiev t. Panin (4).15.4.1763, ZA. Om Stachiev jfr Amburger, a. a. 98.

[6] Ostermans rapport en cour nr 38 (14).25.3.1763, dens. t. Panin (25.11.) 6.12. 1763; reskript t. Osterman nr 24 (27.9.) 8.10.1763, ZA; jfr Sbornik 48: 631. Denna korrespondens har ej varit tillgänglig för mig.

[7] Utr. rådsprot. 4.8.1762; Posse t. kanslipresidenten (7).18.10.1762, Muscovitica; Ostermans rapport en cour nr 51 (4).15.4.1763, ZA.

Han synes ha förvärvat sig Katarinas bevågenhet, vilket visas bland annat därav, att hon önskade se honom som Posses efterträdare i Petersburg.[8]

Redan under det första året efter den ryska statskuppen hade sålunda genom Osterman och Durietz vissa förbindelser upprättats mellan Lovisa Ulrika och hennes anhängare i Stockholm samt Katarina och en av hennes främsta rådgivare i Petersburg. Men några resultat i form av överenskommelser eller avtal torde, innan Rysslands utrikespolitiska orientering ännu klarnat, näppeligen ha uppnåtts. Vad som ägt rum hade snarast karaktären av sonderingar, livligare från det svenska hovets och försiktigare och mera avvaktande från rysk sida.

Under sensommaren och hösten 1763 blev förhållandet till Sverige ånyo föremål för överläggningar i Petersburg. Panin synes i augusti ha gjort kejsarinnan föreställningar om nödvändigheten av vissa förändringar i den svenska regeringsformen, som visserligen skulle lämna dess huvudprinciper orubbade, men återställa konungens auktoritet. Både enligt den svenske kommissionssekreteraren Jahnkes och Frankrikes chargé d'affaires Berengers rapporter skulle Katarina ha tagit intryck av framställningen. Jahnke skrev den 20 september: »Dess värkställighet har man försäkrat mig vara en beslutad sak hos kejsarinnan.»[9]

Vi kunna också konstatera, att det svenska spörsmålet vid denna tid dryftades vid underhandlingarna med Storbritannien och Preussen. Den 19 augusti fastställdes sålunda det ryska förslaget till en hemlig artikel rörande Sverige, som borde fogas till den planerade traktaten med England. Den går tillbaka på ett egenhändigt utkast av kejsarinnan Katarina, som här må anföras, då det bidrager till att belysa hennes uppfattning i den svenska frågan vid denna tid:

Många års erfarenhet har visat, att några obehöriga makter söka i Sverige upprätthålla ett parti, som oavbrutet inblåser i nationen lust och önskan till att störa lugnet i Norden, vartill de använda allehanda olika medel. Därför är det nödvändigt att söka fastställa en särskild hemlig artikel innehållande, att de engelska ministrarna vid svenska hovet skola gemensamt med våra verka för att begränsa detta partis inflytande och för att upprätt-

[8] Sbornik 48: 388; jfr nedan s. 227 f.

[9] Berenger t. Praslin 5.8.1763, Sbornik 140: 215; Rossignol 26.8., AE; Jahnkes apostille (9).20.9.1763, Muscovitica.

hålla jämvikten mellan det och dess motståndare. Härav ser England, att vi anse dess intressen gemensamma med våra och hur vi söka i alla punkter förena dem.[1]

Den 22 augusti överlämnades förslaget till Buckinghamshire, som intet hade att invända mot detsamma.[2] Brittiska regeringen reste emellertid starka invändningar såväl mot denna särskilda artikel som mot andra delar av traktaten.[3]

Ungefär samtidigt fick den preussiske ministern Solms mottaga liknande förslag. Den 23 augusti meddelade han, att kejsarinnan hoppades på Preussens medverkan vid bildandet av ett parti i Sverige, som kunde utgöra en motvikt mot det av Frankrike ledda, vilket, enligt vad erfarenheten visat, två gånger kunnat indraga landet i företag, som ej bort intressera det och som vållat dess grannar svåra olägenheter.[4] Den 10 september kunde han vidare rapportera ett samtal med Panin. Denne hade därvid framhållit, att man i traktaten kunde begränsa sig till att i allmänna uttryck fastslå avsikten att gemensamt motarbeta det härskande partiet i Sverige och genom att understödja hovet skapa en motvikt mot detsamma. Tillvägagångssättet borde man däremot lämna åt framtiden att bestämma. »Avsikten med detta förslag», skrev Solms, »är ej att göra Sverige till en makt, av vilken de båda hoven kunde draga verklig nytta i händelse av krig, utan snarare att förhindra, att det härskande partiet vid en sådan händelse skulle få tillfälle att handla mot dem; med ett ord att Sverige bliver för Eders Majestät och Ryssland, vad Danmark är för Frankrike, betalt för att förbliva overksamt.»[5] I olikhet med brittiska regeringen ställde sig konung Fredrik, bortsett från att han ansåg subsidiebetalningar överflödiga, odelat tillmötesgående till de ryska förslagen.[6]

Medan dessa överväganden ägde rum, ingingo uppseendeväckande och oroande underrättelser från Stockholm. Under september månad meddelade Osterman i tre rapporter om den ogynnsamma

[1] Sbornik 48: 569. Själva den utredigerade texten till den föreslagna artikeln återfinnes i Despatches and correspondence of Buckinghamshire 2: 292.

[2] Sbornik 48: 572 ff. och Despatches and correspondence of Buckinghamshire 2: 59 ff., B:s depesch 22.8.1763.

[3] A. a. 2: 72 ff., jfr ovan s. 199.

[4] Solms t. Fredrik (12).23.8.1762, SA.

[5] Solms t. Fredrik (29.8.) 10.9.1763, SA.

[6] Fredrik t. Solms 8.9., 27.9., 30.9.1763, SA; jfr Pol. Corr. 23: 115, 133, 135.

vändning, underhandlingarna angående den franska subsidieskulden tagit och om den hotande nödvändigheten att till följd av finanssvårigheterna inkalla en urtima riksdag.[7] Ett »riksråd, som ständigt ådagalagt välsinnade åsikter mot Eders Kejserliga Majestäts allerhögsta hov» — förmodligen avsågs därmed Löwenhielm[8] — hade framhållit, att riksdagen visserligen komme olägligt för hattpartiet, som ej kunde påräkna något stöd från Frankrike. Även mössorna skulle emellertid komma att befinna sig i ett svårt läge, lika blottade på stöd som sina motståndare, som de voro till följd av frånvaron av en brittisk minister och av osäkerheten om Rysslands avsikter. Man kunde förutse, att författningsfrågan komme att intaga ett framskjutet rum i riksdagens överläggningar, ty missnöjet med de rådande förhållandena sökte i hög grad deras orsak just i författningens tillstånd. Det samarbete, som inletts mellan hattarnas ledare, Fersen, och statssekreteraren v. Hermansson, samt hovets förtroendeman Sinclair, gjorde författningsrevisionen än mera sannolik. Om en riksdag nu komme till stånd, kunde man frukta, att hattpartiet i avsaknad av stöd från Frankrike komme att sluta sig till hovet och uppfylla dess avsikter. Men i så fall komme de gamla mössorna att stå övergivna »såsom en hjord utan herde» och kanske alldeles utplånas, medan hovet finge hela makten i sina händer. Komme detta i så fall att nöja sig med att återupprätta 1719 års regeringsform och avskaffa alla senare gjorda inskränkningar i konungamakten? Komme det ej snarare att sträcka sig ännu längre? Härpå kunde endast framtiden giva svar. — I detta kritiska läge fann Osterman ej instruktionerna i reskriptet den 24 augusti 1762 längre tillräckliga. Han hade, så gott han kunnat, sökt följa dess föreskrifter att befrämja jämvikten mellan partierna. Nu vore detta emellertid ej längre till fyllest. Också de »gamla mössorna» voro angelägna att få lära känna kejsarinnans avsikter.[9]

Dessa underrättelser väckte otvivelaktigt stor uppmärksamhet i Petersburg, och den svenska politiken ryckte för en tid i högre grad än tidigare i förgrunden för intresset. Härom vittna på sitt

---

[7] Ostermans rapports en cour nr 128 (26.8.) 6.9., nr 132 (2).13.9., nr 138 (12). 23.9.1763, ZA; jfr ovan s. 144.

[8] Jfr ovan s. 131.

[9] Ostermans rapport en cour nr 138 (12).23.9.1763, ZA; jfr Amburger, a. a. 72, Solovjev 5: 1526 ff.

sätt de randanteckningar, med all sannolikhet härrörande från Panin och tillkomna för kejsarinnans ledning, med vilka Ostermans rapporter försetts. Då de bidraga till att belysa åsiktsbildningen i den inre kretsen i Petersburg, må de här refereras.

När den ryske ministern i sin rapport nr 138 den 23 september uppehöll sig vid sannolikheten av författningsrevision vid en eventuell urtima riksdag, påpekade kommentaren i randanteckningen, att regeringsformen i dess nuvarande utformning ej vore utan olägenheter för Sverige, och att risk funnes, att missförhållandena kunde leda till att enväldet återinfördes.[1] I ett par anteckningar framhölls önskvärdheten av samarbete med Storbritannien. Meddelandet om det nya subsidiefördrag, som från fransk sida föreslagits i Stockholm, har sålunda försetts med en anteckning, som visar, att man uppmärksammat möjligheten att utnyttja detsamma till att stimulera den brittiska regeringens tillmötesgående.[2] När mössornas isolering omtalades och förklarades vara en följd bl. a. av frånvaron av brittisk representation i den svenska huvudstaden, inskärptes nödvändigheten att söka få en ändring till stånd härutinnan.[3] Om Löwenhielms förslag att begagna tillfället till att vinna den svenska nationens förtroende och förmå den att vända Frankrike ryggen genom att likvidera den gamla ryska subsidieskulden på 300.000 rubler uttalade sig Panin mera skeptiskt. Det vore svårt att tänka sig, att den svenska nationen skulle vända sin kärlek och sitt förtroende till Ryssland, ty den tillskrev det ryska kejsardömet förlusten av sitt anseende och inflytande och i synnerhet sitt nuvarande utmattade tillstånd. Men detta behövde ej utesluta, att Sverige tröttnat på beroendet av Frankrike och genom att ansluta sig till den ryska politiken kunde komma att söka undandraga sig detta beroende.[4]

En konferens, som ägde rum mellan den ryske vicekanslern, furst Golitsyn, och den danske envoyén v. d. Osten samma dag, den sista och mest alarmerande av Ostermans här citerade rapporter anlände till den ryska huvudstaden, den 10 oktober, visar på sitt sätt, vilka farhågor, de gåvo anledning till, och vilka motåtgärder man beredde sig att vidtaga. Även om detta ej utsäges, hand-

[1] Anteckning på rapport en cour nr 138, ZA.
[2] Anteckning på rapport en cour nr 128, ZA.
[3] Anteckning på rapport en cour nr 138, ZA.
[4] Anteckning på rapport en cour nr 138, ZA.

lade Golitsyn självfallet på uppdrag av sin härskarinna. Osten utfrågades, om han hade några underrättelser om läget i Sverige. Han svarade härpå, att han till följd av Schacks frånvaro från Stockholm[5] visserligen vore illa underrättad, men han bekräftade, att han hört talas om en förestående riksdag. Vicekanslern fick då tillfälle att »såsom sin egen reflexion»[6] uttrycka den förhoppningen, att det danska hovet, för den händelse läget i Sverige mot all förmodan skulle utveckla sig i katastrofal riktning och regeringsformen hotas av omstörtning[7], skulle följa sina med Ryssland gemensamma intressen och vara berett att ingripa med alla medel, så att de gemensamt skulle kunna göra en dylik farlig vändning om intet. Denna förhoppning, som vicekanslern ännu en gång framhöll endast var hans egen tanke, fann v. d. Osten välgrundad.[8]

Sammanfatta vi den bild dessa upplysningar giva oss om uppfattningen i den ledande kretsen i Petersburg vid denna tid, finna vi, att man tydligen hade en stark känsla av de faror den svenska utvecklingen kunde innebära, om den helt överlämnades åt sig själv. Först och främst insåg man nödvändigheten att motverka det franska inflytandet. I fråga om författningen ville man försöka upprätthålla, vad som ansågs vara det svenska statsskickets huvudprinciper, eller i varje fall de moment, som ur rysk synpunkt voro de värdefullaste och som försvårade en aggressiv svensk utrikespolitik. Men samtidigt var man ej okänslig för det otillfredsställande i de rådande förhållandena eller för de risker det existerande författningspolitiska läget kunde innebära för Ryssland både nu och i framtiden, och man var ej ovillig att befrämja en förändring inom måttliga gränser. För att uppnå dessa resultat var man villig att inleda samarbete med de närmast intresserade makterna. Vad beträffar Sveriges framtida förhållande till Ryssland, gjorde man sig inga illusioner om att erhålla en aktiv allierad, utan nöjde sig med att för framtiden söka förhindra det från att utöva ett störande tryck på den ryska utrikespolitikens högra flygel.

[5] Schack vistades under tiden 30.5. till 21.10. i Köpenhamn. Besöket i Danmark föranleddes av Scheffers tidigare omtalade framställning rörande förlovningen mellan kronprins Gustaf och prinsessan Sofia Magdalena. Jfr ovan s. 150. och NILSSON, a. a. 120.

[6] »unter der Gestalt seiner eigenen Reflexion».

[7] »über Haufen geworfen werden sollte».

[8] Ex protocollo sub die 29 Septembris 1763 (g. st.) bil. t. reskript nr 25 t. Korff (22.10.) 3.11. s. å., ZA.

Den sista och mest alarmerande av dessa Ostermans rapporter anlände till Petersburg den 10 oktober och har tydligen omedelbart underställts kejsarinnan.[9] Den 12 oktober återställde hon den till utrikeskollegiet, och dagen därpå, den 13 oktober, ägde en överläggning angående läget i Sverige rum i sommarpalatset mellan kejsarinnan och några av hennes närmaste rådgivare och medarbetare. Närvarande vid denna överläggning voro Bestuzjev, Panin, vicekanslern Golitsyn och två andra rådgivare, den äldste senatorn Neplujev och geheimerådet Olsufiev, den sistnämnde som sakkunnig i finansfrågor.

Efter föredragning av reskriptet till Osterman den 24 augusti 1762 samt av hans svar på detsamma, framför allt de rapporter, som innehöllo hans redogörelse för det rådande kritiska läget med avseende på en eventuell urtima riksdag varvid risken, att en reform av författningen kunde komma att gå »utöver de av måttfullheten uppdragna gränserna», och möjligheten av enväldets återinförande framhöllos, enade man sig om att snarast möjligt låta Osterman giva mössorna allt möjligt stöd från rysk sida. Samtidigt skulle han emellertid förklara, att kejsarinnan visserligen biträdde tanken på en författningsändring och utjämning av konungens, rådets och riksdagens rättigheter, men att hon gjorde detta och gav dem sitt stöd endast för att undvika enväldets återinförande i Sverige. Konungens prerogativ borde vara begränsade på så sätt, att han ej utan riksdagens bifall skulle kunna börja krig eller sluta fred, förbund och traktater, öka armén eller pålägga nya skatter. Riksdagens inflytande finge ej elimineras. För noggrannare redogörelse angående de svenska förhållandena skulle legationsrådet Stachiev snarast återvända till Petersburg. Korff skulle underrättas om den konferens, som ägt rum mellan vicekanslern och v. d. Osten om läget i Sverige. Han skulle med anledning härav utan att blottställa kejsarinnan söka förmå det danska hovet till gemensamma mått och steg för att förhindra enväldets införande. Brittiska regeringen skulle underrättas om det nya subsidiefördrag, som Frankrike föreslagit, för att om möjligt förmås att lämna sin reserverade hållning i de nordiska angelägenheterna och sända en minister till Stockholm, som där kunde understödja Danmark och Ryssland. Ostermans ekonomiska resurser skulle dessutom stärkas, och en uppgörelse angående den

[9] Anteckning på rapport en cour nr 138, ZA.

ryska subsidieskulden ställas i utsikt.[1] — De beslut, som fattades vid denna överläggning, stodo sålunda i bästa överensstämmelse med den uppfattning, som kejsarinnan och Panin redan tidigare givit uttryck åt, och med de upplysningar, som erhållits från Osterman och genom honom från den ledande kretsen inom mösspartiet.

På morgonen den 17 oktober ankom till den ryska huvudstaden en kurir från Warschau med underrättelse om August III:s av Polen nyligen timade frånfälle.[2] Nyheten, som ju var av genomgripande betydelse för den ryska utrikespolitiken, föranledde omedelbart en ny överläggning, vid vilken förutom dem, som närvoro den 13 oktober, även generaladjutanten greve Grigori Grigorjevitj Orlov och generalen, vicepresidenten i krigskollegiet Tjernysjev voro tillstädes. Vid denna överläggning fattades de grundläggande besluten om den ryska politiken vid det polska konungavalet. På den polska tronen borde upphöjas »en piast, som endast tillskriver Ryssland sin upphöjelse, alltid känner sig förbunden till tacksamhet, avhängig och fullständigt hängiven dess intressen».[3]

I den äldre litteraturen har man velat göra gällande, att detta senare beslut föranlett en förändring i de avgöranden, som fyra dagar tidigare träffats rörande den svenska politiken. Man har sålunda ansett, att de omfattande åtgärder, som nödvändiggjordes av den polske konungens död, jämte den opposition, som kejsarinnans svenska planer mötte från flera av hennes inflytelserikaste rådgivare, främst Bestuzjev, tvingat henne att modifiera sin svenska politik. Denna uppfattning återfinnes — för övrigt i tämligen skiftande utformning och mer eller mindre kritiskt bedömd samt stödd av växlande och sinsemellan motstridiga argument och skiftande motiveringar — hos TENGBERG, MALMSTRÖM, HOLM, ARNHEIM, samt i uppsatsen om v. d. Ostens beskickning i Dansk historisk tidskrift.[4] En mera kritisk hållning har intagits av AMBURGER.[5]

Den uppfattning, som sålunda präglat den äldre litteraturen i

---

[1] Sbornik 51: 1 konferensprotokoll, godkänt (8).19.10.1763; jfr AMBURGER 90 ff.

[2] Solms t. Fredrik (7).18.10.1763, SA.

[3] Sbornik 51: 5 ff. konferensprotokoll (6).17.10.1763.

[4] TENGBERG 22 ff.; MALMSTRÖM 5: 230 ff.; ARNHEIM, a. a., DHT 4: 1, HOLM 3: 1 kap. 17.

[5] A. a. 90 ff.

ämnet, torde i stor utsträckning kunna återföras på de uppgifter, som meddelas i Jahnkes och v. d. Ostens rapporter under oktober och november månader 1763[6], vilka i sin tur synas härröra från rykten utspridda av Bestuzjev och hans medhjälpare, de österrikiska och sachsiska sändebuden vid det ryska kejsarhovet, med vilka v. d. Osten stod i nära förbindelse, för att försvåra genomförandet av kejsarinnans och Panins politiska avsikter.[7] Redan de uppenbara överdrifter och förvrängningar, som prägla dessa rapporter, väcka kritiken mot dem. Deras tydliga oförenlighet med det samtidiga autentiska källmaterialet gör det omöjligt att skänka dem någon tilltro. Karaktären av dessa rykten observerades för övrigt redan av samtiden och gav då anledning till en dementi.[8]

Det slutliga beviset för att de den 13 oktober fattade besluten rörande Sverige verkligen ej modifierats utan tvärtom omsatts i handling utgöra dock reskripten till Osterman, Korff och Vorontsov, daterade den 2 november 1763 och sålunda avsända efter konferensen i den polska frågan. Därest en urtima riksdag ägde rum och författningsreformen fortfarande vore aktuell, skulle Osterman försäkra de »välsinnade patrioterna» om kejsarinnans stöd i deras strävan att i överensstämmelse med regeringsformen återställa den rubbade jämvikten mellan konungens, ständernas och rådets myndighet, blott de ej läto förleda sig att överskrida av försiktigheten uppdragna gränser. Skulden till det rubbade jämviktsförhållandet, som lett till att statsmakten koncentrerats hos rådet och satt detta i stånd att indraga landet i anfallskrig och att pålägga det nya skatter, lades helt och hållet på hattarna och deras av Frankrike dikterade politik. En orsak härtill vore också den svaghet hos regeringsformen, som låge däri, att den samtidigt innehölle grundläggande och principiella bestämmelser och sådana av mera tillfällig och föränderlig natur. För framtiden borde man skilja dem åt och i en magna charta sammanfatta de punkter, som rörde konungens prerogativ, rådets myndighet och folkets och riksdagens rättigheter, den lagstiftande rätten, rätten att förklara krig, avsluta traktater och bevilja skatter; bestämmelsen om riksdagarnas regelbundna sammankallande och riksdagsmännens ställning. Den

[6] Jahnkes apostiller (16).27.9., (23.9.) 4.10., (10).21.10., (17).28.10., (24.10.) 4.11., (4).15.11. och (2).13.12.1763, Muscovitica; jfr ovan s. 143.

[7] Solms t. Fredrik (24.4.) 5.5., (14).25.10.1763, (15).26.1., (27.2.) 9.3.1764, SA.

[8] Stachievs rapport en cour (27.6.) 8.7.1765, ZA.

gamla tvisten mellan konung och råd om rätten att tillsätta ämbets- och tjänstemän kunde lösas så, att konungen finge rätt att utnämna även utom förslaget. Risken, att denne därigenom kunde vinna ökat inflytande och bilda ett eget parti, motvägdes av det missnöje, som han komme att möta från obefordrade och förbigångna. I författningsfrågan borde dessa principer utgöra Ostermans rättesnöre. Han borde söka vinna andra för denna uppfattning genom att anpassa sina argument efter envars ställning, karaktär, förstånd och lidelser. På så sätt kunde det bliva honom möjligt att skapa ett parti, som i sina händer skulle hålla balansen mellan hov- och rådsfraktionerna, och därigenom att hindra de lättsinniga svenskarna att plötsligen kasta sig ur det rådande kaotiska självsvåldet i den motsatta ytterligheten. Vidare borde han försiktigt söka utforska, hur långt deras majestäters önskningar sträckte sig i händelse av en urtima riksdag. Dessutom kunde han ställa en uppgörelse i subsidiefrågan i utsikt. Hans underhåll och traktamenten ökades avsevärt och 30.000 rubler ställdes till förfogande för »de välsinnades stöd». Slutligen skulle Stachiev hemsändas för att lämna en detaljerad muntlig redogörelse över förhållandena i Sverige.[9]

En avskrift av detta reskript och av protokollet över konferensen med v. d. Osten översändes samtidigt till Korff i Köpenhamn. I det till denne ställda reskript, varmed de avsändes, framhölls, att den danska utrikesledningen visserligen tycktes anse, att Ryssland alltid komme att förhindra sådana förändringar i Sverige, som kunde bliva farliga också för Danmark. Men icke desto mindre mottoge man där franska subsidier för att stödja denna makts intressen i grannlandet. Korff borde nu använda sin erfarenhet till att söka förmå det danska hovet att i överensstämmelse med de principer, som uttalades i det till Osterman ställda reskriptet, samarbeta med Ryssland för att förhindra en för de båda makterna skadlig förändring i Sverige. Han borde emellertid ej visa sig överdrivet angelägen, ty Ryssland kunde i motsats till Danmark alltid med visst jämnmod motse t. o. m. det olyckligaste alternativet i den svenska utvecklingen.[1]

Samtidigt underrättades den ryske ministern i London, Vorontsov om det från fransk sida föreslagna nya subsidiefördraget med

[9] Reskript nr 28 t. Osterman (22.10.) 2.11.1763, ZA; jfr Sbornik 51: 44.

[1] Reskript nr 25 t. Korff (22.10.) 2.11.1763, ZA; jfr Sbornik 51: 49.

Sverige, enligt vilket den sistnämnda makten skulle ställa sex linjeskepp och sex fregatter till Frankrikes förfogande på tio år. Möjligheten av en urtima riksdag och en författningsreform, som kunde komma att överskrida de gränser, vilka uppdrogos av Rysslands intressen, berördes desslikes. Osterman hade instruerats att söka motverka en för Ryssland icke önskvärd utveckling. Man ville nu fästa även brittiska regeringens uppmärksamhet på de osäkra svenska förhållandena. Ehuru man ej vågade hoppas, att England skulle ändra sin hållning i den nordiska politiken till att finansiellt samarbeta med Ryssland i Sverige, borde Vorontsov likväl delgiva regeringen dessa franska planer, som ju endast kunde rikta sig mot England. Detta vore nödvändigt för att skärpa dess uppmärksamhet i denna fråga och förmå den att sända en minister till Stockholm, vilken därstädes vid behov kunde stödja Rysslands ansträngningar. Detta reskript delgavs i avskrift både Osterman och Korff, och den senare beordrades att söka förmå Goodricke att nu begiva sig till Stockholm.[2]

Referatet av dessa trenne reskript torde klart ådagalägga, att de utgjorde en regelrätt tillämpning av de beslut, som fattats den 13 oktober. De stå ock i fullaste överensstämmelse med den politik, som kejsarinnan och hennes främste rådgivare i dessa frågor, Panin, fört allt från hennes tillträde till makten. Om, som synes sannolikt, en motsättning förelegat mellan Panin och Bestuzjev jämväl i fråga om den svenska politiken, utgöra de sålunda, som AMBURGER uttryckt det, »ein Dokument für den Sieg Panins über den Wiedersacher».[3] Den förändring i den ryska politiken gentemot Sverige, som historieforskningen tidigare trott sig kunna konstatera[4], visar sig alltså vid en noggrannare undersökning av källorna ej ha ägt rum.

Denna ryska politik riktade sig alltjämt främst mot det franska inflytandet vid de nordiska hoven. I fråga om den svenska författningen ville man söka bevara dess för Ryssland förmånliga huvudprinciper, men man var fortfarande ej ovillig att bidraga till en reform, som i vissa avseenden kunde komma att stärka konungens ställning på bekostnad av rådets. För att vinna Danmarks och Storbritanniens stöd vädjade man på ett skickligt sätt

[2] Reskript nr 26 t. Korff (24.10.) 4.11.1763 jämte bil. reskript t. Vorontsov nr 44 (22.10.) 2.11.1763, ZA; jfr Sbornik 51: 50.

[3] A. a. 91. [4] Jfr ovan s. 215.

till dessa båda makters olika intressen och de beröringspunkter, de kunde ha med Rysslands.

*

Den franska utrikesledningen arbetade även i det nya läge, som inträdde efter freden, på att upprätthålla allianserna med de skandinaviska staterna. Även om dess subsidiepolitik vittnar om ett minskat intresse för de nordiska allierade, ville den dock ej lämna fältet fritt för brittiska, ryska eller preussiska inflytelser. Den franska politiken avsåg snarast att med så små uppoffringar som möjligt bevara redan vunna positioner och utnyttja dem i sin nu mera maritimt betonade utrikespolitik. Det är mot denna bakgrund man har att se det franska förslag till uppgörelse i subsidietvisten med Sverige, som framställdes hösten 1763 och som innebar, att svenska sjöstridskrafter skulle ställas till Frankrikes förfogande i händelse av krig.[5]

Men i fråga om den svenska författningen hade redan under intryck av de för Sverige oförmånliga erfarenheter, som gjorts under kriget, en ändrad uppfattning så småningom börjat vinna insteg i Paris. Redan i begynnelsen av partistriderna vid 1760 års riksdag biktade d'Havrincour sina tvivel på den svenska regeringsformens lämplighet för sin chef. Han förklarade till och med, att han, om ej konungens svaghet och drottningens utpräglade partitagande för Preussen och hat mot Frankrike lade hinder i vägen, måhända skulle vara den förste att tillråda en politik, som ginge ut på att skaffa monarken större inflytande.[6] I januari månad 1762 förklarade också Choiseul, låt vara under intryck av de anspråk, som hattarnas riksdagskostnader ställde på den franska statskassan, att man ej längre intresserade sig för vilken regeringsform Sverige hade.[7] Den svenske ambassadören i Paris, greve Ulrik Scheffer, meddelade samtidigt sina iakttagelser om den kritik, varmed man inom vissa tongivande kretsar börjat betrakta

[5] Jfr Malmström 5: 225.

[6] D'Havrincour t. Choiseul 28.11.1760: »Les choses . . . sont au point que j'avoueray ici, quoique pour Vous seul Monsieur, que sous tout autre règne que celuy d'un Roi nul par lui meme et d'une Reine du caractere de cellecy j'en penserois qu'il n'y auroit pas de mal à laisser augmenter le pouvoir du monarque et je serois peut-être le premier à Vous proposer d'aider un peu à ce denouement», AE.

[7] Choiseul t. d'Havrincour 24.1.1762, AE.

de inre svenska förhållandena. Den 4 januari rapporterade han, att vissa av ministrarna ansågo regeringsformen vara ett hinder för varje effektivt samarbete mellan Frankrike och Sverige. Den 8 i samma månad uttryckte han sin smärta över, »att man betraktar vår regeringsform nära nog som omöjlig att upprätthålla och nationen i allmänhet som vanärad såväl på grund av sin svaghet som på grund av dess olyckliga tvedräkt».[8]

I föregående kapitel framhölls, att d'Havrincour, innan han lämnade Stockholm, invigdes i och även befrämjade det närmande mellan Lovisa Ulrika och vissa ledande hattar, som då ägde rum och utgjorde ett led i de pågående underhandlingarna mellan de ledande partimännen, ja, att han t. o. m. ansåg sig vara initiativtagaren därtill.[9] Otvivelaktigt har också genom Mattias v. Hermanssons förmedling ett informellt sammanträffande arrangerats mellan drottningen och ambassadören, vars förlopp synbarligen tillfredsställde båda parter. De tyckas båda ha uppfattat saken så, att motparten erkänt och ångrat sina tidigare missgrepp och nu förklarat sig villig att söka bota de skador, som därigenom vållats.[1] Sanningen ligger väl någonstädes mellan båda dessa uppfattningar. De båda samtalande ha säkerligen haft anledning att anställa vissa melankoliska betraktelser över det framfarna och att betyga sina goda föresatser för det tillkommande. När d'Havrincour vände åter till sitt fädernesland, medförde han i varje fall mycket livliga intryck av den förändrade situationen i Stockholm och av de möjligheter, som den erbjöd. I Paris gjorde han sig också till talesman för en i viss mån förändrad fransk hållning i den svenska inrikespolitiken.

I september månad 1763 ingav han tvenne aktstycken rörande de svenska förhållandena, vari han till upplysning för utrikesledningen och till gagn för den efterträdare, som snart skulle avsändas till Stockholm, sammanfattade sina erfarenheter och kunskaper och framlade en översikt över läget i Sverige. De ha i föregående kapitel underkastats en granskning med avseende på de upplysningar, de lämna om underhandlingarna mellan partiledarna och

---

[8] Scheffer t. Ekeblad 4.1., 8.1.1762, Gallica; jfr Säve, a. a. 546.

[9] Se ovan s. 123 f.

[1] Jfr framställningarna i Lovisa Ulrikas memoarutkast, FHS 3: 318; d'Havrincours memoire 8.9.1763 nr 1, AE; Schack t. Bernstorff 15.10.1762, DRA; Moltke t. Schack 20.11.1762, Ravnholts arkiv.

den planerade författningsreformen.[2] I detta sammanhang torde ett utförligare referat av deras innehåll vara erforderligt.

Efter att ha redogjort för Sveriges förhållande till främmande makter, framhöll ambassadören, att Frankrike hade det utan gensägelse starkaste inflytandet i landet. Därnäst gjorde sig Storbritannien, som även härvidlag framträdde som Frankrikes främste medtävlare, mest gällande. Även Ryssland kunde sägas ha anhängare i Sverige, men de voro i stort sett desamma som Englands; deras tillgivenhet för Ryssland berodde helt av förhållandet mellan dessa båda makter. Om Sverige kunde förmås att ansluta sig till Storbritannien och Ryssland, skulle förmodligen Danmark följa exemplet och en mot Frankrike riktad kombination skulle uppstå i Norden. Men om Frankrike följde sin traditionella nordiska politik, komme säkerligen de brittiska strävandena att misslyckas. D'Havrincour konstaterade därefter förekomsten av tvenne partier, som tävlade om makten, det »rojalistiska» och »frihetspartiet». Trots namnet funnes det blott ett litet antal personer, som ville återinföra enväldet och för detta pris köpa en ändring av det politiska systemet. I samband härmed diskuterade han frågan om den ur Frankrikes synpunkt lämpligaste regeringsformen i Sverige. Även om ett monarkiskt regeringssätt i och för sig vore det bästa, kunde man dock tveka om det lämpliga i att störta ett republikanskt statsskick för att införa ett monarkiskt. Dylika omstörtningar vore alltid förbundna med svåra olägenheter. Dessutom vore det diskutabelt, om Frankrike skulle ha anledning att lyckönska sig till resultatet, ens om man trodde sig kunna genomföra en sådan förändring med mildare medel. För det första skulle det i så fall stöta ifrån sig de bästa svenska krafterna. För det andra tilläte ej det regerande konungaparets egenskaper, att man i dem såge pålitliga allierade. Om drottningen, som helt och hållet dominerade sin gemål, hade fastare principer och mindre härsklystnad och stolthet, samt vore mindre hängiven sin broder, konungen i Preussen, skulle d'Havrincour ej tveka att i stället föreslå återinförande av den regeringsform, som var känd under namnet Gustav Adolfs och som knappast skilde sig från den engelska. Frankrike övervägde också 1748 ett sådant företag, men övergav då sin avsikt av hänsyn till drottningens egenskaper. D'Havrincour ansåg fortfarande, att man då handlade rätt, men han trodde

[2] Jfr ovan s. 136 f.

ej, att man för alltid borde överge denna tanke. Kronprinsens trontillträde kunde törhända bliva det tillfälle, då den med fördel kunde genomföras. Som läget nu vore, ansåg den franske statsmannen den republikanska författningen vara den för Frankrike fördelaktigaste. Emellertid kunde man ej förneka, att 1720 års regeringsform förändrats på ett sätt, som gjorde den bristfällig och nästan ohållbar. Man hade begränsat konungamakten så starkt, att den i vissa hänseenden i det närmaste förintats. Intet krönt huvud kunde finna sig i dylika förhållanden. Att söka upprätthålla dem skulle vara att förlänga de invärtes motsatser och oroligheter, som gjorde Sverige onyttigt för sina bundsförvanter och föraktat av alla Europas makter. D'Havrincour ansåg det därför nödvändigt att avlägsna de band, som lagts på konungamakten och återställa regeringsformen sådan den var före 1751. En sådan politik krävde dock stor försiktighet gentemot drottningen och ännu större mot en ömtålig och känslig nation. Slutligen måste den förbindas med en försoning mellan drottningen, hennes bästa anhängare och det republikanska partiet. Vad denna sista punkt beträffade, hade d'Havrincour före sin avresa lagt grunden till en sådan försoning. Han trodde sig ha sett drottningen allvarligt övertygad om att det enda, hon kunde göra för sin ära, ja, t. o. m. för sin säkerhet, vore att återvända till sina gamla grundsatser och gamla vänner. Hon tycktes uppskatta de förslag, som han haft äran att göra henne i detta avseende. Hon hade lovat att följa dem, hon följde dem, och han hoppades, att hon skulle fortsätta därmed.

Om d'Havrincours förhoppningar ej komme på skam, borde man ej tveka att vid nästa riksdag bryta de allt för snäva band, som 1751 och 1756 års riksdagar lagt på konungamakten. Ständerna skulle villigt komma att bidraga därtill. Endast från Englands anhängare hade man svårigheter att vänta. Så snart de finge se hovet samarbeta med Frankrikes vänner, komme de att motsätta sig varje ökning av konungamakten. Men därigenom skulle de avslöja sina verkliga avsikter och förlora allt inflytande. God ordning och handlingskraft komme att härska i förvaltningens alla grenar, och Sverige komme att bliva ett väl organiserat samfund, nyttigt för sina allierade.

Dessutom vore det emellertid nödvändigt att hjälpa landet ut ur det tillstånd av utmattning, som följt av det senaste kriget.

Detta ankomme endast på Frankrike, som också vore förpliktat att bidraga härtill. För att åstadkomma detta gjorde d'Havrincour vissa förslag till subsidieskuldens reglering och inskärpte, att en snabb lösning vore av nöden, om ej Frankrikes inflytande skulle äventyras och England kanske inhösta vinsten. Om man ville bibehålla allianssystemet i Norden, kunde detta blott ske genom förbundet med Sverige. Men att uppskjuta denna åtgärd alltför länge eller visa alltför stor sparsamhet kunde leda till att man förlorade syftemålet.

I sin andra promemoria gick d'Havrincour något närmare in på de metoder, som lämpligen borde användas av den franske ambassadören, då det gällde att förbereda den önskvärda reformen av 1721 års regeringsform. Alla upplysta människor i Sverige voro ense om nödvändigheten av en dylik reform. Men alla erkände, hur svårt och kanske t. o. m. farligt det vore att arbeta för den, främst till följd av drottningens egenskaper. För egen del hoppades likväl d'Havrincour, att hennes måttfullare uppträdande och bättre förhållande till de ledande hattarna skulle göra dessa mera böjda för att vid nästa riksdag öka konungens befogenheter eller åtminstone låta honom återfå dem, som han förlorat.

Det vore framför allt de begränsningar, som införts i konungens prerogativ vid ämbets- och tjänstetillsättningar, som varit smärtsamma för honom. D'Havrincour trodde ej, att det skulle vara förenat med några olägenheter eller risker att i detta avseende återvända till den gamla ordningen. Men framför allt från de ivriga och om friheten nitälskande patrioternas sida hade man att vänta starkt motstånd, om denna fråga toges upp.

Härvidlag kunde emellertid ambassadören göra sitt inflytande gällande. Men detta måste ske med största försiktighet, då svenskarna voro synnerligen känsliga för all utländsk inblandning i deras angelägenheter. Ginge man oförsiktigt tillväga, kunde Frankrike lätt förlora sina svenska vänners sympatier. Sålunda borde han ej själv i samtal upptaga dessa spörsmål. Han borde vara försiktig i sina uttalanden och anpassa dem efter de olika interlokutörernas karaktärsegenskaper. Därför skulle han undvika att synas föreskriva dem sin uppfattning och endast underhand och resonemangsvis söka ingiva dem tankar i den antydda riktningen.

Drottningen komme med all sannolikhet att söka sondera honom

för att lära känna hans uppfattning. Men gentemot henne vore försiktighet i hög grad påkallad. Hennes benägenhet för indiskretioner gjorde det farligt att låta henne få allt för mycken inblick i hans avsikter.[3]

D'Havrincour gjorde sig sålunda vid sin hemkomst till talesman för en försiktig reform av den svenska författningen. Hans uttalanden ha otvivelaktigt gjort intryck i Paris och de underrättelser, man sedan erhöll från Stockholm, tycktes ytterligare styrka denna uppfattning.[4] Det är därför ingalunda förvånande, att hans åsikter lades till grund för de instruktioner, som efterträdaren i ämbetet, baron de Breteuil erhöll. Själva instruktionen[5] innehöll visserligen icke några anvisningar i fråga om den hållning, denne borde intaga i den svenska författningsfrågan, men den hänvisade honom till två bilagda promemorior av d'Havrincour, som äro identiska med de här ovan refererade och vilkas betydelse inskärptes.[6]

Samtidigt bibehöll den franska utrikesledningen till en viss grad sin misstänksamhet mot den svenska drottningen och hennes planer. Detta framgår ju redan i någon mån av d'Havrincours promemorior. Men än tydligare ådagalades denna misstro mot Lovisa Ulrika av en ungefär samtidig instruktion för markisen de Bausset, som skulle avgå till Petersburg såsom minister. Denne ålades nämligen att iakttaga de förbindelser, som kunde bestå mellan drottningen och den ryska kejsarinnan i syfte att ändra den svenska regeringsformen till konungamaktens förmån, och att rapportera därom till ambassadören i Stockholm.[7]

---

[3] D'Havrincours båda memoirer 8.9.1763, AE.

[4] Se t. ex. Praslins depesch 15.5.1763: »La Reine de Suède avoit promis à M. d'Havrincour immediatement avant son retour en France, qu'elle prendroit la partie de justice et de prudence, et je vois par Vos relations, qu'elle paroit se conduire en consequence de cette promesse.» AE.

[5] Recueil des instructions 2 Suède 402 ff.

[6] Malmström har tydligen ej känt innehållet i dessa promemorior. Han säger sig, 5: 237 not 3, förstå, att Breteuil erhållit order att arbeta för konungamaktens utvidgning, men vet ej, när den utfärdats. Han citerar Raumers tidsbestämning »schon in Oktober 1763», Beiträge zur neueren Geschichte 3: 215, som han finner trolig, men påpekar, att R. härvid anför en instruktion av april 1766. Av min framställning torde framgå, att detta skett redan genom bilagorna till Breteuils instruktion. Dessa bilagor till Breteuils instruktion omtalas f. ö. redan av Flassan, Histoire générale et raisonnée de la diplomatie française 5: 460.

[7] Recueil des instructions 9 Russie 240.

De båda rivaliserande stormaktslägren voro sålunda vid denna tid — hösten 1763 — var för sig beredda att bidraga till en svensk författningsreform, som syftade till att återställa konungamaktens inflytande inom frihetstidsförfattningens ram. Men medan kejsarinnan Katarina och Panin åsyftade att minska rådets inflytande, hoppades den franska utrikesledningen att kunna åstadkomma ett närmande mellan konungaparet och de ledande hattarna, som ännu dominerade rådskretsen. Avsikten var å ömse sidor framför allt att främja de egna politiska strävandena och att skada motpartens.

*

I detta läge var drottning Lovisa Ulrika ingalunda overksam. För att nå och bibehålla det bestämmande inflytande på händelseutvecklingen, som hon ansåg nödvändigt för att förverkliga sina avsikter, sökte hon stöd hos de europeiska makter, som kunde väntas vara intresserade av hennes politik. Till en början måste dessa strävanden framför allt avse att upprätta och vidare utbygga förbindelserna med de hov, som kunde komma i fråga. I första hand voro därvid Ryssland, Preussen och England föremål för hennes intresse. Genom den preussiske ministern i Köpenhamn, Borcke, stod drottningen i kontakt med konung Fredrik; Borcke torde också vid behov ha fungerat som förbindelseman mellan henne och den brittiske stockholmsministern sir John Goodricke, som alltjämt uppehöll sig i den danska huvudstaden. Dessutom tjänstgjorde han som nyhetsförmedlare i allmänhet.[8] Som vi sett försökte drottningen även nå kontakt med Peter III och Kata-

[8] Jfr ovan. Bland breven i Lovisa Ulrikas hemliga korrespondens finnas också ett mindre antal växlade mellan tvenne personer, som kalla sig I. P. Lorier och Louis Breton. Dessa båda namn förekomma endast i samband med de här omtalade breven och äro för övrigt fullkomligt obekanta. De föreföllo mig därför till en början som en mystifikation. På ett av koncepten finnes emellertid antecknat »à Mons. Lorier où B. à C.». Denna anteckning gav mig uppslaget att identifiera Lorier med Borcke. En jämförelse av handstilarna förvissade mig om attributionens riktighet. Pseudonymen Breton torde i allmänhet ha dolt C. W. v. Düben, som ju till en början skötte drottningens hemliga korrespondens. Senare torde också N. F. Gyldenstolpe ha fört Bretons penna. Ett av de i riksarkivet bevarade koncepten företer i varje fall hans handstil. I brevet 10.2.1764 uppmanar också Breton Lorier att ej bliva orolig, om han ej alltid kände igen handstilen, ty »nous sommes deux dans le secret, afin que si l'un seroit empeché par d'autres affaires l'autre tiendra tousjours la place occupée».

rina II.[9] Men i längden kunde hon ej nöja sig med att på dessa omvägar söka nå sitt mål. Därför inriktade hon sina ansträngningar på att till sin fördel utnyttja de omplaceringar inom den svenska utrikesrepresentationen, som ägde rum efter fredsslutet.

Redan under våren och sommaren 1762 framställde hon i brev till brodern önskemål om återupptagande av de diplomatiska förbindelserna.[1] Konung Fredrik intog emellertid vid denna tidpunkt av finansiella skäl snarast en avvisande hållning, men vidtog dock redan i oktober vissa förberedelser för att låta sin adjutant Cocceji avgå som minister till Sverige.[2]

I Stockholm, där frågan väcktes av Löwenhielm, mötte den till en början motstånd från hattarnas sida.[3] Först i mars 1763 hade läget till följd av det allmänna fredsslutet i Europa förändrats så, att åtgärder för att återbesätta ministerposten i Berlin ej längre behövde väcka motstånd. Kanslikollegii utlåtande infordrades, och dess förslag upptog hovmarskalken greve Carl Wilhelm v. Düben, kanslirådet Siegroth och hovjunkaren, ambassadsekreteraren v. Nolcken. Då förslaget den 14 mars föredrogs i rådkammaren, utnämndes Düben enhälligt genom omröstning till minister i Berlin.[4]

Düben hade från 1747 till 1751 tjänstgjort som kommissionssekreterare i den preussiska huvudstaden och kunde sålunda sägas vara väl förberedd för sitt värv därstädes. Efter 1751 hade han emellertid ägnat sig åt hovtjänsten och 1756 begärt avsked från befattningen vid beskickningen i Berlin.[5] Senare uppfördes han på förslag till ministerposten i Köpenhamn.[6] Någon nykomling på den diplomatiska banan var han sålunda ej. Men att en av drottningens främsta förtroendemän nu på detta sätt, utan att minsta motstånd restes, kunde placeras på en så betydelsefull post, utgör ett vittnesbörd bland andra om den starka ställning hovet intog mellan partierna.[7]

---

[9] Jfr ovan s. 74 ff., 99 ff., 116, 207.

[1] Lovisa Ulrika t. Fredrik 28.5., 30.7.1762, SA.

[2] Fredrik t. Lovisa Ulrika 12.6., 20.8.1762, Pol. Corr. 21: 526, 22: 154; dens. t. Finckenstein 9.8., 27.10.1762, a. a. 22: 121, 295.

[3] Utr. rådsprot. 28.6., 5.7., 20.12.1762.

[4] Utr. rådsprot. 7.3., 14.3.1763; kanslikollegii prot. 8.3.1763.

[5] Kanslikollegii arkiv E IV: 29.

[6] Utr. rådsprot. 14.3.1763.

[7] Om Düben jfr ovan s. 75, 99.

Düben kom dock aldrig att avgå på sin beskickning till det preussiska hovet. Allt sedan sommaren 1762 hade envoyén Posse i Petersburg begärt sin rappell. Den beviljades honom visserligen icke vid denna tidpunkt, officiellt på grund av det ovissa läget i Ryssland, som gjorde ett ombyte i beskickningen därstädes olämpligt. Sannolikt har dock det ömtåliga valet av efterträdare varit en starkt bidragande orsak till uppskovet.[8] Då ärendet på våren 1763 åter blev aktuellt, kom det i ett nytt läge. Den ryska utrikesledningen förklarade redan den 27 augusti 1762 i ett reskript till Osterman, att man ej önskade någon anhängare av det franska partiet utan en mot Ryssland välsinnad person som svensk minister.[9] På våren 1763 utpekades Durietz som särskilt önskvärd.[1] Ännu vid den tidpunkt, då Düben utnämndes till envoyé i Berlin, torde han ha varit hovets kandidat.

I mitten av april ägde emellertid en snabb och överraskande scenförändring rum. I Stachievs och Ostermans rapporter kunna vi följa, hur hovet under intryck av hattarnas motvilja mot att utnämna Durietz lät dennes kandidatur falla till förmån för den nyutnämnde ministern vid det preussiska hovet, som synes ha varit mera acceptabel för de ledande inom partiet än den företagsammare och med den ryska utrikesledningen närmare lierade Durietz, vilken dessutom till skillnad från Düben var känd som en utpräglad mössa.[2] Möjligen ha hattarna också, såsom Stachiev menade, på detta sätt hoppats kunna utså misstro mellan drottningen och kejsarinnan samt minska mössornas inflytande vid hovet. Enligt denne iakttagare vann man drottningen bl. a. med det gentemot henne mycket verksamma argumentet, att kejsarinnan ej borde få tillfälle att uppträda som förmyndare i svenska

---

[8] Utr. rådsprot. 4.8.1762. Schack uppger, att uppskovet vållades av valet av efterträdare och meddelade 27.7.1762 Bernstorff, att hovet sökte placera en av sina anhängare på denna post. Den 6.8. utpekade han Durietz som dess kandidat, DRA. Även Osterman ansåg, att hovet önskade se Durietz som Posses efterträdare och att detta var anledningen till att han sändes för att lyckönska Katarina, rapport en cour nr 14 (6).17.8.1762, ZA. Övriga kandidater voro förutvarande ministern i Hamburg Wrangel och kanslirådet Bunge, l. c.

[9] ZA, jfr Sbornik 48: 95.

[1] Ostermans rapport en cour nr 38 (14).25.3.1763, reskript nr 10 (17).28.3., rapports en cour nr 51 (4).15.4., nr 63 (25.4.) 6.5.1763, ZA; jfr Sbornik 48: 388.

[2] Stachiev t. Panin (8).19.4.1763, Ostermans rapport en cour nr 63 (25.4.) 6.5.1763, ZA; Schack t. Bernstorff 10.5.1763, DRA.

angelägenheter. För att motivera sin ändrade ståndpunkt började Lovisa Ulrika förebära missnöje med Durietz' verksamhet i Petersburg och med hans rapporter därifrån och vid hemkomsten.[3] Trots Ostermans ivriga försök att underhand påverka utgången genom att uppmuntra Durietz och inofficiellt giva uttryck för de ryska önskemålen[4], avgjordes frågan, för att undvika ett formellt ingripande från rysk sida, helt hastigt den 4 maj 1763.[5] Düben, vars ansökan är daterad först denna dag[6], uppsattes av kanslikollegium på första förslagsrummet, sedan hans främste medtävlare, översten Gustav Wrangel, som tidigare varit minister i Hamburg, återtagit sin ansökan, och utnämndes samma dag av ett enhälligt riksråd.[7]

Sedan Dübens destinationsort på detta sätt ändrats från Berlin till Petersburg, måste en ny envoyé till Preussen utses. Hovets kandidat torde redan vid tiden för Dübens utnämning till minister i Petersburg ha varit en annan av drottningens anhängare och medarbetare, den pommerske greven Carl Julius v. Bohlen.[8] Sannolikt har redan vid denna tidpunkt en överenskommelse om dennes utnämning träffats mellan hovet och de ledande hattarna, Fersen, Ekeblad och Hermansson.[9] Men mot hans kandidatur kunde rent formella invändningar resas, och den mötte redan från början starkt motstånd från vissa kretsar inom kanslikollegium.[1]

[3] Stachiev l. c.; jfr ovan s. 208. [4] Osterman l. c.

[5] Hermansson t. Sinclair 4.5.1763, F 377 UUB; jfr Schack 10.5., 20.5.1763, DRA, och Scheffer t. Schack 11.5.1763, Ravnholts arkiv.

[6] Kanslikollegii arkiv E IV: 29.

[7] Kanslikollegii prot. och utr. rådsprot. 4.5.1763. Angående Wrangel se även Schack 22.4.1763, DRA; jfr Malmström 5: 215.

[8] Om dennes roll vid inledandet av förhandlingarna mellan drottningen och Fersen 1762 se ovan s. 59 f. Till belysning av hans förhållande till hovet kan här även förtjäna att ytterligare påpekas, att Lovisa Ulrika i brev till konung Fredrik 4.4.1758 uppmanade denne att under kriget skona bl. a. familjen v. Bohlens egendomar i Pommern, SA. v. Bohlen utnämndes 19.4.1762, sedan han av pommerska regeringen satts i andra förslagsrummet, av konungen till överjägmästare samt överste och chef för länhästarna i hertigdömet, Utr. rådsprot. 15.2. och 19.4.1762.

[9] Se Ostermans rapport en cour nr 81 (27.5.) 7.6.1763, ZA. Hård kunde redan 25.5. på grund av underrättelser från Sverige meddela, att Bohlen skulle utnämnas till envoyé i Berlin i stället för Düben, SA.

[1] Schack uppgav 10.5., att J. v. Düben motsatte sig B:s utnämning på grund av att han ej var infödd, men att Hermansson arbetade för honom. Legationssekreteraren v. John meddelade 13.5., att ärendet uppskjutits till följd av motståndet i kanslikollegium, DRA.

Knappt en vecka efter Dübens utnämning föredrogs i rådet en ansökan av Bohlen om »naturalisation såsom svensk adelsman, hvartill K. M:t redan lemnat nådigt tillstånd». Denna framställning, som icke mötte något motstånd, torde väl kunna anses som ett inledande drag i den strid, som utkämpades om Bohlens utnämning till envoyé i Berlin.[2]

Då detta ärende den 18 maj upptogs i kanslikollegium, väcktes kompetensfrågan av kanslirådet Bunge med stöd av stadgandet i kansliordningens § 50, att diplomatiska tjänster skulle besättas med »infödda svenska män». En i Pommern född undersåte skulle sålunda enligt Bunge ej kunna utses till minister i Berlin. Statssekreteraren v. Hermansson förfäktade däremot att »den, som genom födelse har rättighet till konungens och rikets beskydd och är däremot med huld och trohet riket förbunden», vore att betrakta som infödd i lagens mening. Sin uppfattning stödde han med åtskilliga exempel. I voteringen erhöll översten Gustav Wrangel, som också deltog i denna konkurrens, ett ringa försteg framför Bohlen.[3]

Men härmed var frågan ännu ej avgjord. Vid protokollsjusteringen två dagar senare kunde kanslipresidenten meddela, att Wrangel genom en nära släkting, grevinnan Cedercreutz, förklarat sig ej vilja ifrågakomma till denna ministerpost.[4] Samtidigt meddelade en av bisittarna i kanslikollegium, kanslirådet Rabbe, att han ändrat mening till Bohlens favör. Vid den slutliga voteringen den 31 maj placerades denne främst på kollegii förslag. Den 8 juni följde så hans utnämning i rådet.[5]

---

[2] Utr. rådsprot. 10.5.1763.

[3] Kanslikollegii prot. 18.5.1763. Wrangel och Bohlen erhöllo båda fyra röster till första förslagsrummet. Wrangel synes dock på grund av högre röstetal till de övriga förslagsrummen ha ansetts överlägsen Bohlen.

[4] Grevinnan Cedercreutz var änka efter riksrådet Herman C. Hon hörde synbarligen till drottningens vänner. Den samtidiga skvallerkrönikan visste också berätta, att hon stått i ett synnerligen intimt förhållande till Panin. D'Havrincour misstänkte henne för att tjäna som mellanhand mellan denne och drottningen, d'Havrincour 6.5.1757, AE. Schack omtalade henne i brev till sin kollega i Petersburg, Haxthausen, 21.1.1763 på följande sätt: »La femme à laquelle M. de Panin etoit si attaché pendant son sejour ici est la veuve du senateur Cedercreutz, née angloise, favorite où du moins confidente de la Reine», DRA. Se f. ö. memoarutkastet, Stafsunds arkiv; jfr FHS 3: 264, och Boutarics tydligen ur d'Havrincours depescher hämtade, något förvirrade meddelande i Correspondance secrète inédite de Louis XV 2: 25—26 not 1.

[5] Kanslikollegii prot. 20.5., 31.5.; Utr. rådsprot. 6.6., 8.6.1763. Den danske

Lovisa Ulrikas första större framstöt på den diplomatiska vädjobanan efter fredsslutet hade sålunda givit ett gynnsamt resultat. Genom att utnyttja sina nyvunna förbindelser inom hattkretsen hade hon lyckats placera två av sina betrodda män i just de båda huvudstäder, där hon bäst behövde dem. Handläggningen av dessa båda utnämningsärenden bär omisskännliga spår av hennes inflytande och ingripande. Utnämningarna väckte också stort uppseende i samtiden.[6]

Men denna framgång utgjorde ju ej i sig själv något resultat. Den satte endast ett medel i drottningens hand för hennes fortsatta verksamhet. När krisen hösten 1763 syntes giva hovet en möjlighet att snabbt inhösta framgångar, yrkade också Sinclair bland annat på att man med kraft skulle återupptaga de hemliga underhandlingarna i utlandet och därför påskynda Dübens och Bohlens avresa.[7] Redan innan så kunnat ske, yppade sig emellertid en annan möjlighet att framlägga hovets önskemål för en av de tilltänkta hjälparna. I det reskript, varigenom Osterman erhöll del av de beslut, som fattades i Petersburg den 13 oktober 1763, ålades han jämväl att söka utröna det svenska konungaparets önskemål i händelse av en urtima riksdag.[8] I sitt svar på denna instruktion meddelade Osterman, att åtgärder i angivet syfte redan vidtagits. Han hade begärt att få skriftliga framställningar såväl av hovet som av mössorna och ämnade utnyttja Stachievs i samma reskript beordrade hemresa till att överbringa dem till sina uppdragsgivare.[9] De trenne aktstycken, som blevo resultatet av den ryske ministerns hänvändelse, ha redan underkastats en analys med avseende på de upplysningar de lämna om den

---

legationssekreteraren John uppgav, att dröjsmålet med själva utnämningen skulle ha berott på att Ekeblad greps av tvekan och tog tjänstledigt för att på så sätt undandraga sig att avgiva sitt votum i rådet. Uppgiften stödes därav att Ekeblad ej finnes antecknad i protokollet som närvarande och att hans votum ej inhämtats i efterhand.

[6] Se ovan citerade depescher från Stachiev, Osterman, John och Schack samt Rossignols depescher 6.5., 13.5., 20.5., 27.5. och 3.6.1763, AE, och Goodrickes depescher 17.5., 24.5., 4.6. och 25.6.1763, PRO.

[7] Sinclair t. Gyldenstolpe 7.9.1763, Sjöholms arkiv.

[8] Se ovan s. 217.

[9] Ostermans rapport en cour nr 181 (14).25.11.1763, ZA.

planerade författningsreformen.[1] Här må vi endast uppehålla oss vid dem i den mån de beröra underhandlingarna mellan det svenska hovet och den ryska utrikesledningen.

Ehuru de tre promemoriorna tillkommit fullkomligt oberoende av varandra och utan att författarna haft någon ingående kännedom om den ryska utrikesledningens avsikter, stodo de dock enligt Ostermans uppfattning i märklig överensstämmelse såväl inbördes som med de i hans instruktioner uttalade intentionerna.[2]

Den framställning, som på hovets vägnar överlämnades till den ryske ministern, synes, som redan påpekats, visserligen ha tillkommit med hattarnas vetskap och goda minne, och varit ett resultat av överläggningarna med dem, men det oaktat var den otvivelaktigt tillrättalagd med tanke på adressaten.[3] Den underströk framför allt de förhoppningar man fäste vid det ryska hovets understöd för att återfå de rättigheter och prerogativ, som konungen enligt 1720 års regeringsform borde äga, och för att bryta det outhärdliga avhängighetsförhållandet till Frankrike. I den rapport, med vilken den översändes till Petersburg utvecklades denna uppfattning ytterligare på grund av muntliga meddelanden från det svenska hovet. Det närmande, som ägt rum till vissa av hattarnas ledare, skulle ej föras så långt, att det komme i konflikt med dessa avsikter. Meningen vore endast att begagna Fersens och Hermanssons strävan efter hovgunst till att lättare nå de önskade resultaten. De båda hattarna hade ej heller invigts i de förhoppningar man fäste vid det ryska hovet. Då avsikten vore att vid den kommande riksdagen först lösa författningsfrågan, kunde man därefter endera tvinga dem att medverka till en förändring av det utrikespolitiska systemet eller också helt enkelt övergiva dem. Samtliga de tre sagesmännen ansågo, att man hade behov av 200.000 rubler för att vid riksdagen genomföra sina planer, för den händelse man behövde räkna med korruption också från fransk sida. I annat fall kunde man nöja sig med 50.000 rubler.[4] Från hovets sida underströks försiktigt, att Ryssland ej direkt borde

---

[1] Om författarskap och övriga omständigheter som röra dessa aktstycken se ovan s. 138 f.

[2] Ostermans rapport en cour nr 196 (2).13.12.1763, ZA.

[3] Se ovan s. 135 ff.; Lovisa Ulrikas memoarutkast och P. M. 1771, Stafsunds arkiv; jfr FHS 3: 317—318.

[4] Ostermans rapport en cour nr 196 (2).13.12.1763, ZA.

blanda sig i de svenska angelägenheterna.[5] Meningen var tydligen, att understödet skulle ställas till hovets förfogande och av detta fritt disponeras för att förverkliga de avsikter, om vilka man skulle överenskomma.

Det svenska hovet hade sålunda delgivit den ryska utrikesledningen sina önskemål och sökt dess stöd. De fortsatta underhandlingarna fördes dels genom Düben i Petersburg, som vid sidan av sitt officiella uppdrag som svensk envoyé även skulle spela rollen av förbindelseman mellan de svenska och ryska hoven; i denna egenskap förde han en hemlig korrespondens med Nils Filip Gyldenstolpe, som delvis finnes bevarad.[6] Dels fördes underhandlingarna med Osterman i Stockholm.

Samtidigt sökte man också på andra vägar stimulera den ryska kejsarinnans vänskap. Ett exempel härpå ger oss den holsteinske politikern Caspar v. Salderns besök i den svenska huvudstaden på resa till Petersburg hösten 1763. Om han haft några uppdrag att utföra i Stockholm för det ryska hovets räkning är ovisst. Han medförde emellertid ett brev från konung Fredrik, som livligt uppmanade sin syster att taga Salderns tjänster i anspråk.[7] Säkert är också, att man hoppats kunna utnyttja dem i den ryska huvudstaden.[8] Det förefaller dock, som om man missräknat sig härutinnan.[9]

Det svenska hovet fäste de största förhoppningar vid de underhandlingar med ryska regeringen, som sålunda inletts, och ansåg

---

[5] »Pour cette effet le Roi laisse à juger à Sa Majesté Imperiale s'il seroit conforme à son interet et le sien qu'Elle parut d'abord directement se meler des affaires domestiques du Royaume jusqu'à ce que le tout soit parvenu à un certain degré de maturité, surtout lorsqu'on consulte l'experience des tems passés.» Bil. 1 t. Ostermans rapport en cour nr 196. Ett exemplar i Stafsunds arkiv.

[6] Kungl. arkiv, Lovisa Ulrikas hemliga korrespondens. Jfr Arnheim, a. a. och Malmström 5: 248 not 2. Några av dessa brev som tidigare voro odechiffrerade ha av förf. dechiffrerats. Några samtidiga avskrifter finnas i Stafsunds arkiv.

[7] Fredrik t. Lovisa Ulrika 5.9.1763, Pol. Corr. 23: 109.

[8] »Nous avons ici M. Zallern, qui est arrivé fort à propos. Il nous sera de beaucoup d'utilité. C'est un homme très solide, beaucoup en possession de la confiance de l'Imperatrice et extremement attaché au Roy.» Sinclair t. Gyldenstolpe 17.10. 1763, Sjöholms arkiv.

[9] Düben skrev i mitten av maj 1764, att Saldern i Petersburg utspred en mängd historier, som han gjorde bättre i att tiga med, Düben t. Gyldenstolpe (4).15.5. 1764, Kungl. arkiv. Om Saldern och hans verksamhet i Petersburg se f. ö. O. Brandt, Caspar v. Saldern fr. a. 111 ff.

till och med, att de voro avgörande för möjligheten att realisera det politiska program, som det föresatt sig. Utan de ekonomiska resurser man på denna väg hoppades vinna kunde intet företagas.[1] Till en början syntes förväntningarna infrias. Panin föreföll att ha de bästa avsikter. Även om Düben var nödsakad att redan i sin första rapport omtala den misstro, som framkallats av drottningens närmande till hattarna och som han bemödade sig att avlägsna, hyste han ännu gott hopp om resultatet av sina strävanden.[2] Sedan man tagit del av de aktstycken, som Stachiev medförde från Stockholm, förklarade Panin, att Katarina utan förbehåll godkände de gjorda förslagen och att hon ej skulle tveka att understödja dem så effektivt, som man kunde begära. Då de ju först skulle verkställas vid riksdagen, som efter allt att döma ej komme att sammanträda förrän i början av 1765, hade man ju ännu god tid på sig att träffa närmare överenskommelser. Så snart kejsarinnan reglerat de polska angelägenheterna, som nu togo hennes uppmärksamhet helt i anspråk, skulle hon därför meddela sina synpunkter.[3] Ett förnyat tillfälle att understryka Katarinas välvilliga avsikter erbjöd den indiskretion, vartill man från dansk sida gjorde sig skyldig rörande de konversationer om de svenska förhållandena, som föregående höst ägt rum mellan Petersburg och Köpenhamn.[4] I Stockholm väckte dessa meddelanden stor glädje. Då samtidigt underhandlingarna med partiledarna tycktes framskrida, tedde sig framtiden för drottningen och hennes anhängare i en lovande dager.[5]

Det var likväl ett vanskligt företag, som man givit sig i kast med. Svårigheterna dröjde ej att inställa sig. Osterman hade ju redan tidigt med en viss oro och misstänksamhet iakttagit det närmande, som ägt rum mellan hovet och hattarna.[6] Denna hans uppfattning, som underblåstes av hans vänner bland mössorna, kunde ej undgå att göra intryck i Petersburg. Düben konstaterade dess verkningar vid sin ankomst till den ryska huvudstaden.

---

[1] Gyldenstolpe t. Düben 2.2., 10.4., 11.5.1764, Kungl. arkiv.

[2] Düben t. Gyldenstolpe 30.1.1764, ibid.

[3] Düben t. Gyldenstolpe odat. (början av år 1764), ibid.

[4] Düben t. Gyldenstolpe 6.3.1764, ibid. Om denna danska indiskretion se f. ö. s. 148 o. n. 9.

[5] Gyldenstolpe t. Düben 10.4.1764, Kungl. arkiv.

[6] Se ovan s. 207, 211.

Redan så tidigt som hösten 1763 kände man sig där föranlåten att anlita konung Fredriks inflytande hos systern för att söka motverka denna utveckling. I ett samtal, som Panin i början av oktober hade med det preussiska sändebudet Solms rörande bland annat läget i Sverige och nödvändigheten att gemensamt motarbeta Frankrikes förehavanden i Stockholm, gav han en bild av drottningens förhållande till partierna och Sinclairs ödesdigra roll i det bedrägeri, som hattarna enligt hans uppfattning voro i färd med att föröva mot henne, som var avsedd att framkalla ett ingripande av konungen.[7] Denne vidarebefordrade också — under största diskretion och utan att namnge sagesmännen — Panins framställning till sin syster, dock utan att själv taga ställning till dess innehåll. I sitt svar motiverade och rättfärdigade drottningen sin politik; hon avsåge en försoning mellan partierna och ville ej lämna något företräde åt det ena av dem. Hon hade också tillfredsställelsen att härutinnan vinna broderns gillande.[8]

Under vårmånaderna 1764 blev situationen mera invecklad. Frankrikes nyutnämnde ambassadör, Breteuil, anlände till Stockholm den 6 december 1763.[9] Som vi sett, var han instruerad att under vissa betingelser understödja och uppmuntra arbetet på en författningsreform.[1] Vid sin ankomst till Stockholm fann han läget ömtåligt och i viss mån förvirrat, hattpartiet splittrat och en del av dess anhängare desorienterade. Men allt detta berodde just på att reformplanerna, som i hemlighet bedrevos av några bland dess ledare, redan befunno sig på ett tämligen framskridet stadium.[2] Breteuil hade väntat sig att möta svårigheter vid utförandet av sitt uppdrag. Nu märkte han emellertid, att han långt ifrån att kunna tillskriva sig själv äran, om det lyckades, snarare måste inrikta sig på att dämpa Fersens och hans vänners iver. Dock kunde han ej förebrå dem någon oförsiktighet eller brist på förtänksamhet. Deras plan gick i korthet ut på en reform av

[7] Solms t. Fredrik nr 71 (4).15.10.1763, SA.

[8] Fredrik t. Lovisa Ulrika 31.10., 20.12., Lovisa Ulrika t. Fredrik 27.11.1763, SA och Stafsunds arkiv. Breven befordrades genom envoyén Borcke i Köpenhamn, jfr Pol. Corr. 23: 162, 221. Först 22.1.1764 underrättade Fredrik systern om upphovsmannens namn, Pol. Corr. 23: 260.

[9] Breteuil 9.12.1763, AE.

[1] Se ovan s. 224.

[2] Breteuil 30.12.1763, 6.1., 13.1.1764, AE.

författningen, som i viss mån komme att tillmötesgå hovets önskningar, men i långt högre grad komme att lända nationen och dess allierade till fördel. Man erkände nu, att man 1756 gått för långt i sin strävan att begränsa konungamakten. Riksdagens inflytande hade blivit allt för stort. Nu måste man söka stärka rådets ställning, samtidigt som man ville vinna hovet genom att öka konungens befogenheter. Ett av syftemålen var också att vinna motpartiets ledare och åstadkomma en försoning mellan partierna. Häri låg en anledning till att man sökte kontakt med hovet. Detta skulle nu förmås att intaga en hovsam hållning i fråga om såväl inrikes- som utrikespolitiken. Resultaten hade redan börjat visa sig. Till och med beträffande alliansen med Frankrike hade drottningen börjat uttala sig med större försiktighet. Det förtroende hon numera visade hattarnas ledare hade redan väckt mössornas oro och ovilja. Situationen motsvarade alltså, vad Breteuil ålagts att arbeta för. Själv understödde han hattledarna i deras verksamhet, manade dem till försiktighet och sökte minska den misstro gentemot dem, som kunde märkas här och var inom partiet. Till en början höll sig Breteuil tydligen i rätt hög grad i bakgrunden, och han synes ej ha sökt någon direkt förbindelse med hovet.[3] Av Lovisa Ulrika och hennes närmaste medarbetare torde han vid denna tidpunkt ock snarast ha betraktats som ofarlig och obetydlig än som en tillgång att räkna med.[4]

Den bild, som konung Fredrik vid denna tid gav sin syster av läget i Europa, styrkte henne också i övertygelsen om det berättigade i hennes politik och i hennes strävan att behålla händerna fria gentemot de utländska makterna. Han uttryckte sig förstående om hennes generösa hållning mot sina förutvarande antagonister, men framhöll samtidigt, hur nödvändigt det vore att sätta sig i respekt hos dem.[5] Möjligheten för henne att av England eller Ryssland få den hjälp hon sökte bedömde han utpräglat skeptiskt. Själv kunde han ej heller lämna henne något materiellt stöd. Han höll för troligt, att Frankrike även framgent komme att

[3] Breteuil 12.2.1764, AE; jfr Coccejis relation nr 11 30.3.1764, SA.

[4] Lovisa Ulrika t. Fredrik 6.1.1764, SA; Gyldenstolpe t. Düben odat. och 2.2. 1764, Kungl. arkiv; jfr Ostermans rapport en cour nr 42 (19).30.3.1764, ZA.

[5] Lovisa Ulrika t. Fredrik 28.2.1764, SA, ger en intressant inblick i hennes ställning vid denna tid, liksom Fredriks svar 12.3., Stafsunds arkiv, ger en bild av hans uppfattning, jfr även de ovan s. 234 not 8 citerade breven.

utöva den största inflytandet i Sverige. Så länge han själv stod i gott förhållande till Ryssland, hoppades han, att detta ej skulle vålla honom någon olägenhet.[6] Otvivelaktigt har broderns uppfattning påverkat Lovisa Ulrika. Hon synes till och med en tid ha räknat med ett närmande mellan Preussen, Ryssland och Frankrike.[7]

På samma sätt verkade den hållning, som det preussiska sändebudet intog efter sin ankomst till Stockholm i slutet av februari 1764. Coccejis ställning skilde sig givetvis något från övriga ministrars. Hans instruktion ålade honom att särskilt vinnlägga sig om drottningens förtroende och att söka kontakt med hovets vänner. För övrigt borde han avhålla sig från allt ställningstagande i de inre svenska angelägenheterna. Också med sin ryske kollega borde han inleda närmare förbindelser.[8] Han kom sålunda att i viss mån intaga en förtroendeställning i förhållande till drottningen. En särskild korrespondens mellan syskonen fördes genom honom, samtidigt som den officiella brevväxlingen upprätthölls genom Bohlen i Berlin.[9] I sina rapporter redogjorde Cocceji för Lovisa Ulrikas planer och de förhoppningar hon fäste vid dem. Svaren från Berlin gåvo liksom Fredriks brev till systern uttryck för hans gillande av hennes försoningspolitik men inskärpte samtidigt nödvändigheten av vaksam och misstänksam försiktighet.[1]

Ungefär samtidigt inleddes genom Scheffer ett försök att vinna

---

[6] Fredrik t. Lovisa Ulrika 20.12.1763, 22.1., 1.2.1764, Pol. Corr. 23: 221, 260, 267 samt 12.3.1764, Stafsunds arkiv.

[7] Gyldenstolpe t. Düben 24.2., 11.5.1764, Kungl. arkiv; Ostermans rapport en cour nr 11 (16).27.1.1764, ZA.

[8] Instruktionen för Cocceji 19.10.1763, SA. Hård framhöll i ett brev, som han sände drottningen med Cocceji dennes egenskap av speciell förtroendeman: »J'espère qu'il pourra satisfaire aux demandes que V. M. jugera à propos de lui faire puisqu'outre ses instructions le Roi lui a donné aussi de bouche; je lui ai aussi mis au fait de tout ce que je sais pour repondre aux intentions de V. M.», Stafsunds arkiv. C. anlände till Stockholm 22.2.1764. Den 27 mottogs han av drottningen i högtidlig audiens, men redan tre dagar tidigare hade Sinclair fört honom till en maskerad, där han hade ett inofficiellt sammanträffande med drottningen, som var otålig att träffa honom, Coccejis relationer nr 1 och 2 24.2., 28.2.1764, SA. Jfr Ostermans rapports en cour nr 29 och 30 (16).27.2., (20.2.) 2.3.1764, ZA.

[9] Lovisa Ulrika t. Fredrik 28.2.1764, SA; kanslipresidenten t. Bohlen 28.2.1764, kanslipresidentens koncept; Coccejis relation nr 2 28.2.1764, SA.

[1] Coccejis relationer nr 2, 6, 17 28.2., 13.3., 20.4.1764, SA; ministerialnoter t. C. 30.3., 5.5.1764, SA; Fredrik t. C. 5.4., 14.4., 4.5., 5.5., 14.5., Pol. Corr. 23.

den danska utrikesledningen för reformplanen. Det kröntes visserligen ej med framgång men bidrog för någon tid till att komplicera läget i Stockholm.[2]

Dessa förhållanden ha ej undgått Ostermans vaksamma blick, och de ökade givetvis ytterligare hans misstänksamhet. Redan i januari hade han sin uppmärksamhet riktad på Breteuils försök att vinna hovets förtroende.[3] En vecka senare kunde han rapportera, att Fersen påstod sig bearbeta denne till förmån för reformplanerna och att han hoppades ha framgång ej blott därmed. Genom Scheffer trodde han sig till och med kunna övervinna det danska hovets misstro. Detta hade till följd, att drottningen fortfarande bemötte honom med välvilja och visade sig ännu mera nådig mot Breteuil. Till och med den danske ministern, som förut alltid behandlats som persona ingratissima, hade hedrats med några ord vid den senaste couren. Då Osterman gav uttryck för sin kritik och påpekade det fåfänga i att hoppas på den franske ambassadörens medverkan till en reform, som skulle innebära en rubbning av Frankrikes allianssystem, förklarade man, att drottningen i sina samtal med Fersen varken talat om det franska förbundet eller om de förhoppningar hon fäste vid kejsarinnan Katarina. Hon ville endast söka draga nytta av hans förbindelser med Frankrike och Danmark för att på detta sätt möjligen kunna vinna ekonomiskt stöd av dessa makter. Om hattarna sedan ej ville foga sig, när det gällde utrikespolitiken, kunde man då, sedan man uttömt deras tillgångar, bryta med dem och genomföra sina avsikter med stöd endast av hovet och mössorna. Denna plan fann Osterman visserligen listigt uttänkt, men han fruktade, att hattarna skulle lyckas i sin avsikt att undandraga sig ansvaret för sin politik och förvärva anspråk på hovets tacksamhet. Dettas talesmän åter förklarade, att man i brist på andra tillgångar ej kunde försmå de fördelar, som erbjödos.[4]

Under vårmånaderna 1764 fortforo dessa och liknande underrättelser från Stockholm att inkomma till Petersburg. Det svenska hovet ursäktade sin hållning med att det ännu ej erhållit visshet om ryskt eller engelskt stöd. Också mössorna, som kände sig allt-

[2] Se ovan s. 151 ff., Bernstorff t. Schack 17.3.1764, Corr. Min. 2: 168; jfr Nilsson, HB 5: 124 ff., Malmström 5: 236, Carlquist 304 ff.

[3] Rapport en cour nr 17 (23.1.) 3.2.1764, ZA.

[4] Rapport en cour nr 21 (30.1.) 10.2.1764, ZA.

mera illa till mods, fortsatte enträget att begära besked om kejsarinnans avsikter. Fingo de intet stöd, fruktade de att helt utträngas ur hovets gunst. Några av dem antydde till och med, att Fersen och hans meningsfränder kunde driva sin motvilja mot riksdagens i deras ögon allt för stora inflytande så långt, att de rent av accepterade enväldet.[5]

De planer, som uppgjorts av kejsarinnan Katarina och Panin, syftade, som vi sett, främst till att bryta det franska inflytandet i Stockholm. För att uppnå detta resultat ämnade man samarbeta med mössorna men också med konungaparet och hovet, som ju givit uttryck för förhoppningar om en förändrad utrikespolitisk orientering. Den författningsreform, som man från rysk sida ville understödja, gick väsentligen ut på att för framtiden omöjliggöra en för Ryssland obekväm och allt för aktiv svensk utrikespolitik. Typiskt är också, att Osterman i sitt samtal med en av de mösspolitiker, som lämnade honom de två med Stachiev insända promemoriorna — visserligen utan framgång — framkastade den gamla tanken på en rysk garanti av den svenska regeringsformen.[6] Samarbetet med hovet och tillgodoseendet av konungamaktens intressen kunde givetvis icke vara ett huvudsyfte eller ett självändamål för dem, som utarbetade denna målmedvetet egoistiska politik. Endast så länge och i den mån det svenska hovets avsikter och verksamhet sammanföllo med Rysslands intressen, kunde det påräkna Katarinas stöd och intresse. Det är under sådana förhållanden knappast ägnat att förvåna, att Ostermans rapporter framkallade en viss misstämning i Petersburg.

De randanteckningar, vari Panin kommenterade dem, och de reskript, varmed de besvarades, giva också ständigt uttryck för den ovilja och den oro, som dessa tendenser väckte. Hovets tidigare erfarenheter av falskheten i Frankrikes vänskap och den roll Fersen spelat under tidigare år framhöllos ivrigt. Dess förhoppningar att först kunna draga nytta av honom och hans vänner för att sedan med eller mot deras vilja genomdriva sina avsikter, betecknades som en ren chimär. Samtidigt drog man också hovets egen ärlighet i tvivelsmål.[7] I motsats till Lovisa Ulrikas ärliga

[5] Rapports en cour nr 26 (6).17.2., 42 (19).30.3., 46 (26.3.) 6.4., 68 (30.4.), 11.5. 1764, ZA.

[6] Rapport en cour nr 196 (2).13.12.1763, ZA.

[7] Randanteckningar på Ostermans rapports en cour nr 21 och 26, reskript nr 3 (24.2.) 7.3., 6 (10).21.3.1764; jfr Sbornik 51: 221, 231.

eller låtsade ringaktning av Breteuils intelligens och förmåga såg man i det förutvarande franska sändebudet i Petersburg en farlig och intrigant motspelare, som med skicklighet tillvaratog sitt hovs intressen.[8] Under allt detta låg fruktan, att Frankrike och det svenska hovet kunde komma att enas i ett försök att återupprätta enväldet, något som man klart insåg ej i längden skulle strida mot franska intressen.[9] Så länge de polska angelägenheterna ännu icke bragts till ett slut, kunde man emellertid ej lämna några mera detaljerade och bindande besked i fråga om den svenska politiken.[1] Man fasthöll emellertid alltjämt vid att 1720 års regeringsform skulle upprätthållas men underkastas en reform, som tryggade dess framtida bestånd. För att uppnå detta resultat skulle Osterman genom sin förbindelse med hovpartiet söka motverka hattarnas och Breteuils inflytande hos Lovisa Ulrika. Mössorna skulle han förmå till tålamod och överseende mot drottningen. Gentemot hennes vittsyftande planer kunde han försöka att spela ut konungens förtroende för mössorna.[2] Framför allt borde han söka dämpa hovets verksamhetslust och förmå det att i lugn avvakta riksdagens beslut i förtröstan på kejsarinnans intresse för dess sak, som endast kunde skadas av otidig iver. De förbindelser med vissa ledande mössor, som Osterman redan länge odlat, borde han fortsätta. Ett förslag att genom en årlig pension knyta Löwenhielm närmare till den ryska politiken, som Osterman lät Stachiev framföra, upptogs nu också av kejsarinnan.[3]

I Petersburg fick Düben givetvis del av den ryska utrikesledningens uppfattning. Samtidigt som han återgav dess tankar om hovets förhållande till hattarna, meddelade han, att man bestämt sig för att befordra konungens intressen. Han besvor sina uppdragsgivare att iakttaga den största försiktighet och ej genom att allt för tydligt visa sina sympatier giva dem vapen i händerna, som funno med sin fördel förenligt att kritisera hovet. Han antydde, att både Saldern och Stachiev befunno sig bland dem, som på detta

[8] Rapport en cour nr 42 (19).30.3., reskript nr 14 (3).14.5.1764, ZA; jfr Sbornik 51: 332, se även Gyldenstolpe t. Düben odat. och 2.2.1764, Kungl. arkiv.

[9] Reskript nr 14 (3).14.5.1764, ZA; jfr Sbornik 51: 332. Redan hösten 1763 gav man uttryck åt dessa farhågor, Solms t. Fredrik nr 84 (21.11.) 2.12.1763, SA.

[1] Reskript nr 6. [2] Jfr ovan s. 132.

[3] Reskript nr 14; jfr Katarinas egenhändiga resolution (12).23.4.1764, Sbornik 51: 296, Ostermans rapports en cour nr 102 (8).19.6., 158 (17).28.9.1764, reskript nr 26 (9).20.12.1764, ZA; jfr Sbornik 57: 126.

sätt under hand skadade det svenska hovets intressen. Düben trodde sig veta, att kejsarinnan och konungen av Preussen planerade en aktion mot det franska inflytandet i Sverige. Hennes polska politik ådagalade, att man gjorde klokt i att visa henne hänsyn. Hon hyste utan tvivel känslor av tillgivenhet för konungen men var däremot ej alldeles nöjd med drottningens uppträdande. Düben framhöll också, att hans ansträngningar omöjligt kunde leda till framgång, om han ständigt motsades av Ostermans rapporter.[4]

I Stockholm ställde man sig ganska oförstående till dessa Dübens meddelanden. Redan i februari uppmanade Gyldenstolpe honom att motarbeta den uppfattningen, att drottningen helt slutit sig till hattarna. Düben borde säga Panin, att hon tills vidare icke föredrog något av partierna utan hade fria händer att välja det, som kunde giva henne de största fördelarna. Nu framhölls detta ånyo, varjämte den för Düben välbekanta avsikten med att tills vidare hålla fred mellan partierna underströks liksom de fördelar denna politik medfört. Så snart drottningen disponerade över nödiga medel, skulle hon visa, att hon arbetade endast för rikets och sin dynastis bästa.[5]

I själva verket voro sålunda motsatserna mellan det svenska hovets och den ryska kejsarinnans avsikter ganska stora. Kejsarinnan Katarina arbetade nu som alltid blott med de egna intressena för ögonen. De syntes henne kräva, att Frankrikes inflytande i Sverige så vitt möjligt eliminerades och att de inre förhållandena så stabiliserades, att en till sina följder oberäknelig och farlig omvälvning undveks. För att nå detta resultat önskade hon samarbeta med mössorna och hovet. Men härav följde ingalunda, att hon var hågad att inskränka sig till att endast hjälpa en mer eller mindre vänskapligt sinnad part att uppnå sina egna syftemål och sedan hoppas på de gynnsamma konsekvenser detta kunde ha för det framtida förhållandet mellan de båda länderna. Men det var just detta drottning Lovisa Ulrika eftersträvade. Hennes avsikt var, att av kejsarinnan utverka en penningsumma, stor nog att utgöra ett verksamt stöd för hennes reformplaner, och en i övrigt välvillig hållning. Däremot ville hon på intet sätt binda sina händer eller låta förmå sig att bryta förbindelserna med

[4] Düben t. Gyldenstolpe (4).15.5., 15.6.1764, Kungl. arkiv.
[5] Gyldenstolpe t. Düben 24.2., 3.8.1764, Kungl. arkiv.

något av de båda partiernas ledare, innan detta passade hennes egna syften. Innerst gällde motsättningen frågan, vem av de båda, kejsarinnan eller drottningen, som skulle ha hand om ledningen.

På i viss mån liknande sätt utvecklades hovets förhållande till England. Ännu på hösten 1763 befann sig sir John Goodricke i Köpenhamn i väntan på att i den svenska huvudstaden få avlämna sina kreditivbrev. Försök, som det svenska hovet gjort, att återknyta den diplomatiska förbindelsen med hovet i St. James, hade strandat.[6] Saken var ömtålig, ty den hade blivit en prestigefråga. På båda sidor var man obenägen att synas taga första steget.

Genom brittiska regeringens beslut i september 1763 att återkalla sin till Sverige utsände minister från hans tillfälliga vistelseort i den danska huvudstaden, inträffade emellertid slutligen en vändning. Denna order föranledde nämligen Goodricke att göra ännu ett försök att undanröja hindren för sin resa till den svenska huvudstaden. Underrättelserna från Stockholm om en förestående riksdag gav honom anledning att tills vidare dröja med att efterkomma den nya instruktionen och att söka kontakt med den svenska regeringen.[7] I Stockholm upptogs sonderingen ingalunda ogynnsamt, men man ställde sig alltjämt försiktigt avvaktande. Kommissionssekreteraren Faxell, som under envoyén Sprengtportens frånvaro förestod den svenska beskickningen i Köpenhamn, fick visserligen befallning att tillbakavisa de engelska klagomålen över Sveriges hållning, men samtidigt skulle han antyda svensk beredvillighet att återupptaga de diplomatiska förbindelserna med Storbritannien.[8] Detta svar föranledde den brittiske diplomaten att ytterligare uppskjuta sin avresa. Han stödde sig därvid på en order från januari 1762, som innehöll, att han skulle begiva sig till Stockholm, så snart han erhållit en dylik förklaring. Till följd av det allvarliga läget i Sverige ansåg han sig nu åtminstone böra avvakta vidare instruktioner, innan han an-

---

[6] Se Buckinghamshires meddelande under Durietz' vistelse vid det ryska hovet, att han trodde sig ha möjlighet att nå kontakt med Stockholm i detta syfte, och Halifax' svar, Despatches and correspondence of Buckinghamshire 1: 213, 2: 9, 22; utr. rådsprot. 9.5.1763; John t. Bernstorff 14.6.1763, DRA.

[7] Halifax t. Goodricke 9.9., F 386, UUB, PRO; Goodricke t. Halifax 20.9.1763, PRO; Faxell t. kanslipresidenten 22.9., 29.9.1763, Danica.

[8] Utr. rådsprot. 3.10., kanslipresidenten t. Faxell 4.10.1763, Danica.

trädde hemresan.[9] Den brittiska utrikesledningen, som redan en gång upprepat sin befallning till Goodricke att återvända[1], beordrade honom nu att begära en autentisk skriftlig framställning från svensk sida. Därest Faxell gåve honom hopp om en sådan, kunde han tills vidare kvarstanna, varom icke borde han oförtövat avresa.[2]

Denna instruktion meddelade Goodricke den svenske kommissionssekreteraren, som å sin sida begärde att få den i form av en skriftlig not. En dylik avfattades också och bifogades Faxells depesch ehuru tills vidare utan Goodrickes underskrift. Så snart den svenska svarsnoten överlämnats, skulle den dock under oförändrat datum undertecknas.[3] Efter ytterligare förhandlingar, varunder Faxell lyckades genomdriva de förändringar, som föreslogos till den svenska prestigens hävdande, kunde noterna slutligen växlas.[4] Redan den 22 november utnämndes kammarherren v. Nolcken till svensk minister i London. Efter notväxlingen underrättades Goodricke härom.[5] Brittiska regeringen konstaterade visserligen å sin sida den formella framgång, som Sverige hemfört, men godkände dock Goodrickes handlingssätt och tillställde honom hans kreditivbrev.[6]

I Stockholm hoppades man inom skilda kretsar att i den brittiske ministern vinna ett stöd för sina avsikter. Denne hade å sin sida redan i mars 1762 föreslagit sin regering, att man skulle söka bilda ett engelskt parti, bestående av personer, »som äro mot-

---

[9] Goodricke t. Sandwich 11.10.1763, PRO; jfr Brit. dipl. instr. 5: 138 ff.; Faxell t. kanslipresidenten 13.10., 30.10.1763, kanslipresidenten t. Faxell 21.10.1763, Danica.

[1] Sandwich t. Goodricke 7.10.1763, PRO.

[2] Sandwich t. Goodricke 28.10.1763, PRO.

[3] Goodricke t. Sandwich 12.11., Faxell t. kanslipresidenten 10.11., 13.11., 17.11. 1763. Faxell förklarade, att den icke undertecknade noten var skriven av Goodricke. Denne åter framställde saken så, att han vägrat avfatta någonting skriftligt, och att Faxell därför såg sig nödsakad att själv göra detta. Sannolikt har texten utarbetats av dem båda gemensamt.

[4] Utrikes rådsprotokoll 18.11., kanslipresidenten t. Faxell 18.11., Faxell t. kanslipresidenten 27.11., 1.12. jämte apostille, 4.12., Danica; Goodricke t. Sandwich 29.11.1763, PRO.

[5] Utr. rådsprot. 22.11., 8.12.1763; kanslipresidenten t. Faxell 9.12.; Faxell t. kanslipresidenten 18.12., 28.12.1763, Danica.

[6] Sandwich t. Goodricke 20.12.1763, Brit. dipl. instr., 5: 142; Faxell t. kanslipresidenten 12.1.1764, Danica; jfr MALMSTRÖM 5: 227.

ståndare till Frankrike och till en enväldig regering, som varken äro förbundna med våra motståndare eller med hovet».[7] Under sin vistelse i Köpenhamn erhöll Goodricke från Stockholm underrättelse om drottningens förbindelser med Fersen och Hermansson. Av det sätt, varpå dessa underrättelser meddelades, kan man sluta, att de emanerade från missnöjda mössor[8]; dessa hava alltså redan vid denna tidpunkt sökt förbindelse med honom. När nyheten om Goodrickes rappell blev bekant, sökte såväl drottningen som vissa av mössornas ledare oberoende av varandra ivrigt verka för att han i stället skulle resa till Stockholm.[9] De sistnämnda, bland vilka tydligen Löwenhielm var den ledande, försökte till och med utnyttja Ostermans inflytande för sitt syfte.[1] Medan mössorna gjorde gällande, att hovet ej längre önskade se Goodricke i Stockholm[2], uttryckte drottningen sitt livliga beklagande över de svårigheter, som stodo i vägen för hans resa, och skildrade sina bemödanden att övervinna dem[3]. När hon senare genom Borcke erhöll underrättelse om hans förestående avresa och försäkringar om hans tillgivenhet, gav hon sin tillfredsställelse däröver till känna. Samtidigt varnade hon honom för Höpkens avsikter. Från Borcke mottog hon visserligen lugnande underrättelser i detta avseende, men Goodricke uppfattade drottningens varningsord som ett symtom på Breteuils och hattarnas intriger.[4] Med dessa från Stockholm verksamma krafter, som säkerligen påverkat Goodrickes beslut, förenade sig också den ryska utrikesledningen, som genom Osterman stimulerades i sina ansträngningar att förmå brittiska regeringen att ingripa i den svenska politiken.[5]

---

[7] Goodricke 2.3.1762 »wether it would not be desirable to form a Party in Sweden that should be properly British at all Events, composed of several well-intentioned Persons both of Parts & Interest who are against the French & also against an absolute Government who are neither attached to our Ennemies nor to the Court», PRO.

[8] Goodricke 23.11.1762, 15.1.1763, PRO.

[9] Goodricke 1.10., 15.10., 5.11., 29.11.1763, PRO.

[1] Ostermans rapport en cour nr 148 (30.9.) 11.10.1763, ZA.

[2] Goodricke 1.10., 5.11.1763, PRO.

[3] Goodricke 15.10., 29.11.1763, PRO.

[4] I. P. Lorier (Borcke) t. Lovisa Ulrika 13.1., Lovisa Ulrika t. Lorier 28.1., Breton t. Lorier 10.2., Lorier t. Breton 24.2.1764, Kungl. arkiv; jfr ovan s. 225 n. 8. Goodricke 28.2.1764, PRO.

[5] Egenhändig resolution (17).28.10.1763, Sbornik 51: 42, reskripten t. Vorontsov (22.10.) 2.11., Korff (24.10.) 4.11.1763, reskript t. Osterman (24.10.) 4.11., rapport

Redan innan Goodricke anlände till Stockholm, var han sålunda utsatt för olika inflytelser, som tävlade om hans medverkan. De upphörde ej att göra sig gällande efter hans ankomst dit i slutet av april.[6] Mellan Goodricke och Osterman inleddes redan från början till följd av de instruktioner båda erhållit ett visst samarbete i kampen mot Frankrikes intressen.[7] Den brittiska utrikesledningen inriktade främst sina krafter på att motverka denna makts förmodade planer att förnya förbundet med Sverige och giva det en speciellt maritim prägel. Därvidlag hoppades man även på Rysslands stöd.[8] Dess hållning till den inre svenska politiken blev följaktligen i hög grad beroende av den uppfattning, som gjordes gällande i Petersburg.

Efter sin ankomst till Stockholm sökte Goodricke bilda sig en uppfattning om läget i den svenska huvudstaden. I sina rapporter redogjorde han för förhållandet mellan partierna och underhandlingen mellan hovet och partiledarna.[9] Både Rudbeck och Hermansson, med vilka han sammanträffade, invigde honom i reformplanerna och förhoppningarna att befria landet från utländskt inflytande.[1] Han trädde i förbindelse med hovet, som med tillfredsställelse erfor, att han beordrats följa drottningens råd. Goodricke åter kunde meddela, att Lovisa Ulrika ämnade hålla sig inom ramen av 1720 års regeringsform.[2] I juni erhöll han en skriftlig redogörelse för hovets uppfattning av läget och dess önskemål, och i juli arrangerades med det preussiska sändebudet som mellanhand ett hemligt sammanträffande mellan konungaparet och Goodricke på Karlbergs slott.[3]

---

en cour nr 182 (14).25.11.1763, ZA; Buckinghamshire t. Sandwich 25.10., 28.10. 1763, Sandwich t. Buckinghamshire 11.11.1763, Despatches and correspondence of Buckinghamshire 2: 89, 91, 102; jfr ovan s. 211, 212, 214, 217 f.

[6] G. torde ha anlänt till Stockholm 25.4., Goodricke 27.4.1764, PRO; Ostermans rapport en cour nr 59 (16).27.4.1764, ZA.

[7] Sandwich t. Goodricke 30.3.1764, Brit. dipl. instr. 5: 143; Ostermans rapport en cour nr 27 (9).20.2.1764, ZA; samt i föregående not cit. aktstycken.

[8] Sandwich t. Goodricke 30.3., 22.6., 6.7.1764, Brit. dipl. instr. 5: 143 ff.

[9] Goodricke 11.5.1764, PRO.

[1] Goodricke 8.6., 22.6.1764, PRO.

[2] Coccejis rel. nr 23 11.5., SA; Goodricke 1.6.1764, PRO.

[3] Goodricke 8.6., 3.7.1764, PRO; Coccejis rel. nr 34 6.7.1764, SA; Ostermans rapport en cour 110 (25.6.) 6.7.1764, ZA. Lovisa Ulrikas promemoria översändes chiffrerad i engelsk översättning 15.6.1764, det franska originalet med särskild kurir först 28.7. Jfr ovan s. 122 samt Despatches and correspondence of Buckinghamshire 2: 189 not 1 och Malmström 5: 237.

Den framställning av läget i Sverige, som drottningen sålunda gav det brittiska sändebudet, syftade framför allt till att uppvisa nödvändigheten av pekuniärt stöd för att genomföra den planerade författningsreformen och bryta det outhärdliga beroende, vari landet befunnit sig i tjugosex år. I promemorian skildrades utvecklingen under hattväldet, den härskande egennyttan, riksdagens övermakt och statens förfall. Däri redogjordes vidare för den vändning till det bättre, som inträffat vid den föregående riksdagen, förhandlingarna mellan partierna och de förhoppningar om ett lyckligare sakernas tillstånd, som man till följd härav kunde hysa. Författningsreformen skulle ej gå ut över andan i 1720 års regeringsform utan taga sikte på de missförhållanden, som följt av riksdagens allt för starka ställning. För att åstadkomma detta måste man vinna de ledande inom nationen och hindra, att de, som sågo sin fördel förenad med de existerande missförhållandena, fingo stöd från utlandet. Det första av dessa syftemål hade redan nåtts. Av de utrikes makterna hade man endast att frukta Frankrike och Danmark. Frankrike borde ju visserligen ej ha något att invända mot att Sveriges krafter stärktes. Men denna makt komme alltid att arbeta för att bevara sitt inflytande. Följaktligen komme den ej att tillåta, att ledningen fråntoges dess anhängare. Den komme därför att försöka giva reformarbetet en för rådet gynnsam vändning. Danmark åter komme alltid att motarbeta en svensk författningsreform, i all synnerhet om den kunde lända den regerande dynastin till fördel. Därför måste hovet ha en tillräckligt stor penningsumma till sitt förfogande för att kunna handla självständigt och om så behövdes motverka det stöd, som dessa båda makter kunde lämna reformplanens motståndare. Främst satte man sitt hopp till det brittiska hovet. De förbindelser, som sedan gammalt funnits mellan rikena gåvo hopp om att en intimare förening dem emellan ej skulle vara ovälkommen för Storbritannien. Slutligen begärdes besked före september månad, då frågan om urtimans utlysande skulle avgöras.[4] Vid sammanträffandet med Goodricke gav Lovisa Ulrika i stort sett uttryck för samma uppfattning som i promemorian. Hon framhöll emellertid också, att hattarna voro villiga till långt gående eftergifter, om hon blott ville gå dem till mötes i fråga om det utrikespolitiska systemet. Hon fruktade dock, att de trots alla löften snarare komme att öka

[4] Goodrickes promemoria, PRO.

än att minska rådets makt, och framhöll, att Frankrike alltid genom att vinna flertalet av riksråden kunde hoppas att göra sitt inflytande gällande, om rådets maktställning bevarades. Efter den westfaliska freden hade vänskapen med England odlats mera under tider av stark konungamakt än under förmyndarregeringar och under de tider, då rådet haft en mera inflytelserik ställning.[5]

Den benägenhet för ett närmande till England, som drottningen sålunda lade i dagen, synes ha gjort ett gott intryck på Goodricke.[6] I överensstämmelse med sina instruktioner och på inrådan av Osterman tog han emellertid framställningen ad referendum och gav ännu ej några preciserade löften om brittisk hjälp.[7] Goodricke insåg emellertid till fullo den fara, som kunde hota från Frankrikes sida, om denna makt på allvar sökte vinna det svenska hovet. Han var därför angelägen att snarast möjligt kunna lämna ett gynnsamt svar.[8] Sitt säkraste stöd såg han dock liksom Osterman i mössorna och främst i Löwenhielm.[9]

Brittiska regeringen var emellertid snarast benägen att sätta sig i efterhand gentemot Ryssland. På Goodrickes förslag sökte man därför genom Buckinghamshire vinna klarhet i hur långt den ryska utrikesledningen ämnade sträcka sig.[1] Också svaret på de mera preciserade framställningar om ekonomiskt stöd, som Goodricke i slutet av juli inhämtat från hovet och mössorna, gjordes beroende av Rysslands ställningstagande. Då detta emellertid dröjde och Buckinghamshires rapporter snarast tydde på ett minskat ryskt intresse för de svenska angelägenheterna, beordrades Goodricke att tills vidare ej utlova något kraftigt stöd utan

[5] Goodricke 3.7.1764, PRO.

[6] Coccejis rel. nr 34 6.7.1764: »Le chevalier Goodricke sortit très content et m'a assuré qu'il ne tarderoit pas un moment à instruire le ministère du desir qui anime S. M. le Roy et la Reine de s'unir etroitement avec l'Angleterre et que lui de son coté insiteroit sur la necessité de secourir efficacement la cour», SA. Jfr Goodricke t. Buckinghamshire 13.7.1764, a. a. 201.

[7] Sandwich t. Goodricke 22.5.1764, Brit. dipl. instr. 5: 144; Ostermans rapport en cour nr 110 (25.6.) 6.7.1764, ZA.

[8] Goodricke 1.6., 14.8.1764, PRO; dens. t. Buckinghamshire 13.7., 14.8.1764, a. a. 201, 216.

[9] »Löwenhielm is the person we must principally depend on.» Goodricke 1.5., jfr 11.5.1764, PRO.

[1] Goodricke 1.6., Sandwich t. Goodricke 19.6., 22.6.1764, PRO, Brit. dipl. instr. 5: 145; Solms t. Fredrik nr 142 (13).24.7.1764, SA; Sbornik 22: 271.

begränsa sig till att med andra medel motarbeta Frankrike. För den händelse en ändring i läget skulle inträffa, kunde han räkna på att omedelbart erhålla nya instruktioner.[2]

Under sommaren och hösten fortsatte i Stockholm dragkampen mellan de olika intressena. Hovet sökte alltjämt hålla alla möjligheter öppna för sig. Man gav Osterman de kraftigaste försäkringar om sin tillgivenhet för Katarina och om de förhoppningar, som man fäste vid hennes välvilja. Samtidigt dolde man dock ej alldeles förbindelserna med hattarna och den franske ambassadören men framställde dem som ytliga och utan varje inre fasthet. Så snart visshet om ryskt understöd erhållits, kunde man återtaga sin handlingsfrihet.[3] Genom denna uppriktighet hoppades man tydligen att kunna ivagga den ryske ministern i säkerhet och vidmakthålla hans förtroende. På liknande sätt uppträdde hovet mot den franske ambassadören. Man utbredde sig över sina goda avsikter och sökte övertyga honom om sin ärlighet genom att ej hålla honom alldeles okunnig om underhandlingarna med Goodricke. Dessa bedrevos dock, förklarade man, endast för att lära känna dennes avsikter. Från hovets sida voro de ej allvarligt menade.[4]

Detta dubbelspel i hovets förhållande till de utländska makterna var en fullt konsekvent tillämpning av drottningens politik. Liksom hon inom landet genom samarbete med representanter för båda partierna ville söka åvägabringa en författningsreform och partiförsoning, strävade hon målmedvetet i sitt förhållande till de utländska makterna att behålla fria händer och att ej lämna några hjälpmöjligheter oförsökta. Tvenne brev, det ena från Sinclair till Gyldenstolpe och det andra från denne till drottningen, skrivna i september 1764, ställa hovets förhoppningar vid denna tid i blixtbelysning. Det framgår av dem, att man kände sig säker på Breteuils välvilliga hållning. Tillsamman med Fersen ansåg man sig kunna disponera de medel han erhållit för riksdagen.[5]

[2] Goodricke 28.7.1764, PRO; Ostermans rapports en cour nr 120 (6).17.7., 127 (20).31.7.1764, ZA; Buckinghamshire t. Goodricke och dens. t. Sandwich 31.7.1764, a. a. 209 ff.; Sandwich t. Goodricke 7.9., 11.9.1764, Brit. dipl. instr. 5: 149.

[3] Ostermans rapports en cour nr 101 (8).19.6., 110 (25.6.) 6.7., 120 (6).17.7. 1764, ZA.

[4] Breteuils depescher 18.5., 1.6., 7.9., 22.10.1764, AE.

[5] Breteuil begärde 13.7.1764 30.000 livres för de första utgifterna. Han bemyndigades 12.8. att använda denna summa. Redan 24.8. meddelade han, att Fersen erhållit 18.000 livres, som Breteuil anskaffat genom sin personliga kredit.

Men dessförinnan hoppades man kunna förfoga över resurser, erhållna på annat sätt.[6] Även i ett samtal med Osterman i början av oktober gav Sinclair uttryck åt liknande förhoppningar, vad beträffar den franske ambassadörens penningar.[7]

Men liksom överenskommelsen med partiledarna innehöll fröet till sin egen upplösning, innebar också hovets politik mot de utländska makterna påtagliga risker att misslyckas. Varken Osterman eller Breteuil läto misstron mot hovets avsikter helt sövas av dess förklaringar. Trots dess ådagalagda uppriktighet fruktade den ryske ministern, att hemliga uppgörelser kunde ha träffats och att han till sist skulle bliva bedragen. Men han litade på sina särskilda förbindelser med mössorna, som han i sin tur dolde för hovet. Dessa satte visserligen allt sitt hopp till den hjälp, som Osterman lovat dem, men upprätthöllo alltjämt på hans inrådan sina förbindelser med hovet. Därför förlorade han ej hoppet att kunna avhålla detta från att sluta upp på hattarnas och Frankrikes sida, därest blott ekonomiska resurser ställdes till hans förfogande.[8] Löwenhielm och Rudbeck yrkade allt enträgnare — framför allt sedan beslutet om urtima fattats — att Osterman skulle infria sina löften. Själv stödde han deras böner och framhöll ivrigt behovet av nya instruktioner. Trots att hans misstankar mot hovet snarast tilltogo i styrka, tillrådde han dock fortfarande, att också drottningen skulle få en summa till sitt förfogande. Hon skulle då ej längre ha någon förevändning för sitt samarbete med hattarna, och man finge en prövosten på hennes ärlighet.[9] Även Breteuil bibehöll en tämligen skeptisk syn på

---

[6] »Nous (Fersen och Sinclair) convimmes aussi de ne pas toucher la caise de l'ambassadeur avant le mois de Xbre. J'espère, mon cher, qu'avant ce tems là nous en avons une à nous.» Sinclair t. Gyldenstolpe 17.9.1764, Stafsunds arkiv. »Il (Hermansson) m'a assuré positivement que l'ambassadeur entrera dans toutes nos vues qu'il lui avoit dit qu'il souhaittoit fort d'avoir l'honneur de parler à V. M. et qu'il se flattoit que V. M. seroit contente de sa franchise. En attendant il ne donnera pas un sol à ceux dont il est obsedé pour de l'argent, avant l'arrivé de Sinclair auquel il ne refusera rien.» Très humble rapport 22.9.(1764) (Gyldenstolpe), Stafsunds arkiv. Jfr ovan s. 180.

[7] Ostermans rapport en cour nr 169 (15).26.10.1764, ZA.

[8] Ostermans rapports en cour nr 101 (8).19.6., 110 (25.6.) 6.7., 120 (6).17.7. 1764, ZA.

[9] Ostermans rapports en cour nr 126 (20).31.7., 133 (30.7.) 10.8., 147 (27.8.) 7.9.1764, ZA.

ärligheten i drottningens hållning och varnade sina vänner bland hattarna för allt för stor godtrogenhet mot henne.[1]

Under tiden började man i Petersburg mera energiskt sysselsätta sig med de svenska förhållandena. För Solms utvecklade Panin sina åsikter om den politik man borde föra mot Sverige. För att undvika den totala omvälvning av den svenska regeringsformen, som kunde ligga i Frankrikes intresse, borde man söka befästa dess grundprinciper och genom en måttlig reform söka avlägsna några av de missbruk, som under senare tid införts. Panin ansåg sig kunna hoppas på Englands medverkan härtill. Dessutom väntade han, att konungen av Preussen i varje fall skulle stödja företaget genom sitt inflytande hos den svenska drottningen. Lovisa Ulrika borde förmås att hålla sig i bakgrunden och att låta sina vänner och de tre makternas sändebud i Stockholm sköta spelet. Vidare skulle man söka vinna Sveriges anslutning till ett nordiskt förbund. Detta vore visserligen ett företag på längre sikt, men om man lyckades i förstnämnda avseende, vore en god grund lagd för ett försök i sådan riktning, vilket emellertid främst ankomme på Storbritannien, som genom subsidier borde ersätta, vad Sverige förlorade på en brytning med Frankrike. Under höstmånaderna 1764 fortsatte Panin att utveckla dessa planer för Solms.[2]

Konung Fredrik mottog de ryska framställningarna med välvilja men betraktade möjligheterna att förmå England till en mera aktiv insats i den svenska politiken med misstro. I Stockholm började han tämligen snart göra sitt inflytande gällande i överensstämmelse med de ryska önskemålen. Sålunda underrättade han i förtroende systern om Panins avsikter.[3] Cocceji instruerades på motsvarande sätt. Han stod ju i särskilt förhållande till hovet men hade till en början ådagalagt en viss återhållsamhet mot Osterman vad beträffade överläggningarna med drottningen. Häröver hade denne beklagat sig. Med anledning av ett från rysk

---

[1] Breteuil 15.6., 27.7., AE.

[2] Solms t. Fredrik (13).24.7.1764 och bilagan memoire sur les affaires de Suède, SA; jfr Sbornik 22: 271 ff., 277 ff.; Solms t. Fredrik (10).21.9., (5).16.10.1764, SA.

[3] Fredrik t. Solms 9.9., 18.10.1764, Pol. Corr. 23: 485 ff., 24: 15, jfr Sbornik 22: 310; depesch t. Solms 8.10.1764, SA; Fredrik t. Lovisa Ulrika 8.9.1764, Pol. Corr. 23: 484.

sida misstolkat eller möjligen helt påhittat oförsiktigt yttrande fick han nu order att i fall av behov varna hovet för förbindelserna med Frankrike.[4]

Emellertid stod den ryska utrikesledningen, om man undantager förhållandet till Preussen, som ju reglerats genom traktaten den 11 april och dess hemliga artikel rörande Sverige, tämligen oförberedd inför den uppgift, som den satt sig före att genomföra i samverkan med andra makter. Den polska politiken absorberade till en början helt dess aktivitet. Underhandlingarna såväl med Storbritannien som med Danmark befunno sig ännu efter ett år på ett tämligen förberedande stadium. Under sommaren 1764 verkade kejsarinnans livländska resa och den fångne Ivan Antonovitj' våldsamma död hämmande på verksamheten. Underhandlingen med England försvårades och fördröjdes ej blott av den intressemotsättning, som bestod mellan den brittiska och den ryska utrikespolitiken utan också genom den brittiska ambassadörens personliga egenskaper, som tydligen gjorde honom till en mindre god förhandlare.[5] I Stockholm hade visserligen Goodricke redan i maj förklarat för Osterman, att han hade anledning antaga, att hans regering vore villig deltaga med hälften av de kostnader, som kunde krävas för att vid riksdagen störta det franska inflytandet. Ännu i september 1764 hade likväl ingen överenskommelse träffats.[6] Redan i juni hade ju Buckinghamshire instruerats att söka utröna de ryska avsikterna. Det dröjde emellertid, innan han lyckades utföra denna order, och Goodricke visade sig orolig över dröjsmålet; han fruktade, att utsikterna till framgång kunde försvinna, om man ej före september kom till klarhet.[7] I juli månad hade Buckinghamshire visserligen ett samtal i ärendet med Stachiev, men först i september kom han till tals med Panin, som därvid utvecklade Rysslands avsikter för honom.[8] Något senare i samma

[4] Ostermans rapports en cour nr 110 (25.6.) 6.7., 143 (24.8.) 4.9.1764, ZA; Coccejis rel. nr 33 29.6.1764, SA; Fredrik t. Cocceji 11.7.1764, Corr. Pol. 23: 431; Coccejis rel. nr 37 27.7.1764; Solms t. Fredrik (21.9.) 2.10.; depesch t. Cocceji 19.10. 1764; Coccejis rel. nr 52 2.11.1764, SA.

[5] Solms t. Fredrik (10).21.9.1764; Buckinghamshire t. Goodricke 31.7.1764, a. a. 209; jfr ovan s. 198 ff.

[6] Ostermans rapport en cour nr 38 (30.4.) 11.5.1764, ZA; jfr ovan s. 246 f.

[7] Goodricke t. Sandwich 14.8.1764, PRO, och till Buckinghamshire s. d., a. a. 216; Goodricke t. Sandwich 31.8.1764, PRO.

[8] Buckinghamshire t. Goodricke 31.7., a. a. 209; dens. t. Sandwich 8.9.1764, a. a. 224; Goodricke 14.8., 5.10.1764, PRO.

månad framställdes från brittisk sida genom Buckinghamshire och hans ryske kollega i London, Gross, spörsmålet, om Ryssland vore villigt att med England deltaga med hälften i de till 8.000 £ beräknade första riksdagskostnaderna. I sin helhet uppskattades utgifterna under riksdagen till 25.000 £. Då Gross' uttalanden syntes antyda, att man i Ryssland vore villig härtill, skulle Goodricke samtidigt sondera Osterman.[9] Under tiden inledde Osterman och Goodricke, redan innan någon överenskommelse träffats, på egen hand samarbetet i Stockholm. Båda understödde med lika stora summor mössorna vid valet av Stockholms stads representanter i borgarståndet och bidrogo därmed väsentligt till deras första framgång.[1]

De engelska och ryska synpunkterna kunde trots det gemensamma allmänna syftet dock icke utan vidare bringas i överensstämmelse med varandra. I London ställde man sig helt avvisande till varje tanke på subsidiepolitik i Sverige. Möjligen kunde man efter en svensk brytning med Frankrike gå med på att bevilja ett lån.[2] I Petersburg åter avböjde man tanken på att exakt bestämma kostnaderna och halvera dem. Ryssland och Storbritannien borde i stället gemensamt fullfölja skilda syften, varvid på Englands lott främst borde falla att bryta och ersätta Sveriges allians med Frankrike.[3] I London ansåg man dock tydligen samarbetet med Ryssland säkerställt, och Goodricke erhöll redan nu instruktioner i överensstämmelse härmed, ehuru han samtidigt ålades att strikt hålla sig inom den uppdragna ekonomiska ramen.[4]

Mera omedelbart än förhandlingarna mellan Petersburg och London gåvo sig verkningarna av de trevare, som samtidigt företogos i Köpenhamn, tillkänna i Stockholm. De ledande hattarna

---

[9] Sandwich t. Goodricke 18.9., 21.9.1764, Brit. dipl. instr. 5: 150—151 och Despatches and correspondence of Buckinghamshire 2: 242 noten; Goodricke 28.9. 1764, PRO; Ostermans rapports en cour nr 158 (17).28.9., 164 (1).12.10.1764, ZA.

[1] Ostermans rapport en cour nr 163 (1).12.10.1764, ZA; Goodricke 21.9.1764, PRO.

[2] Sandwich t. Goodricke 5.10.1764, PRO, 12.10.1764, Brit. dipl. instr. 5: 153.

[3] Buckinghamshire t. Sandwich 17.10.1764, Despatches and correspondence of Buckinghamshire 2: 242; Solms t. Fredrik (12).23.10., (19).30.11.1764, SA; Panin t. Osterman (31.10.) 11.11.1764, ZA; jfr Sbornik 57: 57; Goodricke t. Sandwich 6.11.1764, PRO; reskript nr 19 t. Gross (13).24.11.1764, Sbornik 57: 89 ff.

[4] Sandwich t. Goodricke 6.11.1764, PRO, 9.11., 20.11.1764, Brit. dipl. inst. 5: 154 f.

hade ju tidigare visat sig känsliga för alla tecken, som kunde tyda på aktivt ryskt intresse för de inre svenska förhållandena[5], och oron för att kejsarinnan Katarina skulle begagna tillfället till inblandning hade ingalunda släppt sitt grepp kring dem, även om det förändrade inrepolitiska läget dämpat några farhågor, och andra tröstade sig med att hennes ställning knappast tilläte något sådant[6].

I början av oktober fingo de åter anledning att sysselsätta sig med detta spörsmål. I samband med försöken att hos sina tilltänkta allierade vinna stöd för sin svenska politik vände sig den ryska utrikesledningen också till Danmark. Innan ännu de sedan hösten 1763 pågående underhandlingarna kommit till ett avgörande, fick Korff i september 1764 order att sondera danska regeringen, huruvida den vore villig att tillsamman med Ryssland, England och Preussen verka för att återställa 1720 års regeringsform. Bernstorff avböjde inviten och medgav endast, att ett eventuellt motstånd ej skulle få allt för uppseendeväckande former.[7] Av den ryska framstöten drog han bland annat den slutsatsen, att hans misstro mot drottningens förhandlingar med hattarna var berättigad. Schack beordrades att underrätta Scheffer om vad som förevarit. Om hattarna, såsom var att vänta, ej ville finna sig i Rysslands och Preussens intriger med den trolösa drottningen och motståndslöst underkasta sig följderna därav, vore konungen av Danmark villig att komma till deras hjälp.[8]

Scheffer mottog Schacks meddelanden med tämligen stor fattning. Han insåg visserligen den fara, som kunde hota från rysk sida men ville icke överdriva den. I varje fall ansåg han icke lämp-

[5] Se ovan s. 143 ff.

[6] Schack t. Bernstorff 11.9., 18.9.1764, DRA. Se även Gyldenstolpes rapport t. Lovisa Ulrika 22.9.1764. »Le comte d'Ekeblad m'a longtems entretenû hier sur les affaires de la Russie, et j'ai remarqué que tout en prognostiquant la chutte de l'Imperatrice il tremble de peur qu'avant que de finir Sa brilliante carriere Elle ne joue un role ici», Stafsunds arkiv. Rudenschöld t. Tessin 2.10.1764: »Heureusement on peut se flatter que dans les circonstances où se trouve notre voisine Elle aura renoncé au dessein . . . de vouloir s'en méler (i riksdagen) supposé au reste que contre toute attente Elle peut se maintenir Elle même jusque là», Ericsbergs arkiv.

[7] Bernstorff t. Schack 22.9.1764, DRA; se även Corr. Min. 2: 179. Jfr Ostens Gesandtskaber, DHT 4: 1: 624 ff.; Nilsson, HB 5: 271 ff.; Carlquist, a. a. 310 ff., Malmström 5: 238.

[8] Bernstorff t. Schack 22.9.1764, DRA.

ligt att avbryta förbindelsen med hovet. Man borde i stället låta drottningen förstå, att man skulle anse sig löst från alla utfästelser, om hon tilläte någon främmande makt att ingripa i de förestående avgörandena. Genom ett dylikt tillvägagångssätt kunde man vinna, att hovet självt avrådde från ett sådant ingripande. Han förnekade vidare, att hattarna hade för avsikt att endast återställa 1720 års regeringsform. Genom ytterligare reformer ämnade man befästa den och hindra de missbruk, som tidigare ägt rum. Scheffer höll visserligen ej för otroligt, att drottningen av missnöje med de begränsade resultat, som hon uppnått i överenskommelsen med hattarna, kunde ha föranlett kejsarinnans beslut att ingripa i de svenska förhållandena, men han ansåg det sannolikare vara en följd av den sistnämndas härsklystnad och vänskap för konungen eller möjligen av samarbete mellan henne och mössorna.[9] Scheffer underrättade Fersen och Ekeblad om vad han fått veta. Dessa delade hans uppfattning om den hållning, som man borde iakttaga mot hovet. Sedan Bernstorff lämnat sitt medgivande därtill, fick också Breteuil del av nyheten.[1]

På grund av dessa överväganden beslöt man att taga upp saken i rådet, dock utan att angiva källan. Dessförinnan skulle konungen och drottningen förberedas genom Ekeblad och Fersen. Man undvek på så sätt att stöta hovet för huvudet. Om de kungliga personerna på något sätt voro delaktiga i Katarinas förehavanden, komme de säkerligen att röja sig, oförberedda, som de voro. I rådet kunde man vidtaga erforderliga åtgärder. Slutligen komme man att störa de planer, som statsskickets eventuella fiender kunde ha uppgjort.[2]

De samtal, som Fersen och Hermansson till följd härav hade med drottningen, bidrogo i hög grad till att lugna både hattarna och Breteuil. Lovisa Ulrika förklarade nämligen, att hon till fullo insåg de svårigheter, som skulle bliva följden av utländsk inblandning, och hon gav också uttryck för sitt bestämda ogillande av alla sådana planer. I samma riktning verkade det förtroende, som

---

[9] Schack t. Bernstorff 9.10.1764, DRA; jfr även de något avvikande referaten hos Nilsson och Carlquist. Insinuationen hos den sistnämnde (311, not 7) om oärligheten i Scheffers försäkringar är knappast berättigad.

[1] Bernstorff t. Schack 13.10., Schack t. Bernstorff 26.10., 30.10., DRA; Breteuil 2.11.1764, AE.

[2] Schack t. Bernstorff 16.11.1764, DRA; Breteuil 9.11.1764, AE.

hon alltjämt visade dem, bland annat genom att lämna meddelanden om Goodrickes verksamhet. På den franske ambassadörens uppmaning lovade drottningen till och med att söka dämpa den brittiske ministerns verksamhetsiver. Också Adolf Fredriks hållning verkade övertygande. Den 12 november föredrogs ärendet slutligen i rådet.[3]

Därmed var det tills vidare utagerat till ömsesidig belåtenhet. Man kunde kanske känna sig frestad att karakterisera den hållning, som drottningen och hovet intog, såsom hänsynslöst machiavellistisk förställningskonst. Hon stod ju dock i förbindelse med den makt, vars planer i den svenska författningsfrågan hon förnekade och förklarade sig bestämt ogilla. Men bortsett från att förtegenhet och dubbelspel otvivelaktigt voro nödvändiga förutsättningar för att lyckligt genomföra den politik hon gjort till sin, böra vi observera, att det, som drottningen tog ställning till, var uppgiften om ett planerat ryskt ingripande för att återställa 1720 års regeringsform. Men något sådant ingick ju, som vi sett, knappast i hennes planer. Hon ansåg säkerligen också, att ett direkt ryskt ingripande skulle i hög grad skada hennes strävanden. Genom sina ryska förhandlingar, liksom över huvud taget genom de utländska förbindelserna, sökte Lovisa Ulrika erhålla stöd till att genomföra de reformplaner och den försoningspolitik, varom hon överenskommit med partiledarna. Därav följer icke, att hon skulle varit benägen att låta sig utnyttja för främmande avsikter i den inre svenska politiken. En dylik tanke var otvivelaktigt fullkomligt främmande för hennes ärekära person, och hon kunde säkerligen med gott samvete förneka den.

Men ur en annan synpunkt tilldrager sig denna episod ett större intresse. En jämförelse med de intryck och misstankar, som de ett år tidigare cirkulerande ryktena om ryska planer på ett ingripande väckte, är belysande för förändringen i det politiska läget. Märkligt är att konstatera, hur lugnt de ledande hattarna togo Schacks meddelanden och hur lätt de läto sig övertyga om drottningens ärlighet. Vi ha häri ännu en mätare på hur långt förbindelsen fortskridit dem emellan och vilka förhoppningar de fäste vid den.

* * *

[3] Schack t. Bernstorff 30.10., 6.11., 9.11., 13.11., 16.11., DRA; Breteuil 9.11., 16.11.1764, AE; hemligt rådsprotokoll 12.11.1764; jfr även Malmström 5: 238.

En sammanfattning av läget hösten 1764 visar oss, att drottningen lyckats åstadkomma en överenskommelse mellan vissa ledande personer om en författningsreform i samband med en försoning mellan de båda partierna och att hon i syfte att säkerställa resultatet av dessa strävanden sökt och uppnått förbindelse med några av de närmast berörda utländska makterna. Ställningen var emellertid fortfarande ganska osäker. Såväl från rysk och engelsk som från fransk sida hade man visserligen ställt sig tämligen välvillig gentemot hennes avsikter. Men något bestämt besked hade hon ännu icke erhållit varken från brittisk eller rysk sida. Liksom enigheten mellan partiledarna sins emellan och med hovet ännu ingalunda var obetingad, och de alla alltjämt även, trots de träffade överenskommelserna, fullföljde egna avsikter, arbetade också de av den svenska politiken intresserade regeringarna främst med egna syften för ögonen.

Ännu hade detta visserligen ej klart trätt i dagen. Men när kampen mellan de tidigare mera i det fördolda arbetande utländska intressena och deras svenska bundsförvanter utlöstes, brast grundvalen för hovets hela politik. Tidigare har påvisats, att den uppgörelse, som träffats mellan detta och vissa ledande personer inom de båda partierna, sannolikt också innehöll, att man skulle lämna alla frågor, som rörde det utrikespolitiska systemet, åt sidan.[4] Detta villkor, som ju berörde en av kardinalpunkterna i motsättningen mellan hatt- och mösspartierna och som givetvis var en grundförutsättning för ett vänskapligt samarbete dem emellan, har sannolikt av företrädare för de båda partierna tolkats olika efter envars uppfattning av det utrikespolitiska läget. När en tvistefråga av avgörande betydelse genom de franska förslagen angående subsidieskulden i november 1764 åter aktualiserades, visade det sig, att så var förhållandet. Den ännu osäkra, mödosamt åstadkomna förutsättningen för en endräktig reformpolitik bröt samman.

Frankrikes nya förslag inneburo, att tolv millioner livres skulle betalas under åren 1765 till 1772. På så sätt skulle största delen av den franska subsidieskulden till Sverige likvideras, men betalningen utsträckas fyra år utöver den tid, som traktaten gällde.[5]

---

[4] Se ovan s. 170.

[5] Den franska deklarationen 4.11.1764, franska beskickningars memorial och noter, Gallica; utr. rådsprot. 15.10., 22.10., 13.11., 21.11.1764; Breteuils not tryckt i Sveriges traktater 8: 886; jfr Malmström 5: 241.

Förslaget var säkerligen ett försök från fransk sida att förekomma den förändring av Sveriges utrikespolitiska system, som man fruktade skulle äga rum vid riksdagen, och att binda det vid Frankrike under ytterligare fyra år. Det väckte därför en häftig strid till liv.[6] Breteuil, som för att säkerställa överenskommelsen mot bakslag vid riksdagen, ville få den antagen av ett enhälligt riksråd, sökte ivrigt bereda marken för sin framställning.[7] Särskilt bearbetade han dess främste motståndare i rådet, Löwenhielm, med vilken han redan tidigare inlett förbindelser.[8] Också Adolf Fredriks motstånd sökte man övervinna.[9] Å andra sidan sökte Osterman, Goodricke och Cocceji att med tjänliga medel motverka Breteuils strävanden. Den ryske ministern, som på grund av de underrättelser Goodricke erhållit från Buckinghamshire var säker på att hans hov ämnade spela en roll vid den stundande riksdagen, försäkrade ånyo både hovet och mössorna om dess stöd. Goodricke förklarade, att han ej kunde svara för sin regerings hållning för den händelse de franska förslagen antogos.[1]

För hovet var denna utveckling ett streck i räkningen, och drottningen ansträngde sig att undvika ett ställningstagande. Hennes första försök att övertyga Osterman om att oppositionen mot det franska förslaget ej med framgång kunde sättas in i rådet utan att man borde låta därmed bero till riksdagen, avvisades av denne.[2] Senare synes hon genom Hermansson ha sökt förmå ambassadören uppskjuta hela aktionen till denna senare tidpunkt men med lika

---

[6] Schack 30.11.: »au moyen de quoi les anciens Bonnets n'auront plus de Pretexte des subsides non payés sur lesquels Ils comptent fonder la Necessité de changer le Système», DRA; Cocceji rel. nr 51 26.10.1764: »Le but de la France en ceci paroit être de vouloir degouter les autres Cours de l'interet qu'elles pouroient prendre dans les affaires de ce pays et de le soumettre entièrement à sa volonté», SA; jfr Ostermans rapport en cour nr 168 (15).26.10.1764, ZA.

[7] Coccejis rel. nr 54 9.11., SA; Ostermans rapport en cour nr 168 (15).26.10. 1764, ZA.

[8] Breteuil 16.11., AE; Ostermans rapports en cour nr 147 (27.8.) 7.9., 158 (17). 28.9., 160 (24.9.) 5.10., 168 (15).26.10., 173 (29.10.) 9.11., ZA; Coccejis rel. nr 53 6.11.1764, SA.

[9] Coccejis rel. nr 58 23.11.1764; jfr Gyldenstolpe t. Lovisa Ulrika odat. (23.11.) se nedan.

[1] Ostermans rapports en cour nr 168 (15).26.10., 173 (29.10.) 9.11., ZA; Goodricke 26.10.1764, PRO.

[2] Ostermans rapport en cour nr 168 (15).26.10.1764, ZA.

liten framgång.[3] När frågan en gång var ställd, förblev Löwenhielms och Adolf Fredriks motstånd orubbligt.[4] Hattarna och ambassadören sågo emellertid i hovets hållning en prövosten på ärligheten i dess avsikter och framhöllo också detta för drottningen.[5] När de franska förslagen trots detta antogos med endast en rösts majoritet och mot konungens votum, drogo de också konsekvensen härav.[6] Fersen meddelade Sinclair oförtövat, att man ej längre kunde anse sig bunden av överenskommelsen med hovet och mössorna. Något senare tog han ett formligt avsked av konungaparet. Brytningen skedde emellertid under synnerligen aktningsfulla och rent av vänskapliga former. Drottningen var uppenbarligen djupt bedrövad. Gentemot Goodricke och Cocceji gjorde hon visserligen gällande, att hattarna brutit mot villkoren i överenskommelsen, då de togo upp de franska förslagen till avgörande. Sinclair sade sig också i sitt samtal med Fersen hava framhållit detta. Sannolikt har denne i sådant fall ställt sig på den ståndpunkten, att Breteuils förslag endast inneburo en reglering av ett redan existerande förhållande och att det i själva verket endast vore ägnat att avlägsna en utrikespolitisk stridsfråga från reformriksdagens handläggning. I det brev, vari C. W. v. Düben underrättades om det inträffade, lades dock ej skulden på hattarna. Också bland dessa fanns alltjämt sympatier för drottningen och hennes politik. Scheffer gav sålunda i samtal med Schack uttryck för den tillit, som han alltjämt hyste för henne, och för sin övertygelse, att hon var oskyldig till det inträffade.[7] Efter brytningen sammankallade Fersen spetsarna inom partiet och lämnade dem en redogörelse för sina förbindelser med hovet och mössorna. Samtidigt framhöll han, att man borde söka hålla hovet utanför de kommande partistriderna, och begärde deras medgivande att

---

[3] Ostermans rapport en cour nr 175 (5).16.11., ZA; Goodricke 13.11.1764, PRO; se även P. M. 1771, Stafsunds arkiv.

[4] Ostermans rapports en cour nr 173 (29.10.) 9.11., 175 (5).16.11.1764, ZA; Coccejis rel. nr 53 6.11., SA; Goodricke 9.11., 13.11.1764, PRO.

[5] Schack 20.11.1764, DRA; Goodricke 23.11.1764, PRO.

[6] Utr. rådsprot. 13.11., 21.11., 22.11., 26.11., 29.11., 3.12.1764; jfr Malmström 5: 243.

[7] Breteuil 23.11., 30.11., AE; Schack 23.11., 27.11., 30.11., 4.12., 14.12., DRA; Ostermans rapports en cour nr 178 (19).30.11., 182 (26.11.) 7.12., 187 (3).14.12. 1764, ZA; Coccejis rel. nr 61 4.12.1764, SA; Gyldenstolpe t. Düben 30.11., Kungl. arkiv; jfr Malmström 5: 244.

få försäkra konungaparet om sin och sina vänners önskan att alltjämt kunna arbeta för dess bästa.[8]

Från hattarnas sida har man senare gjort gällande, att överenskommelsen mellan hovet och partiledarna först bröts av mössorna, då de i hemlighet mottogo och vid riksdagsförberedelserna använde penningmedel, som ställts till förfogande av Rysslands och Storbritanniens ministrar. Den formella brytningen ägde visserligen rum med anledning av de franska förslagen. Men detta var endast en följd av mössornas trolösa beteende.[9] Samma ståndpunkt har också intagits i en av de berättande källor, som sett da-

---

[8] Breteuil 30.11.1764, AE; jfr Ostermans rapport en cour nr 182 (26.11.) 7.12. 1764, ZA.

[9] »Malheureusement pour ce pauvre Royaume, qui devoit tant gagner à l'execution des vues pour lesquelles cette Diette fut convoquée, la grande union qui avoit presidé à sa convocation ne dura que jusqu'à ce moment même. Dés que les universaux en eussent été publiés on s'aperçut du coté des Ch(apeux) que les B(onnets) n'observoient pas les points les plus essentiels du plan dont on etoit convenu. M. de Panin ayant fait passer secretement de l'argent entre les mains de M. de Düben, on en distribua dans les elections des Deputés pour les 3 Ordres . . . on fit en un mot tout ce qu'on etoit convenu de ne pas faire. Les Ch. cependant se tinrent tranquilles . . . Cette situation . . . dura . . . jusqu'à ce qu'une affaire, qui par sa nature ne devoit y avoir aucun raport, donna lieu à la rupture ouverte des conventions prises entre les chefs des deux partis . . . Il ne sembloit pas possible qu'une negociation de cette nature (underhandlingen med Frankrike) . . . dût être regardée comme une affaire de parti, lorsqu'il etoit question de la terminer. Cependant les B. prirent la resolution de la traiter comme telle, et pretendirent que si le senat ne rejettoit pas les offres de la France, ils ne pouvoient plus s'en tenir aux conventions faites pour la prochaine Diette. La verité est qu'ayant eu tout le tems de profiter de l'inaction des Ch. et de se former une pluralité sur dans tout les Ordres ils ne voulurent à present qu'un pretexte pour rompre entierement leurs engagemens, aimant mieux poursuivre leurs anciennes vues de vengeance que d'y renoncer pour un projet qui n'avoit que le bien public en vue.» Scheffers p. m. 12.4.1772, Brokindsamlingen vol. 15. Hiärne delade denna uppfattning. Han skrev i sin Lefvernesbeskrivning: »Om man å ömse sidor på god tro uppfyllt dessa öfverenskommelser och Hattarna ej varit denna gången för lättrogna så torde sådant låtit sig göra . . . Om sider då Frankrijkets ultimat i början November Månad blef i rådet föredragit . . . blef detta anbud af 9 Riksens Råd, som utgiorde Pluraliteten antagit. Mössorna, som sökte vid denna tiden giöra sig mästare af Riksdagsmans vahlen, då hattarna däremot förlitade sig på den emellan hufvudmännerne giorde förening, sökte sig anledning, at bryta densamma och ansågo det som angående subsidierne var afslutit som ett tiänligit tillfälle», professor E. Hjärnes saml.; Manuskriptsamlingen. Också Fredrik Sparre antyder, att mössornas hållning gav anledning till brytningen, jfr ovan s. 163 ff.

gen från hovets sida.[1] Att ett dylikt understöd verkligen ehuru i tämligen begränsad omfattning förekommit, kunna vi konstatera med stöd av Ostermans och Goodrickes rapporter. Av källorna framgår även, att mössornas verksamhet under hösten berörde såväl hattarna som hovet illa.[2] Denna mössornas hållning har tydligen också varit den faktor, som först kommit den träffade överenskommelsen att svikta. Men samtidigt har obestridligen ambassadörens och hattarnas försök att innan riksdagen få till stånd ett avgörande i traktatfrågan väckt ej endast mössornas utan även hovets ogillande.[3] Resultatet av det inträffade var emellertid, att misstron mellan partiledarna tog överhanden över strävandena att förmå dem till enigt samarbete.

Drottningen inriktade sig nu på att trots det bakslag, som träffat hennes strävanden, söka genomföra sin politik med stöd av mössorna men utan att därför offra förbindelsen med de hattar, som hon vunnit för reformplanen.[4] I hennes förhållande till möss-

---

[1] »Under denna tiden tilldrog sig ock att Breteuil hade pousserat på slut i liquidation öfver de arriererade subsidierne, och projecterat å sitt hofs vägnar den tractat om afbetalning, som 1764 vardt afslutad. Af detta ämne tog sig Löwenhielm anledning, som var första Hufvudmannen i Mösspartiet, att gifva Osterman och Goodrik jalousie på Frankrikes afsigter samt inbillade dem, att den emellan Hofvet och Hattpartiet ingångne Convention hade sitt hufvudsakeligaste ändamål på Franske Alliancens prolongerande och att Rysslands och Ängelands politiska intressen blifvit sacrifierade. Ridderstolpen och Rudbecken blefvo straxt understödde med penningar till Riksdagsoperationerne och det med största hemlighet. När nu Fersen och Sinklaire voro komne i October månad till Stockholm, märkte den sednare genast hvad som passerat, och huru mössornas hufvudmän ... hade en särskilt klubb formerad, samt öfveralt arbetade emot de personer, som på Sinklairs anstalter blifvit till Riksdagsmän framsatte ... Grefve Fersen viste mycken oro öfver denna ställning. Breteuil, som fruktade för följderna, ville att hans proponerade Tractat skulle afslutas innan Riksdagen ... Hofvet vart ännu mera oroligt ... samt begärte af dem att upskiuta med Tractatens aflåtande för att betaga dem man redan såg vilja bedraga hofvet all pretext till brytning, men sådant hade ingen verkan», P. m. 1771, Stafsunds arkiv.

[2] Ostermans rapport en cour nr 163 (1).12.10.1764, ZA; Goodricke 21.9.1764, PRO; jfr ovan s. 251; Breteuil 9.11.1764, AE; Goodricke 13.11.1764, PRO; Ostermans rapports en cour nr 173 (29.10.) 9.11., 176 (5).16.11., ZA; Coccejis rel. nr 55 13.11.1764, SA.

[3] Jfr Gyldenstolpes nedan not 4 citerade brev 23.11.

[4] P. m. 1771, Stafsunds arkiv; Scheffers p. m. 12.4.1772, Brokindsamlingen vol. 15; Schack 14.12.1764, DRA; Breteuil 14.12., 21.12.1764, AE. Ett odaterat brev från Gyldenstolpe till Lovisa Ulrika, som på grund av innehållet kan tidfästas till den 23 november 1764, kastar ett blixtljus över hovets läge: »Je supplie

sornas ledare hade ju dock redan en viss misstro börjat göra sig gällande. Tidigare har framhållits, hur tvetydig i själva verket deras hållning till hovets politik var och hur de bakom dess rygg odlade särskilda förbindelser med Rysslands och Storbritanniens sändebud.[5] Å andra sidan hade deras verksamhet under hösten också väckt drottningens missnöje. Hon misstrodde deras lojalitet mot den träffade överenskommelsen och befarade, att de i hemlighet sökte förverkliga sina egna avsikter. Hon beklagade sig häröver — ehuru utan resultat — för Osterman, Goodricke och Cocceji. Förgäves uppmanade hon dem till samarbete med hattarna vid riksdagsförberedelserna.[6]

Redan från början mötte också det samarbete, som nu skulle inledas, svårigheter. När det gällde att gemensamt redigera en förklaring, som skulle redogöra för avsikterna vid den kommande riksdagen, vållade den punkt, som rörde författningen, misshälligheter. Mössorna hade föreslagit en formulering, som framhöll nödvändigheten att befästa grundlagarna och rensa dem från missbruk, så att konungens höghet, rådets myndighet och nationens lagliga rätt och frihet bibehölls och bevarades. Härmed ville Lovisa Ulrika dock icke låta sig nöja. Efter ett meningsskifte mellan drottningen, Sinclair och Rudbeck medgåvo mössorna på inrådan av Osterman, som alltjämt sökte undvika en brytning mellan dem

---

au nom de Dieu V. M. de ne pas montrer ni froideur ni mauvaise humeur contre Fersen et ceux qui ont été d'avis que le Roi ne donneroit pas Son dictamen au protocolle avanthier . . . Il est tres sur qu'à cette Diette le Roi ne gagnera rien mais pour avoir quelque apparence de reussir un autre fois, il faut tacher de ne se pas brouiller avec les amis de la Cour qui le sont et j'ose presque guarantir qu'ils le seront à un point de contenter. V. M. quand l'occassion se presentera . . . au reste pourvû que la Diette soit fini V. M. verra que ceux dont Elle commence à se mefier à present ne deconseilleront jamais de prendre avec fermeté les mesures pour soutenir les justes droits du Roi. A present ils disent que ce sont autant de coups d'epée dans l'eau et la constellation paroit confirmer leurs conjectures. J'ose encore une fois supplier V. M. de ne pas donner occassion aux Gens de se plaindre, Dieu sait que je n'ai d'autres vues que le bien de la Maison Royale», Stafsunds arkiv.

[5] Se ovan s. 187 ff., 207, 210 f., 237 f.

[6] Ostermans rapports en cour nr 173 (29.10.) 9.11., 176 (5).16.11.1764, ZA; Coccejis relation nr 55 13.11., SA; Goodricke 13.11.1764, PRO; jfr p. m. 1771, Stafsunds arkiv; Gyldenstolpe t. Lovisa Ulrika 31.10.1764; »Il faudra absolument qu'on se concerte avec le Senateur Löwenhielm et quelques autres pour leur lier un peu la langue», Stafsunds arkiv.

och hovet, en ändring, som tydligare framhävde reformviljan och inskärpte, att grundlagarna skulle rensas från missbruk och godtycke och genom en kraftfull verkställighet så handhavas, att de lagstiftande och verkställande makterna icke sammanblandades. Övriga punkter i förklaringen gällde främst den finansiella reformpolitiken.[7]

Lovisa Ulrika hade i sitt förhållande till de utländska makterna konsekvent gjort gällande, att hon själv borde förfoga över de medel, som de ämnade använda för att stödja hennes politik. Hittills hade hon fasthållit vid detta krav för att hindra de splittrande och störande elementen inom partierna att göra sig gällande och för att hava medel tillgängliga att dämpa partikampen, om den trots de träffade överenskommelserna åter skulle blossa upp. Nu sedan hoppet om ett endräktigt samarbete mellan partierna förflyktigats, blev det än nödvändigare för henne att få disponera de ryska och engelska riksdagsmedlen, ty utan dem riskerade hon att ej kunna behålla ledningen av mössorna och förlora kontrollen över riksdagspolitiken.[8]

Under de veckor, som återstodo, innan riksdagen vid utsatt tid samlades, utgjorde detta drottningens krav ämnet för livliga och så småningom allt mera irriterade underhandlingar mellan hovet och de ryska och brittiska ministrarna.

C. W. v. Düben varnade visserligen redan i slutet av augusti mot ett allt för energiskt fasthållande vid denna ståndpunkt, men han ålades efter brytningen att kraftigt understryka behovet av penningunderstöd och nödvändigheten av att det uteslutande

---

[7] Ostermans rapport en cour nr 182 (26.11.) 7.12.1764, ZA. De båda redaktionerna bilagda i tysk översättning ha följande lydelse, den slutliga: »Dass die Reichs Grund-Gesetze und Haupt-Verfassungen von allem Missbrauche, Gutdünken und Wohlgefallen befreyet und mittelst einer kräftigen Werkställigkeit so gehandhabet werden müssen, dass die Gesetzgebende und Gesetzverwaltende Mächte nicht vermenget werden können», och den av mössorna föreslagna: »Dass die Reichs Grund-Gesetze und Haupt-Verfassungen nicht verletzet sondern unverbrücklich gemachet und von allem Missbrauch, Gutdünken und Wohlgefallen befreyet seyn mögen so dass des Königs Gerechtsahme und Hoheit des Raths gesetzmässige und gebührende Mündigkeit und der Nation auf dem Gesetze gegründete Recht und Freyheit in allen Theilen beybehalten und bewahret werden.» Jfr nedan s. 269 ff.

[8] P. m. 1771, Stafsunds arkiv; jfr Gyldenstolpe t. Düben 30.11.1764, Kungl. arkiv; Lovisa Ulrika t. Fredrik 12.4.1765, SA.

ställdes till hovets förfogande.[9] Osterman, som vid denna tidpunkt ännu ej erhållit sina slutliga instruktioner, uppsköt så länge som möjligt att öppet taga ställning till spörsmålet.[1]

Sedan han mottagit sin första penningförsändelse från Petersburg, hemlighöll han den till en början för hovet men lämnade sedan på mössornas inrådan 20.000 daler kopparmynt till Sinclair. På samma sätt förfor Goodricke, när han i början av december mottog penningar från London. Båda gåvo emellertid samtidigt mössorna särskilt understöd.[2] Hovet, som ju ville undvika att ensidigt förbinda sig med mössorna och deras båda främmande bundsförvanter, underrättade hattarna och försäkrade dem samtidigt om sin avsikt att använda penningarna för att uppnå de syften, om vilka man överenskommit.[3]

I längden kunde dock icke problemet lösas på detta sätt. Hovet gjorde ånyo sina anspråk att få förfoga över samtliga riksdagsmedel gällande, medan Osterman och Goodricke krävde att få kontrollera, hur de användes.[4] Också samarbetet mellan hovet och de mössor, som utsetts till att leda riksdagsoperationerna, vållade svårigheter. Samtidigt gav hovets krav på att Fersen, Ehrensvärd, Hermansson och Rappe skulle insättas i sekreta utskottet nytt liv åt de aldrig helt övervunna misstankarna om särskilda förbindelser mellan drottningen och hattpartiets ledning.[5] De bekräftades sedermera genom underrättelser, som Goodricke erhöll från London.[6]

När Osterman i slutet av december mottog sina förhållningsorder för riksdagen, klarnade hans ställning gentemot hovet avsevärt.[7] Den nya instruktionen utgjorde det slutliga svaret på de med Stachiev hösten 1763 avsända framställningarna. Samti-

---

[9] Düben t. Gyldenstolpe (20).31.8.1764, Gyldenstolpe t. Düben 30.11.1764, Kungl. arkiv.

[1] Ostermans rapport en cour nr 173 (29.10.) 9.11.1764, ZA.

[2] Ostermans rapports en cour nr 178 (19).30.11., 187 (3).14.12.1764, ZA; Goodricke 30.11., 11.12.1764, PRO.

[3] Breteuil 21.12.1764, AE.

[4] Ostermans rapports en cour nr 187 (3).14.12., 189 (10).21.12.1764, ZA.

[5] Ostermans rapports en cour nr 189 (10).21.12., 191 (17).28.12.1764, ZA; Goodricke 18.12., 25.12.1764, PRO.

[6] Goodricke 23.11.1764, Sandwich t. Goodricke 14.12.1764, F 386 UUB, PRO, 29.1.1765, PRO.

[7] Goodricke 31.12.1764, PRO; Coccejis rel. nr 1 4.1.1765, SA.

digt anpassade den de principer, som utstakats i de båda honom tidigare tillställda instruktionerna, efter omständigheterna och den senaste tidens erfarenheter.[8] Reformviljan och benägenheten att gå hovet till mötes prägla den också i mindre grad än dessa. Visserligen fasthöll man i författningsfrågan vid att 1720 års regeringsform skulle återupprättas och den rubbade jämvikten mellan konung, råd och ständer återställas genom att senare tillägg, framför allt de år 1756 införda, avskaffades. Att för framtiden stabilisera författningsutvecklingen och försvåra införandet av nya förändringar var likaså alltjämt ett viktigt syftemål för den ryska politiken. Den tidigare väckta tanken att göra en åtskillnad mellan regeringsformens grundläggande och dess mera tillfälliga bestämmelser förbands därför nu med ett förslag att ersätta reglerna om ständernas rätt att tolka och förbättra den med en bestämmelse, som för framtiden skulle göra författningsändring till föremål för två på varandra följande riksdagars beslut. I sitt förhållande till partierna ålades Osterman att främst samarbeta med mössorna. Hovet anvisades en helt och hållet passiv roll. Som mösspartiets ledare utpekades Löwenhielm, Horn, J. v. Düben och Rudbeck. Dessa skulle bland annat på allt sätt söka tygla hovets och Sinclairs högtflygande strävanden, dock utan att riskera en brytning. För övrigt skulle Osterman söka avhålla mössorna från personliga förföljelser och från överdrifter i finanspolitiken. Vad hovet beträffade, skulle han försäkra konungaparet om Katarinas vänskap och hennes avsikt att med alla medel arbeta på att återupprätta de kungliga prerogativen och rättigheterna. Samtidigt borde man emellertid framhålla, hur nödvändigt det vore för hovet att tills vidare nedlägga all politisk verksamhet och förbjuda vissa av sina anhängare att oroa nationen med försök att bilda ett hovparti, vars blotta namn vore tillräckligt att motverka alla strävanden till dess fördel. Om dessa råd följdes och all verksamhet lämnades åt mössorna, fråntoge man därmed hattarna varje möjlighet att skrämma nationen med hovets planer. En dylik hållning stode också i bättre överensstämmelse med konungens värdighet.[9] — Något senare förbjöd Panin med anled-

[8] Se ovan s. 204 f., 216 f., 230 ff.

[9] Reskript nr 26 t. Osterman (29.11.) 10.12.1764, ZA; jfr Sbornik 57: 126, Malmström 5: 247, Amburger, a. a. 113 ff. Reskriptet avsändes med Stachiev, men för att vinna tid sände Panin (5).16.12. en avskrift med särskild kurir till Osterman, se Sbornik 57: 124; jfr Solms t. Fredrik nr 173 (7).18.12.1764, SA,

ning av Ostermans meddelanden om de summor han ställt till hovets förfogande uttryckligen alla dylika utbetalningar. I början av januari 1765 kunde Düben slutligen meddela, att hans försök att hävda hovets intresse i denna sak misslyckats.[1]

För Osterman återstod nu att komma till en slutlig uppgörelse med hovet och mössorna. Vad de sistnämnda beträffar vållade detta givetvis icke några svårigheter. Besvärligare visade det sig vara att förmå hovet spela den roll, som Katarina tillämnade det. Drottningen fasthöll med den för henne karakteristiska envisheten orubbligt vid sina krav på ledningen av riksdagspolitiken och förfoganderätten över de medel, som kejsarinnan anslagit till hovets stöd. Hennes försök att i praktiken hävda en opartisk hållning gentemot de båda partierna försvårade ytterligare en uppgörelse.[2]

De försök, som samtidigt gjordes att konsolidera hovets förhållande till hattarna, ledde däremot till en överenskommelse om begränsat samarbete dem emellan, trots att en viss misstro till en början torde hava varit märkbar även från deras sida. Hovet skulle visserligen proklamera en neutral hållning till de båda partierna men stödja hattarna vid lantmarskalks- och sekreta utskottsvalen, medan samtidigt också välsinnade mössor skulle inväljas. Dessutom skulle hattarna få hovets stöd mot mössorna i fråga om utrikespolitiken och när det gällde att förhindra angrepp på borgerskapets privilegier eller enskilda, som haft affärer med kronan. I författningsfrågan slutligen lovade hattarna sin medverkan till att genomföra förslag, som hovet kunde förmå mössorna att väcka och som icke kränkte regeringsformens anda.[3]

Underhandlingen mellan hovet och Osterman tog emellertid en alltmera irriterat personlig vändning, då konungaparet med stöd av en bestämmelse, som förbjöd audienser för främmande sändebud utom i närvaro av en kanslikollegii ledamot, vägrade honom företräde för att personligen framlämna kejsarinnans budskap, och Osterman å sin sida endast ville underhandla genom Löwenhielm, Horn eller Düben. Sannolikt av hänsyn till hattarna hänvisades han i stället till att anlita Sinclair eller Gyldenstolpe.

---

[1] Panin t. Osterman (16).28.12.1764, ZA; jfr Sbornik 57: 140; Düben t. Gyldenstolpe (31.12.1764) 11.1.1765, Kungl. arkiv.

[2] Goodricke rapporterade ännu 8.1.1765, att Sinclair alltjämt begärde plats för Fersen och Hermansson i sekreta utskottet, PRO.

[3] Breteuil 11.1.1765, AE.

Tvisten härom hotade slutligen att utveckla sig till en prestigefråga. Horn, som ju i sin egenskap av överstemarskalk ägde fritt tillträde till de kungliga, framförde emellertid Ostermans budskap.[4] De försök, som konung Fredrik och hans minister i Stockholm gjorde att moderera drottningens hållning, ledde knappast till något resultat.[5] Motsatserna voro oförenliga, och då hovet ej lyckades göra sina anspråk gällande, förklarade drottningen, att hon ämnade följa Katarinas råd och helt draga sig tillbaka från partipolitiken. Men hon underordnade sig likväl ej Ostermans och mössornas ledning, utan meddelade, såsom avtalats med hattarna, att hon ämnade intaga en neutral hållning gentemot båda partierna. Sinclair underrättade till följd härav Osterman, att han ej längre kunde samarbeta med mössornas ledning. Ännu ägde visserligen ingen formlig brytning rum, och Osterman bemödade sig alltjämt att framställa läget i så gynnsam dager som möjligt.[6] Men odisputabelt är dock, att hovet gentemot mössornas ledare och kejsarinnans sändebud hävdade sitt oberoende.

Den hållning hovet sålunda intog har man hittills haft svårt att förklara. Malmström säger sig sålunda icke kunna uppgiva orsaken till vad han kallar »drottningens vacklan».[7] När det

[4] Osterman t. Panin (11).22.1.1765, ZA; Goodricke 8.1., 11.1.1765, PRO; Coccejis rel. nr 2 8.1., nr 3 11.1.1765, SA; Breteuil 18.1.1765, AE.

[5] Coccejis rel. nr 2 8.1.1765, SA; Fredrik t. Cocceji 5.1.1765, Pol. Corr. 24: 88, Fredrik t. Lovisa Ulrika 27.12.1764, Stafsunds arkiv, jfr Pol. Corr. 24: 80; Cocceji t. Fredrik 8.1.1765, rel. nr 5 18.1.1765, SA.

[6] Osterman t. Panin (11).22.1.1765, ZA; Goodricke 15.1., 21.1.1765, PRO; Coccejis rel. nr 4 15.1., nr 5 18.1., Cocceji t. Fredrik s. d., Lovisa Ulrika t. Fredrik 12.2.1765, SA; jfr Malmström 5: 248. Angående det sätt, varpå Horn utförde Ostermans uppdrag meddelar Breteuil detaljer, som enligt hans uppgift härröra från hovet. Han skulle sålunda som villkor för medverkan till en författningsreform ha krävt, att Fersen ej valdes till lantmarskalk utan uteslöts från riddarhuset, att Ekeblad, Hamilton, Scheffer, Fleming, Rudenschöld och Hjärne licentierades och att traktaten med Frankrike uppsades. I ett samtal med Sinclair skulle Osterman t. o. m. ha hotat med ryskt ingripande, därest lantmarskalksstaven tillfölle Fersen, Breteuil 20.1.1765, AE; jfr Schack 25.1.1765, DRA. Övriga här citerade källor bland dem Ostermans depesch (11).22.1.1765 tiga helt angående dessa villkor. De överensstämma ej heller med de order, som Osterman erhållit. Möjligt är ju, att Horn, som ju, enligt vad vi veta, intog en mycket självständig hållning gentemot hovet, kan ha utnyttjat sitt uppdrag till att uppställa mera omfattande krav. Men man kan ej heller bortse från möjligheten, att hovet genom medvetna överdrifter sökt påverka hattarna.

[7] Malmström 5: 245.

gäller att förstå Lovisa Ulrikas politik under dessa månader, måste man alltid hålla i minnet, att dess kärnpunkt var den uppgörelse mellan henne och vissa partiledare, som syftade till försoning mellan partierna och reform av författningen. Gör man ej detta, ter sig allt blott som förvirring, vacklan, falskhet och ränker.[8] Det var en sådan försonings- och reformpolitik hon ville föra och ingen annan. Hon har ytterst målmedvetet hållit fast vid den och trots de största svårigheter sökt genomföra den. Ännu sedan den uppenbarligen lidit skeppsbrott, arbetade hon efter måttet av sina krafter för detta mål.

Hovets förbindelser med Ryssland och Storbritannien voro också, som redan flera gånger påpekats, liksom hattarnas framställningar till Frankrike genom d'Havrincour och Breteuil en följd av förhandlingarna mellan partiledarna, och avsikten med dem var att förekomma ingripanden utifrån, som kunde äventyra resultatet av överenskommelsen.[9] Dessutom sökte drottningen genom sina förbindelser förvärva resurser, som skulle sätta henne i stånd att i fall av behov stödja arbetet på att genomföra dessa strävanden.[1] Att hon därvid ofta vädjade till motpartens animositet mot Frankrike och det franska inflytandet i Sverige bevisar icke, att hon var oärlig i sitt förhållande till hattledarna. Hon hade icke med dem överenskommit att rädda alliansen med Frankrike eller att slå vakt om det franska inflytandet i Stockholm. Hon hade befrämjat en överenskommelse, som rörde en författningsreform och en försoning mellan partierna vid den kommande riksdagen. Det var för att nå dessa syften hon så bestämt fasthöll vid kravet på att få disponera de penningmedel, som kunde ställas till förfogande. När samarbetet efter beslutet i subsidiefrågan syntes hotat, sökte hon trots detta fullfölja avsikten med överenskommelsen, och när ej heller detta till följd av mössornas och deras utländska bundsförvanters hållning ville lyckas för henne, valde hon icke att för priset av smärre fördelar offra det större målet. Det saknas ingalunda vittnesbörd om, att detta var den verkliga meningen med hennes hållning. Här må endast citeras tvenne brev, som enligt min mening klart visa, att så varit förhållandet.

[8] A. a. 239, 248.

[9] Se ovan s. 135 f.; jfr memoarutkastet, Stafsunds arkiv och FHS 3: 318, p. m. 1771, Stafsunds arkiv, Scheffers p. m. 12.4.1772, Brokindsamlingen vol. 15.

[1] Se t. ex. p. m. för Goodricke, PRO; jfr ovan s. 245; Lovisa Ulrika t. Fredrik 12.2., 12.4.1765, SA.

Hätskheten mellan de båda partierna har nu åter vaknat till liv, skrev efter beslutet i subsidiefrågan Nils Filip Gyldenstolpe till Carl Wilhelm von Düben, och i stället för att, såsom vi hittills hoppats, genom hovets opartiska uppträdande kunna bereda sinnena till att gemensamt samverka till ordningens återupprättande såväl i inre som i yttre angelägenheter, se vi nu tydligt, hur partiandan härskar över allt ... Lusten att hämnas å ena sidan och en berättigad fruktan å den andra kunna driva sakerna långt, om icke hovet har möjlighet att leda, att göra sig allmänt respekterat och att lägga band på de personers egennyttiga avsikter, som vilja handhava angelägenheterna efter eget tycke. Hans Majestät har därför befallt mig att säga Eder, Min Käre Greve, att Ni skall tydligt förehålla kejsarinnan det kritiska läge, vari han befinner sig, och att den enda räddning, som kan verka i nuvarande läge, är penningar, men att dessa penningar måste lämnas i Konungens händer.[2]

Sedan hon misslyckats i försöket att med Rysslands och Storbritanniens stöd taga ledningen över mössorna för att på så sätt genomföra sina avsikter, skrev Lovisa Ulrika till sin broder konung Fredrik:

Döm nu, min käraste Broder, om min plan har varit klok att vilja sammanföra de båda partierna till ett framgångsrikt arbete på att upprätta ordningen i styrelsen och att så mycket, som det stod i min makt, stödja mig på den hjälp, som utlovats av Ryssland och England och som jag väntade, utan att stöta Frankrike. Jag kan nu med bestämdhet säga Eder, att vi båda misstagit oss, min käre Broder, när vi trott, att det var möjligt att ena sinnena i en så dåligt sammansatt stat som vår; avundsjukan, hämnden och egennyttan komma att hindra en sådan förening, så länge hovet ej är i stånd att hålla jämnvikten ... Jag har därför beslutat att intet göra, ty lika litet, som jag kan förmå mig att sätta mig i spetsen för det franska partiet, lika litet passar det mig att ansluta mig till ett annat som, trots att det kallar sig vänligt sinnat, handlar föga vänligt mot mig.[3]

[2] Gyldenstolpe t. Düben 30.11.1764, Kungl. arkiv.

[3] Lovisa Ulrika t. Fredrik 12.2.1765, SA.

KAPITEL V

Författningsfrågan och kompositionspolitiken under 1765—1766 års riksdag

När ständerna samlades i Stockholm den 15 januari 1765, hade hovet sålunda trots det allvarliga bakslag, som redan träffat försonings- och reformpolitiken, sökt stöd hos de båda nu mera än tidigare söndrade lägren för att söka rädda det väsentliga av denna politik. För ändamålets vinnande hade det ingått särskilda överenskommelser med såväl hattar som mössor.[1] De svårigheter, som yppat sig i underhandlingen med Osterman och som omintetgjort drottningens försök att med stöd av de ryska riksdagssubsidierna taga ledningen över mössorna, och den misstro, som rådde mellan henne och vissa av deras ledare, hade ännu icke rubbat den uppgörelse, som träffats mellan dem. Den principförklaring, om vilken de enats, sedan hattledarna återtagit sin handlingsfrihet och sagt upp den föregående vår träffade överenskommelsen, och vid vars redigering hovet lyckats göra sina önskemål i författningsfrågan gällande, betraktades tydligen alltjämt som grundvalen för mösspartiets politiska verksamhet.

I några aktstycken, som tillkommo vid riksdagens början och som härröra från ledande mössor, kunna vi återfinna med denna överenskommelse närbesläktade tankegångar. Detta gäller den av Löwenhielm författade propositionen angående rikets stats- och finansverk. Den innehöll förutom en redogörelse för det statsfinansiella läget, väsentligen utgörande en utveckling och motivering av de punkter i principdeklarationen, som röra det finansiella reformprogrammet, en betraktelse över nödvändigheten av beständighet i lagstiftningen och fasthet i lagskipningen. Dessa uttalanden anknytas visserligen till den bild av finansläget, som

[1] Se ovan s. 260 ff.

propositionen ger, och till de åtgärder detta förmenades komma att nödvändiggöra och syftar ej på regeringsformen eller med denna i samband stående frågor. Men detta har säkerligen sin naturliga förklaring däri, att det icke ansågs opportunt att officiellt uttala sig allt för tydligt om dess brister.[2] Löwenhielms ord synas dock till sin allmänna syftning överensstämma med den punkt i överenskommelsen, som rörde författningsfrågan.[3] Klarare uttryckte sig Rudbeck, som i sitt hälsningstal till adeln, sedan han mottagit lantmarskalkstaven, berörde rikets svårigheter, men ansåg sig kunna finna bot för dem i »den så naturliga som lagliga rättigheten at utan farhoga för persecutionsprinciper oskrymtadt få upptäcka alla våra brister de må finnas i lagarna sielfva eller i sättet til deras utöfning eller ock i oriktigt begrepp om finance- och oeconomie systemerne».[4]

Det starkaste stödet för den här uttalade uppfattningen utgör emellertid den omständigheten, att den kände mössspolitikern Daniel Tilas i januari 1765 inledde sina i brevform avfattade anteckningar från riksdagen med en politisk självdeklaration betitlad: »Patriotiske Föresatser in Januario 1765», som ordagrant i svensk språkdräkt återgiver den text, om vilken hovet och mössorna enligt Ostermans uppgift i början av december enat sig och som denne i tysk översättning fogat till sin rapport den 7 december 1764.[5] Utom den redan tidigare berörda första punkten angående författningsfrågan, om vilken olika meningar gjort sig gällande mellan mössornas ledare och hovet och som slutligen erhöll följande formulering: »Att rikets grundlagar och hufvudförfattningar ifrån alt missbruk godtycko och välbehag befrias och medelst upplifvande af en kraftig värkställighet så handhafvas, at lag-

[2] Cocceji skrev sålunda något senare om mössornas avsikter i författningsfrågan: »Le plan etoit de nommer une deputation composée des quatres ordres pour voir si les loix avoient été exactement observées. Cette deputation dans ces recherches devoit faire voire combien les changements qu'on a fait etoient contraires aux loix fondamentales et amener insensiblement le retablissement de la forme de Gouvernement de l'année 1720 avant que de donner l'allarme a la Nation.» Rel. nr 11 8.2.1765, SA.

[3] Sekreta propositionen angående rikets stats- och finansverk återfinnes i inrikes rådsprot. 7.1.1765; jfr även MALMSTRÖM 5: 251, där den felaktigt kallas sekreta propositionen i inrikes ärenden.

[4] Rudbecks tal, tryckt 1765, finnes som bilaga till RAP 1765 vol. 1, RHA.

[5] ZA, jfr ovan s. 260 f.

stiftande och lagskipande mackterna icke blandas», innehöll detta aktstycke en förklaring om, att självsvåldet skulle bannlysas, laglydnaden fredas, dygd, rättvisa och goda seder befrämjas och rikets sannskyldiga rätt och sannfärdiga nytta iakttagas som grundsats i all styrelse. I elva punkter fastslogos de åtgärder som skulle vidtagas för att hjälpa landet ur dess svåra belägenhet: reellt mynt skulle anskaffas; statsskulden avbetalas; staten regleras; yppigheten hämmas; åtgärder vidtagas för att sänka växelkursen och minska dyrheten; onödiga hemligheter avskaffas; alla »bimakter», som bilda en stat i staten, betunga rikets kassa och »göra en välbeställd regering uti hela dess executionsvärk vacklande», skulle avvecklas; grundliga instruktioner uppsättas för sekreta utskottet och övriga deputationer; alla brottmål rannsakas och dömas inför behörigt forum efter allmänna lagen; rikets tillstånd grundligen upplysas, så att säkra botemedel för framtiden kunde tagas och slutligen alla befattningshavare, som lyfte sina löner i penningar, enligt regeringsformen få dessa i redbart mynt riktigt uträknade efter 1696 års stat.[6]

Som redan tidigare[7] omtalats, gjorde sig en viss oenighet gällande, när denna deklaration formulerades. Mössorna hade önskat den punkt, som berörde författningen, mera allmänt hållen, medan hovet som villkor för sin anslutning till reformprogrammet i övrigt uppställde den formulering, som slutligen godtogs.[8] Skillnaden låg framför allt däri, att behovet av ett kraftigt handhavande av exekutiven och en nödvändig skillnad mellan de lagskipande och lagstiftande makterna underströks i den slutliga texten, medan den av mössorna önskade innehöll, att grundlagarna skulle göras oföränderliga och befrias från alla missbruk, så att konungens höghet, rådets myndighet och nationens rätt och frihet bevarades.[9] Överenskommelsen innebar sålunda, att hovet accepterade mössornas allmänna program, som innefattade dels några sedan gammalt av dem gemensamt hävdade krav dels också de numera aktuella finanspolitiska åtgärderna, medan mössorna å sin sida medgåvo, att författningsreformen skulle givas en riktning, som snarast

---

[6] Referat enligt Tilas' svenska text, Stjärnarps arkiv.

[7] Se ovan s. 260 f.

[8] Ostermans rapport en cour nr 182 (26.11.) 7.12.1764, ZA.

[9] Se ovan s. 261 och noten 7.

överensstämde med det av Scheffer våren 1764 utarbetade principbetänkandet.[1]

Ungefär en månad senare träffades en överenskommelse om samverkan i vissa avseenden också mellan hovet och hattarna. Enligt Breteuils rapport innebar den ju, att hovet skulle stödja Fersens val till lantmarskalk utan att för den skull ansluta sig till hattarna; att det skulle söka bidraga till att dessa finge majoritet i sekreta utskottet; att det skulle motsätta sig alla angrepp på borgerskapets privilegier och enskilda, som haft affärer med kronan samt att det skulle söka upprätthålla förbundet med Frankrike. Häremot utfäste sig hattarna att medgiva vissa av hovets anhängare bland mössorna inträde i sekreta utskottet och att medverka till en måttlig reform av författningen, dock utan att själva taga initiativet till densamma.[2]

Sammanställa vi dessa båda överenskommelser, finna vi sålunda, att hovet å ena sidan med mössorna enats om ett konstitutionellt och finansiellt reformprogram och å andra sidan utfäst sig att stödja hattarna i vissa bestämt begränsade punkter, som icke i och för sig stredo mot den med mössorna träffade överenskommelsen.

Dessa båda avtal kunna tyckas vittna om en viss dubbelhet i hovets politik. Särskilt gäller detta den omständigheten, att drottningen samtidigt godkände mössornas reformprogram och utfäste sig att arbeta för att hattarna skulle få majoritet i sekreta ut-

---

[1] Jfr ovan s. 154 ff. Att hovet ännu vid denna tid fasthöll vid de reformtankar, om vilka man enats under föregående vår, framgår dessutom av den framställning i författningsfrågan, som i januari 1765 genom Sinclair gjordes hos Osterman; se dennes rapport nr 5 (20).31.1.1765. Jfr även reskript nr 4 t. Osterman (17).28.3. 1765, ZA, Sbornik 57: 202 ff. AMBURGER har, a. a. 123, missuppfattat reskriptet i en punkt. Han säger: »Die Ernennung von Bischöfen und Gesandten müsse den Patrioten d. h. wohl den Ständen überlassen werden.» Detta är icke reskriptets mening. Dess ordalydelse är i översättning följande: »Utnämnandet av biskopar och ministrar till främmande hov kan man helt lämna åt de välsinnade patrioternas (sc. mössornas) gottfinnande, dels därför att regeringsformen verkligen ej uppställer några regler härutinnan och dels därför att tidigare vid många riksdagar och mellan dem som en följd härav olika former iakttagits, blott det göres så, att bestämmelsen därom ej åstadkommer någon oro i deras parti och ej motsäger regeringsformens huvudprinciper.» Det är sålunda ej själva utnämningarna det är fråga om utan formerna för handläggningen av dylika ärenden. Se Sbornik 57: 205.

[2] Se ovan s. 264 och Breteuils depesch 11.1.1765, AE.

skottet. Även om dessa samtidigt medgåvo några mössor att taga plats i utskottet, synes dock hovets utfästelse tyda på en viss partiskhet för hattarna, som går utöver den önskan att förmå de båda partierna till samarbete, som drottningen senare påstått vara ledstjärnan för sin politik. Om man känner den hållning, som hovet tidigare intagit i fråga om förhållandet till Frankrike, är också den punkt, som gällde bevarandet av förbundet med denna makt, ägnad att förvåna. Härvidlag kunde man dock göra gällande, att Sverige var traktatmässigt bundet till 1768, och att man nu icke hade någon möjlighet att ändra detta förhållande.[3]

Men om man i den politik, som tog sig uttryck i dessa hemliga överenskommelser med de om ledningen vid riksdagen kämpande partierna, ser blott och bart ett försök att bedraga dem båda, träffar man knappast rätt. Drottningen befann sig vid riksdagens början i ett svårt läge. Hon har själv i ett redan citerat brev till konung Fredrik den 12 februari 1765 betecknat det med orden: »I ett ögonblick då jag hade det mesta att hoppas, sviker mig allt på en gång.»[4] Hennes försök att ena partierna till samarbete för ett reformprogram hade på grund av ogynnsamma omständigheter misslyckats. Hon hade ej heller förmått att taga ledningen över mössorna. Olika möjligheter stodo henne i detta läge öppna. Hon kunde ansluta sig till mössorna och helt acceptera den politik deras ledare kunde finna för gott att föra, förlitande sig på deras goda vilja att uppfylla givna löften om en reform av författningen. Eller också kunde hon taga hattarnas parti och låta sina anhängare förena sig med dem i försvaret av den gångna tidens styrelseprinciper och ledande män. Intet av dessa båda alternativ kan ha tilltalat henne. Valde hon det förra, kunde hon visserligen, så som partiställningen vid riksdagen syntes utveckla sig, hoppas på vissa resultat. Men det skulle med all sannolikhet betyda, att hon måste bryta sitt löfte till hattledarna om glömska av det framfarna och skydd för dem mot partiförföljelser.[5] Av detta löfte kände hon sig bunden, och hon ville för övrigt icke vinna författningsreformen som resultat av en ensidig partiallians. Utom detta

[3] En dylik uppfattning hävdade drottningen senare i ett samtal med Stachiev, Stachievs rapport en cour (27.6.) 8.7.1765, ZA.

[4] »Mais dans le tems que j'avois le plus à esperer tout me manque à la fois», SA, cit. av Malmström 5: 248 not 2.

[5] Se s. 170 ff.

sista argument talade också den långvariga och bittra kamp, som hon fört mot hattarna under deras välmakts dagar, mot det andra alternativet. Dessutom skulle en förening mellan hovet och hattarna automatiskt göra mössorna till häftiga motståndare mot varje tanke på en reform av statsskicket och sannolikt fördröja en sådan under avsevärd tid.

Säkerligen har drottningen i detta läge tvekat. Sannolikt kände hon sig nu personligen mera dragen till vissa av de ledande hattarna, med vilka hon kommit i närmare beröring under tiden mellan riksdagarna.[6] Några av dem ha under denna tid uppenbarligen vunnit hennes respekt och tillgivenhet, medan den hänsynslöshet, med vilken mössorna syntes vilja utnyttja situationen till sin fördel, stött bort henne. Breteuil meddelade, att konungaparet föreslagit en fullständig förening mellan hov och hattar, och den preussiske ministern omtalade i en förtrolig rapport till konung Fredrik, att han väntat en fullkomlig brytning mellan hovet och mössorna och att drottningen till och med förklarat, att hon ämnade skilja sin sak från deras. Den väg hon valde blev dock en annan, och hon förklarade för Cocceji, att hon icke ville ansluta sig till något av partierna.[7] Cocceji överdrev sannolikt, när han i detta drottningens beslut såg en följd av de maningar till försiktig och opartisk hållning, som hans konung uttalat i ett brev den 27 december 1764.[8] Sannolikt berodde det ej heller uteslutande på hattarna, när överenskommelsen mellan dem och hovet blev av mera begränsad räckvidd.

Under december och början av januari förde hovet ivriga förhandlingar med de båda partiernas ledare i avsikt att säkerställa de viktigaste syftemålen för sina strävanden. Under denna tid har sannolikt tanken på en ny taktik fötts, en taktik, som tog sikte på att med stöd av mössorna bringa en reform å bane, men att samtidigt söka tillgodose hattarnas berättigade anspråk på hänsynstagande och skydd och att med deras stöd förhindra, att reformpolitiken utmynnade i skadliga överdrifter. Man går kanske för

---

[6] Malmström antyder detta, 5: 245, och vi möta stundom denna uppfattning i samtida handlingar, se t. ex. Coccejis rapport t. konung Fredrik 18.1.1765, SA.

[7] Breteuil 11.1.1765, AE; Cocceji 18.1.1765: »Qu'elle ne vouloit agir avec aucun parti», separé au Roi seul, SA.

[8] Cocceji, l. c., Fredrik t. Lovisa Ulrika 27.12.1764, Kungl. arkiv, Stafsunds arkiv, koncept i SA, publ. i Pol. Corr. 24: 80.

långt, om man anser, att de båda här omtalade överenskommelserna från början voro ett klart och målmedvetet uttryck för ett sådant taktiskt program. Men sammanställer man dem och överväger, hur de liksom gripa in i och komplettera varandra, tycker man sig dock bakom dem skymta denna plan.[9]

* * *

När de båda här omtalade överenskommelserna träffades hade riksdagen ännu icke samlats, och även om mångt och mycket tycktes tala för, att den skulle domineras av mössorna, var ännu styrkeförhållandet mellan partierna tämligen ovisst. Det är möjligt, att detta läge var en av orsakerna till hovets val av taktik. Men det kan knappast ha varit uteslutande eller ens övervägande opportunistiska skäl, som avgjort det, ty vi finna, hur hovet bibehöll denna hållning även, sedan mössorna klart ådagalagt sin överlägsenhet.

Att i det läge, som rådde vid riksdagen, då det härskande partiet på allt sätt sökte utnyttja det övertag det från början vunnit,

---

[9] I några av de berättande källor, som redan tidigare anförts kunna vi finna stöd för denna uppfattning. Scheffer skrev i sin p. m. 12.4.1772: »Il faut rendre ici cette justice à la Cour, que quoique liée avec les B(onnets) depuis tant d'années, et ayant tant des raisons d'etre partiale en leur faveur, elle fut cependant indignée de la meauvaise foi avec laquelle ils venoient d'agir dans l'occassion presente. Mais comme ils assuroient fortement que leurs intentions etoient toujours les memes, et qu'au cas qu'ils parvinssent à avoir la pluralité à la Diette, ils pousseroient egalement avec vigeur le projet de la reforme, la Cour demeura dans ses anciennes liaisons avec eux; en persistant neanmoins aussi dans ses liaisons nouvelles avec les Ch(apeaux) dont elle n'avoit absolument pas à se plaindre et qui protesterent pareillement de leur coté, que leur superiorité dans la Diette future, si contre toute attente ils pouvoient l'obtenir, ne seroit employée qu'à l'éxecution de la reforme utile et necessaire dont on avoit formé le projet.» Brokindsamlingen, vol. 15. I berättelsen för prins Henrik skildrade Lovisa Ulrika situationen på följande sätt: »Il n'y avoit d'autre conduite à tenir dans un moment si critique que de dissimuler et de tacher de consilier les Esprits et de porter les Bonnets à user de leur superiorité avec moderation», SA, konc. i Kungl. arkiv. I promemorian 1771 framställes denna fas i utvecklingen mindre klart. Där säges endast, sedan de misslyckade försöken att få dispositionen av de ryska penningarna och de för mössorna förmånliga valen vid riksdagens början skildrats: »Hofvet, som då såg sig i den ställningen, att vara helt och hållit bedragit af Mösspartiet och Ministrerne på den sidan samt exponeradt hos Breteuil och Grefve Fersen för misstankar att hafva deltagit uti bedrägeriet, höll sig några veckor stilla och försökte att återtaga Mösspartiet», Stafsunds arkiv.

söka genomföra denna självständiga hållning var intet lätt företag, och det fordrade otvivelaktigt stöd av egna anhängare, som kunde utgöra tungan på vågen. Det låter sig visserligen med föreliggande material knappast göra att i detalj följa hovets politiska verksamhet under riksdagens första månader. Den avspeglar sig oftast som ett svårgripbart skuggspel i ståndsprotokoll, diplomatrapporter, anteckningar och brev. Vissa väsentliga drag kunna dock urskiljas.

Det är påtagligt, att hovets omedelbara inflytande vid riksdagen till en början var synnerligen obetydligt. Ej ens på riddarhuset, där drottningens främsta anhängare hade säte och stämma, och Sinclair under den tid han deltog i riksdagsförberedelserna hade möjlighet att förse sina meningsfränder med fullmakter, kunde drottningen göra sina önskemål gällande. Detta visar utgången såväl av lantmarskalksvalet som av valet till sekreta utskottet.

Från början var drottningen motståndare till Ulrik Scheffers lantmarskalkskandidatur, som framfördes av vissa ledande hattar, och hon har tydligen ej varit främmande för tanken att stödja Rudbeck. Senare har möjligen den politiskt obetydlige men hovet närstående Hans Gustaf Rålamb varit hennes kandidat.[1] När Fersen i det förändrade läget efter subsidiefrågans avgörande själv åtog sig kandidatur, och valet syntes komma att gälla mellan honom och Rudbeck, har tydligen det missnöje drottningen vid denna tid hyste mot mössorna också tagit sig uttryck däri, att hon ej längre gav Rudbeck sitt stöd.[2] I den överenskommelse mellan ho-

[1] Coccejis rel. nr 32 22.6., nr 35 13.7.1764, SA; Sinclair t. Gyldenstolpe 17.9. 1764: »Je luy (Fersen) dit pour lors la demarche qui avoit été fait de ce Sr (Scheffer) pour le Marechalat de son frere. Il la desaprouva fort . . . Il recommande au reste de ne pas toucher cette question du Marechalat du tout . . . Rudbeck m'a ecrit qu'il etoit fort inquiet d'une conversation qu'il ait eu avec S. M. la R(eine) dans laquelle Elle l'avoit dit positivement de vouloir d'abord commencer les operations pour luy pour contrecarrer de cette façon Sch(effer). Rudbeck a tres raison de dire qu'une telle demarche gatteroit tout», Stafsunds arkiv. Angående Rålambs kandidatur se Ostermans rapport en cour nr 156 (14).25.9., ZA; Goodricke 21.9. 1764, PRO; Coccejis rel. nr 45 14.9.1764, SA.

[2] Breteuil 30.11., 7.12.1764, AE. Redan 13.11.1764 rapporterade Cocceji: »J'ai aussi demandé à S. M. quelles sont ses intentions sur le Marechal de la Diette; elle m'a depeint le colonel Rudbeck comme un homme tout obstiné et sujet à etre mené.» I sin rapport till konungen 18.1.1765 återgav Cocceji ett uttalande av drottningen, som han tolkade såsom ett tecken på hennes ståndpunktstagande emot Rudbeck, SA. Schack meddelade 11.1.1765, att drottningen låtit förklara,

vet och hattarna, som redan behandlats, ingick ju bland annat, att hovet skulle stödja Fersens val.[3] Sannolikheten talar också för att drottningen och hennes närmaste medarbetare verkat för Fersen och mot Rudbeck. Den sistnämndes röstövervikt blev emellertid betydande.[4] Hur valresultatet uppkommit, är givetvis omöjligt att utreda. Den uppfattning, som vill söka orsaken till Fersens nederlag inom själva hattpartiet, har flera förespråkare, medan andra anse, att också hovets anhängare röstat på Rudbeck. Denna sistnämnda mening var dock tydligen icke allmänt gällande ens bland ledande hattar omedelbart efter valet.[5]

Mera belysande för den svaga ställning hovet intog vid riksdagens början än det tämligen dunkla spörsmålet om dess roll vid lantmarskalksvalet är utgången av ridderskapets och adelns val till sekreta utskottet. I överenskommelsen med hattarna ingick ju också en punkt, enligt vilken hovet skulle stödja deras försök att vinna majoritet i utskottet.[6] Hur drottningen uppfyllt detta löfte kunna vi ej konstatera. Partiställningen på riddarhuset har i varje fall förhindrat, att tanken realiserades. Drottningens bemödanden begränsades också till att förmå mössorna att placera vissa enskilda hattar i utskottet. Det gällde främst Fersen, Hermansson, Rappe och Ehrensvärd. Hon inskränkte senare sina anspråk till att endast gälla Fersen och Hermansson.[7] Av dessa blev

att det vore henne likgiltigt, om Fersen eller Rudbeck valdes, DRA. Osterman rapporterade (11).22.1.1765, att Sinclair ej visat sig alltför benägen att genom sitt inflytande stödja Rudbeck, ZA.

[3] Se ovan s. 264.

[4] Röstsiffrorna voro 532 för Rudbeck, 415 för Fersen och 1 för Bielke, RAP 21.1.1765, RHA; jfr Malmström 5: 258.

[5] P. m. 1771: »Landtmarskalk blef vald, Rudbeck feck stor pluralitet, hvartill en ansenlig svärm af Hattepartiet bidrog», Stafsunds arkiv. Scheffers p. m. 12.4. 1772: »La Cour ne se declara pas ouvertement pour aucun d'eux (Fersen och Rudbeck); mais ses partisans les plus affidés, par une suite de leur longue habitude avec les B(onnets) voterent pour M. Rudbeck», Brokindsamlingen, vol. 15. Både Schack och Breteuil ansågo också, att fiender till Fersen inom själva hattpartiet varit verksamma, men Schack framhöll dock samtidigt, att hovets anhängare röstat för Rudbeck. Denna uppfattning om hovets roll delades dock till Schacks stora förvåning ej av hattarna, Schack t. Bernstorff 25.1.1765, DRA; Breteuil 25.1.1765, AE.

[6] Se ovan s. 264.

[7] Ostermans rapport en cour nr 189 (10).21.12. och depesch (11).22.1.1765, ZA; Coccejis apostille separé au Roi seul 22.1., dens. rel. nr 8 29.1.1765, SA; Goodricke 21.1.1765, PRO.

blott Fersen vald. Den omständigheten, att förutom hovet närstående personer sådana som J. A. Meyerfelt och J. F. von Schwerin även Sinclair invaldes, kan knappast överskyla det faktum, att drottningen ej lyckats genomdriva ens mycket begränsade önskemål i fråga om utskottets sammansättning.[8]

Under de närmast följande månaderna ha hovets ansträngningar främst inriktats på att stärka ställningen i ståndén för att med stödet av ett eget parti giva större eftertryck åt sina önskemål. Redan i början av februari omtalade Cocceji, att drottningen sökte bilda ett tredje parti.[9] Samtidigt bibehöll hon sin självständiga hållning gentemot både hattar och mössor. I diplomaternas rapporter kunna vi avläsa den reaktion, som dessa strävanden utlöste. Cocceji, som väntat, att Lovisa Ulrika efter mössornas seger i de betydelsefulla valen vid riksdagens början skulle helt ansluta sig till dem, kunde några veckor senare meddela, att deras förbittring mot hovet blev allt starkare.[1] Bland hattarna tyckes stämningen ha växlat mellan misstrogen förvåning och glada förhoppningar.[2]

För hovet har säkerligen den vändning riksdagsarbetet tog i och med de av mössorna i sekreta utskottet och dess underavdelningar inledda räfsterna mot den föregående regimens finanspolitik varit en besvikelse. Dess strävan tog ju först och främst sikte på en reform av författningen. En sådan intog ju också första

---

[8] RAP 1.2.1765, RHA; Coccejis p. s. t. rel. nr 8 31.1.1765, SA; jfr Malmström 5: 260.

[9] Coccejis rel. nr 10 5.2., nr 15 22.2.1765, SA.

[1] Coccejis p. s. t. rel. nr 8 31.1., rel. nr 12 12.2., nr 15 22.2.1765, SA.

[2] Breteuil 25.1., 16.2.1765, AE; Schack t. Bernstorff 25.1., 29.1., 1.2., 15.2., 22.2.1765, DRA. Belysande för den svåra ställning mellan partierna, som hovet intog, är en anteckning i Fredrik Sparres dagbok 23.2.1765. Sparre, som vid riksdagen representerade ätten Tessin, meddelar först en uppgift, som han erhållit »ifrån säker hand», att Sinclair med sina anhängare inom få dagar skulle »offentligen declarera sig» för hattarna. Osterman hade förgäves sökt hindra detta genom att hota honom med uteslutning från sekreta utskottet och drottningen med förvisning till änkesätet Gripsholm. Sparre dementerade emellertid själv omedelbart den av honom meddelade upplysningen. »Detta är», skrev han, »opphittat sqvaller, tvifvelsutan att stärka effecten af det infama talet, som några dagar förut fördts på mössornas klubb, . . . att nemligen drottningen skulle hafva fådt i förära af konungen i Frankrike för denna riksdagens skull 60.000 ducater. Hvad öfv. Sinclair i öfrigit beträffar, så är han vida skild ifrån att vilja declarera sig hatt.» Ericsbergs arkiv.

rummet i den principförklaring, om vilken hovet och mössorna enat sig. Men i denna överenskommelse hade blott några få av mössornas ledare deltagit. Även om det stod klart för flera av partiets mera upplysta anhängare, att en författningsreform i längden var oundviklig, därest mera omfattande förändringar skulle kunna undvikas, har denna uppfattning säkerligen ingalunda delats av alla. Vid riksdagens början har tydligen en viss splittring gjort sig gällande inom mösspartiet. Bland dess djupare led ha redan tidigt de förhandlingar, som innan riksdagen förts med hattarna, vållat en viss misstro mot ledningens reformplaner.[3] Den hållning, som hovet intog, då det icke gav mössorna sin oreserverade anslutning utan i stället förhöll sig kritiskt avvaktande, har säkerligen bidragit till att minska deras intresse för denna punkt i reformprogrammet.[4] Dessstom önskade partiets ledning sannolikt redan från början taga upp författningsfrågan först, sedan en grundlig vidräkning med hattarnas förvaltning genomförts.[5]

[3] Ett exempel på övertygelsen om nödvändigheten av en reform giver oss Daniel Tilas, som 7.7.1765 skrev: »Min herre vet och jag tror mig förr hafva berättat derom, at Constitutio Regiminis är en punct, som är i ämne til at förbättras, och jag är så mycket derföre, at om det ej skjer, så är lapperie med alt hvad vi gjordt; ty skal det längre på detta sättet stå och hvälfva, den ena riksdagen så och en annan på et annat vis, så stadnar det på slutet, om ej förr, dock vid Thronens vacance, ut til ett regeringssätt, som hvar ärlig svensk man önskar vara ogjordt», Stjärnarps arkiv. Angående splittringen bland mössorna skrev Schack 15.2.1765, att de voro delade mellan Löwenhielms, Rudbecks, Gyllensvaans och Ridderstolpes anhängare, som sinsemellan voro oense om den taktik, som borde tillämpas; jfr även hans depescher 1.3., 5.3., 8.3.1765, DRA, och Breteuil 1.3.1765, AE. Om motviljan mot en reform bland mössorna se Schacks depescher 18.1. och 1.2.1765, DRA. Jfr även Tilas' anteckning 19.2.1765 angående valet till sekreta utskottet: »Men dervid blef jag dock surprenerad at se gr. Nils Bielcke utesluten . . . men electorernas capricer voro emot gr. Bielcke för det de misstänkte honom at vara för mycket inne med gr. Fersens compositionsplan», Stjärnarps arkiv.

[4] Se t. ex. Coccejis rel. nr 12 12.2.1765, SA.

[5] Tilas sammanfattar hovets och mössornas olika uppfattningar i denna punkt på följande sätt: »Skiljaktigheten dem emellan har bestådt uti Tiden, när det skulle skie. Fruentimren hafva altid brottom, och altså har Drottningen velat, at det skulle skiedt straxt i början af Riksdagen, men hemligen har Fersen och dess vänner legat bakom til at sämedelst kunna undgå redogiörelsequestionerne. Däremot har landtmarschalken ständigt följdt den plan at först drifva redogiörelserne igenom för at derigenom så mycket tydeligare visa för nationen nödvändigheten af Constitutionens reformation och förändring: och ehvad hofvet anckat på fullbordan af landtmarschalkens engagement, så har han dock varit orörlig.» 13.6.1765, Stjärnarps arkiv.

Ett försök, som vid denna tid gjordes att aktualisera författningsfrågan, fick också ett för hovets förhoppningar nedslående resultat. Det torde numera vara omöjligt att i detalj klargöra, vad som föranledde Josias Carl Cederhielm att den 4 februari framlägga det bekanta memorial, vari han på grund av det allmänna missnöjet med riksdagarnas längd och allt för omfattande göromål föreslog sig själv till att under lantmarskalkens och talmännens »övervaro och samråd» jämte några ledamöter av de övriga ständen undersöka orsakerna till missförhållandena och utröna, huruvida de kunde bestå i »lagens sammansättning eller i utöfningen allena».[6] Men en granskning av tillgängligt källmaterial ger till resultat, att hovet med all sannolikhet ej stått främmande för Cederhielms företag och att det vid detta tillfälle handlade i samråd med vissa av de ledande partimännen. Händelsen vållade emellertid mycken uppståndelse och harm inom båda partierna.[7] Lovisa Ulrika förnekade senare liksom också Fersen och Hermansson sin delaktighet i Cederhielms initiativ.[8] Men Gyldenstolpe, som å hennes vägnar talade med Cocceji om tilldragelsen, vidgick dock, att hon sett memorialet och talat med Löwenhielm, Fersen och Hermansson om detsamma.[9] Även Sinclair och Rudbeck ha tydligen varit underrättade. Den sistnämnde gjorde dock senare gällande, att han icke läst aktstycket, innan det föredrogs. Han fick emellertid uppbära mycket klander för sitt uppträdande i saken, och man sammanställde det till och med på ett för honom besvärande sätt med de antydningar om en författningsreform, som han gjort i sitt tal vid lantmarskalkstavens mottagande.[1] Av Breteuils rapport framgår, att hovet känt sig för hos Fersen, som ej velat avråda från att framlägga förslaget, då han dels ej ville förlora hovets förtroende, dels också var övertygad, att det icke skulle leda

---

[6] Cederhielms memorial 4.2., allegater t. RAP 1765—66 1: 2, RHA; jfr Malmström 5: 263 och artikeln Cederhielm i Biografiskt Lexikon.

[7] Fredrik Sparre skrev 8.2.1765 t. Ulla Tessin: »Des deux cotés on est egalement revolté des propositions qu'il contient et il ne s'agira de rien moins que d'exclure peut-etre son autheur de la maison des nobles», Ericsbergs arkiv.

[8] Coccejis rel. nr 11 8.2., nr 12 12.2.1765, SA.

[9] Coccejis p. s. t. rel. nr 11 8.2., dens. t. Solms 12.2.1765, SA. Tilas uppgiver, att Cederhielm själv hänvisat till Sinclair och Hermansson, 19.2.1765, Stjärnarps arkiv.

[1] Coccejis p. s. t. rel. nr 11 8.2., rel. nr 12 12.2.1765, SA; Schack 8.2.1765, DRA.

till något resultat.[2] Löwenhielms medverkan vitsordas också av Ostermans depescher, men man får av dem det intrycket, att icke heller han handlat uppriktigt gentemot hovet.[3] Att tendensen i Cederhielms memorial tämligen väl överensstämde med de reformtankar, som tidigare dryftats mellan hovet och partiledarna, utgör väl i och för sig intet bevis för att han handlat på hovets uppdrag. Men mot bakgrunden av här relaterade omständigheter och det faktum, att Cederhielm uppenbarligen av vissa bland sina samtida ansågs stå hovet tämligen nära, synes den slutsatsen ingalunda oberättigad, att drottningen i hans initiativ sett ett välkommet tillfälle att bringa författningsreformen å bane.[4] Hur härmed än

[2] Breteuil 16.2.1765, AE. Den framställning, som Breteuil samtidigt gav Schack, av bakgrunden till Cederhielms aktion avviker högst väsentligt från hans egen rapport och torde framför allt vara föranledd av hans samtidiga försök att förmå det danska hovet att ekonomiskt bidraga till det stöd han gav hattarna vid riksdagen. Att Osterman och Goodricke, såsom Breteuil uppgav för Schack, skulle ha konsulterats om Cederhielms memorial, vederlägges fullkomligt av deras rapporter; Goodricke 5.2., 8.2.1765, PRO; Ostermans rapport en cour nr 10 (28.1.) 8.2.1765, ZA; Schack 15.2.1765, DRA. Ej heller Scheffers påstående, att varken drottningen eller Sinclair haft minsta del i Cederhielms tilltag, förtjänar med hänsyn till övriga källor någon tilltro. Det förestavades sannolikt också av särskilda hänsyn till Schack, Schack 22.2.1765, DRA.

[3] Ostermans rapports en cour nr 10 (28.1.) 8.2., nr 12 (4).15.2.1765, ZA; se även reskript nr 6 t. Osterman (17).28.3., Sbornik 57: 208 ff. Amburger synes, a. a. 123, ha missuppfattat innehållet i reskriptet, då han säger, att »die eigenmächtige Ablehnung des Reformantrages Cederhielms» skulle varit ett brott mot regeln, att mössorna borde med Osterman överenskomma om alla åtgärder, innan de företogos. Det var icke avböjandet av Cederhielms förslag, som ogillades, utan den omständigheten, att hans memorial framlagts utan att Osterman först underrättades, Sbornik 57: 210. Cocceji säger i sin rel. nr 11, att Cederhielms memorial rubbade mössornas planer i författningsfrågan. Genom en av alla fyra stånden sammansatt deputation ville man undersöka, hur lagarna iakttagits. Denna deputation skulle uppvisa, i hur hög grad de ändringar, som regeringsformen varit underkastad, stredo mot dess anda. På så sätt skulle man omärkligt och utan att oroa nationen kunna återupprätta 1720 års grundlagar, SA, jfr ovan s. 269 not 2. Löwenhielms uppträdande är vid detta som vid många andra tillfällen svårt att genomskåda. Att han plägat särskilda förbindelser med hovet antydes också av den omständigheten, att Lovisa Ulrika hos Osterman och Cocceji lät särskilt anbefalla honom som lämplig att leda mössorna, Coccejis rel. nr 8 29.1., nr 11 8.2.1765, SA.

[4] Cocceji kallade honom till och med »un des creatures de la Cour», rel. nr 11 8.2.1765; jfr även ministerialnot t. Cocceji 2.3.1765, SA. Cederhielm var nyutnämnd kammarherre och hade också nyligen erhållit kammarråds titel. Tilas skrev härom 19.2.1765, att han »fådt först Cammarharre caractere igenom Sin-

må förhålla sig, fick memorialet snarast en motsatt effekt. Det möttes med en storm av ovilja och återtogs helt enkelt av sin författare, sedan lantmarskalken uppskjutit ärendets handläggning flera dagar för att låta vågorna lägga sig.[5]

*

Den självständiga hållning, som hovet sålunda vid riksdagens början sökte intaga, kom till uttryck också i dess förhållande till de utrikes makterna. Både direkt genom Osterman och på omvägen över Berlin sökte den ryska utrikesledningen påverka Lovisa Ulrika till en mera tillmötesgående hållning. Redan den 27 december 1764 varnade konung Fredrik på rysk begäran sin syster för Frankrikes avsikter, och den 26 januari 1765 klandrade han i ett brev hovets hållning mot Osterman omedelbart före riksdagen.[6] Men även om Cocceji till en början ansåg, att konung Fredriks råd avhållit Lovisa Ulrika från en fullkomlig brytning med mössorna[7], kunde de dock lika litet som de démarcher han på rysk önskan fick order att företaga hos drottningen förmå henne att böja sig för kejsarinnan Katarinas avsikter[8]. På konung Fredriks brev svarade Lovisa Ulrika med en utförlig apologi för sitt upp-

---

clairs recommendation och straxt derpå Cammarråds caractere igenom Rådets åtgärd», Stjärnarps arkiv. De skäl MALMSTRÖM anför i noten på sid. 263 synas ej förbjuda antagandet, att Cederhielm haft förbindelser med hovet. Det framgår visserligen icke av de anförda ställena i sekreta utskottets protokoll, att C. skulle »ha öfvergått till hofvet», men å andra sidan utesluter knappast hans ståndpunktstagande vid dessa båda tillfällen, att han kan ha stått i förbindelse med hovet, när fråga var om hans memorial 4.2. Se S.U:s prot. 16.2., 18.2., 6.3., Utskottshandlingar 1765: 1. FRYXELL anser utan reservationer Cederhielms aktion vara ett i samförstånd med hovet och vissa partiledare företaget försök att förverkliga författningsreformen, 41: 30.

[5] RAP 4.2., 9.2.1765, RHA; jfr MALMSTRÖM 5: 263 och Coccejis rel. nr 12 12.2. 1765, dens. t. Solms s. d., SA; Goodricke 8.2.1765, PRO. Om effekten av Cederhielms memorial se Schack 8.2., 12.2.1765, DRA.

[6] Fredriks brev 27.12.1764, Kungl. arkiv och Stafsunds arkiv, konc. i SA; jfr Pol. Corr. 24: 80. Det var föranlett av Solms' rapport t. konungen nr 171 (26.11.) 7.12.1764, SA. Den till Fredriks brev fogade notisen utgör en resumé ur Solms' depesch. Fredrik t. Lovisa Ulrika 26.1.1765, Kungl. arkiv; jfr Pol. Corr. 24: 106.

[7] Cocceji t. Fredrik 18.1.1765, SA.

[8] Solms t. Fredrik nr 173 (7).18.12.1764, Fredrik t. Cocceji 5.1.1765, SA; jfr Pol. Corr. 24: 88.

trädande.[9] Cocceji lyckades med sina framställningar endast uppnå att drottningen undandrog honom sitt förtroende.[1] Konung Fredriks uppträdande dikterades främst av hans önskan att ställa sin mäktiga allierade till freds och att bespara systern ytterligare bittra erfarenheter. Han understödde emellertid knappast helhjärtat Rysslands nordiska politik och synes alltjämt ha hyst tvivel om varaktigheten av dess framgångar i Sverige. Därför önskade han ej heller, att Cocceji skulle engagera sig allt för djupt i samarbetet med Osterman.[2] Samtidigt sökte han emellertid dämpa den ryska missbelåtenheten med drottningens hållning, och han trodde sig också kunna meddela henne gynnsamma resultat av detta arbete.[3]

I Petersburg synes man emellertid ha fruktat, att Frankrike genom att också utlova sitt stöd åt reformpolitiken sökte vinna det svenska hovet. Dessa farhågor ha tydligen gjort ett starkt intryck på Panin, som till och med i slutet av januari för Solms förklarade, att han redan betraktade Sverige som förlorat.[4] Man hoppades emellertid alltjämt kunna förmå det svenska hovet att följa sina råd och uppdrog därför i början av februari åt Osterman att för konungaparet och framför allt för drottningen framhålla, hur föga pålitliga Frankrikes löften voro. Om deras majestäter däremot i överensstämmelse med sina naturliga intressen begränsade sin verksamhet till att blott vid behov understödja mössorna,

---

[9] Lovisa Ulrika t. Fredrik 12.2.1765, SA, konc. i Kungl. arkiv; jfr Cocceji t. Fredrik nr 11 8.2.1765, SA.

[1] Coccejis rel. nr 5 18.1., p. s. t. nr 6 22.1., nr 8 29.1., nr 10 5.2., p. s. t. nr 15 22.2.1765, SA.

[2] Ministerialnot t. Cocceji 21.1.1765 innehåller bland annat följande: »Vous sentirez surtout combien vous devez menager mes propres interets dans une conjoncture si delicate et éviter ce qui pourroit me commettre . . . avec la cour de Russie.» Den 2.2. skrev Fredrik t. Cocceji: »C'est donc à cette occassion que je veux bien vous faire observer, quoique absolument pour votre unique direction, qu'en effet il m'importe peu si les Suédois s'accomodent avec la France ou avec la Russie mais que mon grand but en ceci est que . . . ma soeur aille de pas mesurés et ne s'expose pas à des malheurs par une conduite précipitée.» Pol. Corr. 24: 112; Fredrik t. Cocceji 19.2., Pol. Corr. 24: 125; Fredrik t. Lovisa 3.3.1765, Stafsunds arkiv; jfr Pol. Corr. 24: 135, FHS 3: 330.

[3] Fredrik t. Solms 25.12.1764, SA; Pol. Corr. 24: 76; Solms t. Fredrik nr 179 (31.12.1764) 11.1.1765, nr 188 (8).19.2.1765; Fredrik t. Lovisa Ulrika 25.4.1765, SA; jfr Pol. Corr. 24: 176.

[4] Solms t. Fredrik nr 182 (15).26.1.1765, SA; jfr Sbornik 22: 357.

som endast önskade deras och landets bästa, skulle kejsarinnan med alla medel verka till deras förmån, till dess de återfått sina lagliga rättigheter och prerogativ.[5] Denna démarche utfördes i Stockholm de sista dagarna av februari genom Horn, som ännu en gång åtog sig att fungera såsom den ryske ministerns språkrör, och Cocceji, som på grund av sina instruktioner ansåg sig befogad att medverka, men den hade icke önskat resultat. Konungaparet föredrog att uppfatta hela framställningen som en allmän vänskaps- och artighetsbetygelse och bad Osterman svara i överensstämmelse härmed.[6]

Redan vid denna tid hade drottningen anledning att misstro Rysslands avsikter. Den vetskap hennes närmaste omgivning redan i februari erhållit om underhandlingarna mellan Petersburg och Köpenhamn rubbade allvarligt de förhoppningar man trott sig kunna fästa vid kejsarinnans vänskap.[7] Säkerligen ha de omtalade påtryckningsförsöken ytterligare stärkt hennes övertygelse om nödvändigheten att iakttaga en självständig hållning i den svenska partikampen. Minst av allt ville hon låta bruka sig som ett redskap för främmande intressen. Det var bland annat just mössornas osjälvständighet mot de utländska bundsförvanterna, som framkallade hennes kritik mot dem.[8] Som ett uttryck för denna övertygelse böra vi uppfatta det steg hovet nu i början av mars tog genom att sätta en länge närd plan i verket och lämna huvudstaden för en längre vistelse på Ulriksdal.[9]

---

[5] Reskript t. Osterman (26.1.) 6.2.1765, ZA; jfr Sbornik 57: 159 ff.

[6] Ostermans rapport en cour nr 18 (24.2.) 7.3.1765, ZA; Coccejis rel. nr 15 22.2., 16 26.2., 17 1.3.; dens. t. Solms 1.3.1765, SA; Goodricke 26.2., 5.3.1765, PRO. Goodricke, som också i överensstämmelse med Ostermans instruktion uppmanades att deltaga i démarchen, avböjde dock, då han ej ansåg sig bemyndigad till ett sådant steg, men han lovade att underhand hos sina vänner bland hovets anhängare stödja den.

[7] Gyldenstolpe t. Düben 6.2.1765, Kungl. arkiv.

[8] Ett belägg härpå är konungens snäva svar till Rudbeck, då denne uttryckte sin tillfredsställelse över att Osterman liksom han själv arbetade för konungens intressen, Coccejis rel. nr 16 26.2.1765, Lovisa Ulrika t. Fredrik 12.4.1765, SA, konc. i Kungl. arkiv.

[9] Cocceji t. Fredrik 18.1., p. s. t. nr 6 22.1., nr 17 1.3., Cocceji t. Solms 1.3. 1765, SA. Scheffer framställde för Schack hovets resa som en yttring av missnöje med mössorna, Schack 22.2.1765, DRA. Så torde de också själva ha uppfattat den, Schack 1.3.1765, DRA; jfr även Goodricke 5.3.1765, PRO, och Ostermans rapports en cour nr 17 (24.2.) 7.3., 18 (18.2.) 1.3., 20 (25.2.) 8.3.1765, ZA. Enligt

En belastning i drottningens förhållande till de av den svenska politiken intresserade utländska makterna låg emellertid i den omständigheten, att hovet i sina framställningar både till Ryssland och England uppställt som ett av syftemålen för sina strävanden att bryta Frankrikes inflytande i Sverige.[1] När hon nu sökte vidmakthålla sitt oberoende gentemot de båda partierna och därvid förhöll sig kritisk också mot sina gamla bundsförvanter, mössorna, och deras förbindelser med just de båda makter, som arbetade för detta mål, uppfattades detta som förräderi från hennes sida, och man tolkade det endera så, att motparten vunnit henne med löften om ännu större fördelar eller också som ett tecken på dunkla framtidsplaner.[2] Än mera stärktes man i denna uppfattning, sedan hennes förbindelser med hattarna genom den engelska underrättelsetjänsten blivit bekanta.[3] När hon med full rätt förnekade, att hon slutit ett avtal med *Frankrike* — ty den överenskommelse om begränsad samverkan med *hattarna*, som hon omedelbart innan riksdagen ingått, kan dock, som vi redan sett, ej betecknas på detta sätt — trodde man henne ej.[4]

Ett resultat av allt detta och av den omständigheten, att man efter mössornas seger vid riksdagen ansåg sig ha mindre behov av hovets medverkan, blev, att den ryska utrikesledningen, när den nåddes av underrättelsen om Ostermans misslyckade démarche hos hovet i slutet av februari och om dess resa till Ulriksdal, främst inriktade sina ansträngningar på att befästa mössornas ställning. I mitten av april instruerades Osterman följaktligen i överens-

---

Tilas' uppfattning däremot, ville hovet draga sig undan båda partierna och förorsakade därigenom missnöje på båda hållen, 4.3.1765, Stjärnarps arkiv. Med denna mening överensstämmer Breteuils, uttalad i en rapport 1.3.1765, AE, och Lovisa Ulrikas uttalande i brevet t. Fredrik 23.5.1765, SA, konc. i Kungl. arkiv.

[1] Jfr ovan s. 231, 245 f.

[2] Cocceji t. Fredrik 18.1., rel. nr 17 1.3.1765; Fredrik t. Lovisa Ulrika 3.3.1765, Stafsunds arkiv, konc. i SA; jfr Pol. Corr. 24: 135, FHS 3: 330, där brevet är odaterat. Reskript nr 4 t. Osterman (17).28.3.1765, ZA; jfr Sbornik 57: 202, Soloviev 6: 155; Sandwich t. Goodricke 12.2.1765, PRO; Schack 20.8.1765, DRA.

[3] Coccejis p. s. t. rel. nr 15 22.2., p. s. t. rel. nr 18 5.3.1765; Solms t. Cocceji (22.3.) 3.4., dens. t. Fredrik nr 204 (19).30.4.1765, SA.

[4] Lovisa Ulrika t. Fredrik 12.4.1765, SA, konc. i Kungl. arkiv; Fredrik t. Lovisa Ulrika 25.4.1765, Kungl. arkiv, konc. i SA; jfr Pol. Corr. 24: 176; Lovisa Ulrika t. Fredrik 23.5.1765, SA, konc. i Kungl. arkiv; Fredrik t. Lovisa Ulrika 2.6.1765, Stafsunds arkiv; jfr Pol. Corr. 24: 211, FHS 3: 331; Lovisa Ulrika t. Fredrik 19.6. 1765, SA, konc. i Stafsunds arkiv, jfr FHS 3: 333.

stämmelse härmed. Han skulle nu framför allt se till att mössorna förvärvade majoriteten i rådkammaren. Till deras egen omprövning överlämnades, huruvida och i vilken utsträckning de reformer, som borde företagas, också skulle avse att återgiva konungen hans lagliga rättigheter och prerogativ. De fingo dock det rådet att ännu lämna hovet dörren öppen till en återförening.[5]

*

Medan hovet bibehöll sin avvaktande hållning, fortsatte Sinclair och hans medhjälpare sitt arbete på att vinna ett ökat antal anhängare i ståndеn. En drottningen närstående källa uppgiver visserligen, att hovets försök att inleda samarbete med några av de ledande mössor, som tidigare hört till dess vänner, strandade på invändningen, att de själva nu hade ledningen och att de eftersträvade reformerna skulle genomföras av dem.[6] Själv förnekade hon också i brev till konung Fredrik, att hon lyckats bilda ett eget parti. Bristen på penningar förhindrade tyvärr allt sådant. Konungen och hon voro hänvisade till några få tillgivna, som av hederskänsla alltjämt höllo fast vid dem. Men samtidigt medgav hon dock, att hon försökte öka deras antal.[7] I diplomatrapporterna kunna vi följa spåren av denna verksamhet. Sammanhållningen bland mössornas tämligen heterogena anhängarskaror var uppenbarligen ej alltför stark, och Sinclair visste tydligen att med skicklighet använda sig av ledningens svårigheter att tillfredsställa de olika kretsarnas krav. Coccejis rapporter från vårmånaderna 1765 innehålla ständigt återkommande meddelanden om hur Sinclair sökte vinna anhängare från mösspartiet och liknande uppgifter återfinna vi hos Osterman och Stachiev.[8] Även Schack visste att berätta om splittringen bland mössorna och hur åtskilliga riksdagsmän framför allt i borgarståndet anslöto sig till »neutralitetspartiet». Ostermans arroganta uppträdande och lust att spela enväldig partichef bidrog till missnöjet.[9]

[5] Reskript nr 11 t. Osterman (8).19.4.1765, ZA; jfr Sbornik 57: 232 ff. Se även Panins randanteckning på Ostermans rapport en cour nr 18 och Katarinas anteckning, a. a. 231—232.

[6] P. m. 1771, Stafsunds arkiv.

[7] Lovisa Ulrika t. Fredrik 23.5.1765, SA, konc. i Kungl. arkiv.

[8] Coccejis rel. nr 29 16.4., 30 19.4., 36 10.5., 43 7.6., 44 11.6.1765, SA; Ostermans rapports en cour nr 46 och 48 (5).16.5., Stachievs depesch (2).13.5.1765, ZA.

[9] Schack 1.3., 8.3.1765, DRA.

Vi kunna också bilda oss en uppfattning om med vilka medel, hovet lyckades vinna de anhängare, som i ständen bildade det tredje partiet. Cocceji uppgiver flerfaldiga gånger, att Sinclair hade penningmedel till sitt förfogande[1], och han antydde till och med något senare, att de härrörde från Frankrike och de storköpmän, som voro inblandade i räfsten med växelkontoren[2]. I juli månad rapporterade han i ett annat sammanhang ett rykte, som ville veta, att drottningen pantsatt värdeföremål för att underhålla sitt parti.[3] I juni har hovet säkerligen, som vi i ett senare sammanhang skola påvisa, erhållit ekonomiskt stöd utifrån, men under de månader, då det konsoliderade sin ställning och samlade sina anhängare, har så knappast varit fallet. Från Storbritannien, Ryssland eller Preussen har något understöd under rådande omständigheter icke kunnat komma i fråga. Varken Breteuils eller Schacks rapporter giva anledning till den ringaste förmodan, att förhållandet varit annorlunda beträffande Frankrike och Danmark. Den möjligheten finnes ju dock, att konungaparet i någon utsträckning kunnat använda egna eller upplånade medel, men med kännedom om dess redan tidigare ansträngda ekonomi torde man kunna utgå från att det i varje fall blott kan ha rört sig om obetydliga summor. Osterman och Cocceji omtala emellertid ett annat medel, som stod till dess förfogande och som tämligen säkert kommit till användning även nu, nämligen löften om kunglig välvilja vid framtida utnämningar.[4] Denna möjlighet att värva anhängare framför allt på riddarhuset men också inom präste- och borgarstånden hade redan tidigare tagits i bruk, och Sinclair var ingalunda obekant med densamma.[5] För övrigt torde de olika åsikter, som rådde bland mössorna och den kritik mot överdrifterna i partiets politik, som så småningom började göra sig gällande framför allt på riddarhuset och inom borgarståndet ha utgjort en tämligen fruktbar jordmån för Sinclairs, J. A. Hamiltons, Hasenkampffs och Malmsteins bemödanden.[6]

---

[1] Rel. nr 29 16.4., 30 19.4.1765, SA.

[2] Rel. nr 44 11.6.1765, SA. [3] Rel. nr 58 30.7.1765, SA.

[4] Coccejis rel. nr 45 14.6.1765, SA.

[5] Se t. ex. Lovisa Ulrikas berättelse för prins Henrik av Preussen, SA, konc. i Kungl. arkiv.

[6] Hasenkampff utpekas som en av Sinclairs medhjälpare i Coccejis rel. nr 42 4.6.1765, SA, och är även f. ö. känd som anhängare av hovet. J. A. Hamilton

Den politik, som hovet sålunda förde, hade otvivelaktigt udden riktad främst mot den radikala falangen av mösspartiet. Det var ur mössornas led, som Sinclair sökte vinna anhängare för det tredje partiet. Mot deras åtgärder vände drottningen sin kritik under samtalen på Ulriksdal, medan hon samtidigt bibehöll ett förtroligt umgänge med några av de ledande hattarna.[7] Men man kan dock icke påvisa, att hovet ännu träffat ett slutligt val mellan partierna.[8] Dess hållning var alltjämt avvaktande. Dess strävan

---

omtalas av Cocceji i rel. 43 7.6.1765, SA, av Stachiev i en rapport en cour (27.6.) 8.7.1765, ZA, och av Tilas 2.6.1765, Stjärnarps arkiv. Malmstein, som från början otvivelaktigt var mössa, ehuru med staikt hovvänlig uppfattning, nämnes i Coccejis rel. nr 44 11.6. och av Schack 11.6. Ang. Malmstein se även MALMSTRÖM 5: 293. Stachiev refererar i sin rapport den kritik Malmstein riktade mot mössornas politik. Belysande för splittringen och oron bland mössorna äro Tilas' skildringar, daterade 25.5. och 5.6.1765, Stjärnarps arkiv.

[7] »Le comte Osterman n'a aussi pu s'empecher de me temoigner son mecontentement de ce que la cour dans ses propos à Ulrichsdahl donne une ridicule à tout ce qui se fait ici», Coccejis rel. nr 34 3.5., jfr 38 17.5.1765, SA. I brev t. konung Fredrik 19.6.1765 uttalade sig drottningen på följande sätt om mössornas politik under våren: »J'en appelle à vous meme, mon cher frere, s'il est dans la nature humaine de voir le patrimoine de ses enfants ruiné et detruit sans en gemir? Quel prince fera consister le bien-être de son Royaume à ruiner de fond en comble ses plus riches Negotians et detruire par une trop violente operation tout le credit et le commerce de la Nation? Comme je n'ai jamais pu approuver, au contraire que j'ai toujours combattu un plan de reforme aussi nuisible et qui est enfanté par des gens qui se laissent gouverner par la haine et leurs interets particuliers», SA, konc. i Stafsunds arkiv, jfr FHS 3: 333. Om drottningens välvilja mot ledande hattar se t. ex. Schack 26.5.1765, DRA, och Coccejis rel. nr 38 17.5.1765, SA.

[8] Sinclair gjorde alltjämt gällande, att hans åsikter överensstämde med mössornas, se t. ex. Coccejis rel. nr 42 4.6., 43 7.6., 44 11.6.1765, SA. Breteuil beskrev 19.6. Sinclairs och det tredje partiets ställning vid denna tid på följande sätt: »Le colonel St. Clair, qui, brouillé avec les chefs du parti patriotique, tenoit dans l'inaction faute d'argent un corps separé formé des plus zelés seviteurs de la Cour», AE. Tilas berättar om ett samtal med drottningen 26.5.1765: »Drottningen beklagade, at man satt ut det ryktet, som hade hon öfverlemnat sig til franska partiet, hvilket hon försäkrade sig aldrig giordt eller tänkte giöra. Hon hade mera ordsak at vara missnögd med vårt folk, som drager sig undan från Hofvet, än at de hafva ordsak vara missnögde med henne. Men at Hofvet ej vil synas uti så critiske ställningar, hälst då visse saker pousseras för långt samt då visse personer styra alt utan at man vet hvarthän alltsammans skal lända, det lärer hvar förnuftig gilla», Stjärnarps arkiv. Till konung Fredrik skrev drottningen 23.5. 1765: »Je ne travaille pas contre le parti Russe. Si jamais je le ferois ce serait à contre coeur. Je ne fais non plus rien pour ce parti, car il est de soi meme tout puissant et ne cherche pas mon appuy», SA, konc. i Kungl. arkiv.

att med stödet av ett antal anhängare kunna bilda tungan på vågen syntes ännu ej omöjlig att förverkliga. Hattledarna visade alltjämt i känslan av sin svaghet hovets önskningar stor hänsyn.[9] Å andra sidan hade dess hållning ännu ej, hur starkt missnöje den än väckte hos mössorna, förmått dessa att fullständigt övergiva tanken på samarbete. Inflytelserika medlemmar av partiet hyste dessutom alltjämt sympatier för hovet.[1] På mössornas initiativ vidtogos under vårmånaderna flera åtgärder, ägnade att tillfredsställa det.[2] Av större betydelse var emellertid, att författningsfrågan alltjämt hölls öppen.

Efter Cederhielms misslyckade försök i början av februari att bringa det ömtåliga spörsmålet å bane dröjde det inemot två månader, innan det åter blev föremål för överläggningar vid riksdagen. När sekreta utskottet den 26 mars på grund av sin framställning till ständerna om bankens och växelkontorens mellanhavanden fick deras uppdrag att utarbeta förslag till instruktion för den stora deputation, som skulle undersöka dessa ärenden, fastställdes ett redan i utskottets expeditionsdeputation utarbetat förslag, som uppdrog åt den stora deputationen, att utom de redan berörda målen också pröva frågan, »hvarför rikets goda lagar haft så elak verkställighet», och inkomma med sitt betänkande, »huru allt sådant rättas bör».[3] Den av sekreta utskottet föreslagna instruktionen, som sålunda på en omväg öppnade möjligheten till prövning av författningsfrågan, bifölls av ständerna.[4] Tillvägagångssättet är

---

[9] Belysande är därvidlag deras hållning till frågan om giftermålet mellan kronprinsen och den danska prinsessan Sophia Magdalena; jfr Nilsson, HB 5: 278 ff., 288, 293, 296, 301.

[1] Se t. ex. Tilas' ovan citerade anteckning 5.6.1765.

[2] Exempel härpå utgör utplånandet av de sista spåren av 1756 års händelser och beviljandet av ett större anslag till firandet av Adolf Fredriks födelsedag, Malmström 5: 286; jfr Schack 2.4., 10.5.1765, DRA; Goodricke 29.3.1765, PRO. Till konungens födelsedag 14.5. inbjödos representanter för ständerna, RAP 13.5. 1765, RHA; PrP 13.5.; BoP 13.5.; BdP 13.5.

[3] S. U:s prot. 19.3., 21.3., 22.3., 26.3., utsk.handl. 1765—66 vol. 1; RAP 22.3., 23.3., RHA; PrP 22.3.; BoP 22.3.; BdP 22.3., 23.3.1765.

[4] RAP 27.3., RHA; PrP 27.3.; BoP 27.3.; BdP 27.3.1765. Sekreta utskottets protokollsutdrag med förslaget till instruktion försett med anteckningar om de fyra ståndens beslut, den s. k. löparen, förvaras i vol. 11 av borgarståndets arkiv 1765—66. Originalinstruktionen finnes bland stora deputationens handlingar, utsk.handl. 1765—66, vol. 111. Instruktionen är publicerad i samlingen Frihets-

signifikativt för situationen. Man vågade ej direkt gripa sig an med problemet utan smugglade med hjälp av omskrivande vändningar in det i ett sammanhang, med vilket det icke hade något naturligt samband.[5]

När stora deputationen skulle börja sitt arbete, beslöt man också på lantmarskalkens förslag att skilja de båda frågorna åt. Ett särskilt utskott, kallat stora deputationens större utskott eller lagutskottet, valdes. Det skulle »utarbeta hvad 2 och 3 §§ af instruktionen omröra kunde». Dess medlemsantal sattes till tolv adelsmän och sex av de övriga tre stånden vardera, alltså tillhopa trettio ledamöter.[6] Av dessa voro så vitt man nu kan döma blott tre hattar, alla insatta av ridderskapet och adeln, bland dem också Axel v. Fersen, som emellertid aldrig synes ha deltagit i utskottets överläggningar. Endast en tillhörde hovets anhängare, nämligen borgmästaren och hovintendenten Malmstein, som för övrigt ännu vid denna tid torde ha räknats till mössorna. De övriga tjugosex voro samtliga mössor.[7]

Genom dessa beslut hade sålunda början gjorts till en prövning av författningsfrågan. Även om utskottets sammansättning icke motsvarade, vad drottningen och hennes medarbetare ursprungligen tänkt sig, motsåg hon dock sannolikt med vissa förväntningar och en viss tillfredsställelse sakernas vidare utveckling.[8] Också mösspartiets ledning syftade efter allt att döma vid denna tidpunkt till en allvarligt menad reform.[9] Mellan hovet och mössorna fanns

---

tidens grundlagar och konstitutionella stadgar, utgivna av riksarkivet genom A. Brusewitz, s. 286.

[5] Jfr härmed Coccejis ovan s. 269 citerade upplysning om mössornas avsikter i författningsfrågan.

[6] Protokoll vid stora deputationens andra och tredje sammanträden 3.4., 18.4. 1765, utsk.handl. 1765—66, vol. 109, RA.

[7] Lista över ledamöterna i lagutskottets protokoll och handlingar, utsk.handl. 1765—66, vol. 110.

[8] Goodricke rapporterade 29.3., att hovet visat tillfredsställelse med de åtgärder, som på sistone vidtagits, PRO. Breteuil meddelade 19.4., att drottningen, sedan beslut fattats om lagutskottets upprättande, åter börjat närma sig mössornas ledare, AE.

[9] Cocceji skrev 29.3.1765 om stora deputationen och dess instruktion, att man ämnade utsträcka undersökningarna till grundlagarna och de ingrepp, som gjorts i desamma genom att konungen fråntagits vissa prerogativ, som tillkommo honom, SA. Schack meddelade 9.4.1765 ett samtal med Scheffer, vari denne uttalat som sin mening, att man nu komme att reformera författningen på så sätt,

sålunda ett föreningsband i författningsfrågan. En tillmötesgående politik i denna fråga kunde väntas medföra gynnsamma återverkningar på hovets hållning. Å andra sidan kunde en välvilligare attityd från hovets sida fördelaktigt påverka handläggningen av författningsfrågan.

Vid lagutskottets första sammanträden, som ägde rum under självskrivet ordförandeskap av en av de tre hattarna, greve Lewenhaupt, visade det sig emellertid, att meningarna voro tämligen delade i det grundläggande spörsmålet om utskottets arbetsuppgift. Men meningsskiljaktigheterna följde i detta fall knappast partilinjerna. Redan under överläggningarna i stora deputationen uttryckte en av mössornas ledamöter, överhovpredikanten Grunnerus, som sin uppfattning, »att äfven en grundlag kunde tåla förbättring, var rikets väl sådant nödvändigt fordrar», och Cederhielm, som visserligen, sannolikt till följd av sitt tidigare uppträdande[1], icke insattes i utskottet, framhöll nödvändigheten av en bättre verkställighet[2].

I lagutskottet väcktes och debatterades frågan, huruvida man skulle inhämta riksrådens yttranden »viritim eller hvar för sig» i det ärende, som låg under utskottets handläggning. En av de tre ledamöter, som tillhörde hattpartiet, lagmannen Falkenberg, tillstyrkte vid det första sammanträdet den 4 maj, att rådet skulle höras, och yrkade, att riksråden skulle förklara sig utan avseende »på det större eller mindre förbud, som emot vissa anstalters klandrande kunna vara gjorde» också över frågan, om laglydnadens förfall kunde bero på de uttydningar av grundlagen, som förekommit. Andra åter hävdade, att frågan gällde lagarnas verkställighet men icke deras och allra minst grundlagens innehåll och hänvisade därför till yttranden av de ständernas utskott, som granskade rådsprotokollen och överdomstolarnas arbeten.[3]

Trots att ett par av ledamöterna till följd av en utbruten eldsvåda måst avlägsna sig och förbehållit sig sina vota, beslöt man att

---

att konungen finge fria händer i alla utnämningsärenden, DRA. Tilas omtalade 18.4. lagutskottets planerade verksamhet som »en operation, som verkeligen syftar på vår rikskonstitutions examinerande och dess förbättring», Stjärnarps arkiv.

[1] Tilas 18.4.1765, Stjärnarps arkiv.

[2] Stora deputationens protokoll 3.4.1765, utsk.handl. 1765—66, vol. 109.

[3] Stora deputationens större utskotts protokoll 4.5.1765, utsk.handl. 1765—66, vol. 110.

inhämta riksrådens yttranden. Tvenne medlemmar, generalauditören v. Nackreij och översten Cederström, båda mössor, begärde dock att få avge särskilda yttranden.

Den föreslagna hänvändelsen till riksråden, vari man möjligen kan se ett försök att avhända mössorna initiativet, tyckes ha kommit mycken oro åstad. Vid nästa sammanträde, som ägde rum den 15 maj, debatterades enligt protokollets ord, »huruvida ämnet i 2 § af instruktionen vore så vidsträckt, att det rörde sjelfva grundlagarne och någon brist derutinnan eller felande verkställighet deraf», och därvid yttrade sig hovintendenten Malmstein och borgmästaren Ekman, vilkas anföranden dock tyvärr ej finnas bevarade. Generalauditören v. Nackreij uppläste det särskilda votum, som han bebådat vid föregående sammanträde, och förklarade bland annat: »När riksens ständer erkändt lagarne för goda, så tilltror jag mig icke eller att pröfva, om uti lagen är något fel, som hindrar dess verkställighet.» Även om en gammal lag vore felaktig, förklarade han vidare, vore den alltid bättre än en ny, vid vars antagande man kunde löpa fara och vid vars utövande man icke visste, om ej hela regeringssättet rubbades och förstördes. Om man nu infordrade riksrådens yttranden, komme dessa kanske att kasta skulden på själva lagarna, varigenom den ömtåliga frågan om en förändring av grundlagen kunde bringas å bane. Av dessa och andra skäl avböjde han en dylik remiss. Borgmästaren Munthe önskade däremot, att riksrådens yttranden skulle infordras »i det som rörde laglydnaden och verkställigheten; men icke om sjelfva grundlagarnes bestånd eller några förändringar deruti, hvilken tanka han abhorrerade och hölle sig i den delen vid instructionen, att våra lagar äro goda». Med honom instämde professor Amnell och prosten Kröger. Hovintendenten Malmstein och borgmästaren Kiörning däremot höllo fast vid det redan fattade beslutet, medan Ridderstolpe som en medelväg föreslog, att man skulle dröja med remissen till riksråden och under tiden infordra de föreslagna yttrandena från de protokollsgranskande deputationerna. Debatten fortsattes och avslutades, utan att man kommit till något resultat.[4]

Meningarna voro sålunda till en början tämligen delade i lagutskottet, och under de närmaste veckorna ägde intet nytt samman-

[4] Stora deputationens större utskotts protokoll 15.5.1765.

träde rum. Möjligen kan man bakom de meningsskiljaktigheter, som kommo till synes under dessa överläggningar, vid sidan av de olika uppfattningarna i fråga om önskvärdheten av en mera genomgripande reform, också skönja spåren av en motsättning mellan hovet och mössornas ledning, som hela tiden funnits, men nu började göra sig mera gällande.

Det program, som drottningen hoppats kunna genomföra vid riksdagen, omfattade icke blott en reform av grundlagarna, utan också en försoning mellan partierna och en utjämning dem emellan.[5] Att i sin helhet söka genomföra detta program var knappast längre möjligt. Men i ett avseende utövade det alltjämt inflytande på händelseutvecklingen; drottningen kände sig bunden av det löfte om förlåtelse och skydd mot förföljelser, som hon givit ledande hattar och som enligt hennes mening även mössornas ledare under hennes garanti biträtt.[6] Nyheten om det i april avslutade förbundet mellan Ryssland och Danmark och den hemliga artikeln rörande Sverige, som i maj nådde Stockholm, har sannolikt endast styrkt henne i övertygelsen om nödvändigheten att åstadkomma en nationell försoning.[7] Hennes strävan gick därför ut på att så vitt möjligt förhindra, att ingripanden mot enskilda blevo en följd av reformpolitiken. Av särskild betydelse blev detta, när tiden nu började närma sig att av riksråden utkräva räkenskap för deras ämbetsförvaltning. Då rykten om en förestående aktion mot vissa rådsherrar i slutet av april och början av maj begynte cirkulera, visade konungaparet också tydligt sitt missnöje.[8] Huruvida något samband finnes mellan dessa förhållanden och de försök, som samtidigt gjordes i lagutskottet, att draga in riksråden i överlägg-

[5] Lovisa Ulrika utvecklade vid ett samtal med Stachiev den 21 juni tanken på ett samarbete mellan partierna, och hur mössorna hade bort vinna vissa ledande hattar för ett gemensamt reformprogram i stället för att stöta bort dem, Stachievs rapport en cour (27.6.) 8.7.1765, ZA.

[6] Se t. ex. Lovisa Ulrika t. Gyldenstolpe i augusti 1765; »que le Roi et moi avions donné notre parole royale de ne jamais consentir qu'aucun recherche sur le passé se fit, que le passé seroit oublié et pardonné, que l'on travaillât sincèrement à retablir le bon ordre et les lois qui en font la sûreté. Que le marechal de la diète avoit donné la même garantie avec plusieurs des chefs de la diète», Stafsunds arkiv och EpG 26, KB; tryckt i FHS 3: 338 ff.; jfr berättelsen för prins Henrik och p. m. 1771.

[7] Jfr Malmström 5: 288 ff., Nilsson 303 ff.

[8] Schack 26.3., 10.5.1765, DRA; Coccejis rel. nr 34 3.5.1765, SA.

ningarna om författningsreformen är icke möjligt att avgöra. Däremot är sambandet mellan de följande händelserna och den nya överenskommelse mellan hovet och hattarna, som i dessa dagar började utformas, påtagligt.

Initiativet till denna överenskommelse utgick tydligen från de sistnämnda, som i samverkan med det tredje partiet sågo den enda möjligheten att rädda de hotade riksråden. Deras bemödanden att till sin fördel utnyttja den skara, som Sinclair och hans medhjälpare samlat på riddarhuset och i borgarståndet, ha kanske underlättats av de rykten om ett angrepp mot Sinclair från mössornas sida, som i slutet av maj månad cirkulerade.[9] Däremot tyckes det uppdrag, som Osterman ungefär samtidigt erhöll att övertyga hovet om nödvändigheten att ändra hållning gentemot mössorna genom att framlägga utdrag ur Breteuils intercepterade depescher icke ha haft någon betydelse i detta sammanhang. Den ryske ministern synes nämligen icke ha utfört det utan i stället ha nöjt sig med det intryck, som motsvarande innehåll i konung Fredriks brev den 2 juni kunde göra på systern. Detta brev ankom visserligen så sent, att ej heller det kan ha utövat något inflytande på hovets beslut i fråga om överenskommelsen med hattarna, men effekten har dock säkerligen varit en annan än den önskade. Konungens brev styrkte drottningen i hennes övertygelse om nödvändigheten att icke giva vika för mössornas och Rysslands påtryckningar.[1]

Malmström betraktar det avtal om samverkan mellan hattarna och den av Sinclair ledda gruppen, som blev resultatet av dessa överläggningar, såsom inseglet på hattarnas och hovets förening.[2] Denna uppfattning är knappast riktig. Avtalet, som träffades mellan Sinclair och dessas ledare, innebar, att det s. k. tredje par-

---

[9] Breteuil 10.5., 24.5., 31.5., 7.6., 19.6.1765, AE; Schack 21.5., 31.5.1765, DRA; jfr Nilsson 312, 313 och not 1. Tilas förnekar kategoriskt, att ryktet talade sanning, Stjärnarps arkiv.

[1] Se härom Solms t. Fredrik nr 204 (19).30.4.1765, Solms t. Cocceji (22.3.) 3.4.1765; Coccejis rel. nr 41 31.5., p. s. t. rel. nr 45 14.6., rel. nr 48 25.6.; Cocceji t. Solms 24.5.1765, SA; Breteuil 21.6.1765, AE; Fredrik t. Solms 26.6.1765, Pol. Corr. 24: 237; Ostermans depesch (10).21.6.1765, ZA; jfr Sbornik 57: 429; Fredrik t. Lovisa Ulrika 2.6.1765, Stafsunds arkiv, FHS 3: 331, Pol. Corr. 24: 211; Lovisa Ulrikas svar 19.6.1765, SA, konc. i Stafsunds arkiv, tryckt i FHS 3: 333; jfr Malmström 5: 292; Coccejis rel. nr 47 21.6.1765, SA.

[2] Malmström 5: 292—293.

tiet skulle samverka med dem för att stödja de hotade riksråden och de i räfsten med växelkontoren inblandade storköpmännen samt vidmakthålla den gällande planen för rikets försvar och produktplakatet. I författningsfrågan överenskom man att icke taga något initiativ utan avvakta mössornas åtgärder, stödja dem, om de voro ägnade att befordra rikets väl och i annat fall motverka dem.[3] Häremot skulle Sinclair för sitt partis underhåll få tre tunnor guld[4], varav en tredjedel skulle utbetalas under riksdagen[5]. Avtalet biträddes uttryckligen av hovet.[6]

Som torde framgå av denna redogörelse, var också denna överenskommelse liksom den i januari träffade begränsad till vissa bestämda punkter. Det är sålunda icke enbart den så att säga formella omständigheten, att Sinclair och hans anhängare alltjämt skulle uppträda såsom en särskild grupp, som gör det omöjligt att tala om en slutlig förening mellan hattarna och hovet. Det träffade avtalet skilde sig emellertid i en väsentlig punkt från det tidigare, nämligen i fråga om det understöd för finansieringen av verksamheten, som Sinclair erhöll. Därigenom och särskilt genom att det endast delvis utbetalades under riksdagen kom han otvivelaktigt i en ställning av beroende gentemot hattarna eller egentligen den franske ambassadören, som ju disponerade över penningmedlen. Men att detta avtal verkligen inledde ett varaktigt samarbete mellan hovet och hattarna berodde i högre grad på den följande händelseutvecklingen än på dess innehåll.

För hovet innebar det knappast någon eftergift, när det lovade sin medverkan till att förhindra eller mildra mössornas räfster

---

[3] Denna punkt är i Breteuils depesch 19.6.1765 formulerad på följande sätt: »De ne pas toucher à la constitution et au forme de gouvernement dans l'etat actuel des choses mais d'attendre tranquillement ce que voudront faire les Bonnets et à cet egard, afin de ne pas donner dans les pieges qu'ils pourroient tendre aux intentions les plus sages et les plus droites, ni d'eloigner pour jamais les vues et les moyens qui dans un tems plus favorable peuvent servir à mettre une plus juste compensation entre les droits de la Royauté et ceux de la Nation. Enfin d'examiner soigneusement sur cet important objet les démarches et les vues du parti dominant soit de s'y opposer avec vigeur si elles sont dangereuses, soit pour s'y preter de la maniere la plus convenable si elles avoient pour objet des mesures raisonables pour le bien public.» AE.

[4] 225.000 livres.

[5] Breteuil 19.6.1765, AE.

[6] »La Cour appuyoit la negociation du colonel St. Clair, promettoit d'en ratificier et tenir tous les points avec scrupule.» Breteuils anf. dep., AE.

samt till att upprätthålla försvarsplanen och produktplakatet. Allt detta stod ju i god överensstämmelse med dess nationella försoningsprogram. Däremot innebar det en fördel, att hattarna alltjämt utlovade en positiv hållning i författningsfrågan och framför allt, att penningmedel ställdes till förfogande, som möjliggjorde för Sinclair att utnyttja och vidare utveckla resultaten av sitt arbete på riddarhuset och inom borgarståndet.

Hovets verksamhet inriktades nu framför allt på att få författningsfrågan behandlad innan de mot riksråden riktade anmärkningarna kommo under ständernas avgörande. Härvid visade sig omedelbart en förmånlig verkan av det samarbete, som inletts med hattarna. Den 12 juni ägde en omröstning rum på riddarhuset angående de i växelkontoren associerades ansvar. Genom samarbetet mellan hattarna och det tredje partiet stannade ridderskapet och adeln i lika röstetal mellan stora deputationens ersättnings- och ansvarsyrkanden och ett mildare förslag, som hänvisade målet till ytterligare granskning av justitiedeputationen.[7] Resultatet av denna omröstning gjorde ett starkt intryck och föranledde bland annat lantmarskalken att ingripa i överläggningarna angående författningsfrågan för att dämpa motståndet mot en reform och på så sätt giva handläggningen av detta ärende en för hovet mera tillfredsställande vändning.[8]

---

[7] RAP 12.6.1765, RHA; Breteuil 19.6.1765, AE; Coccejis rel. nr 45 14.6.1765, SA; jfr Malmström 5: 276—277, 293.

[8] Angående det intryck hovets samarbete med hattarna gjorde se t. ex. Schack 7.6., 14.6.1765, DRA. Tydligast uttalar sig Tilas 13.6. om omröstningens verkningar: »Men förut måste jag korteligen nämna, at gårdagsvoteringen gjordt stark effect hos begge partier så at den varit synlig på begge sidor. Först hos landtmarskalken, som lofvat Hofvet, at det skulle blifva soulageradt och återfå en hop bortmiste rättigheter. Det samma har ock Fersen med Sinclair gjordt. En plan som med ett ord kallats composition och innehåller en art af Reformation i Constitutionen af vårt Regeringssätt. Skiljaktigheten dem emellan har bestådt uti Tiden, när det skulle skie. Fruentimren hafva altid brottom, och altså har Drottningen velat, at det skulle skiedt straxt i början af Riksdagen, men hemligen har Fersen och dess vänner legat bakom, til at så medelst kunna undgå redogiörelse questionerne. Deremot har landtmarschalken ständigt följdt den plan at först drifva redogiörelserne igenom för at derigenom så mycket tydeligare visa för nationen nödvändigheten af Constitutionens reformation och förändring: och ehvad Hofvet anckat på fullbordan af landtmarschalkens engagement, så har han dock varit orörlig. Nu sedan landtmarschalken af gårdagsvoteringen förmärkt at dess styrka begynte at ej blifva mer än jemnt op, fant han nödvändig-

Redan dagen efter voteringen på riddarhuset den 13 juni infann sig Rudbeck för första gången i lagutskottet och övertog ledningen av dess överläggningar. Sedan han erinrat utskottet om nödvändigheten att fastställa en lämplig arbetsmetod, begärde han, att ledamöterna skulle försäkra varandra om diskretion i fråga om allt, som yttrades under överläggningarna. Vad som kunde anföras under debatterna, borde behandlas med »kallsinnighet, utan all misstanka för sådane principer, som ej passa sig med regeringssättet». Lantmarskalkens föreställning »antogs av utskottets ledamöter med enhälligt nöje». Efter Rudbecks anförande utvecklade en annan framskjuten anhängare av mösspartiet, hovrättsrådet Adlermarck, närmare denna tanke. Regeringsformen vore varken despotisk, aristokratisk eller demokratisk. Den hade i stället sin egen princip i en väl avmätt jämvikt mellan konungens, rådets och folkets rättigheter. Vad man kunde företaga sig för att återställa den ena av dessa makter i dess med författningen överensstämmande styrka, när den genom de andras starkare verkan hade minskats, vore icke detsamma som böjelse för något av de så kallade oblandade regeringssätten. Det anstode i stället dem, som hade att vaka över rikets väl, att förhindra sådana stridigheter, som kunde försvaga den rätta jämvikten. Utan att behöva misstänkas för önskan att införa varken demokrati, aristokrati eller despoti hade upplysta och välsinnade medborgare rätt att yttra sig om vad de kunde finna i senare tillägg och förklaringar vara »mindre öfverensstemmande med regeringslagens enfaldiga och rena huvudgrund».

Efter Adlermarcks yttrande grep Ridderstolpe till ordet och framhöll, att »ingen regering eller förlänt magt» vore fullkomlig. Varje utövare av statsmakten, antingen det vore fråga om en enda person eller större och mindre församlingar, hade »sin gunstling och falska vän». Särskilt farliga voro dylika gunstlingar därigenom, att de kunde brukas av utländska makter till obehörig inblandning. Riksfäderna hade visserligen vidtagit kraftiga mått och

---

heten af at begynna operera til Hofvets nöje i Constitutionsquestionen och altså gjordes första början dermed i dag i stora deputationens lagutskott.

För det andra hos Hofvet, som igenom hemliga operationer fådt et bande tilsammans, som skulle lägga capzon på Enthusiasterna. Hofvet tror at detta bandet är så helt tilgifvet des afsichter, så at det kan våga alt, och drottningen tror nu, at hon har segern i sina händer.» Stjärnarps arkiv.

steg mot gunstlingar vid konungamaktens sida. »Men de hade icke nog försökt friheten för att kunna med lika varsamhet emot dess slippriga gunstling utställa sin vakt.» — Slutligen utvecklade också E. Ch. Reuterholm i ett längre diktamen till protokollet sin uppfattning i författningsfrågan. I Reuterholms intressanta inlägg har otvivelaktigt reformviljan fått ett mera preciserat men också säkerligen mera personligt uttryck än i de övriga uttalanden, som gjordes vid detta tillfälle. Då vi redan tidigare hänvisat till detsamma, må det här refereras.

Reuterholm konstaterade till en början, att orsaken till lagarnas dåliga verkan låg hos de styrande. Av dessa voro ständerna de högsta maktägande, men samtidigt bundna vid regeringsformens bestämmelser. Konungen ägde sina jura majestatica, som borde lämnas honom oförkränkta. Också han vore lagbunden men borde noga se till, att icke rådet överskred sina befogenheter och tillvällade sig makten att härska och regera. Rådet skulle endast råda och grunda sina rådslag på laga skäl. Han övergick därefter till en skildring av förhållandena före och efter 1738, varvid tiden före detta år ställdes i skarp kontrast mot hattväldet och den rad av oegentligheter och brott mot grundlagarna, som togo sin början med detta års partivälvning. Han framhöll därvid bland annat de orättfärdiga domarna mot Brahe och Horn »hvilkas så redeliga samt för fäderneslandets rätta regeringssätt så välmenande uppsåt som någon av oss, man med förrädaretecknet märkt». Vidare konstaterade han, att ständerna rubbat konungens lagliga rätt i utnämningsärenden och att rådet ytterligare kränkt denna rätt. Efter att ha utvecklat denna tankegång framhöll han, att rikets grundlagar av hänsyn till Frankrike blivit »dristeligen uphäfne, brutne och uti ett almänt missvårdsamt förakt kastade, hvilket ock nu således är svaret efter ed och samvete på den mig ställta fråga, hvarför rikets hälsosamma och nyttiga lagar och grundförfattningar hvarken haft eller kunnat hafva sin verkställighet». Reuterholm avslutade sitt diktamen med följande ord: »Alltså slutar jag därmed, att jag nu sagt min mening så godt jag kunnat och hunnit samt frälst min själ; anhållandes hos högloflige utskottet därjämte ödmjukeligen, att denna min mening, så framt dess beslut i andra considerationer till den föresatta frågas besvarande sig fördela skulle, må för min räkning, dock

utan namnets nämnande, få högloflige utskottets betänkande till stora deputationen åtfölja.»[9]

Vid lagutskottets sammanträde den 13 juni ingrep således lantmarskalken, understödd av några andra ledande krafter inom mösspartiet, för att inrikta utskottets arbete på en revision av det rådande författningspolitiska tillståndet. Någon verklig plan för dess bedrivande framlades dock ännu icke, ej heller några preciserade syftemål. Adlermarck förklarade blott, att jämvikten mellan statsmakterna rubbats och borde återställas. Reuterholm sökte påvisa, i vilka avseenden författningsutvecklingen efter 1738 inneburit ett brott mot 1720 års regeringsform, och framhöll därvid framför allt de rubbningar, som ägt rum i förhållandet mellan konung och råd. Endast Ridderstolpe antydde helt försiktigt, att garantier för framtiden kunde behövas mot frihetens missbruk. Längre än så gick man ännu icke. Också detta sammanträde avslutades utan att något beslut fattades. Frågan hölls alltjämt öppen, och under de närmaste veckorna ägde intet nytt sammanträde rum.[1]

Det är sannolikt, att detta icke endast berodde på att utskottsledamöterna ännu icke voro färdiga att fatta beslut. Medan hovet vid denna tid arbetade på att genomföra författningsreformen, innan ansvaret utkrävdes av riksråden, gingo mössornas strävanden i rakt motsatt riktning. De ville i stället hålla frågan öppen, till dess ett beslut fattats om rådet. Otvivelaktigt har även den ömsesidiga misstron mellan hovet och mössorna härvidlag spelat in.[2]

---

[9] Stora deputationens större utskotts protokoll 13.6.1765, utsk.handl. 1765—66, vol. 110. Av detta protokoll är den del, som innehåller lantmarskalkens, Adlermarcks och Ridderstolpes yttranden, tryckt i den samling, som 1769 utgavs med inledning av Anders Schönberg. Jfr LAGERROTH, a. a. 583. Reuterholms diktamen företer stora överensstämmelser med den promemoria nr 2, som i december 1763 med Stachiev översändes till Petersburg, jfr ovan s. 139 f.

[1] Stora deputationens större utskotts protokoll 13.6.1765, l. c.

[2] Tilas klarlägger mycket tydligt denna situation i en anteckning 7.7.1765: »Efter det är helgedag . . . så vil jag employera en stund at berätta hvaruti hufvudskiljaktigheterna emellan Hofvet och riksdagshufvudmännen består. Min Herre vet, och jag tror mig förr hafva berättat derom att Constitutio Regiminis är en punct, som är i ämne til at förbättras . . . Den andra puncten är den at hufvudmännen änteligen vilja hafva ombyte i rådet, och den kallar jag Deposition. Det är naturligt, at de så vilja hafva det, om de skola med trygghet lemna hufvudstyrelsen efter sig i sådane händer, som följa föreskrifter åt. Om sakens billighet eller obillighet kan talas mot och med i mångahanda considerationer,

Det egentliga angreppet mot rådet inleddes med stora deputationens anmärkningar om växelärendenas handläggning, som avgavs i mitten av juni 1765.[3] Av denna anklagelseskrift berördes Ekeblad och Scheffer. Först en månad senare avgav också mindre sekreta deputationen en redan länge förberedd anmärkningsskrivelse rörande likvidationen av de franska subsidierna. Denna senare skrivelse riktade sig mot samtliga de riksråd, som i november 1764 röstat för det franska förslagets antagande.[4]

Under de veckor, som nu närmast följde, utvecklade hovet en livlig verksamhet. Samtidigt som drottningen synes ha avböjt vittgående erbjudanden i författningsfrågan, framställda av mössorna med villkor, att hovet helt skulle stödja dem vid angreppet mot riksråden, sökte hon med olika medel förmå dem att uppskjuta avgörandet, till dess författningsfrågan lösts.[5] Vid ett sammanträffande med Stachiev, som kom till stånd genom Malmsteins bemedling och i all hemlighet ägde rum den 21 juni i en av paviljongerna vid Kina på Drottningholm, begärde hon, att Osterman och Stachiev skulle använda sitt inflytande till att uppehålla avgörandet i fråga om de i växelaffärerna inblandade riksråden, till dess den i stora deputationen planerade reformen av lagarna ägt rum. Hon fruktade nämligen, att de nya och för ärendena främmande riksråd, som kunde komma att intaga de lediga platserna

men det går jag nu förbi. Hofvet vil at constitution skal gå förut och depositionen efteråt; ty säger Hofvet, om I fån arrangera Depositionen och des återbesättning förut, som I viljen, och således fån säkrare tyglar i Edre händer, så tager Regeringslystnaden Er så, at I sedan frustrerar oss med alla Edra fagra löften, och all ting blifver i sitt förra stånd. Styresmännen åter vilja hafva Depositionen först och Constitutionen sedan; ty säga de, så länge Hofvet står in petitorio så måste det gjöra oss til viljes i återbesättningen: annars kan lätt hända, och vi befara det aldeles, at om Hofvet, som nu gjör så mycken god mine åt franska systemens folk, skulle få Constitutionen först i ordning, så ginge Hofvet ej allenast sin egen gång vid besättningen utan ock använde all sin styrka at contrecarrera Depositionen. Således tro de hvarann icke, och begge sidor misstänka hvarandras ordhållsamhet.» Stjärnarps arkiv. Att mösspartiets ledning önskade uppskjuta reformen till en senare tidpunkt framgår också av Ostermans rapport en cour nr 79 (8).19.7.1765, ZA; jfr Sbornik 57: 430.

[3] Stora deputationens skrivelse 7.6.1765, bland riksdagsacta 1765—66, bär påteckning, att det anmälts i rådkammaren 18.6.1765.

[4] Anmärkningen diskuterades i deputationen 4.6., justerades 5.7. och 11.7., expedierades 12.7. och anmäldes i rådet 18.7.1765, mindre sekreta deputationens protokoll, utsk.handl. 1765—66, vol. 25.

[5] Schack 2.7.1765, DRA; jfr Nilsson, a. a. 318.

i rådskammaren, skulle visa sig ha mindre känsla för konungens rättigheter än de, som nu tillhörde den, och att de framför allt komme att sträva efter att utvidga rådets myndighet. De skulle så mycket lättare kunna göra detta, som man ju redan spritt åtskilliga rykten om hovets omåttliga anspråk. Drottningen trodde sig bland annat kunna försäkra, att de riksråd det nu gällde skulle vara villiga att begära sina avsked, blott de kunde undvika vanheder och finge behålla sina pensioner. Stachiev svarade tämligen undvikande och framhöll, att Osterman och han själv tagit som regel att ej blanda sig i de inre svenska frågorna. Därför kunde de ej avtvinga mössornas ledare något löfte i denna fråga. Stachiev försäkrade emellertid, att de båda i överensstämmelse med kejsarinnans avsikter alltid rådde till att undvika alla slags åtgärder, dikterade av personlig ovilja. Drottningen begagnade även tillfället till att utveckla sitt politiska program och till att söka återknyta förbindelsen med Osterman. Detta senare torde emellertid knappast ha lyckats. Stachievs besök på Drottningholm tycks ha väckt den ryske ministerns livliga ogillande och nära nog vållat en brytning mellan kejsarinnans båda representanter i Stockholm.[6]

Drottningen framförde likaså sina önskemål direkt till möss-

[6] Stachievs rapport en cour (27.6.) 8.7.1765, ZA; jfr Solovjev 6: 158, Amburger, a. a. 126. Solovjev och efter honom Amburger referera emellertid andra partier av Stachievs rapport än dem jag funnit betydelsefulla. Stachievs besök på Drottningholm väckte tydligen stort uppseende och kommenterades livligt i den diplomatiska korrespondensen, se Coccejis rel. nr 48 25.6., 50 2.7., 51 5.7., 54 16.7., 64 20.8., dens. t. Solms 4.7.1765, SA; Goodricke 25.6., PRO; Schack 9.7., DRA. De uppgifter om Stachievs gentemot Osterman kritiska uttalanden, som återfinnas i dessa rapporter, synas kunna återföras på den skildring, som drottningen efteråt lämnade hattarna, se Breteuil 28.6.1765, AE. Att Stachiev vid denna tid hyste en från Ostermans uppfattning avvikande mening i de svenska angelägenheterna framgår av hans visserligen försiktigt formulerade depesch (2).13.7.1765, ZA. Stachiev påstod i sin synnerligen utförliga redogörelse, att besöket kommit till stånd på Malmsteins initiativ. Huruvida Malmstein handlat på uppdrag av drottningen eller om han för henne framställt det så, att Stachiev anhållit om sammanträffandet, är omöjligt att avgöra. I den redogörelse drottningen gav hattarna påstod hon dock, att det senare var fallet. Uppenbarligen var Osterman missnöjd med Stachievs verksamhet och misstänkte honom för att frondera. I och för sig är detta ej ägnat att förvåna, då Stachiev erhållit en i diplomatisk historia ganska ovanlig, gentemot beskickningschefen halvt självständig ställning, se Stachievs instruktion (11).23.12.1764, ZA; jfr Sbornik 57: 135. I reskript nr 20 t. Osterman (30.7.) 10.8.1765, ZA, godkändes såväl Stachievs démarche och Ostermans politik, jfr Sbornik 57: 430.

partiets ledning. När lantmarskalken med anledning av hennes födelsedag den 24 juli gjorde sin uppvaktning, sökte hon i ett samtal, som varade mer än två timmar, vinna också honom. Enligt Tilas förebrådde hon mössorna bland annat de ständiga uppskoven i författningsfrågan, medan de själva genomdrevo sina särskilda önskemål. Hon fruktade nu, att denna fråga komme att förbliva olöst. Hon påminde även om sina löften till hattarnas ledare. Cocceji förtäljer, att Rudbeck gav uttryck för sin uppskattning av storsintheten i hennes hållning gentemot hattarna men påpekade, att riksråden jämväl voro ansvariga inför ständerna för sina ämbetshandlingar och att man ej kunde bortse härifrån. Han lovade dock, att författningsfrågan skulle upptagas till behandling. Enligt Tilas' berättelse skall han till och med ha utfäst sig att låta detta ske, innan frågan om riksråden avgjordes.[7] I ett samtal, som hon en vecka senare hade med lantmarskalkens hustru, hotade drottningen att taga parti för riksråden, därest ej författningsfrågan först avgjordes.[8]

[7] Tilas 24.7.1765: »Landtmarschalken kom, som man plägar säja, i grefvens tid til Drottningholm. Han blef nådigt bemött men dock derjemte af Drottningen engagerad i en conference som varat öfver 2 timmar. Der har ej alt visor vankats men temmeliga sannsagor på både sidor. Likväl måste jag tilstå, at H:es Maj:ts föreställningar hafva varit så grundade och i en sådan suite efter Hennes idéer, at landtmarschalken behöft all sin styrka til contenance och utredning. Ibland reprocherne har det varit, at man upskiutit constitutionens företagande ifrån den ena tiden til den andra, på det at sedan mössorne fådt alt, som de vilja, så tänkte man sedan lämna Hofvet i samma situation som tilförne . . . och hon lade så til, at ingen bör tyda det illa ut för Hofvet, at det låtit försona sig på Rådets, Fersens och de öfriges deprecation. Slutet på den conferencen har blifvit, at landtmarschalken försäkrat at nästkommande måndag kalla til sig Serenius, Malmstein med flere til at öfverläggia, huru lagutskottet måtte komma i operation angående Constitutionens företagande, så at den frågan må gå förut, innan man kan företaga sig depositionen.» Stjärnarps arkiv. »La Reine doit avoir entretenû le Marechal de la Diette pendant plus de deux heures, exigeant qu'on ne touche point aux Senateurs auxquels elle dit avoir pardonné et voulant qu'on commence par retabler la Constitution. Le Marechal de la Diette a repondû, qu'il ne pouvoit qu'admirer la generosité de Leurs Majestés qui leur faisoit pardonner les fautes commises envers elles, mais que les Senateurs en avoient commises d'autres dans l'administration dont ils etoient responsables aux Etats et qu'il etoit d'autant moins en etat de l'empecher que la forme du Gouvernement sur cet article etoit clair et formel; il a ajouté que dés que le moment seroit venû de toucher à la Constitution il se feroit un devoir de remplir les engagements qu'il avoit contractés envers Leurs Majestés.» Coccejis rel. nr 57 26.7.1765, SA.

[8] Coccejis rel. nr 59 2.8.1765, SA; Schack 2.8.1765, DRA; Ostermans rapport en cour nr 83 (22.7.) 2.8.1765, ZA; Tilas 1.8.1765, Stjärnarps arkiv.

Det invecklade intrigspelet under dessa veckor, varunder försök synas ha gjorts att spela ut hattarna mot hovet och förmå dem att förklara sig mot en författningsrevision samt att skilja vissa av riksråden från de andra, avslutades med att Ekeblad och Scheffer själva begärde avsked.[9]

Att i detalj följa de underhandlingar, som ledde till detta avgörande, är knappast längre möjligt. Otvivelaktigt har hotet om förhör inför stora deputationen angående kronans mellanhavanden med växelkontoren varit av betydelse för det beslut de båda riksråden fattade natten mellan den 1 och den 2 augusti 1765.[1] Uppenbarligen har också hovet spelat en roll i detta sammanhang. Det är sannolikt, att förslaget om de båda riksrådens avgång framförts genom dess förmedling. Så framställes saken i varje fall i de båda källor, som innehålla mera detaljerade upplysningar på denna punkt, Tilas' anteckningar och den depesch, vari Stachiev relaterade Malmsteins berättelse om den roll han spelat. I gengäld lovade lantmarskalken, som torde hava tagit initiativet till denna underhandling, att författningsfrågan omedelbart skulle upptagas. Enligt Tilas' berättelse skulle han också hava utlovat, att den skulle slutbehandlas, innan något avgörande träffades om de övriga riksråd, mot vilka anmärkningar riktats, och innan de lediga platserna i rådkammaren återbesattes.[2] I andra källor göres emellertid gäl-

[9] Breteuil 28.6., 12.7.1765, AE; Hjärnes Lefvernesbeskrifning; Tilas nr 30 1.8. och 2.8.1765, Stjärnarps arkiv.

[1] Hiärnes Lefvernesbeskrifning; Breteuil 3.8.1765, AE; Schack 3.8.1765, DRA; jfr Nilsson, a. a. 314 noten; Fredrik Sparre t. Ulla Tessin 2.8.1765, Ericsbergs arkiv; Gyldenstolpe t. Lovisa Ulrika odat. (sannolikt 1.8.1765), Stafsunds arkiv. Av stora deputationens protokoll framgår, att man övervägde att ställa nya frågor till de riksråd, som berördes av affären med växelkontoren, utsk.handl. 1765—66, vol. 109.

[2] Tilas nr 31 2.8.1765: »Det (Scheffers och Ekeblads demission) har skiedt uppå föreställning af Hufvudmännen af medelpartiet til at på ena sidan afböja det intet något deshonorablare måtte hända dem, och på den andra at mössorne ej måtte få ordsak at säga det medelpartiet opponerar sig emot alt hvad de vilja hafva fram: Men derjemte hafva de positivt yttrat sig och påstådt at hvarken någon återbesättning må skie eller med de öfrige Rådens licentierande må fortfaras innan constitutionssaken är passerad och igenom gången. Sådant är lofvadt. Dervid har åter medelpartiet försäkradt, at om denna lofven ej hålles, vilja de med yttersta force taga partie emot mössorne, som jag och kan säja, at man arbetar på den sidan med all makt at med styrka understödja sin föresats.» Stjärnarps arkiv. Denna Tilas' skildring kompletteras av de upplysningar Malmstein något senare lämnade Stachiev. På lantmarskalkens uppmaning hade han mycket

lande, att uppgörelsen därjämte skulle ha inneburit, att aktionen mot de övriga riksråden skulle inställas.[3] Någon fullständig klarhet torde icke stå att vinna på denna punkt. Uppenbart är dock, att uppgörelsen innebar en kompromiss mellan hovets krav på författningsfrågans lösning före avgörandet om riksråden och mössornas motsatta ståndpunkt. Tilläggas bör, att drottningen enligt Malmsteins skildring endast motvilligt gav sitt bifall till denna lösning.

Tilas uppgiver, att lantmarskalken redan vid samtalet med drottningen den 24 juli utlovat, att »nästkommande måndag» alltså den 29 juli kalla till sig vissa framskjutna politiker bland andra Malmstein »til at öfverläggia, huru lagutskottet måtte komma i operation angående constitutionens företagande, så att den frågan må gå förut, innan man kan företaga sig depositionen».[4] I sin redan citerade anteckning den 2 augusti meddelar han, att detta sammanträde verkligen ägt rum den angivna dagen. Malmstein var visserligen då ej närvarande men tillkallades dagen därpå, »och man skal på ömse sidor varit d'accord om hufvudpunkterne». Malmstein skulle därefter hava inhämtat hovets godkännande.[5] Uppgifterna om Malmsteins överläggningar med lantmarskalken och drottningen synas i tiden överensstämma med de samtal han enligt sin egen i Stachievs depesch refererade skildring hade med

---

motvilligt åtagit sig uppdraget att till drottningen framföra förslaget om frivillig avgång. Han skall ha övertalat henne och förmått Fersen att ej motsätta sig det. Rudbeck hade därefter lovat att omedelbart efter riksrådens avgång taga upp författningsfrågan till avgörande, Stachievs depesch (12).23.8.1765, ZA. Med denna skildring överensstämmer också vad Schack har att förtälja om drottningens hållning, Schack 3.8.1765, DRA; Nilsson, l. c., samt Breteuils uppgift 7.8.1765 om att mössorna sökte locka hovet med fördelar i författningsfrågan, AE.

[3] Schack 3.8.1765, DRA; Breteuil s. d., AE; Hjärnes skildring synes dock snarast tyda på att mössorna endast utlåst sig att inställa aktionerna så till vida, att Ekeblad och Scheffer ej skulle kallas inför stora deputationen och de i subsidiefrågan klandrade riksråden ej skulle kallas inför sekreta utskottet, »hvar och icke, skulle de upkallas i Stora Deputation och de öfrige af Riksens Råd, som deltagit i Subsidiesaken skulle äfven samma dag upkallas i Secrete Utskåttet. Men allt detta skulle afstadna, om deras afskedssuppliquer voie kl. 11 tillställte Ricks Rådet Grefve Horn.» Manuskriptsamlingen; professor E. Hjärnes samling.

[4] Tilas 24.7.1765, Stjärnarps arkiv.

[5] Tilas 2.8.1765, Stjärnarps arkiv. Enligt T:s skildring skall Malmstein hava uppsökt hovet på Ulriksdal, vilket måste vara en felskrivning för Drottningholm, där det enligt övriga källor vid denna tid vistades.

dem.[6] Huruvida en överenskommelse också träffats angående huvudpunkterna i den planerade reformen, är det dock omöjligt att belägga i andra källor än Tilas anteckningar. Därest så varit fallet, har den kanske inneburit, att en jämkning skulle äga rum mellan konungens och rådets befogenheter.[7]

Vi kunna emellertid verifiera den uppgift, som Tilas lämnar i anteckningen den 2 augusti, att lagutskottet denna dag sammanträdde i lantmarskalkens närvaro.[8] Enligt utskottets protokoll ägde verkligen denna dag ett sammanträde rum. Därvid förekom följande. Sedan greve Lewenhaupt föredragit ett memorial, vari han framhöll, att »de besynnerliga öden, som vår så härliga grundlag åtföljt, merendels smygt sig fram under en förställd klädnad» i form av »små förändringar, uttydningar och förbättringar» men att felet ej låge hos själva lagen och att han därför först ville »på det nogaste undersöka, hvarifrån all närvarande oreda och de deraf flytande mala politica sig härleda, och dernäst vara betänkt uppå tillräckeliga utvägar till grundlagens fullkomliga helgd och trygga förskantsning såsom ock att allmänheten, som af skadeliga politiska skrifter skal blifva förd bakom ljuset, må hädanefter genom en skälig tryckfrihet erhålla fullkomligt ljus», föredrog lantmarskalken »en omständelig deduction», som lämnats honom »af en viss Stora Deputationens ledamot». Detta memorial, som var författat av Anders Nordencrantz, sökte orsakerna till lagarnas dåliga verkställighet i utländska makters inflytande, i ämbetsmannaväldet och i de särskilda förvaltningsorgan, som tillskapats efter 1738. Aktstycket, som redan från början väckte några ledamöters intresse, synes likväl icke ha utövat något större inflytande på utskottets överläggningar.[9]

---

[6] Se ovan not 2.

[7] Gyldenstolpe meddelade i ett brev till Lovisa Ulrika 22.8.1765, att han vid ett samtal med Goodricke framhållit för denne, att mössorna, de ryska och engelska ministrarna borde hålla sitt löfte till hovet »en donnant au Roi l'autorité requise pour commander et non pas pour obeir au Senat dans les affaires ministerielles», Stafsunds arkiv; jfr FHS 3: 335 ff. Brevets datum framgår av uppgiften om Horns val till kanslipresident.

[8] Tilas, l. c.

[9] Nordencrantz' memorial är tryckt i Undersökning om de rätta orsakerne til den blandning, som skedt af Lagstiftande och Lagskipande, Redofordrande och Redoskyldiga Magternes gjöromål etc. Stockholm hos Carl Stolpe 1770; jfr f. ö. LAGERROTH, a. a. 585.

Rudbeck återkom därefter till »sättet och rätta methoden till arbetsinrättningen samt dess vidare fortsättiande». För sin del ansåg han »rätta frågan vara, huru vår regeringsform måtte till allt sitt innehåll blifva lika så god och ren, som den var, då den först utkom». De »explicationer och exceptioner», som sedermera tillkommit, borde därför genomgås och jämföras med »regeringsformens grund och hufvudprincipe». Över dessa olika författningar hade han gjort ett sammandrag, som han vid nästa sammanträde ville överlämna till utskottet.

Härefter följde en debatt, under vilken utskottets ledamöter samtliga tillstyrkte det av lantmarskalken föreslagna tillvägagångssättet. Flertalet såg tydligen i regeringssättets återförande till vad man uppfattade som dess ursprungliga princip det önskade resultatet av utskottets arbete. Deras resonemang rörde sig väsentligen om återställandet av den rubbade jämvikten mellan dess trenne hörnstenar konungens höghet, rådets myndighet, och ständernas rätt och frihet. Den tonvikt olika talare lade vid de tre momenten i det klassiska statsrättsliga schemat växlade visserligen något. Men samtliga rörde sig inom den hävdvunna ramen. De uttalanden, som gjordes under utskottets överläggning, synas sålunda snarast styrka den uppfattningen, att man närmast åsyftade att upphäva de inskränkningar till förmån för rådet, som gjorts i konungens befogenheter. Endast Malmstein vågade i sitt inlägg »väcka den omtankan, huru ock det må botas, när ständerna sjelfva sina utstakade rättigheter och plikter öfverskrida». Lantmarskalken fann icke någon väsentlig skillnad i ledamöternas åsikter om arbetsmetoden och lovade därför att vid nästa sammanträde överlämna det omtalade sammandraget, »på det ett ändteligit slut derefter med det görligaste fortskyndas måtte».[1]

Så skedde också den 5 augusti, och ehuru blott en tredjedel av utskottsledamöterna infunnit sig vid detta tillfälle, genomgicks det då av de närvarande. Borgmästaren Cervin, som därefter yttrade sig, framhöll, att man framför allt borde ha sin uppmärksamhet fäst vid ständernas rättigheter »men ock tillika, huru bomar måga kunna göras nog säkra af ständerna sielfva emot sig sielfva, så at alt missbruk af samma deras rättigheter nu och för framtiden måtte i mögeligaste måtto förekommas». Häri instämde

[1] Stora deputationens större utskotts protokoll 2.8.1765, utsk.handl. 1765—66, vol. 110, tryckt 1769.

Malmstein och tillade, att man borde vara »betänkt på en systematisk ordning», som kunde förhindra, att av ständer stiftad lag ej utan deras bifall på ett eller annat sätt ändrades. Överläggningen slöts med att man uppdrog åt statssekreteraren v. Oehlreich, prosten Wikman, borgmästaren Kiörning och riksdagsmannen Jon Bengtsson att »i kort begrep» sammanfatta ständernas rättigheter och skyldigheter.[2]

Något slutligt resultat av dessa fyra herrars bemödanden synes aldrig hava förelagts utskottet. Vid nästa sammanträde, som ägde rum den 9 augusti, tog man visserligen kännedom om »åtskillige där befintliga deductioner», men ägnade sig för övrigt åt att diskutera rådets befogenheter vid avslutande av förbund med utrikes makter.[3] Det snara slutförande av utskottets arbete, varom lantmarskalken talat ännu den 2 augusti, lät också vänta på sig. I stället inträdde ett avbrott, som varade i det närmaste ett helt år.[4]

Orsaken till detta anmärkningsvärda förhållande är att söka i utvecklingen av förbindelserna mellan partierna. Lagutskottets verksamhet under våren och sommaren 1765 stod, som vi sett, i nära samband med den roll hovet vid denna tid spelade och med det inflytande, som det vetat att förskaffa sig genom sin ställning mellan de båda partierna. Den uppgörelse, som ledde till att Ekeblad och Scheffer frivilligt begärde avsked och som tillika synes hava varit anledningen till lagutskottets överläggningar under de närmast följande dagarna, var även den resultatet av en överenskommelse mellan partiledarna. Såsom ofta var fallet med liknande överenskommelser, visade den sig svår att i sin helhet ge-

[2] Stora deputationens större utskotts protokoll 5.8.1765, utsk.handl. 1765—66, vol. 110.

[3] Stora deputationens större utskotts protokoll 9.8.1765, ibid.

[4] Nästa sammanträde i utskottet ägde visserligen rum 23.1.1766, men först 6.8. började de arbetsplena, under vilka utskottets arbete avslutades. Under denna tid tillsattes ett särskilt utskott av stora deputationen, det så kallade tredje utskottet för att handlägga tryckfrihetsfrågan. Dess arbete resulterade i 1766 års tryckfrihetsförordning. Då denna fråga icke beröres av hovets politiska verksamhet och jag har mig bekant, att en annan forskare är sysselsatt med att undersöka den, har jag ej funnit anledning att närmare ingå på densamma. — Dessutom förberedde sekreta deputationen, som ju bland annat handlade besvärsmål över befordringar, sedan riksdagens början ett förslag till revision av 1756 års tjänstebetänkande. Vi få senare anledning återkomma till detta förslag. Sekreta deputationens protokoll, utsk.handl. 1765—66, vol. 14; jfr nedan s. 330 not 1.

nomföra. Huruvida lantmarskalken handlat i ärligt uppsåt att uppfylla sina åtaganden är numera omöjligt att säga. Visst är emellertid att uppgörelsen icke tillfredsställde mösspartiets mera radikala element.[5] Möjligen har det stöd, som hovet genom det tredje partiet gav hattarna, ökat mössornas iver att utnyttja situationen till sin fördel.[6] Redan mycket snart visade det sig i varje fall, att de givna löftena icke skulle komma att hållas.

Den 5 augusti anmäldes de båda riksrådens avskedsansökningar för Kungl. Maj:t, som tillstyrkte dem med uttryck för kunglig nåd. Sekreta utskottet, som behandlade ärendet redan samma dag, fann visserligen intet hinder mot att bifalla dem men förbehöll sig samtidigt att få pröva övriga mot rådet gjorda anmärkningar och att taga Kungl. Maj:ts förslag om pensioner åt de avgående riksråden under omprövning. Sedan ständerna biträtt utskottets mening avgick den 9 augusti skrivelse härom.[7] Frågan om ytterligare ansvar för de berörda riksråden hänsköts av stora deputationen till sekreta utskottet.[8]

Redan detta beslut synes ha inneburit ett brott mot den träffade överenskommelsen. Att detta var hattarnas uppfattning framgår i varje fall av Schacks och Breteuils depescher samt av andra från dem emanerande källor.[9] När sekreta utskottet den

[5] Tilas skrev 3.8.1765: »Eljest äro både Hattar och Mössor jemmerligen onde på Ekeblad och Scheffer för deras afskiedstagande. De förre för at de ej hållit stånd . . . och de senare för at de ej fått fram dem på Theatern at handskas med», Stjärnarps arkiv. Av Coccejis rapporter framgår, att en viss motsättning gjorde sig gällande mellan lantmarskalken och partiets radikaler, rel. nr 60 6.8., 63 16.8., 64 20.8.1765, SA.

[6] Att så var fallet säger Gyldenstolpe i sitt odaterade brev t. Lovisa Ulrika, skrivet sannolikt 1.8.1765 och i brevet 22.8.1765, Stafsunds arkiv. Samma mening uttalade Cocceji i rel. nr 64 20.8.1765, SA.

[7] SU:s protokoll 5.8.1765, utsk.handl. 1765—66, vol. 1. Utdrag ur rådsprotokollet 5.8. finnes bland sekreta utskottets handlingar, ibid. vol. 8. I rådsprotokollen finnes emellertid icke någon anteckning om beslutet. Någon sådan har ej heller kunnat anträffas i konceptprotokollen. Ekeblads och Scheffers avskedsansökningar jämte utdrag ur S. U:s protokoll publicerades i riksdagstidningar 1765—66, s. 160—161, jfr Malmström 5: 296. Beslutet omtalas för övrigt i ett flertal samtidiga källor, t. ex. Hiärnes Lefvernesbeskrifning och Tilas' anteckning 5.8. 1765, Stjärnarps arkiv. Ständernas skrivelse till Kungl. Maj:t 9.8., se Riksens Ständers skrivelser i inrikes civila ärenden 1765—66, vol. 1.

[8] Stora deputationens protokoll 12.8.1765, utsk.handl. 1765—66, vol. 109.

[9] Schack 9.8.1765, DRA; jfr Nilsson, a. a. 315 noten och Breteuils depescher 7.8., 16.8.1765, AE; Fredrik Sparre t. Ulla Tessin 9.8.1765, Ericsbergs arkiv.

15 augusti, innan ännu författningsfrågan bragts till ett avgörande, förklarade också de övriga riksråd, som buro ansvaret för uppgörelsen med Frankrike i subsidiefrågan, förlustiga ständernas förtroende, synes detta hava inneburit, att uppgörelsen brutits också gentemot hovet.[1]

Under de upprörda dagar, som följde, sökte drottningen, medan hovets anhängare i ståndеn gjorde gemensam sak med hattarna under debatterna om riksråden, alltjämt hävda samma principer som hittills.[2] Genom Gyldenstolpe utvecklade hon dem med stort eftertryck för Goodricke.[3] Samtidigt försökte hon tydligen också göra sitt inflytande gällande hos ledande mössor.[4] Möjligen sökte hon få till stånd en ny kompromiss genom att erbjuda riksråden Hamiltons och Flemings frivilliga tillbakaträdande.[5] Gentemot Osterman sökte hon ännu en gång utnyttja Stachiev.[6]

---

[1] S. U:s protokoll 15.8.1765, utsk.handl. 1765—66, vol. 1, S. U:s protokollsutdrag se riksdagstidningar 1765—66, s. 187—188. I ett samtal med Stachiev försvarade Malmstein sin hållning i striden om de för subsidielikvidationen anklagade riksråden med att mössorna svikit den träffade överenskommelsen, då författningsfrågan icke lösts, Stachievs depesch (12).23.8.1765, ZA.

[2] Om överläggningarna i ståndеn se RAP 17.8., 19.8., RHA; PrP 17.8.; BoP 17.8., 19.8., 24.8.; BdP 17.8.; jfr Malmström 5: 301 ff.

[3] Gyldenstolpe t. Lovisa Ulrika 22.8.1765, Lovisa Ulrika t. Gyldenstolpe odat., Ep. G 26 KB, konc. i Stafsunds arkiv; jfr FHS 3: 335 ff. och 338 ff.; Goodricke 30.8.1765, PRO.

[4] Av Gyldenstolpes brev t. Lovisa Ulrika 21.8. och 22.8.1765 framgår, att drottningen i ett samtal med tre icke namngivna framskjutna mössor redogjort för sin uppfattning samt att Gyldenstolpe stod i förbindelse med Durietz, Stafsunds arkiv, jfr FHS 3: 337.

[5] Stachievs depesch (12).23.8.1765, ZA.

[6] Av en p. m. skriven av Gyldenstolpe för Lovisa Ulrika sannolikt 6.8.1765 framgår, att ett sammanträffande med Stachiev var planerat och att han ämnade »demander l'agrement de Votre Majesté pour un renouvellement de l'alliance entre les deux cours qui pourra dans l'avenir rendre cette haute liaison plus etroite et plus stable» samt att drottningen ämnade svara, »que tout pourroit reussir si les affaires seroient confiés entre ses mains», Stafsunds arkiv. Av Goodrickes depesch 27.8.1765, PRO, framgår, att Stachiev haft ett andra sammanträffande med drottningen, som i hög grad ogillades av Osterman. Schack rapporterade 27.8., att drottningen sannolikt genom Stachiev låtit framföra klagomål över Ostermans hållning. Hon ansåg, att han i fråga om riksråden överskred sina instruktioner, DRA; jfr Nilsson, a. a. 6: 57. Detta var sannolikt också fallet. I reskript nr 26 (29.11.) 9.12.1764 uttalades visserligen det önskemålet, att Scheffer skulle avlägsnas, och senare framhölls nödvändigheten att upprätthålla en pålitlig majoritet av mössor i riksrådet, reskript nr 11 (8).19.4.1765. Man synes dock ej hava

Konflikten löstes emellertid denna gång utan hovets medverkan. Sedan ridderskapet och adeln den 19 augusti beslutit, att samtliga de sju riksråd, som striden gällde, skulle återfå ständernas förtroende, sökte man genom att uppriva borgarståndets med endast tvenne rösters majoritet fattade beslut ställa två stånd mot två. Hattarna vågade emellertid icke sätta saken på sin spets av fruktan att bryta det redan hotade samhällslugnet. Den 27 augusti begärde riksråden Rosen, Seth, Hamilton och Fleming avsked.[7]

Dessa tilldragelser omintetgjorde slutligen hovets strävan att rädda kompositionens huvudprinciper. Den intima samverkan, som under denna tid ägt rum mellan hovet och hattarna, hade givetvis påverkat dess förhållande till partierna. Å ena sidan stimulerades hattarnas intresse för ett fortsatt samarbete, medan mössorna å andra sidan stöttes bort. Men för hovets del hade likväl därigenom ännu intet avgörande träffats. Visserligen följde konungen vid utnämningen av de avgångna riksrådens efterträdare snarast Fersens råd, då han av de föreslagna förbigick Joachim v. Düben, Ribbing och Durietz eller just dem bland mössornas kandidater, som samtidigt voro mest skickade att företräda partiet i rådkammaren och stått hovet särskilt nära. Men häri kunna vi med lika stort fog se ett utslag av hans strävan att giva uttryck

---

sträckt sina anspråk längre än till att Scheffer och Ekeblad skulle avgå, reskript nr 18 (28.5.) 8.6.1765, ZA; jfr Sbornik 57: 129, 234, 270. Solms skrev (30.8.) 10.9. 1765 i sin rel. nr 236: »L'attaque generale qu'on a fait contre un si grand nombre de Senateur en Suède a été contre le gré de cette cour . . . et V. M. sera déja informé de source que le c:te Osterman a été obligé de ceder aux desseins du parti au plutôt qu'il ne l'aye dirigé en cette rencontre», SA. I Stachievs korrespondens har jag icke påträffat någon redogörelse för detta sammanträffande.

[7] Breteuil 27.8.1765, AE, se f. ö. s. 308 not 2 anförda källor. Avskedsansökningarna publicerades i riksdagstidningen 1765—66, s. 188; jfr Malmström 5: 307. Om de cirkulerande kuppryktena se Coccejis rel. nr 63 16.8., 65 23.8.1765, SA; Schack 23.8.1765, DRA; jfr Nilsson, a. a. 316 noten; Ostermans rapport en cour nr 90 (12).23.8.1765, ZA; Gyldenstolpe t. Lovisa Ulrika 21.8. och 22.8.1765, Stafsunds arkiv, jfr FHS 3: 337; Tilas 20.8., 22.8., 24.8., Stjärnarps arkiv. Enligt Coccejis rel. nr 65 23.8., SA, frågade Osterman, som redan i mars erhållit instruktion om den hållning han hade att iakttaga vid ett befarat kuppförsök från hattarnas och Frankrikes sida, med vilka order Cocceji försetts för denna händelse. Se även Ostermans rapport en cour (20).31.1., reskript nr 4 (17).28.3., ZA, jfr Sbornik 57: 203—204; jfr även Malmström 5: 305.

åt sitt missnöje mot sådana mössor, som tidigare hört till hovets närmaste anhängare, men sedan svikit dess fanor.[8]

*

En fråga återstod dock alltjämt, som starkt band hovets handlingsfrihet gentemot partierna. Den gällde det äktenskap mellan dåvarande arvprinsen Gustaf av Sverige och konung Fredrik V:s av Danmark äldsta dotter, Sofia Magdalena, som redan år 1750 avtalats mellan de svenska och danska hoven.[9] Den planerade förbindelsen hade redan från början väckt drottningens starka motvilja men stod nu inför sin fullbordan.

Redan hösten 1763 hade Lovisa Ulrika genom J. v. Düben och Stachiev sökt vinna kejsarinnan Katarina för sin avsikt att omintetgöra den avtalade förbindelsen.[1] Hon uppfattade nu läget så, att kejsarinnan godtagit hennes förslag också i denna punkt.[2] I stället för den danska prinsessan önskade hon för sin son vinna en brud ur sin egen familjekrets.[3]

För hattarna, under vilkas ledning förbindelsen med Danmark ingåtts, skapade konungaparets hållning i denna angelägenhet svårigheter i deras förhållande såväl till hovet som till Danmark,

---

[8] Breteuil skrev 13.9.1765 om utnämningen: »Le Roi de Suède dans la choix a suivi les conseils du c. Fersen», AE. I en till drottningen ställd biljett framhöll Adolf Fredrik, att Fersen var ense med honom i denna fråga, Kungl. arkiv; jfr Malmström 5: 310 och Svensk Tidskrift 1872: 503—504 noten. Coccejis rel. nr 71 13.9.1765 understryker starkt konungens personliga ovilja mot de förbigångna.

[9] Jfr Nilsson, HB 4: 291 ff., 5: 97 ff., Malmström 3: 479, Hennings, Gustav III som kronprins 214 ff.

[1] Se p. m. nr 1 för Osterman december 1763: »3. que par les bons offices de S. M. Imp:le le Roi puisse etre degagé s'il est possible du traité conclue malgré lui en 1749 avec la Cour de Danemark au sujet du Duché de Holstein et qui engage le Prince Royal encore enfant avec une Princesse de Danemark pour laquelle ni S. A. Royale ni Leurs Majestés ne sentent aucune inclination.» ZA. Jfr ovan s. 138 ff.

[2] Gyldenstolpe t. Düben 28.1.1766: »Quant a l'affaire du mariage vous avez vû et lû le 3:me article de ceux que le Baron Düben donna par ordre du Roi a Stackjev; Vous savez que l'Imperatrice les approuva touts, y-a-t-il donc quelque chose d'extraordinaire a cela que le Roi s'addresse a Elle quand l'affaire le requerroit, ne seroit-ce simplement que pour eprouver la solidité de ses promesses.» Kungl. arkiv.

[3] Fredrik t. Thulemeyer 17.9.1764, Pol. Corr. 24: 15; Fredrik t. Lovisa Ulrika 7.9.1764, SA, Stafsunds arkiv; jfr FHS 3: 350, datum framgår av Pol. Corr. 24: 15 not 3.

och under riksdagens första månader sökte de uppskjuta avgörandet. Men de utnyttjade den också till att försäkra sig om danskt stöd bland annat vid försvaret av Scheffer och Ekeblad mot mössornas angrepp.[4] Nu gjorde de den till utgångspunkt för ett försök att vinna såväl hovets som Danmarks stöd för sin politik.

I början av augusti underrättades Schack av hattarnas ledare och Breteuil om en plan att i samband med en slutlig överenskommelse med hovet vinna Lovisa Ulrika för det danska giftermålet.[5] Genom Scheffer inleddes också en underhandling. Denne lämnade drottningen en längre promemoria, i vilken han sökte uppvisa, att den fara för rikets självständighet och dynastins existens, som hotade från Rysslands sida, nödvändiggjorde, att man sökte stöd också hos Danmark. För den skull borde nu den äktenskapliga förbindelsen mellan de båda furstehusen fullbordas. Med Danmarks och Frankrikes hjälp skulle man försöka avsluta den pågående riksdagen för att sedan förbereda en reform av författningen, som kunde genomföras vid det ständermöte, som därefter skulle sammankallas.[6]

Lovisa Ulrika medgav visserligen riktigheten av Scheffers argument för en uppgörelse med Danmark, men hon ville dock endast i nödfall biträda en sådan. Ännu hoppades hon med andra medel kunna nå gynnsamma resultat. Hon var förvissad om att Osterman överskred sina instruktioner och hade därför i hemlighet vänt sig till Katarina. Därest dessa åtgärder förfelade sin verkan, ville hon överväga andra mått och steg. Därför begärde hon tre à fyra veckors betänketid.[7] När denna begäran underställdes Bernstorff, biföll han den, trots att han alltjämt misstrodde drottningens avsikter och icke var sinnad att länge uppskjuta ett avgörande i giftermålsfrågan.[8]

Risken, att mössorna mot hovets vilja skulle genomdriva en uppgörelse med Danmark, synes ha varit den omständighet, som starkast verkade på dettas anhängare. Några av dem, såsom Sinclair, Schwerin, Gyldenstolpe och Bielke tyckas också ha verkat för

---

[4] Nilsson, HB 5: passim, 278, 288, 312 ff.

[5] Schack 2.8., 9.8.1765, DRA; Nilsson, a. a. 320, 322.

[6] Schack 16.8., 27.8.1765, DRA; Nilsson, HB 5: 327, 6: 53 ff. noten.

[7] Schack 27.8.1765, DRA; Nilsson, a. a. 57.

[8] Bernstorff t. Schack 17.8., 14.9.1765, DRA; Corr. Min. 2: 237; Nilsson, a. a. 60, 62.

att åstadkomma en frivillig ändring i dess hållning. Drottningens motstånd var dock alltjämt starkt.[9] Genom Gyldenstolpe lät hon sondera Coccejis och Stachievs uppfattning och fick av dem besked, som snarast antydde, att man ej ämnade påtvinga det svenska hovet en överenskommelse.[1] Stachievs uttalanden voro särskilt ägnade att tillfredsställa henne.

Den 25 september skall drottningen dock enligt vad Schack erfor såväl av Breteuil som av en kunskapare, vars uppgifter han tillmätte stort värde, ha varit benägen att giva efter för hattarnas övertalningsförsök. Konungaparet hade övervägt ej blott att göra en démarche hos Schack utan också att sända Schwerin till Köpenhamn för att inleda direkta underhandlingar i frågan.[2] Huruvida denna framställning överensstämmer med vad som verkligen ägt rum, kan dock ifrågasättas, om man jämför den med det brev, som kronprinsen skrev till Bielke dagen efter det denna tilldragelse skulle ha ägt rum.[3] Emellertid ändrade Lovisa Ulrika enligt Schacks berättelse redan den 29 september åter uppfattning. Anledningen härtill skall hava varit försäkringar, som hon fått mottaga av greve Meijerfelt och friherre Ribbing, att mössorna ingalunda ämnade driva frågan igenom mot hennes vilja.[4]

Att drottningen vid denna tid närmat sig mössorna och Osterman i giftermålsfrågan framgår emellertid även av andra källor. Någon av de första dagarna i oktober besökte sålunda Gyldenstolpe det ryska sändebudet för att av honom erfara kejsarinnans uppfattning. Samtidigt hade tydligen också Meijerfelt avlagt ett besök hos honom. För Gyldenstolpe uttryckte sig Osterman med stor

---

[9] Kronprins Gustaf t. Bielke 26.9.1765, HENNINGS, a. a. 222 ff.

[1] Gyldenstolpe t. Lovisa Ulrika 25.9.1765, Stafsunds arkiv; jfr FHS 3: 340 ff.; Coccejis rel. nr 74 24.9., nr 77 4.10.1765, SA.

[2] Schack 1.10., 4.10., 8.10.1765, DRA; NILSSON, HB 6: 68.

[3] HENNINGS, a. a. 222.

[4] Schack 1.10., 4.10., 8.10.1765, DRA; NILSSON, l. c. Schack antyder, att dessa båda herrar handlade av personliga motiv. Båda voro nära befryndade med den unga fröken Brita Horn, dotter till riksrådet Adam Horn, i vilken hertig Carl var djupt förälskad. Genom att motarbeta kronprinsens giftermål hoppades de kunna förhindra, att denne någonsin inginge en äktenskaplig förbindelse, i vilket fall utsikterna för deras fränka att som hertigens gemål bestiga tronen skulle ökas. Se Schacks depesch 1.11.1765, DRA; jfr NILSSON, a. a. 76 och G. J. Ehrensvärds memoirer öfver en med kronprins Gustaf åren 1770—1771 företagen resa, utg. av E. V. MONTÁN i ett arbete med titeln Dagboksanteckningar förda vid Gustaf III:s hov 2: 286 ff.

försiktighet och framhöll, att underhandlingen med Danmark måhända redan framskridit alltför långt, för att man nu skulle kunna bryta den. Han försäkrade emellertid sin interlokutör om kejsarinnans välvilja för sina svenska släktingar. De hade dock illa lönat henne genom sitt motstånd mot allt vad hon sedan riksdagens början företagit sig till deras fördel. Framför allt hade deras bristande håg att tillmötesgå hennes önskemål vid utnämnandet av de nya riksråden väckt hennes ovilja. Osterman upprepade sin begäran om audiens hos konungen och framhöll, att man för framtiden måste enas om ett handlingsprogram, som ej gjordes till föremål för dubbla tolkningar så som skett med den p. m. han insänt till sitt hov. Drottningen skulle då också få ett tillfälle att angiva, av vilka medel kejsarinnan borde begagna sig för att uppnå de önskade resultaten i giftermålsfrågan.

Gyldenstolpe svarade härpå, att kejsarinnan endast behövde förklara sin motvilja mot det planerade äktenskapet till följd av den fiendskap det holsteinska huset rönt från dansk sida. Osterman upprepade därefter sina klagomål över hovets uppträdande och över dem, som omgåvo konungaparet. Framför allt önskade han, att Sinclair skulle avlägsnas. Om så skedde, betvivlade han ej, att sämjan skulle återvända. Han slutade med ett löfte att rapportera samtalet till Petersburg och bad Gyldenstolpe försäkra sina uppdragsgivare om sin oförändrade hängivenhet för dem. Gyldenstolpe själv uppfattade sitt besök som tämligen misslyckat. Han fann, att man hade föga att hoppas av kejsarinnan. Om hon medgåve något understöd, komme det att lämnas på synnerligen dryga villkor, som till och med kunde bliva i hög grad oförmånliga för det svenska hovet. Gyldenstolpe slutade därför sin berättelse med att bedja drottningen noga överväga olägenheterna av en brytning med Danmark.[5]

Den hållning Osterman intog vid samtalet med Gyldenstolpe var en följd av en depesch, som han erhållit från Panin några veckor tidigare. Däri relaterade den ryske statsmannen ett samtal, som han haft med den svenske ministern, varunder han framhållit, att kejsarinnans vänskapliga känslor för det svenska konungaparet alltjämt komme att göra sig gällande, om de blott ville övergiva sina

[5] Gyldenstolpe t. Lovisa Ulrika 4.10.1765, Stafsunds arkiv, FHS 3: 343—345; Ostermans rapport en cour nr 107 (23.9.) 4.10.1765, ZA; jfr även Coccejis rel. nr 77 4.10.1765, SA; Breteuil 11.10.1765, AE.

villfarelser och erkänna uppriktigheten i hennes avsikter. Ett villkor härför vore emellertid, att Sinclair förlorade allt inflytande. I annat fall såge man sig nödsakad att lämna dem åt deras öde.[6]

Sedan denna depesch avsänts, inträffade emellertid i Petersburg ytterligare underrättelser, som tycktes ådagalägga, att drottningen helt hemfallit åt hattarnas och Sinclairs inflytelser. För Osterman återstode därför endast att helt taga sin hand från hovet. När författningsfrågan åter bleve aktuell, borde mössorna sålunda uteslutande hava sin egen framtida säkerhet för ögonen. Särskilt utmanande verkade konungens hållning vid utnämnandet av de nya riksråden.[7] Den borde därför föranleda, att man genom nya licentieringar beredde plats för Ribbing och Düben och genom att utsträcka bestämmelsen om den, som tre gånger stått på förslag, till att gälla även riksråd framtvinga deras utnämning.[8]

Ostermans rapport om Gyldenstolpes och Meijerfelts framställningar i giftermålsfrågan åstadkom blott, att den ryska utrikesledningen till följd av det svenska hovets ovänliga hållning förklarade sig fullkomligt ointresserad av denna fråga. Att detta var en följd av hovets politik under riksdagen, borde Osterman låta förstå, liksom han borde meddela Schack, att Danmark endast hade Rysslands och mössornas stöd att tacka för sin framgång.[9]

Den av Osterman begärda audiensen hos Adolf Fredrik ägde rum den 24 oktober men ledde ej till något resultat.[1] När den ryske ministern i mitten av följande månad mottagit sina slutliga instruktioner i giftermålsfrågan och meddelat konungen deras innehåll, blev följden härav den fullkomliga och slutliga brytningen mellan det svenska hovet och Ryssland.[2]

Redan dessförinnan hade emellertid Schack och mössorna när-

---

[6] Panin t. Osterman (10).21.9.1765, ZA; jfr Sbornik 57: 348.

[7] Om den ryska utrikesledningens intresse för att J. von Düben tog plats i rådet vittnar Panins depesch t. Osterman (22.8.) 2.9.1765, vari denne uppmanades att verka till förmån för Düben. Samtidigt översände Panin brev från C. W. von Düben till dennes frände, vari enahanda önskemål framhöllos, ZA; jfr Sbornik 57: 328 f.

[8] Panin t. Osterman (2).13.10.1765, ZA; Sbornik 57: 370.

[9] Ostermans rapport en cour nr 107 (23.9.) 4.10.1765, reskript nr 21 (15).26.10. 1765; Panin t. Osterman (15).26.10.1765, ZA; jfr Sbornik 57: 379 ff.

[1] Coccejis rel. nr 83 25.10., 84 29.10.1765, SA.

[2] Coccejis rel. nr 90 19.11., 91 22.11.1765, SA; Goodricke 19.11.1765, PRO; Schack 19.11., 22.11.1765, DRA.

mat sig varandra och därmed tagit det avgörande steget till giftermålsunderhandlingens avslutande.[3] Då också kronprinsen upphörde med sitt motstånd och i denna fråga skilde sig från modern, varigenom fröet till kommande olyckliga tvister inom den kungliga familjen såddes, voro alla allvarliga hinder undanröjda.[4] Konungaparets försök att omintetgöra underhandlingens fullbordande visade sig alltjämt resultatlösa.[5] Den fullföljdes och avslutades under de närmaste månaderna. Vi kunna icke här ingå på en skildring av dess vidare förlopp, då detta skulle föra utöver ramen för denna undersökning. Nilssons redan ofta citerade arbete lämnar för övrigt en synnerligen utförlig och detaljerad redogörelse för händelseförloppet.[6]

Genom denna vändning avgjordes hovets ställning till partierna. När drottningen ej ens i en dynastisk angelägenhet, som låg henne så nära om hjärtat, fick något stöd av mössorna eller de utländska makter, som samverkade med dem, brast det sista band, som förenade henne med bundsförvanterna under många år. Därmed avslutades också det skede i hovets politiska verksamhet, som präglats av dess strävan att i samband med en försoning mellan de båda partierna åstadkomma en reform av författningen. Intet stod längre i vägen för den slutliga föreningen mellan hovet och hattarna, som redan länge varit förberedd. När konungen i slutet av november samtidigt förlänade hattarnas främste riksdagspolitiker Axel von Fersen och Jakob Filip von Schwerin, som sedan gammalt var en av hovets anhängare, serafimerorden, medan de nyutnämnda riksråden förblevo odekorerade, såg man häri det yttre tecknet på denna förening.[7]

Men även om hovets politik under riksdagens sista tolv månader stod i tecknet av föreningen med hattpartiet, gjorde sig dock alltjämt betydelsefulla skiljaktigheter gällande mellan dess uppfattning i viktiga frågor och ledande hattars. Efter föreningen mellan

[3] Schack nr 3 20.8., 24.9., 29.10.1765, DRA; jfr Nilsson, HB 6: 62 ff., 72 ff.

[4] Hennings, a. a. 222 ff., kronprins Gustaf t. Gyldenstolpe 18.10.1765, Ep. G 26, KB.

[5] Se t. ex. Ostermans depesch (17).28.10.1765, ZA; jfr Sbornik 57: 384.

[6] Nilsson, a. a.

[7] Om den betydelse, som tillmättes denna ordensförläning, vittnar t. ex. Tilas' anteckningar 25.11. och 27.11.1765, Stjärnarps arkiv. Jfr Malmström 5: 351. Att föreningen mellan hovet och hattarna vid denna tid ansågs fullbordad visa Tilas' anteckningar vid julferierna 1765—1766, Stjärnarps arkiv.

hovet och hattarna kan ställningen vid riksdagen i stort sett sägas ha varit den, att de båda bundsförvanterna behärskade riddarhuset, medan motståndarna dominerade de tre ofrälse ständen, sedan faran att förlora majoriteten inom borgarståndet avvärjts.[8] I detta läge kunde det synas lockande att genom ett djärvt utnyttjande av majoriteten inom ridderskapet och adeln söka vinna ledningen av riksdagen. Medan hovet tydligen vid ett par tillfällen förordade ett sådant tillvägagångssätt, voro Fersen och övriga hattar, som hade partiets ledning i sina händer, ingalunda hågade att ikläda sig de med en sådan taktik förbundna riskerna.[9]

Under dessa månader ägde slutligen den utveckling rum, genom vilken Frankrikes förändrade hållning till de inre svenska problemen fixerades.[1] Då emellertid härigenom ett nytt skede inleddes i hovets politiska verksamhet, faller en skildring av dess förbindelser med Frankrike och hattarna utanför ramen för denna undersökning. Vi kunna därför här ej vidare sysselsätta oss med desamma.

Innan vi avsluta denna undersökning återstår oss endast att

---

[8] Tilas 28.2.1766: »Af hvad som här tillförene är anfördt och passerat sedan Juhl ses at på Riddarehuset är Mössornes pluralitet förlorad och det så långt, at man verkeligen lefver i osäkerhet om icke Hattarne torde våga någon essentielle coupe . . . Men deremot är pluraliteten, som begynte blifva vacklande i de andra ständen serdeles i Borgarståndet så vorden revifierad, det jag nog fruktar, det den torde stiga til öfvermod.» Stjärnarps arkiv; jfr även p. m. 1771.

[9] Detta synes hava varit fallet både i den strid, som uppstod om bankodeputationens betänkande angående bankohushållningen och i konflikten om den efter Hoffmans uppror i Västergötland ifrågasatta kommissionen, se Breteuils rapporter 28.2. och 7.3.1766, AE; Schack 25.2., 28.2., 30.5., 3.6., 6.6., DRA; Coccejis rel. nr 15 25.2., 16 28.2., 43 3.6., 44 6.6., 46 13.6.1766, SA; Goodricke 30.5., 3.6., 6.6., PRO. Scheffer säger i sin berättelse 12.4.1771, att Fersen vid tvenne tillfällen under riksdagen med framgång kunnat försöka »d'enlever le baton à Mr. de Rudbeck et faire changer toute la face de la Diette». Men »cette grande timidité d'esprit, qui, selon l'observation faite ci dessus, avoit prevalû dans son caractère depuis 1756», avhöll honom därifrån, Brokindsamlingen, vol. 15. I p. m. 1771 sökes orsaken härtill i »de enskilte avsikter» som hattarna sökte befrämja, Stafsunds arkiv; jfr även Malmström 5: 333 ff. och 366 ff.

[1] Redan sommaren 1765 visade sig den franska regeringen åter benägen att i högre grad bygga sin svenska politik på samverkan med hovet, Praslin t. Breteuil 18.7., Breteuil 3.8., 7.8.1765, AE. I april 1766 utfärdades en ny instruktion för Breteuil. Den betecknar det slutliga genombrottet för den tankegång, som förberetts redan i d'Havrincours promemorior i september 1763, Receuil des Instructions 2: 407, Breteuil 27.5.1766, AE.

följa den sista fasen i författningsfrågans utveckling under riksdagen och konstatera det slutliga sammanbrottet för strävandena att genom konstruktiv politik rädda statsskicket ur ett kritiskt läge.

*

I den förskjutning av förhållandet mellan partierna, som ägde rum under hösten 1765, ha vi att söka orsaken till författningsfrågans förändrade läge. Till en början voro mössorna tämligen villrådiga om hur denna fråga borde lösas i den förändrade situationen. De saknade ännu ett eget författningspolitiskt program, som kunde uppställas såsom alternativ till de tankar, som dryftats vid förhandlingarna med hattarna och hovet. Ett av riksrådet Horn utarbetat förslag till författningsreform, som på avgörande sätt skilde sig från det av Carl Fredrik Scheffer utarbetade principbetänkandet, förelåg visserligen, men det ogillades icke blott av hovet utan också av åtskilliga bland mössorna.[2]

Detta aktstycke har tidigare observerats av MALMSTRÖM, men har av honom på grund av läsningen av en tidsangivning på dess första sida daterats till 1768.[3] Den ursprungliga textens approximativa uppgift »en 40 åhra frihet» har senare genom överskrivning ändrats, och tolkas av honom som »en 48 åhra frihet». Denna läsning är emellertid tvivelaktig. Två i Kungliga Biblioteket förvarade avskrifter angiva, att det är författat vid 1760—62 års riksdag. Ej heller denna datering synes vara hållbar. Inre sannolikhetsskäl tala för att förslaget är utarbetat vid 1765—66 års riksdag.[4] Det sätt varpå Stachiev omtalar det i sin redan citerade depesch den 13 juli förvandlar detta antagande till visshet.

---

[2] Stachievs depesch (2).13.7.1765, ZA.

[3] Koncept i D 940 Handlingar rörande riksrådet greve Adam Horn, KB; jfr MALMSTRÖM 6: 139 not 2.

[4] D 957: 2 KB: »Min Fahrs vid riksdagen 1761 tillärnade förändring uti förra regeringsformen» och B II: 2: 30, »Riksrådet grev Adam Horns tillärnade project till några ändringar i Reger:formen vid 1762 års Riksdag». Den förra avskriften är enligt ett brev från Adam Horns son Johan Gustav Horn till Gustaf III, daterat Fågelvik 3.11.1782, gjord för konungens räkning, den senare är sannolikt konceptet till denna redaktion. Båda avvika ofta i ordalydelsen från det ursprungliga dokumentet. I den förra har ett ursprungligt »40 (?) åhra» ersatts med »50 åhra». I den senare tyckes från början ha stått »46 åhra», sedermera överskrivet »50 åhra». Dateringsförsök på grund av årtalet i texten äro sålunda icke möjliga. Den familjetradition, som väl ligger bakom sonens trenne gånger upprepade

Den bärande tanken i Horns förslag, som har formen av en fullt utarbetad text till en »riksakt», är att konservera författningen genom att för framtiden försvåra alla tillägg och tolkningar av densamma. I de förändringar, som genom dylika åtgärder kunnat genomföras, finner han den väsentliga orsaken till att författningen urartat. Genom dem ha grundlagarna förändrat natur, osäkerhet gjort sig gällande vid deras utövning, den ena författningen blivit stridande mot den andra och den »vanartiga delen af Nation fått tillfälle att skydda sig under deraf flytande oredor». Han hade därför blivit övertygad att »grundlag bör vara oryggelig». Det vore bättre och säkrare för riket att ha en felaktig grundlag än en, som kan ändras. Riksakten fastslår till följd härav 1720 års regeringsform, 1723 års riksdagsordning och konungaförsäkran som »oryggeliga grundlagar, hvilka ingen makt i verlden må äga myndighet att uttyda och förbättra». Alla ställen i dessa grundlagar, som kunnat synas mörka eller tvetydiga, förklaras nu en gång för alla, och ständerna avsäga sig därefter all rätt att »förtyda, förändra eller förbättra» dem. Då emellertid ingen kan förutse »de skiften och öden ett Rike kunna förestå», lämnas dock en möjlighet till beslut om författningsändring öppen. Men den kringgärdas starkt genom bestämmelsen, att ett sådant beslut måste fattas enhälligt av alla fyra stånden, ej genom enkel pluralitet dem emellan. Men ej nog därmed; som ytterligare krav uppställes,

---

datering, kan också utmönstras. Redan i den ursprungliga avfattningen D 940 kallas riksdagen »anteciperad». Detta kan ej gälla 1760—62 års riksdag. Vidare omtalas i tillägget till § 27 beslut vid 1756 och 1761 års riksdagar. Även Malmströms datering strider mot aktstyckets egen text. Den anteciperade riksdagen säges vara sammankallad »hit till Stockholm», medan 1769 års riksdag sammankallades till och sammanträdde i Norrköping. Också den punkt, som handlar om ändring i bestämmelserna angående grundlagstiftning talar mot denna datering. Genom 11 punkten i förordningen om lagarnas verkställighet, som beslutades av 1765—66 års riksdag och utfärdades 12.11.1766, bestämdes, att alla tillägg, förbättringar o. s. v. »av grundlagarna och thet som theras utöfning rörer» först skulle antagas av ständerna enhälligt vid riksdagen näst efter den, då förslaget väckts. Denna bestämmelse sammanfaller delvis med Horns förslag men avviker också därifrån på ett karakteristiskt sätt. Bortsett från att denna förordnings existens ej på minsta sätt antydes i det av Horn författade aktstycket, vilket väl hade varit uteslutet, om det varit avsett att föreläggas 1769 års riksdag, representera sannolikt dess bestämmelser om grundlagsändring, som vi skola se, en något tidigare fas i mössornas uppfattning än betänkandet om lagarnas verkställighet.

att såväl »Kongl. Maj:ts enskylta samtycke» erhålles som »Kongl. Maj:ts enligt pluraliteten[5], felas endera af dessa, vare då saken ogill och förblifve i sitt förra skick».

De ändringar och tillägg, som denna riksakt för övrigt innehåller, äro knappast av större räckvidd. De viktigaste voro, att konungen genom tillägg till § 3 i regeringsformen skulle erhålla ökat inflytande vid tillsättning av prinsarnas uppfostrare, att bestämmelserna om krig, fred och stillestånd i regeringsformens §§ 6 och 7 ändrades i överensstämmelse med erfarenheterna från pommerska kriget, att vissa bestämmelser om antalet ledamöter i kollegier och hovrätter utbrötos ur grundlagen, att indelningsverket omgavs med ökad helgd och galärflottan även genom regeringsformen ställdes under armén, att vissa av de större länen i fall av behov skulle kunna uppdelas samt att fyra nya paragrafer tillkommo, som reglerade konungafamiljens ställning och meddelade bestämmelser om hur yngre grenar av dynastin skulle behandlas.[6]

I intet avseende beröres i detta aktstycke den bestående författningens väsentliga principer. Samtidigt som det präglas av sin författares ovilja mot hattarnas regeringssystem och i vissa punkter till exempel i fråga om prinsarnas uppfostran samt om krig och fred upptager hovets och mössornas kritik av detsamma, syftar det i allt väsentligt till att fastlåsa och bevara frihetstidsförfattningen, såsom densamma utvecklat sig vid denna tid. Härigenom kontrasterade det mot tankar, som samtidigt formulerats av andra anhängare av mösspartiet.

Under överläggningarna i stora deputationens lagutskott våren och sommaren 1765 hade mössornas reformvänlighet, som vi sett, tagit sig uttryck i ett flertal förslag att återvända till regeringsformens ursprungliga bestämmelser och återgiva konungen de befogenheter, som enligt dem skulle tillkomma honom. Men enstaka röster inom partiet hade redan då låtit höra sig, som förkunnade nödvändigheten av en mera ingripande omgestaltning. På ett sätt, som antyder ett samband med de av Scheffer tidigare formu-

---

[5] Nämligen i rådet.

[6] Att dessa sistnämnda paragrafer, som i sitt slag äro enastående i den svenska författningshistorien, ingå i detta av Adam Horn utarbetade förslag, har sitt särskilda intresse, om man betänker den egendomliga ställning, i vilken hans dotter, såsom redan framhållits, stod till en av prinsarna. Jfr ovan s. 312 not 4.

lerade principerna, hade av dessa mössor behovet av garantier mot riksdagens maktmissbruk framhållits.

Att denna starkare reformvilja ännu var levande inom partiet visa tvenne memorial, som ingåvos till lagutskottet under den tid av ungefär ett år, som dess verksamhet låg nere. Under denna tid ägde visserligen den 23 januari 1766 ett sammanträde rum, men utskottet inskränkte sig då till att kalla kammarherren friherre Kurck och kommerserådet Nordencrantz »att utskottet vid rådplägningarnes ytterligare fullföljd biträda» i Reuterholms och Hermelins ställe, vilka hösten 1765 utnämnts till riksråd.[7]

Till protokollet för detta sammanträde finnes fogat ett aktstycke, kallat »Hr. Hermelins tankar angående grundlagarne». I detta betänkande, som väl kan betecknas, som riksrådet Hermelins författningspolitiska testamente, framhölls, att stora deputationen ej har att »ändra Rikets lagar utan endast at föreslå rättelse uti det som emot desamma kan vara förelupit samt upgifva medel til förekommande af sådant för framtiden». Begreppet goda lagar i utskottets instruktion definierades som de lagar, vilka »angå det antagna och stadfästade Regeringssättet», alltså regeringsformen, konungaförsäkran och riksdagsordningen. Dessa lagars bestämmelser om konungens och ständernas ömsesidiga rättigheter »är en oryggelig förbindelse, hvilken icke utan samtycke och otvungen öfverenskommelse å båda sidor kan ändras». Varken konungens rättigheter »i anseende till ständer» eller dessas gentemot konungen borde därför inskränkas eller utvidgas utöver dessa lagar och vad som kunde ha inträffat i strid häremot borde därför rättas och ändras. Ständerna hade visserligen förbehållit sig att vid behov tolka och förbättra regeringsformen, men detta måste syfta på »öfriga delar af våra goda lagar».

Orsaken till lagarnas dåliga verkställighet söktes i otillbörlig maktlystnad hos vissa av statsmaktens bärare, dock ej hos konungen utan hos ständerna och rådet. »De hafva begge delarna sökt utvidga sin makt. De hafva således behöft hvarandra till detta ändamål och till sina afsikters utförande och fördenskull häruti tilsammans arbetat. Kort sagt, visse mäktige hafva sig uppkastat och sökt leda Nation till sine afsikter.»

Hermelin föreslog som botemedel häremot, att ständerna vis-

[7] Stora deputationens större utskotts protokoll 23.1.1766, utsk.handl. 1765—66, vol. 110.

serligen för framtiden skulle förbehålla sig sin rätt att tolka och förbättra regeringsformen, men att även konungens godkännande skulle erfordras för att sådana tolkningar och förbättringar skulle kunna träda i kraft. Han ville ej, att denna bestämmelse skulle uppfattas som en minskning i ständernas rättigheter utan som en garanti »emot hastiga afsteg». Dessutom hemställde han, att konungen skulle få rätt att med råds råde göra påminnelser och föreställningar »deräst ständerna uti mål rörande enskildte Personer skulle begära det, som vore emot Regeringslagarne». Om riksdag ej vore samlad, borde han kunna uppskjuta verkställigheten till ständernas nästa sammankomst.

En granskning av de grundlagstolkningar, som redan gjorts vore ett värdigt ämne för deputationen. Men svårigheterna voro stora vid genomförandet av en sådan uppgift. Man kunde också tänka sig att helt enkelt upphäva alla senare »uttydningar, förklaringar och så kallade förbättringar». Men ej heller denna utväg tillfredsställde författaren, då lagarna i vissa avseenden kunde vara i behov av förklaringar. Frågor, som rörde »tjensternes förgifvande» hade alltid stått i centrum för intresset. Att här finna en god lösning vore svårt. 1756 års bestämmelser underkändes dock, och författaren föreslog, »det Riksens Ständers brev af den 29 juni 1756 angående visse tjensters besättjande efter förtroende samt det äfven samma år utkomne Betänkande om hvad som bör iakttagas vid tjensters besättjande må til deras verkställighet hvila uti alla de mål, som ej uti Regeringsformen och Konungaförsäkran uttryckeligen äro stadgade». Till sist föreslog han straffansvarighet »utan skonsmål» för alla ämbetsmän, högre och lägre, som eftersätta »alle andre vidtagne och för goda erkände stadgar».[8]

Redan detta betänkande giver uttryck åt en syn på författningsproblemet, som stod tämligen nära det av Scheffer våren 1764 utarbetade principbetänkandet. Till än tydligare uttryck kom denna uppfattning i det votum, som en annan framskjuten mösspolitiker, hovrättsrådet Adlermarck, avgav den 20 februari 1766.

Adlermarck utgick från bestämmelsen om »uttydning och förbättring» av regeringsformen, men fastslog, att den ej avsåg någon rubbning av regeringssättets grundprinciper. Han ställde konungen och rådet »som utgiör Regeringen» och alltså föra riks-

[8] Stora deputationens större utskotts handlingar, utsk.handl. 1765—66, vol. 110; jfr Malmström 5: 409, Fahlbeck StvT 1916: 47 noten.

styrelsen mot ständerna, vilka emellertid i lika hög grad som konungen äro bundna av regeringsformens stadganden. De ha ej förbehållit sig att regera eller styra utan blott »att öfverse, huru Riket efter dess goda Lagar blifvit styrt och förvaltat». Deras befogenheter preciserade han till att genomgå rådsprotokollen, besluta om statsfinanserna, försvarsverket och utrikespolitiken, bevilja skatter, överse bankoverket och i samverkan med konung och råd stifta nya lagar. På dessa principer, i vilka han fann regeringsformen grundad, återförde Adlermarck regerings- och riksdagspraxis under frihetstidens första år, 1720—1727. Han skildrade därefter ständernas övergrepp och framhöll särskilt de olyckliga följderna av 1756 års tjänstebetänkande.

Adlermarck övergick så till sina förslag »att ändra allt sådant och föra Riksstyrelsen åter uti sitt rätta skick». Man borde sålunda förklara, »att Konung, Råd och Ständer äro alle lagbundne . . . Hvaraf då följer, att Ständerna icke kunna eller böra uti alla förekommande mål anses för högsta eller ensamma magtägande». Dem skulle det tillkomma att förklara krig, granska rådsprotokollen, besluta om statsverket och försvarsverket, åtaga sig bevillningar och utlåta sig över Kungl. Maj:ts propositioner. Om deras befogenheter begränsades på detta sätt, bleve för framtiden endast sekreta utskottet med sekreta deputationen, justitie- och bevillningsdeputationerna nödvändiga.

På detta sättet få Riksens Ständer af Rådsprotocollerne ärfara, huru Regeringen så i Oeconomie och Politie som Justitiemål blifvit förd, då dem obetagit blifver att ej allenast enligt 13 § Regeringsformen beifra, hvad emot Rikets lagar blifvit handlat utan ock med sin konung öfverlägga om, hvad som till Rikets förbättring kan tjenligit finnas. Häraf följer då den i Regeringsformen förvarade principen, att Regeringen bör vara ansvarig för Riksstyrelsen . . . men Riksens Ständer endast hålla sig till Regeringen om något dervid finnes försummat och eftersatt, och när derigenom försvinner all syssla med enskilte mål och de mångfaldiga saker, hvarmed Kammar-oeconomie, Landt- och Sjömilitie, Bergs, Fiskeri, Protocolls och Allmänna besvärsdeputationer m. fl. hittills haft att giöra, måtte riksdagar ej kunna öfver 3 högst 4 månader påstå, så att man kunde komma till Riksdagsordningens efterlefnad i ty mål.

Härtill fogade han ett intressant förslag att ersätta de extraordinära domstolar, som tidigare dömt brott mot riket, med sju lagmän, som i likhet med det engelska överhusets domare under presidium av presidenten i Svea hovrätt och med advokatfiskalen

i hovrätten som aktor vid varje riksdag skulle döma förekommande statsbrott samt underställa ständerna domen. Lagmännen skulle ej äga votum i de allmänna riksdagsärendena och ombytas vid varje riksdag.[9]

Liksom Hermelin riktade också Adlermarck sin kritik mot det sätt, varpå rådet överskridit sina och inkräktat på konungens befogenheter, och föreslog, att regeringsformens bestämmelser i § 40 angående utnämnande av ämbets- och tjänstemän skulle återställas i sin fulla kraft.

När det gällde att finna garantier mot ständernas maktmissbruk, blev också för honom regeringen, d. v. s. konungen i rådkammaren, den naturliga motvikten. Vid varje riksdags början borde sålunda till Kungl. Maj:t överlämnas en avskrift av sekreta utskottets instruktion. Rådet skulle sedan hos konungen anmäla, om någon däremot stridande expedition förekomme, varefter denne med råds råde hade att göra sina påminnelser först hos utskottet och, därest rättelse ej på detta sätt kunde vinnas, hos ständerna. Endast om alla fyra stånden trots detta voro eniga, kunde beslutet expedieras. I annat fall kunde konungen vägra att stadfästa det. Han borde också hava rätt att med råds råde göra ständerna erinringar om deras skyldighet att noga följa regeringsformen.[1]

Båda dessa förslag överensstämma i betydelsefulla stycken med de tankar, som Scheffer i samband med partiledarnas underhandlingar våren 1764 uttalade i sitt principbetänkande. Detta gäller den av Montesquieu inspirerade tendensen att söka balansen i statsmaktens utövning i ett jämviktsförhållande mellan exekutiven och legislativen, de åtgärder, som föreslogos till att återställa konungens inflytande på den första statsmakten och bestämmelserna om tolkning och ändring av författningen.[2] Om hovet haft någon del i att dessa förslag framlades under utskottets inaktivitetsperiod och vi alltså i dem hava att se ett försök från dess sida att hävda de principer, om vilka partiledarna under dess ledning enat sig, är kanske tvivelaktigt. Några bevis på att så varit fallet

[9] Om detta förslag se även Fahlbeck, Riksrättsinstitutet 215.

[1] Stora deputationens större utskotts handlingar, utsk.handl., vol. 110. Adlermarcks votum har observerats av Malmström 5: 408, Lagerroth, a. a. 581 ff., Fahlbeck, StvT 1916, 46—47.

[2] Jfr Scheffers förslag Tengberg, a. a. bil. B.

kunna i varje fall icke anföras. Såväl Hermelin som Adlermarck stodo dock på sätt och vis hovet nära. Den förstnämnde hade haft trenne brorsöner invecklade i 1756 års stämplingar.[3] Den sistnämnde gjorde sig visserligen under riksdagens tidigare skede känd som en ivrig mössa[4], och räknades av Tilas bland dem, som voro »purpursjuke», d. v. s. åstundade att bliva riksråd[5]. Fredrik Sparre berättar emellertid i ett brev till Ulla Tessin, att Adlermarck förstörde sina utsikter att nå denna upphöjelse genom ett förslag, som han framställde i stora deputationen, att sekvestern på Kiermans, Le Febures och Grills egendom skulle hävas och de själva få förvalta den för att på så sätt kunna gottgöra kronan.[6] Redan häri kan man kanske skönja en meningsbrytning mellan honom och partiets radikaler. Att han var väl sedd av hovet antydes därav, att konungen i december 1762, när kammarrådet Jonas Wulfwenstjerna upphöjdes i friherrligt stånd, överflyttade friherreskapet på mågen Adlermarck.[7] Men dessa omständigheter berättiga dock knappast till ett antagande om så nära samarbete mellan hovet och dessa båda politiker, att de på dess uppdrag skulle hava framlagt sina förslag i författningsfrågan. Lovisa Ulrika, som väl skulle hava varit angelägen att framhålla ett sådant försök från sin sida att göra sitt inflytande gällande, tiger också alldeles på denna punkt. I promemorian av 1771 säges endast, att »några välmenande gingo rent på saken och gåfvo goda projecter instämmande med Convention».[8]

Om vi alltså icke i dessa båda förslag kunna se ett försök från hovets sida att hävda sina intressen, kunna vi dock konstatera, att de emanerade från kretsar inom mösspartiet, som stod det tämligen nära, och att de på ett anmärkningsvärt sätt överensstämde med de tankar, som tagit form vid underhandlingarna mellan partiledarna under tiden före riksdagens sammankallande.

---

[3] Malmström 5: 310 uppgiver fyra brorsöner, men av Elgenstierna synes framgå, att det endast var tre, som voro inblandade i stämplingarna.

[4] Malmström 5: 269—270. [5] Tilas 11.9.1765, Stjärnarps arkiv.

[6] Sparre t. Ulla Tessin 6.9.1765, Ericsbergs arkiv.

[7] Inrikes rådsprotokoll 10.12.1762, 20.2.1764. Adlermarcks friherrebrev, daterat 9.3.1764, finnes på KB. Jfr även Fredrik Sparre t. Ulla Tessin 14.12.1762, Ericsbergs arkiv. Om hans svåger kanslirådet och envoyén Gustaf Wulfwenstjernas goda förhållande till hovet se Malmström 4: 47; Lovisa Ulrika t. Fredrik 9.5.1747, Luise Ulrike, Briefe 2: 33 och Pol. Corr. 12: 303.

[8] Stafsunds arkiv.

I lagutskottet blevo dessa förslag uppenbarligen icke föremål för någon handläggning. På Adlermarcks votum finnes endast antecknat, att det ingavs den 20 februari 1766. Uppgifter om föredragning eller handläggning i övrigt saknas helt och hållet. Men några av Hermelins och Adlermarcks tankar hade dock av allt att döma förespråkare ännu vid de informella överläggningar, som ägde rum, innan stora deputationen framlade resultatet av sitt arbete i författningsfrågan.

Detta gäller sålunda det av Hermelin uttryckta önskemålet om en grundligare författningsrevision än den, som utskottet nu kunde medhinna. Med en överraskande seghet tyckes man också hava hållit fast vid kravet på att konungens prerogativ i befordringsärenden skulle återställas. Men under trycket av de ryska och danska intressena kunde den reformvilja, som trots allt ännu tog sig uttryck i dessa krav, ej hävda sig.

Vid de överläggningar, som resulterade i stora deputationens betänkande om lagarnas verkställighet, synes Osterman hava spelat en avgörande roll. Såsom redan framhållits, överlämnade den ryska utrikesledningen redan i april månad 1765 åt mössorna själva att avgöra, i vilken utsträckning de ville tillmötesgå hovet vid författningsfrågans lösning.[9] När klyftan, som skilde hovet och mössorna åt, i oktober syntes alldeles oöverstiglig, underströk Panin med skärpa, att dessa icke genom onödiga eftergifter borde så stärka konungens befogenheter, att de i framtiden riskerade att falla offer för hovets och hattarnas hämndlystnad.[1] Det ryska intresset koncentrerade sig egentligen kring tvenne punkter; den ena, att sådana bestämmelser borde införas, att förändringar i författningen för framtiden försvårades, och den andra, som aktualiserades av hovets hållning vid återbesättandet av de lediga platserna i rådkammaren, att den, som stått tre gånger på rådsförslag, skulle utnämnas till riksråd.[2] Inom ramen för dessa instruktioner hade Osterman fria händer att underhandla med mössornas ledare om den planerade reformen. Han behövde ej ens inhämta sin regerings godkännande av det förslag, som sålunda utarbeta-

---

[9] Reskript nr 11 (8).19.4., nr 18 (28.5.) 8.6., nr 20 (30.7.) 10.8., Panin t. Osterman (4).15.9., (2).13.10.1765, ZA; jfr Sbornik 57: 232, 269, 430, 331, 370.

[1] Panin t. Osterman (2).13.10.1765, ZA; jfr Sbornik 57: 370.

[2] Reskript nr 26 (29.11.) 9.12.1764, nr 18 (28.5.) 8.6.1765; Panin t. Osterman (2).13.10.1765, ZA; jfr Sbornik 57: 126, 269, 370 och ovan s. 263 och s. 314.

des.[3] I brevväxlingen mellan det ryska sändebudet och utrikesledningen i Petersburg kunna vi därför icke i detalj följa de underhandlingar, som ledde till stora deputationens betänkande. För den närmare kännedomen om dessa förhandlingar äro vi i stället hänvisade till Schacks depescher. Den ryske ministern höll nämligen sin danske kollega noga underrättad om deras utveckling.

Under våren 1766 kom hovets allt fastare förening med hattarna behovet av författningsfrågans lösning att framstå som alltmera trängande. I februari 1766 rapporterade Schack sålunda, att den ryske ministern önskade genom en reform för framtiden befästa författningen. På grund av de svårigheter, som under förhandenvarande osäkra förhållanden voro förenade med ett dylikt företag, trodde dock Schack, att det ej skulle bliva möjligt att genomföra denna avsikt förrän vid följande riksdag.[4]

Den 15 april kunde han emellertid meddela, att de farhågor, som hovets hållning ingav, nu kom Osterman att inrikta sina ansträngningar på att förmå mössledarna att våga försöket innan ständerna åtskildes. Han tänkte sig, att reformen skulle taga sikte på två huvudpunkter. Den första avsåg en revision av tjänstebetänkandet och de övriga författningarna angående befordringsärenden, vilka ofta stredo mot varandra. Genom en dylik revision skulle man för framtiden kunna bringa större reda i denna del av förvaltningen och undvika de prejudismål, som åstadkommo så mycket svårigheter vid riksdagarna. Meningen vore dock att gå till verket på ett sådant sätt, att konungamakten vunne så litet som möjligt eller kanske till och med ytterligare begränsades. För det andra ville han söka ersätta ständernas rätt att tolka och förbättra regeringsformen med en bestämmelse, som skulle uppställa ett enhälligt beslut av konung, råd och samtliga fyra stånd som villkor för ytterligare ändringar av densamma.[5] Goodricke, som tydligen också hölls underrättad om Ostermans planer lämnade sitt hov liknande underrättelser.[6]

I en depesch den 5 juni berättade Schack om ännu ett samtal, som han haft med sin ryske kollega i denna fråga. Den danske ministern hade därvid i överensstämmelse med instruktioner, som

[3] Schack 5.6.1766, DRA.
[4] Schack 18.2.1766, DRA.
[5] Schack 15.4.1766, DRA.
[6] Goodricke 29.4.1766, PRO.

han erhållit från Bernstorff[7], påpekat de risker, som kunde vara förbundna med att nu söka få ett avgörande till stånd. Ostermans svar var ägnat att undanröja de ryska farhågorna. Han försäkrade, att frågan skulle tagas upp blott, om man vore säker på framgång. Mössorna ämnade också gå till väga på ett sådant sätt, att hovet intet skulle vinna på förändringarna. Man fasthölle ej längre vid tanken att endast återställa 1720 års regeringsform, utan ämnade också bibehålla de senare gjorda ändringarna men samtidigt söka förebygga de missbruk, som ägt rum i befordringsmål. Konungen skulle alltså ej återfå sina rättigheter vid utnämningar till förtroendeposter, och namnstämpeln komme ej att avskaffas. Tjänstebetänkandet skulle ej upphävas utan endast modifieras. Allt detta vore önskemål framställda av mössorna. Osterman vore emellertid villig att acceptera dem, då de föreföllo honom förnuftiga. Själv försökte han framför allt få till stånd bestämmelser, ägnade att för framtiden bevara den bestående författningen. Han hoppades, att den danska regeringen ville bidraga till planens genomförande med 40 à 50.000 riksdaler. I denna förhoppning ville han nu arbeta på att vinna majoritet även på riddarhuset, ty utan detta stöd vågade han ej riskera försöket.[8] Sedan ridderskapet och adeln samma dag, som Schack avsände denna depesch, uppgivit sitt ihärdiga motstånd i frågan om tillsättande av en kommission med anledning av bondeupproret i Västergötland[9], kunde han den 10 juni meddela, att Osterman numera ansåg detta mål vunnet och att förutsättningen sålunda skapats för reformens genomförande[1].

När Osterman en vecka senare visade Schack det förslag, som några av hans vänner i lagutskottet utarbetat, var detta emellertid icke alldeles överensstämmande med de förhandsmeddelanden, som lämnats. Man kan i förslaget och de underhandlingar, som följde, skönja en viss motsättning mellan den ännu ej alldeles förkvävda reformviljan bland mössorna och de utländska ministrarnas intentioner.

I det omfångsrika aktstycket uppräknades till en början i åtta punkter de huvudsakliga orsaker man trodde sig kunna finna

[7] Bernstorff 3.5.1766, DRA.

[8] Schack 5.6.1766, DRA.

[9] RAP 5.6.1766, RHA. I detta avgörande röjde sig ännu en gång en skillnad mellan hovets och hattarnas politik.

[1] Schack 10.6.1766, DRA.

till lagarnas »elaka verkställighet». Till att råda bot för dem föreslogos en rad åtgärder av mera allmän syftning, som skulle leda till att ungdomen bättre förbereddes till allmänna värv, gällande lag obrottsligen iakttoges och ständerna för framtiden avhöllo sig från att handlägga mål angående enskilda. Mot dessa punkter hade Schack intet att invända.

Lika förstående ställde han sig dock icke till de försök att lösa frågan om den framtida handläggningen av befordringsärenden, vilka bland annat avsågo att helt upphäva 1756 års tjänstebetänkande och riksens ständers brev om de fyra militära och civila förtroendeämbetena. Men på grund av den inskränkning i konungens inflytande, som han ansåg, att de föreslagna bestämmelserna om militära befordringar inneburo, ställde han sig ej lika avvisande till denna punkt, som till tanken att före nästkommande riksdag genom en lagkommission ytterligare utreda författningsfrågan. Detta förslag, vari vi möjligen kunna skönja ett resultat av Rudbecks initiativ i augusti 1765 och av Hermelins påpekande om nödvändigheten, att de författningstolkningar, som redan ägt rum, underkastades en noggrann granskning, väckte ävenledes Ostermans kritik. Han försäkrade Schack, att det upptagits utan hans vetskap. Han skulle söka förmå mössorna att avstå från förslaget i fråga. Ville de ej finna sig däri, skulle han se till att kommissionens uppdrag uttryckligen begränsades till att endast omfatta den allmänna lagen.[2] Schack åter föreslog Bernstorff, att man skulle uppställa som ett conditio sine qua non, att denna punkt utmönstrades och att i dess ställe den bestämmelsen fastställdes, att författningsändringar blott skulle kunna äga rum genom samfällt beslut av konung, råd och ständer.[3]

Schacks hållning vann Bernstorffs gillande, och Osterman inriktade sina ansträngningar på att genomdriva dessa förändringar.[4] Han lyckades också förmå mössorna acceptera dem. I det längsta

[2] I samband med denna diskussion står möjligen ett av Reuterholm ingivet memorial, vari författaren pläderade för en allmän genomgång och revision av gällande förordningar. Nederst på första bladet har antecknats datum 26.7.1766. Denna med annan hand gjorda anteckning utgör den enda utgångspunkten för dess datering, då uppgifter om inlämnande, föredragning och övriga kanslianteckningar för övrigt helt saknas. Utsk.handl. 1765—66, vol. 110.

[3] Schack 17.6.1766, DRA.

[4] Bernstorff 28.6.1766; jfr Corr. Min. 2: 275 ff.; Schack 14.6., 27.6., 15.7.1766, DRA.

fasthöllo de dock vid sin uppfattning i fråga om förtroendeämbetena. Ännu den 8 augusti rapporterade Schack om deras obenägenhet att giva efter på denna punkt.[5] Men också detta sista försök från de ledande mössornas sida att hävda en positiv reformvilja kvävdes av det ryska sändebudets påtryckningar. Möjligen ha de upplysningar, som Goodricke i mitten av juli kunde lämna om den franska regeringens ändrade uppfattning i den svenska författningsfrågan, bidragit till att så blev fallet.[6]

Den 6 augusti 1766 återupptogos överläggningarna om författningsfrågan i lagutskottet. Resultatet av de föregående förhandlingarna underställdes därvid utskottets prövning i form av ett förslag till betänkande, utarbetat av sekreteraren. Enligt lantmarskalkens uttalande grundade det sig på »de principer, som under discourserne blifvit yttrade och de tankar ledamöterne i åtskilliga härmed sammanhang ägande puncter efter handen honom (sekreteraren) meddelte».

Vid de överläggningar, som med anledning härav ägde rum den 6, 7 och 9 augusti, fördes intet diskussionsprotokoll, och vi sakna därför närmare kännedom om dem.[7] På grund av de upplysningar, som lämnas i Schacks och Ostermans rapporter, kunna vi dock bilda oss en uppfattning om, hur utskottets betänkande tillkommit.

I sin allmänna motivering överensstämde detta med det utkast, som Osterman i juni uppvisat för Schack, och som utgjort grundvalen för den fortsatta diskussionen. Detta utkast synes dock ha undergått en viss omredigering.[8] I de nio första paragraferna söktes sålunda orsakerna till lagarnas dåliga verkställighet i varjehanda pedagogiska och administrativa missförhållanden.

Men också frågan, huruvida grundlagarna »till sitt rätta värde, innehåll och afsikt verkställas eller till äfventyrs genom senare förklaringar och sjelfva utöfningen råkadt i annat skick än deras

---

[5] Schack 8.8.1766, DRA.

[6] Conway t. Goodricke 28.6.1766, PRO; jfr Brit. dipl. instr. 5: 175; Schack 15.7., 18.7.1766, DRA; Ostermans depesch (15).26.7.1766, ZA.

[7] Stora deputationens större utskotts protokoll 6.8., 7.8., 9.8. utsk.handl. 1765—66, vol. 110.

[8] Schack 19.8.1766, DRA. Utskottsbetänkandet återfinnes bland annat i utsk.handl. 1765—66, vol. 110. Det föreligger dessutom i samtida tryck.

första stadgande och inre kraft medgifver», underkastades granskning. Som författningens grundval fastslogs ånyo konungens höghet, rådets myndighet och ständernas rätt och frihet. Det sätt, varpå denna sats tolkades, överensstämde till fullo med de teser, som präglats av konungamaktens ivrigaste motståndare bland hattarna ett decennium tidigare. »Konungens höghet lyser förnämligast deruti, att hela landets styrelse föres uti hans höga namn . . . Rådets myndighet innefattar all den till lagskipningen nödige makt . . . Ständer hafva befästat sin rätt och frihet egenteligen deruti, att riket skall styras efter lagar, dem de sjelfve stiftadt, sjelfve handhafva och för hvilkas verkställighet de äga att redo fordra.» Dessa grundprinciper kunde aldrig ändras. Men andra delar av grundlagen, som mera rörde sättet och utövningen, kunde efter tidernas lägenhet förbättras.

Därefter konstaterades, att ständerna överhopats med besvärs- och ansökningsmål, som egentligen hörde till regeringens eller ämbetsverkens handläggning. I fråga om medlen att avhjälpa de påtalade bristerna är betänkandet produkten av en kompromiss mellan det ursprungliga utkastet och de invändningar, som från dansk och rysk sida framförts genom Osterman.

Tjänstebetänkandet upphävdes sålunda, men principen, att den, som stått tre gånger på förslag, skulle utnämnas till tjänsten, bibehölls och dess tillämpning utsträcktes sannolikt på Ostermans initiativ till att gälla också riksrådsämbeten.[9] De förändringar i den militära befordringsordningen, som redan ingått i det tidigare förslaget och som voro ägnade att begränsa konungens inflytande bibehöllos. Genom dessa bestämmelser och vidmakthållandet av ständernas brev »om vissa tjänsters besättande efter förtroende» övervunnos de farhågor för konungamaktens ökning, som Schack givit uttryck åt. Härtill kom förslaget om rangordningens avskaffande, varigenom hovets möjligheter att utnyttja de lockelser, som hovcharger och titlar erbjödo, beskuros.[1] I fråga om justitie-

[9] Osterman t. Panin (4).15.8.1766, ZA; jfr Sbornik 67: 47 och ovan s. 325.

[1] Schack 19.8.1766, DRA. I ett av sekreta deputationen utarbetat betänkande angående någon förbättring uti 1756 års tjänstebetänkande föreslogs, att bestämmelserna om förtroendetjänster och om den, som tre gånger stått på förslag, skulle avskaffas. Den 7 augusti infann sig emellertid en av deputationens ledamöter, som samtidigt var medlem av lagutskottet och begärde att få låna betänkandet till lagutskottets överläggningar, vilket också beviljades. Sekreta

kanslersämbetet, som redan på ett tidigare stadium av diskussionen tilldragit sig vissa utskottsledamöters intresse, föreslogs, att det vid varje riksdag skulle besättas av ständerna.[2] Den lagkommission, som ingick i det ursprungliga förslaget, hade alldeles försvunnit ur betänkandet. Möjligen kan man i den kommitté, som skulle granska och inkomma med förslag angående kammarlagstiftningen, se en sista återstod av denna tanke. Den omstridda frågan om bestämmelserna angående författningsändring slutligen löstes på grund av diskussionen mellan de ledande mössorna och Osterman så, att kravet på samstämmighet mellan riksdagens fyra stånd kombinerades med bestämmelsen, att beslut om ändring av grundlagarna skulle fattas vid två på varandra följande riksdagar. Genom att upptaga denna redan tidigare av den ryska utrikesledningen framförda tanke[3] undvek man den ökning av konungamaktens befogenheter, som det av flera förslagsställare lanserade kungliga vetot skulle hava utgjort[4]. Enligt vad Schack upplyser, skall förslaget i den utformning det erhöll i utskottets betänkande hava utgått från mössornas ledare.[5] Slutligen föreslogs också, att klagomål i befordringsärenden i framtiden icke skulle få föras hos ständerna.

Den 9 augusti avslutades utskottets överläggningar i denna fråga. Förslaget till betänkande justerades, och man beslöt att överlämna det till stora deputationen in pleno. Endast i fråga om rangordningens avskaffande förelågo olika meningar inom utskottet.[6] Den 15 augusti föredrogs förslaget i deputationen och bifölls där utan votering.[7]

Det förslag, som sålunda underställdes ständernas godkännande,

---

deputationens betänkande expedierades först den 16 augusti, dagen efter den, då stora deputationen biföll lagutskottets förslag. I ståndén synes sekreta deputationens betänkande, som ju i betydelsefulla punkter avvek från lagutskottets, aldrig ha föredragits. Sekreta deputationens betänkande nr 346, utsk.handl. 1765—66, vol. 16, Sekreta deputationens protokoll 7.8.1766, utsk.handl., vol. 14, och sekreta deputationens expeditionslista fol. 404, utsk.handl. 1765—66, vol. 24; jfr ovan s. 306 not 4.

[2] Jfr protokollet 2.8.1765 utsk.handl. 1765—66, vol. 110.

[3] Jfr ovan s. 263. [4] Se ovan s. 156, 319, 321.

[5] Schack 19.8.1766, DRA.

[6] Stora deputationens större utskotts protokoll 9.8.1766, utsk.handl. 1765—66, vol. 110; Utdrag af Protocoll hållit i Riksens Ständers Stora Deputations Lagutskott 13 aug. 1766, stora deputationens handlingar l. c. vol. 109.

[7] Stora deputationens protokoll 15.8.1766, utsk.handl. 1765—66, vol. 109.

skilde sig i allt väsentligt från de reformtankar, om vilka man före riksdagen enat sig, och sannolikt också från de löften, som under riksdagens tidigare skede givits hovet av ledande mössor.[8] Av den princip, som uppburit Scheffers betänkande, upprättande av ett bättre jämviktsförhållande mellan exekutiven och legislativen, återstod praktiskt taget intet. Konungens befogenheter begränsades ytterligare och det tillvägagångssätt, som Scheffer föreslagit vid författningsändringar, var ersatt med ett annat, som blott ännu mera stärkte riksdagens ställning.

Betänkandet gjorde också ett synnerligen blandat intryck. Schack rapporterade visserligen den 19 augusti, att missnöjet egentligen inskränkte sig till hovet och dess tillgivne.[9] Några dagar senare såg han sig dock nödsakad meddela, att ställningen på riddarhuset till följd av Sinclairs ivriga bemödanden var osäker. Fersen hade visserligen genom att lämna staden visat, att han ville hålla sig utanför den ömtåliga frågan. Men ambassadören, som såg sitt hovs framtidsplaner försvårade, om betänkandet antogs, motarbetade det.[1]

I andra källor kunna vi finna uttryck för det ogillande, som det väckte i skilda kretsar. C. F. Scheffer karakteriserade det i sitt redan citerade brev till kronprinsen som mera värdigt en lärare i vältalighet än en erfaren statsman. Allt som sades i de nio första paragraferna om orsakerna till lagarnas dåliga verkställighet vore riktigt och sant ehuru ofullständigt, då den viktigaste av dem uteslutits. De botemedel, som föreslogos, trodde han dock skulle bliva av lika dålig verkan, som de gamla förordningarna varit. Särskilt fäste han sig vid de nya bestämmelserna om författningsändring. De visade tydligt, vad mössorna fruktade. Men Scheffer fann det överraskande, att man efter de exempel på bristande respekt för föregående ständers beslut, som under riksdagen givits,

[8] C. F. Scheffer skrev 27.8.1766 till kronprins Gustaf: »V.A.R. se rappelle-t-Elle quelles promesses furent donnés lorsque ce petit committé fut formé, et quel devoit être à ce qu'on disoit alors l'objet de son travail? Je suis honteux pour ceux que cela regarde d'un oubli si grossier de tous les engagements et des principes qu'eux memes ont si souvent inculqués et defendus», F 514 UUB.

[9] Schack 19.8.1766: »Les Chapeaux Eux mêmes, je parle de Ceux qui aiment la Constitution, ne s'y opposeront point ou du moins trés foiblement et pas plus qu'il ne faudra pour ne pas perdre la Confiance de la Reine», DRA.

[1] Schack 22.8.1766, DRA. Fersen vistades på Mälsåker. Fersen t. C. Sparre 28.8.1766, Börstorpsaml., vol. 106.

kunde hoppas binda kommande riksdagars händer. Samtidigt erkände han, att motståndarna nu blott följde det exempel, som hans eget parti på sin tid givit, och som han nu djupt beklagade.[2] I brev från andra hattar i ledande ställning kunna vi finna liknande omdömen.[3]

Exempel saknas emellertid ej heller, att allvarliga betänkligheter gjorde sig gällande också bland mössorna. Sedan förslaget godkänts av ridderskapet och adeln, skrev Tilas, att missnöjet med lagbetänkandet var stort. Endast några få av de ivrigaste mössorna gillade det. Man erkände visserligen inledningens förtjänster, men avhandlingen och botemedlen ansågos leda till »större galenskaper». I ett bibelcitat gav han uttryck åt sin egen kritik: »Hur bannades vi icke år 1756, att man nedtryckte konungamakten? Månne man ej kan säga om 1766, hvad som står i 2 Reg. 10 v. 18.»[4]

Betänkandet godkändes emellertid av samtliga fyra stånden utan omröstning. Det är möjligt, att mössorna vunnit hattarnas bifall härtill genom ett löfte att nedlägga alla vidare åtgärder mot kanslikollegium, statssekreteraren Hermansson, som utnämnts till president i kammarkollegium, och justitiekanslern Stockenström. Att så var fallet meddelade åtminstone Breteuil, och uppgiften vinner stöd av Tilas' anteckning den 28 augusti, där underhandlingar i detta syfte omtalas.[5]

Vid den slutliga debatten på riddarhuset den 30 augusti kom dock en ganska stark opposition till uttryck. Förslagen om förändrade bestämmelser angående befordring av kompani- och regementsofficerare väckte åtskillig kritik och föranledde också förändringar i den slutliga förordningen angående lagarnas verkställighet.[6] Men också betänkligheter av mera principiell natur yppades såväl av hattar som av hovpartiets anhängare.

---

[2] Scheffer t. kronprins Gustaf 27.8.1766, F 514 UUB.

[3] Se t. ex. Hiärne t. C. G. Tessin 31.8.1766, Ericsbergs arkiv.

[4] Tilas 30.8.1766, Stjärnarps arkiv. Det citerade stället i andra konungaboken lyder: »Och Jehu församlade allt folket och sade till dem: Ahab har tjänt Baal litet; Jehu skall tjäna honom mycket.»

[5] Tilas 28.8., Stjärnarps arkiv; jfr Malmström 5: 413 noten. Att hattarna överenskommit att nöja sig med att skriftligen eller muntligen framföra sina avvikande meningar men ej ämnade söka förhindra betänkandets antagande, framgår av Fersens brev t. C. Sparre 28.8.1766, Börstorpsaml., vol. 106.

[6] RAP 30.8.1766, RHA; jfr Schack 22.8.1766, DRA, och Brusewitz, a. a. 213 ff.

De mera framskjutna talarna bland de förstnämnda, Carl Sparre, Ulrik Scheffer och Carl Wadenstierna gåvo i mer eller mindre utförliga yttranden uttryck åt sin kritik både i huvudsaken och mot detaljerna. Större skärpa hade dock de uttalanden, som gjordes av hovets anhängare, bland vilka vi kunna nämna lagmannen J. C. Hasenkampff, översten Fredrik Horn och fänriken Herman Lode, senare en av deltagarna i statsvälvningen. Betänkandet försvarades å andra sidan av Ridderstolpe, Nackreij, v. Essen och Gyllensvaan enligt Tilas' omdöme »oändeligen lamt och svagt». En av mössorna, majoren friherre Claes Cederström reserverade sig emellertid mot de föreslagna bestämmelserna om formerna för ändring av grundlagarna. Oppositionstalarna avslutade i allmänhet sina inlägg med en förklaring, att de ej ville deltaga i beslutet, varefter de avlägsnade sig. Enligt Tilas' berättelse fingo de därvid också sällskap med åtskilliga mössor. När beslutet i denna riksdagens kanske betydelsefullaste fråga avgjordes, voro enligt denna källa blott 50 à 60 av ståndet närvarande. Propositionen som på grund av debatten bort ställas på avslag, ställdes dock på bifall och besvarades enligt protokollet med ja. Nejrop tyckas dock även-ledes ha förekommit, men en av de kvarvarande oppositionstalarna, löjtnanten Weijdenhielm, tillsades av lantmarskalken, att han ej hade rätt att ropa nej, då han redan reserverat sig till protokollet. Hela överläggningen gjorde på en visserligen kritiskt inställd iakttagare som Tilas ett synnerligen beklämmande intryck. Han skriver: »Med ett ord saken afslöts såsom bifallen, fast det var på ett sätt, som jag önskar mig kunna slå utur hågen att prognosticera öfver.» Han tyckes ej ha varit ensam i sin uppfattning. En av de i debatten deltagande mössorna, friherre Cederström, förklarade sig omedelbart innan ståndet upplöstes, ej kunna tro, att saken i och med detta vore avgjord. Protokollet slutar med lantmarskalkens formella erinran, »att ingen hade under discourserne begärt votering».[7]

När adeln fattade sitt beslut hade redan präster och borgare bifallit utskottets förslag med vissa smärre ändringar. Vid överläggningen i prästeståndet den 18 augusti kom dock en viss kritik till uttryck bland annat från en av de mera självständiga mössorna, överhovpredikanten Grunnerus.[8] Borgar- och bondestån-

[7] RAP 30.8.1766, RHA; Tilas 30.8.1766, Stjärnarps arkiv.
[8] PrP 18.8.1766.

dens protokoll bevara däremot icke några vittnesbörd om oppositionella stämningar i denna fråga.[9]

Sålunda avgjordes i trötthetens tecken och under intrycket av de utländska makternas inflytande den fråga, som vid riksdagens början jämte de finansiella reformerna ansetts vara den viktigaste. Hovets bemödande att åstadkomma en partiförsoning och en reform av författningen omintetgjordes därmed för denna gång. Ett nytt skede av dess politiska verksamhet tog sin början. Det präglades av kronprinsens alltmer ökade inflytande och ledde slutligen till statsvälvningen.

[9] BoP 18.8., 28.8., 30.8.; BdP 22.8., 30.8., 8.9.1766.

Sammanfattning.

De underhandlingar mellan drottning Lovisa Ulrika och Axel von Fersen, som vid årsskiftet 1761—62 togo sin början, fortsattes under februari månad mellan representanter för hattar och mössor samt drottningens särskilda förtroendeman Fredrik Carl Sinclair. De betingades av det jämviktsförhållande mellan partierna, som vid denna tid utbildats och av det oklara utrikespolitiska läge, som kännetecknade sjuårskrigets slutakt. Trots att ett avbrott tämligen snart inträffade, sannolikt förorsakat av att hovet och mössorna skärpte sina krav till följd av de förhoppningar, som Peter III:s hållning efter trontillträdet ingav, ledde de dock under maj månad 1762 till ett positivt resultat. Hovet och mössorna uppgåvo sitt motstånd mot riksdagens avslutande och tillerkändes i gengäld vissa förmåner från hattarnas sida. För drottningen torde det löfte, som i varje fall Fersen därvid givit henne, att före nästa riksdag i samråd bereda en reform av författningen ha varit betydelsefullt. Men den uppgörelse, som avslutade 1762 års riksdag, är dock främst att betrakta som ett vapenstillestånd. Den tillfredsställde icke helt någon av parterna och lämnade ännu fältet öppet för en förnyad partikamp.

Flera omständigheter funnos likväl, som verkade till förmån för fortsatta förhandlingar. Den känsla av författningsutvecklingens vådor, som redan tidigare kommit till uttryck inom ledande kretsar av hattpartiet, hade under den gångna riksdagen ytterligare förstärkts och fördjupats. Inom ansvarsmedvetna kretsar i båda partierna ansåg man det uppenbarligen nödvändigt att genom en reform söka rädda statsskicket från den katastrof, som syntes hota senast vid ett kommande tronskifte. Å andra sidan kan man från denna tid hos Lovisa Ulrika, alltjämt hovpartiets ledare, konstatera en verklig sinnesändring. Hon strävade numera efter att samla de ledande och upplysta krafterna inom båda partierna till gemensamt arbete för en moderat reform av författningen. Att detta verkligen var ett betydelsefullt led i hennes strävanden,

framgår redan därav att hon försmådde att genom ensidigt samarbete med det segrande mösspartiet inhösta lättvunna framgångar. Det vitsordas dessutom av tvenne omdömesgilla iakttagare från skilda läger, Carl Fredrik Scheffer och Daniel Tilas.[1] Möjligen har också för henne tanken på den kommande tronförändringen spelat en viss roll. För mössornas ledare har väl risken att förlora hovets stöd och ställas utanför ett avgörande samverkat med insikten om behovet av en författningsreform. Slutligen bidrog otvivelaktigt till en början det utrikespolitiska läget till att underlätta dessa strävanden. Förutsättningar för ett fruktbärande samarbete mellan de främsta partimännen under hovets ledning voro sålunda för handen.

De underhandlingar, som avslutade 1760—62 års riksdag, ha också otvivelaktigt fortsatts tämligen omedelbart därefter. Därvid synes Fersens löfte om en reform av författningen ha utgjort utgångspunkten. Vi kunna visserligen ej i detalj följa deras förlopp under det närmast följande året men skönja likväl spåren av dem bland annat i vissa av de utländska diplomaternas rapporter från Stockholm. Några berättande källor av memoarkaraktär lämna också stöd för sådana iakttagelser. Först mot slutet av år 1763 stå oss påtagliga upplysningar om verkliga framsteg till buds.

Underhandlingarna ledde sannolikt i maj månad 1764 till en överenskommelse mellan de främsta ledarna för de båda partierna och hovet. Den synes ha avsett en partiförsoning och en författningsreform. Å ömse sidor utfäste man sig att undvika de sedvanliga riksdagsförberedelserna och att tills vidare undanskjuta den gamla tvistefrågan om rikets utrikespolitiska orientering för att i stället endräktigt söka genomföra en författningsreform. Om dennas detaljer äro vi underrättade genom den promemoria, som C. F. Scheffer utarbetade och genom Schack delgav Bernstorff. En fullständig och ovedersäglig bevisning kan visserligen icke förebringas för att man träffat en i detalj bindande skriftlig överenskommelse i författningsfrågan eller för att denna stod i överensstämmelse med de av Scheffer utarbetade riktlinjerna, men det synes dock odisputabelt, att Scheffers promemoria utgör en sammanfattning av de förändringar, som man under förhandlingarna mellan partiledarna diskuterat och i princip enats om. Av såväl

[1] Scheffers p. m. 12.4.1772, Brokindsamlingen; Tilas, reflexioner vid julferierna 1765—66, Stjärnarps arkiv.

franska, preussiska och engelska ministerrapporter — vilkas uppgifter ju emanera från skilda parter — liksom också av andra samtidiga uppteckningar och senare berättande källor framgår, att samma grundprinciper, som präglade den av Scheffer författade promemorian, accepterats av de förhandlande partiledarna. I de överläggningar i författningsfrågan, som ägde rum under 1765—66 års riksdag, kan man finna belägg, som peka i samma riktning.

Men den uppgörelse, som sålunda under hovets ledning träffats mellan riksdagspartiernas s. k. huvudmän, var dock behäftad med allvarliga svagheter. Att hattarna ingalunda skrinlagt sina förhoppningar att kunna bevara och stärka hörnstenen i det utrikespolitiska systemet, förbundet med Frankrike, är lika fulltygat av källorna, som att mössorna önskade omstörta den och att båda parter i detta avseende samtidigt hoppades på och misstrodde hovet. Dessutom kunna vi hos vissa ledande mössor iakttaga en stigande misstänksamhet mot det förtroende, som hovet visade några framskjutna hattar, och en viss avund mot dessa. Slutligen känna vi också symtom på oro hos partiernas bredare lager över de rykten om en förestående ändring av statsskicket, som börjat cirkulera. Bakom reform- och försoningspolitiken i egentlig mening stod slutligen endast hovet och dess närmaste förtrogna samt ett fåtal insiktsfulla och självständiga personer inom de båda partierna. Det för drottningen viktigaste målet var en författningsreform. I de utrikespolitiska frågorna ställde hon sig avvaktande och förbehållsam, vilket väl också sammanhängde med hennes förhoppningar att kunna erhålla pekuniärt stöd för sin politik från båda de motsatta europeiska lägren.

Under sådana förhållanden är det knappast ägnat att förvåna, att en utrikespolitisk tvistefråga äventyrade de mödosamt vunna resultaten. Drottningens försök att i det läge, som uppstod, sedan de franska förslagen att lösa subsidiefrågan antagits, genom särskilda överenskommelser med de båda vid riksdagen kämpande partierna främja sina syften syntes visserligen under våren och sommaren 1765 ej alldeles utsiktslösa. Men partikampen hade redan tagit en allt för oförsonlig vändning och mössornas hållning i striden om majoriteten i rådskammaren gjorde dem slutligen om intet. När därtill kom, att hon även förlorade det stöd hon hos dem hoppats vinna för sin uppfattning i fråga om kronprinsens giftermål, förenade hovet sina öden med det krossade hattpartiet.

Den lösning författningsfrågan slutligen erhöll genom samarbete mellan mösspartiets ledning och de ryska och danska sändebuden stod därför också i bjärt kontrast mot drottningens avsikter och de överenskommelser, som tidigare träffats mellan hovet och partiledarna.

Det synes icke orimligt att i denna händelseutveckling se ett avgörande stadium på vägen mot 1772 års statskupp. Besvikelsen över den snöpliga utgång, som försöket att genom en författningsreform rädda statskickets bärande principer lett till, har otvivelaktigt radikaliserat kritiken och berett vägen för andra metoder. Carl Fredrik Scheffers politiska utveckling är symtomatisk härför. Också den franska utrikesledningens hållning till de svenska författningsproblemen torde ha rönt inflytande av dessa erfarenheter De fördjupades sedan under de följande årens kriser och lät slutligen statskuppen framstå som den enda utvägen.

Personregister.

I personregistret har drottning Lovisa Ulrika ej upptagits. Personer, vilka endast citeras såsom korrespondenter, liksom också författare till citerade skrifter ha utelämnats.

Adamson, bankir 19.
Adlerfelt, Carl, friherre, generalmajor 30.
Adlermarck, C. M., friherre, hovrättsråd 296, 298, 321 ff.
Adolf Fredrik 9, 28 ff., 32, 36, 38 f., 54, 60 f., 63 f., 74, 77, 79 f., 82, 84 f., 87 ff., 92 f., 95 f., 111, 121, 132, 144 f., 171, 190, 208, 219, 239 f., 253 f., 256 f., 260, 263, 267, 283, 285, 288, 300, 309 f., 313 f., 324.
Aminoff, C. F., kapten 44.
Amnell, J., professor 291.
Arnell, C., president 26.
Arnell, Jonas, generalauditör 113.
August III av Polen 147, 197, 215.

Bausset, de, markis, franskt sändebud i Petersburg 224.
Bengtsson, Jon, riksdagsman 306.
Benzelstierna, M., statssekreterare 83.
Berenger, fransk chargé d'affaires i Petersburg 209.
Bernstorff, J. H. E., greve, dansk utrikesminister 49, 77, 145, 154, 200 ff., 252 f., 311, 326, 328.
Bestuzjev-Rjumin, A. P., greve, rysk kansler 195 ff., 214 ff., 218.
Bielke, Nils Adam, greve, landshövding 16, 40, 62, 65, 169, 278.
Bielke, T. G., greve, riksråd 30, 38, 48, 82, 95 f., 311 f.
Bildenschöld, J. G., hovrättsråd 45, 83.
Blixen, H. G. v., major 60.
Blomcreutz, Didrik, major 26, 98.
Bohlen, Carl Julius v., greve, svenskt sändebud i Berlin 59 ff., 131, 228 f., 236.
Boije, Carl Gustaf, överstelöjtnant 40 ff.
Boije, H. H., landshövding 83, 150.
Bolingbroke, Henry St. John, viscount 8.
Bolmstedt, J., prost 109.
Bonde, Gustaf, greve, riksråd 38, 48, 82, 84.
Borcke, A. H. v., preussiskt sändebud i Köpenhamn 19 f., 52, 79, 93, 97 f., 119, 225, 243.
Brahe, Erik, greve, överste 297.
Breteuil, Louis Aug. de Tonnelier, baron de, fransk ambassadör i Stockholm 76, 122 f., 126, 132, 152 ff., 159 f., 163, 168 ff., 174 f., 186 f., 189, 224, 234 f., 237, 239, 243, 247 f., 253 f., 256 f., 259, 265 f., 271, 273 f., 279 f., 286, 293 f., 307, 311 f., 316, 333.
Bromell, Lars, kapten 44.
Buckinghamshire, John Hobbart, earl of, brittisk ambassadör i Petersburg 198 ff., 210, 246, 250 f., 256.
Bunge, S., friherre, kansliråd 83, 227, 229.
Bute, John Stuart, earl of 52, 97, 193.
Buturlin, greve, ryskt sändebud 76 ff.

Campbell, överste, engelsk diplomat 13.
Carl, hertig av Södermanland 312.
Carlesson, E., hovkansler 83 ff., 87.
Cedercreutz, Herman, greve, riksråd 229.

Cedercreutz, Maria, grevinna 229.
Cederhielm, Josias, friherre, riksråd 4.
Cederhielm, Josias Carl, friherre, kammarråd 45, 86, 112 f., 279 ff., 288, 290.
Cederström, Bror, friherre, överste 291.
Cederström, Claes, friherre, major 334.
Cervin, F., borgmästare 305.
Choiseul, C. G. de, greve, hertig av Praslin, fransk utrikesminister 219.
Cocceji, J. F., friherre, preussiskt sändebud i Stockholm 60, 109, 111 f., 128, 160 ff., 168, 170, 172, 174 f., 178, 183 ff., 226, 236, 244, 249, 256 f., 260, 265, 273, 277, 279 ff., 285 f., 301, 309, 312.
Creutz, L. W., greve, överste 47.

Dalin, Olof von, kansliråd 131.
De la Gardie, Ulrik, greve 59.
Durietz, Anders Rudolf, överste 16, 28 f., 45 ff., 64 f., 207 ff., 227 f., 308 f.
Duwall, J. D., kapten 28 f.
Düben, Carl Wilhelm v., greve, överstekammarherre, sändebud i Petersburg 16, 52, 74 ff., 99 f., 102, 119, 127, 138, 148 ff., 163, 181 f., 184, 225 ff., 232 f., 239 f., 257, 261, 264, 267.
Düben, Joachim v., friherre, statssekreterare, riksråd 16, 26, 62, 64, 128, 131 f., 136, 138 f., 151, 188 ff., 228, 263 f., 309 f., 314.

Ehrencreutz, O. B., hovrättsråd 40.
Ehrensvärd, Augustin, friherre, general 32, 149 f., 165, 169, 172, 262, 276.
Eichel, A. F., preussiskt geheime-, kriegs- u. cabinettsrath 19.
Ekeblad, Klas, greve, riksråd 12, 33, 49, 54, 58, 76 ff., 82 ff., 116, 123, 126, 143 ff., 148, 150, 153, 158, 169, 179, 186, 228, 230, 253, 265, 299, 302 f., 306 f., 309, 311.
Ekman, A. S., borgmästare 291.
Elisabeth, kejsarinna av Ryssland 50, 59, 73, 79, 81, 193, 196.
Essen, F. U. v., friherre, kammarherre 334.

Fahnehjelm, P. G., kammarskrivare 43 ff., 47.
Falkenberg, Conrad, friherre 26.
Falkenberg, Melker, friherre, lagman 290
Faxell, Bengt, kommissionssekreterare 241 f.
Fenwick, bankir 19.
Fersen, A. F. v., greve, general, lantmarskalk 27, 30, 33, 44 ff., 49, 55, 58 ff., 75, 78, 83 ff., 93 f., 98, 103 ff., 108 f., 111 f., 113 ff., 122 f., 126 f., 129, 131, 134 ff., 142, 147, 149, 151, 153, 158 ff., 162, 164, 166, 168 f., 172 f., 176 f., 179 f., 184, 186 f., 191, 211, 228, 231, 234, 237 f., 243, 247 f., 253, 257, 259, 262, 265, 271, 274 ff., 278 f., 289, 301, 303, 309 f., 315 f., 332.
Fersen, C. R. v., greve, överhovjägmästare 26.
Finckenstein, K. W. Finck v., greve, preussisk etats u. cabinetsminister 19, 52.
Fleming, Otto, friherre, riksråd 82, 147, 265, 308 f.
Fredrik II av Preussen 12, 19 f., 22, 30, 51 f., 58, 60 ff., 73 f., 76, 79 f., 87 ff., 94 f., 98 ff., 106, 116, 119, 133, 163, 182, 184 f., 188, 197, 210, 221, 225 f., 228, 232, 234 ff., 240, 249, 265, 267, 272 f., 281 f., 285, 293.
Fredrik V av Danmark 310.
Friesendorff, F. v., friherre, riksråd 26 f., 54, 82, 146 f.
Frietzcky, C. de, brukspatron 40.

George III av England 20.
Golitsyn, A. M., rysk vicekansler 212 ff.
Goltz, B. W. v. d., preussiskt sändebud i Petersburg 79, 100 f., 208.
Goodricke, John, brittiskt sändebud i Stockholm 13, 17, 19 ff., 52, 62, 69, 97, 123, 128 ff., 160 ff., 168, 170, 172 ff., 178, 183, 186, 218, 225, 241 ff., 249 ff., 254, 256 ff., 280, 283, 304, 308, 326, 329.

Grill, Klas, grosshandlare 324.
Gross, H., ryskt sändebud i London 251.
Grunnerus, J., överhovpredikant 290, 334.
Grönhagen, C. V., friherre, löjtnant 44.
Gustaf II Adolf 8, 137, 221.
Gustaf III 16, 137, 150, 152, 184 f., 212, 222, 288, 310, 312, 315, 317, 332, 335.
Gyldenstolpe, Nils Filip, greve, hovmarskalk 16. 127, 138, 149, 163, 169, 173, 180 ff., 184, 225, 232, 240, 247, 259, 264, 267, 279, 308, 311 ff.
Gyllenborg, Henning, greve 7.
Gyllensvaan, Fredrik, major 16, 37, 39, 42, 44, 47, 113 f., 278, 334.

Halifax, George Montagu Dunk, earl of, brittisk statssekreterare 241.
Hallenius, E., biskop 86.
Hamilton, C. O., friherre, riksråd 81, 84, 265, 308 f.
Hamilton, G. D., greve, general 70 f.
Hamilton, J. A., friherre, landshövding 286.
Hammarhielm, J. L., kapten 38, 40.
Hanquist, J., borgmästare 87.
Hansson, Joseph, riksdagsman 109.
Hasenkampff, J. C., kammarherre 113, 286, 334.
d'Havrincour, Louis de Cardevac, markis, fransk ambassadör 17, 23, 25, 28, 30, 33, 37, 41 f., 47 ff., 58, 92, 122 ff., 136 f., 141, 158, 186, 219 ff., 229, 266, 316.
Haxthausen, G. C., greve, dansk diplomat 75 f.
Henrik, prins av Preussen 21, 41, 53, 58, 60, 63, 65, 107, 109, 123, 134 f., 165, 188.
Hermansson, M. v., friherre, statssekreterare 46, 62 ff., 89, 96, 103, 124, 126 f., 132, 134, 136, 142, 147, 153, 160, 169, 172 f., 177, 180, 191, 211, 220, 228 f., 231, 243 f., 248, 253, 256, 262, 276, 279, 333.
Hermelin, Karl, riksråd 320, 323 ff., 328.
Hiärne, G. A., friherre, riksråd 28 ff., 82, 165, 176, 258, 265.
Hoffman, Sven 316.
Holdernesse, Robert d'Arcy, earl of, brittisk statssekreterare 20 f.
Horn af Ekebyholm, Adam, greve, riksråd 15 ff., 26 f., 36 f., 39, 54, 113, 131 f., 141, 188, 190, 263 ff., 283, 303, 312, 317 ff.
Horn af Ekebyholm, Arvid Bernhard, greve, riksråd 4.
Horn af Ekebyholm, Brita, fröken 312, 319.
Horn af Åminne, Christer, friherre, kansliråd 47, 109.
Horn af Åminne, Fredrik, friherre, överste 334.
Horn af Rantzien, G. J., friherre, hovmarskalk 297.
Horn af Ekebyholm, Johan Gustaf, greve 317.
Håkansson, Olof, bondeståndets talman 109.
Hård, J. L., greve, generallöjtnant i preussisk tjänst 111 f., 228, 236.
Höpken, A. J. v., greve, riksråd 17, 32 ff., 38, 42 f., 47, 52, 61, 69, 84, 243.

Insenstjerna, F. U., hovmarskalk 15.
Ivan III Antonovitj 250.

Jahnke, E. V. v., kommissionssekreterare 143, 145, 148, 209, 216.
Jennings, J. 40, 71.
Johanna Elisabeth, änkefurstinna av Zerbst 13.
John, dansk legationssekreterare 131, 228, 230.

Kantzow, riksdagsman 109.
Karl XII 2, 137.
Katarina II av Ryssland 94, 116, 143, 147 f., 179, 195 ff., 204 ff., 212, 214 ff., 218, 224 f., 227, 232 f., 237 ff.,

247, 252 f., 263 ff., 267, 281, 283, 300, 310 ff.
Keith, Robert, brittiskt sändebud i Petersburg 198.
Kierman, G., borgmästare 15, 29 f., 83, 324.
Kiörning, M., borgmästare 291, 306.
Kock, M., borgmästare 87.
Korff, J. A. v., friherre, ryskt sändebud i Köpenhamn 203, 214, 216 ff., 252.
Kröger, K., prost 291.
Kurck, A. J., friherre, kammarherre 320.

Lagerberg, K., friherre, riksråd 28 f., 82.
Lagerswärd, F., kapten 112.
Lantingshausen, J. A., friherre, överståthållare 65.
Le Febure, J. B., grosshandlare 324.
Lewenhaupt, C. E., greve 109, 290, 304.
Lexell, riksdagsman 109.
Liewen, H. H. v., greve, riksråd 27, 82.
Lilliebielke, H. A., fänrik 43.
Locke, John, engelsk filosof 9 f.
Lode, J. H., fänrik 334.
Ludvig XV 277.
Löwen, Fabian, friherre, generalmajor 80, 113.
Löwenhielm, C. G., greve, riksråd 24, 54, 65, 82, 127, 131, 134 ff., 141, 146, 160 ff., 168 ff., 176, 180, 189, 211 ff., 226, 239, 243, 246, 248, 256 f., 259, 263 f., 268 f., 278 ff.

Macartney, George, brittiskt sändebud i Petersburg 199 f.
Malmstein, O., borgmästare 286 f., 289, 291, 299 ff., 305 f., 308.
Maltzahn, H. B. v., preussiskt sändebud i Stockholm 10.
Manderström, Christopher, friherre, kammarherre 190.
Marteville, holländsk diplomat 13.
Meijerfeldt, J. A., greve, överste 132, 277, 312, 314.
Mennander, K. F., biskop 109.
Moltke, A. G., greve, dansk statsman 124.
Montesquieu, C. L. de Secondat 11, 155, 157, 191, 323.
Munthe, J. L., borgmästare 291.

Nackreij, O. v., friherre, generalauditör 291, 334.
Neplujev, S. S., senator 214.
Nolcken, G. A. v., friherre, sändebud i London 226, 242.
Nordencrantz, A., kommerseråd 34 f., 38, 46, 68, 304, 320.

Oehlreich, N. v., kansliråd 306.
Olsufiev, A. V., senator 214.
Orlóv, G. G., greve, rysk generaladjutant 195, 197, 215.
Osten, Adolf Sigfrid v. d., greve, danskt sändebud i Petersburg 201, 212 ff.
Osterman, I. A., greve, ryskt sändebud i Stockholm 76, 79, 129 ff., 133, 136 ff., 141, 151, 154, 160, 162 f., 168 ff., 173, 175, 178, 183 ff., 187 ff., 203 ff., 208 ff., 227 f., 230 ff., 237 ff., 243 f., 246 ff., 256, 258 ff., 268 f., 271, 277, 280 ff., 293, 299 f., 308 f., 311 ff., 325 ff.

Palmstierna, Nils, friherre, riksråd 17, 27, 32, 38.
Panin, N. I., greve, rysk statsman 33, 76, 195 f., 198, 203, 206 ff., 212, 214 ff., 218, 225, 229, 233 f., 238, 240, 249 f., 263, 282, 313 f., 325.
Paul Petrovitj, storfurste 195, 201.
Pechlin, C. F., friherre, överste 17 f., 20 ff., 28, 31 f., 36, 39 ff., 46 f., 50 f., 61.
Peter III av Ryssland 50, 73 ff., 98, 100 ff., 106, 116 f., 124 f., 195, 198, 200, 204, 225.
Pitt, W., brittisk statsman 52, 193.
Poniatowsky, Stanislav, greve, konung av Polen 198.
Posse, M., friherre, sändebud i Petersburg 76 f., 82, 98, 100, 102, 208, 227
Praslin, se Choiseul-Praslin.

Rabbe, Sten, kansliråd 229.
Ramsay, A. H., överste 149.
Rappe, C., hovrättsråd 31, 47, 64 f., 83, 149 f., 165, 169, 171 f., 176, 262, 276.
Reenstierna, F. U., greve, lagman 26, 31.
Renhorn, O. B., borgmästare 84.
Reuterholm, A. G., friherre, kammarråd 40, 44 f., 113.
Reuterholm, E. C., friherre, hovmarskalk, riksråd 64 f., 128, 136, 138 f., 297 f., 320, 328.
Ribbing, F., friherre, överste, riksråd 309, 312, 314.
Ridderstolpe, C. J., landshövding 16, 26, 46 f., 62, 64, 109, 112, 115, 149, 165, 169, 188 f., 259, 278, 291, 296, 298, 334.
Ridderstråhle, G. F., kapten 44.
Rosen, G. F. v., greve, riksråd 82, 309.
Rossignol, fransk legationssekreterare 129 f.
Rudbeck, Magdalena 301.
Rudbeck, Ture Gustaf, överste, lantmarskalk 16, 26 ff., 34 ff., 43 ff., 62, 64, 80 f., 83, 94, 109, 115, 128, 131 f., 134, 136, 139, 141, 154, 168 f., 171, 175, 180, 184, 189, 244, 248, 259 f., 263, 269, 275 f., 278 f., 281, 283, 289, 295 f., 298, 300, 302 ff., 316, 328 f., 334.
Rudenschöld, C., greve, riksråd 28, 30, 82, 87, 147, 265.
Rålamb, Hans Gustaf, friherre, hovmarskalk 275.

Sandwich, John Montagu, earl of, brittisk statssekreterare 242 ff.
Saldern, Caspar v., holsteinsk statsman 232, 239.
Schack, J. O., danskt sändebud i Stockholm 16, 23, 28, 30, 33 f., 43, 48 ff., 58, 65, 69 ff., 74 ff., 92, 103 ff., 108 ff., 114, 120, 124, 126, 129 ff., 145 f., 148, 150 ff., 157 ff., 168 ff., 177 f., 186, 188, 208, 212, 237, 252, 254, 257, 280, 283, 285 f., 307, 311 f., 314, 326 ff.
Scheffer, Carl Fredrik, friherre, riksråd 11, 15, 17, 26 ff., 32 ff., 36, 38, 49 f., 58, 60, 65, 69 f., 73, 77, 82, 84, 89, 92 f., 103, 109, 114 f., 122 f., 126 f., 130, 132, 134, 141, 144 ff., 156 ff., 163 ff., 184, 186 f., 191, 212, 236 f., 252 f., 257, 265, 271, 280, 283, 299, 302 f., 306 ff., 317, 319, 321, 323, 332.
Scheffer, Ulrik, friherre, ambassadör i Paris 219, 275, 334.
Schwerin, J. F. v., friherre, president 277, 311 f., 315.
Serenius, J., biskop 131, 180, 301.
Seth, G. v., greve, riksråd 82, 309.
Siegroth, C. L. v., friherre, kommissionssekreterare 226.
Sinclair, Fredric Carl, överste 16, 21, 29, 46 f., 63, 65 f., 69 f., 103, 105 f., 107, 110, 113, 127, 129, 131, 133 f., 136 f., 147, 150 f., 154, 160, 162 f., 169, 173, 179 f., 188 f., 191, 211, 230, 234, 236, 247 f., 257, 259 f., 262 ff., 271, 275 ff., 279 f., 285 ff., 293 ff., 311, 313 f., 332.
Sjuvalov, Ivan Ivanovitj, rysk överkammarherre 99.
Sofia Magdalena 150, 212, 288, 310.
Solms, V. F., greve, preussiskt sändebud i Petersburg 210, 234, 249, 282.
Sparre, Carl, friherre, landshövding 334.
Sparre, Fredrik, friherre, kavaljer hos kronprinsen 40, 43, 46 ff., 71 ff., 103, 105 ff., 110 f., 115, 149, 163, 168, 187, 258, 277, 324.
Sprengtporten, J. W., svenskt sändebud i Köpenhamn 241.
Springer, Kristoffer 53.
Stachiev, rysk resident i Stockholm 131, 138 f., 208, 214, 217, 227, 230, 233, 238 f., 250, 262 f., 272, 285, 292, 298 ff., 302 f., 308, 310, 312, 317.
Stockenström, E. v., justitiekansler 28, 46 f., 64 f., 109, 333.

Tessin, Carl Gustaf, greve, riksråd 8, 10, 71, 103, 105, 151.
Tessin, Ulla, grevinna 324.

Tilas, Daniel, friherre, landshövding 167, 269, 278, 284, 295, 298, 301 ff., 324, 333 f.
Tjernysjev, general 215.
Törnflycht, C. F., greve, riksråd 26 ff., 30, 82.

Ungern-Sternberg, M. A., friherre, fältmarskalk 35.

Wachtmeister, Erik, friherre, generalmajor 60.
Wadenstierna, C. E., krigsråd 47, 334.
Weijdenhielm, L. E., löjtnant 334.
Vellingk, M., greve, riksråd 4.
Wikman, C., prost 306.
Williams, Charles Hanbury, brittiskt sändebud i Petersburg 198.
Volkov, D. V. 99.
Woltemat, J. A., protokollssekreterare 47.
Vorontsov, A. R., greve, ryskt sändebud i London 216 ff.
Vorontsov, M. I., greve, rysk kansler 99.
Wrangel, A. J., greve, riksråd 82.
Wrangel, Erik, friherre, lagman 13.
Wrangel, G. G., friherre, sändebud i nedersachsiska kretsen 227 ff.
Wrangel, J. R., greve, major 179.
Wulfwenstjerna, Gustaf, envoyé 324.
Wulfwenstjerna, Jonas, friherre, kammarråd 324.